BIB. UNIVERSITEIT AMSTERDAM

DE BUITENBEZITTINGEN

DEEL II, AFLEVERING 2.

N. V. BOEKHANDEL & DRUKKERIJ v/h. G. C. T. VAN DORP & Co. SEMARANG - SOERABAJA - 's-GRAVENHAGE.

MEDEDEELINGEN

VAN HET

BUREAU VOOR DE BESTUURSZAKEN DER BUITENBEZITTINGEN

BEWERKT DOOR HET

ENCYCLOPÆDISCH BUREAU

DE BUITENBEZITTINGEN

DEEL II, AFLEVERING 2.

ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN.

BIBL. VRIJE UNIVERSITEIT
LW
00073
7
AMSTERDAM

UNIV. LIB.
BIBLIOTH.
REF.

INHOUD

Bladz.

GEOGRAPHISCHE BESCHRIJVING . . . . 1—32

A. Grootte en ligging 1—2. Het Bergland, 2—10; het Westelijk lengtedal, 2; het Oostelijk lengtedal, 3; de hoofdwaterscheiding, 3—4; het bergland ten O. hiervan, 4—7; het bergland ten W., 7—9; algemeen beeld van het binnenland, 9—10. . . . .

B. Kust en Kustvlakten, 10—15; de Westkust, 10—12; de Noordkust, 12—14; de Oostkust 14—15. . . . .

C. De Eilanden, 15—18 . . . .

D. Verkeerswezen, 18—30; wegen langs de Westkust, 18—20; langs de Noord- en Oostkust, 20—21; de Gajōweg, 21—22; verbindingen van het binnenland met de kuststreken, 22—23; heerendiensten, 24; de Atjeh-tram, 24—25; enkele exploitatie-gegevens, 25; kustvaart, 25—30; havens, 26; de Aroebaai, 27; K. P. M., 29.

E. Ligging ten opzichte van het buitenland en overig Insulinde, 30—32 . . . .

HET VOLK . . . . 33—250

A. Volkskarakter, 33—36. Verspreiding der bevolking 36—38; bevolkings-cijfers, 37—38. . . . .

B. Het Inlandsch Bestuur, 39—126; Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, 39; *Groot-Atjeh* 39—46; de Gampong, 39—42; de Moekim, 42—44; de Oelèëbalangs, 44; de drie Sagi's, 44—46; de Soeltans, 46. *De Afdeeling Groot-Atjeh, bestuursindeeling*, 46—47. *De Onderhoorigheden*, 47—126. Algemeen overzicht, 47—49. *De Afdeeling Westkust van Atjeh*, 49—63; Maleische en Atjehsche immigranten, 49—53; de onderafdeeling Tapaʿ Toean, 51—53; Meulabōh, 53—56; Tjalang, 56—57; bestuursindeeling 57—59; Simeuloë 59—60; Singkel 60—63. *De Afdeeling Noordkust van Atjeh*, 63—72; Sigli, 63—64; Meureudoe, 64—65; Bireuën, 65—67; Lhōʿ Soekōn, 67—70; Lhōʿ Seumawè, 70—72; het dorpsbestuur, 72. *De*

Bladz.

Afdeeling Oostkust van Atjeh, 72—83; Langsa, 72—76; Idi, 76—77; Tamiang, 77—82; de Gajōsche onderafdeelingen, 82—83; *De Gajō-landen*, 83—114; algemeen beeld der Gajō'sche bestuursinstellingen, 83—93; Rödjö Tjèq, 94—95; Rödjö Boekét, 96—100; Siah Oetama, 100—101; Rödjö Linggö, 101—103; Gajō Loeös, 103—109; Kedjoerōn Abòq (Serbödjadi), 110—114. *De Alaslanden*, 114—125; oude en nieuwe bestuursindeeling 122—125.

C. De Rechtspraak, 126—128. . . . .

D. Het Inlandsch Onderwijs, 128—132; Cijfers, 130, 131; Volksscholen en landbouwonderricht, 131—132. . . . .

E. Middelen van Bestaan, 132—251; *Rijstbouw*, 132—145; tegenwoordige toestand, 132—136; rijstinvoer, 136; in- en uitvoer, 137—138; watergebrek, 139; irrigatie-werken, 140—144; de mogelijkheid van eene belangrijke handelsproductie, 144—145. *De Klappercultuur*, 146—148; *De Pepercultuur*, 148—158; uitvoercijfers, 149—150; adat-heffingen, 150—152; het ontstaan van een pepertuin, 153; pangkajgever en tuinhoofden, 153—154; pangkaj-rechten, 154; veranderde toestanden, 154—157; credietverleening, 157—158. *De pinang-cultuur*, 158—160; *Kapok en Muskaatnoot*, 160—162; *Tabak*, 162—163; *Ramboeng en Hevea*, 163—165; *Gambir en Tweede Gewassen*; 165—166; de Landbouw-voorlichtingsdienst, 166; *De Veeteelt*, 166—172; cijfers van het veebezit in de onderafd., 168; veehandel, 169—171; huiden en leer, 171; maatregelen ter verbetering van den veestapel, 171—172. *Boschproducten*, 172—183; uitvoercijfers, 173—174; benzoë, 174; kamfer, 175—176; houtaankap, 176—181; Singkel, 177—178; Sinabang, 178; Oostkust, 179—181; cijns en pantjang alas, 181—183; *De Visscherij* 182—187. *Inlandsche Nijverheid*, 187—205; prauwbouw 188; zoutmakerij, 188—191; geringe ambachts-vaardigheid, 191; steenhouwerij, pottenbakkerij, steenbakkerij en kalkbranderij, 191—193; *Kunstnijverheid* 193—205; wapensmederij, 193—194; koper- en goudbewerking, 194—199; het weven en de zijdeteelt, 199—203; verven, 200—201; ikatten, 201—202; achteruitgang der weefkunst, 203; andere textiele sierkunsten, 203; mattenvlechten, 204—205; handwerk-onderricht, 205. *De Handel* 206—218;

Bladz.

statistische fouten, 206—208; cijfers betreffende den handel van Atjeh, 208—210; de kleinhandel, 210—213; voornaamste handelsplaatsen, ontstaan en ontwikkeling, 213—216; In- en Uitvoerrechten, 217; handel in het binnenland, 217—218 . . . . .

F. Het Volkscredietwezen 218—231; gampong-credietinstellingen, 219—221; Groot-Atjeh'sche Afdeelingsbank, 221—227; bedrijfskapitaal, 221; financieel overzicht, 222; rente-standaard en winstcijfers, 222; invloed der Bank, 223—224; kwade practijken 224—225; bestrijding daarvan; 225—226; achterstand, 226—227; Afdeelingsbank „Lhō᾽ Seumawè", 227—229; financieel overzicht, 228; invloed, 228; achterstand en oorzaken daarvan, 229; Credietbank „Langsa", 229—230; slot-opmerkingen 230—231; . . . .

G. De Europeesche Cultures en Industrie, 231—251; Europeesche Cultures, 231—241; uitgestrektheid, opkomst en ontwikkeling, 231—234; geïnteresseerd kapitaal ter Oostkust, 234; de ontwikkeling der Oostkust, 233—238; beplant areaal en uitvoer, 235; hevea, koffie, klappers, 235—237; de oliepalm, 237—238; het arbeidersvraagstuk 238—239; koelieverzorging, enz. 239—240; de Gouvernements-rubber-onderneming te Langsa, 241; de Europeesche Industrie 242—251; kleine industriën, 242; Groot-industrie: de Java-Bosch, 242; Sabang Mij. 243—248; opkomst en ontwikkeling 243—245; verhouding tot het Gouvernement, 245; outillage, 245; winsten, handelsbeweging, 246—247; beteekenis van Sabang, 247—248; petroleum-nijverheid, 248—250; goud, 250—251; steenkool, 251; de Dienst van het Mijnwezen, 251. . . . .

DE MIDDELEN 252-259

Financieele verhouding van Atjeh tot het Gouvernement, 252—253; cijnzen, 253; het opiummiddel, 253—255; belasting-conversie, 255—257; landschapskassen, 257.

Slotwoord 257—259.

BIJLAGE I

ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN.

HOOFDEN VAN GEWESTELIJK BESTUUR VAN 1874 TOT HEDEN.

1874—1876	J. L. J. H. PEL,	Mil. en Civ. bevelhebber
1876	G. B. TH. WIGGERS v. Kerchem,	id.
1876—1877	A. J. E. DIEMONT,	id.
1877—1881	K. v. D. HEYDEN,	Wd. id; in 1878 Civ. en Mil. Gouverneur
1881—1882	A. PRUYS v. D. HOEVEN,	Civ. Gouverneur
1882—1884	PH. F. LAGING TOBIAS,	id.
1884—1886	H. DEMMENI,	Civ. en Mil. Gouverneur
1886—1891	H. K. F. v. TEYN,	id.
1891—1892	F. POMPE v. MEERDERVOORT,	id.
1892—1896	C. DEYKERHOFF,	id.
1896 (April-Juli)	LT. GEN. J. A. VETTER,	Commt v. h. leger; Reg. Comm.
1896 (Juli)	J. J. K. DE MOULIN,	Civ. en Mil. Gouverneur
1896 (Juli-October)	J. W. STEMFOORT,	wd. id.
1896—1898	C. P. J. VAN VLIET,	id.
1898—1904	J. B. v. HEUTSZ,	id.
1904—1905	JHR. J. C. v. D. WYCK,	id.
1905—1908	G. C. E. VAN DAALEN,	id.
1908—	H. N. A. SWART,	id.

Het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

I. Geografische Beschrijving. [1]

—

GROOTTE EN GRENZEN.

De Regeerings-Almanak van 1916 geeft voor de oppervlakte van dit gouvernement 966.6 G. M^2, terwijl in de legenda van de overzichtskaart van Sumatra (1913) daarvoor 1066.2 G. M^2. wordt opgegeven.

Welk getal daarvan het juiste is, kan niet worden uitgemaakt bij gebrek aan volkomen betrouwbare gegevens. In ieder geval blijkt echter, dat dit Gouvernement, dat ongeveer 1/8 deel van het gansche eiland beslaat, eene oppervlakte heeft ruim anderhalfmaal zoo groot als die van Nederland.

Het gewest omvat de Noordelijke punt van het eiland; het wordt derhalve aan drie zijden door de zee omspoeld: in het Westen door den Indischen Oceaan, in het Noorden en Oosten door de straat van Malaka. Aan de Zuidzijde grenst het aan de gewesten Oostkust van Sumatra en Tapanoeli. De grens voert hier van de Oostkust eerst langs de Ajer Masin en dan langs het daarin uitmondende riviertje Poetjoeh Ajer Tawar tot zijn oorsprong; daarna over de waterscheidende dwarsketen (G. Meuseugit) tusschen de Simpang Kiri en de riviertjes welke in de Aroebaai uitmonden, o. a. de Soengei Besitang, naar den Goenoeng Bandahara (3060) in de Wilhelmina-keten en van dien top over de Zuidoostwaarts gaande hoofdwaterscheiding tot den Serbölangit-groep. Van dit massief buigt de grens eerst Westwaarts dan Zuidwaarts uit en volgt den D. Sembabala, de waterscheiding tusschen de Lao Alas en haar linkeraffluent, de Lao Panjabrangan, waardoor het moerassige lengtedal dezer laatste rivier buiten dit gouvernement valt.

Ten Zuiden van den meest Zuidelijken top dier keten, den D. Radja Wali, waar de Lao Renoen deze voortzetting van de Rante-Besiketen doorbreekt, ligt

[1] Zie de kaart van het gewest. (Bijlage VIII).

het ontmoetingspunt van de grenzen der drie gewesten. Van dat punt gaat de grens, thans tusschen Atjeh en Tapanoeli, eerst een weinig bezuiden de Lao Renoen tot de Lao Alas, langs deze rivier stroomaf tot de monding der Lai Sembelin, en vandaar in Zuidoostelijke richting, van den D. Sibonkaras af in Zuidelijke richting, over de toppen van het Westelijke randgebergte der Daïrilanden tot den D. Selpa, vanwaar ze door de kustmoerassen voert naar den Oedjoeng Si Manoek[2] aan de Westkust. — Eene nauwkeurige beschrijving dezer grens vindt men is St. 1908 No. 604.

HET BERGLAND. [1])

Het grootste gedeelte van Atjeh wordt ingenomen door zwaar bergland, het Noordelijk einde der Barisanketenen.

Uit de algemeene oro-hydrografische beschrijving van Sumatra (Aflevering I) blijkt reeds, dat het centrale gedeelte van dit Atjehsche bergland wordt ingenomen door twee voorname reeksen van lengtedalen, ingesloten tusschen de met, deels nog werkende, vulkanen bekroonde Barisanketenen.

Het Westelijke lengtedal vangt, als voortzetting van het Renoen-dal der Daïri-landen, aan in de langgestrekte vallei der Alas-rivier, die zich ten Noorden van den bergreus G. Losèr voortzet in het dal der midden Woï-ni-Tripö. Ten Noorden daarvan vormt de verbindingsrug tusschen den G. Singgah-mata (± 3000 M.) en den vulkaan Geureudong de scheiding tusschen laatstgenoemd dal en dat van de Kr. Meureubo waarin de West-serie zich naar het Noorden voortzet. Een lager verbindingsjuk verheft zich tusschen dit dal en dat der Kr. Reuëngeuët en der Kr. Meugeurintjeng, linker- en rechterzijrivieren der Kr Wojla. Naar het Noorden zet dit dal zich weder voort in de lengtedalen der Kr. Geumpang en der Kr. Tangse, het bovenstroom-gebied der Kr. Teunom. De belangrijke Tangse-vallei wordt ten slotte weder door het G. Seukeu- G. Brieëng-juk gescheiden van het laatste deel dezer groote Westelijke lengtedalen-serie, n. l. het uitgestrekte dal der aan de Noordkust uitmondende Kr. Atjeh, dat zich naar het Noorden toe tusschen de insluitende Barisanketenen verbreedt tot de vruchtbare vlakte van Groot-Atjeh.

---

[1]) Lao (Karosch) = Lai (Daïrisch) = Woï (Gajosch) = Kroeëng (Atjesch) = rivier. D(eleng) (Karosch en Daïrisch) = D(olok) (Bataksch) = B(oer) (Gajosch) = G(oenoeng) = berg.

De aanvang van de tweede, Oostelijke reeks van belangrijke lengtedalen binnen dit gewest moet worden gezocht in het boven-Wojla-stroomgebied, terwijl ze zich vandaar naar het Zuidoosten voortzet in de stroomgebieden der boven-Peusangan, boven-Djamboe Aje en boven-Tripö, waarna ze buiten dit gewest weder in het Wampoe-dal, het Oostelijk deel der Karo-hoogvlakte teruggevonden wordt. Tusschen deze en de hooger genoemde Westelijke dalenreeks verheft zich de tweede Barisan-coulisse, een groep van lengteketenen, waarvan het verloop reeds in de algemeene oro-hydrografische beschrijving en op de daarbij behoorende kaart is geschetst.

Behoort de Westelijke dalenreeks in haar geheel tot het gebied der Westkust (Indische Oceaan), ook van de Oostelijke wordt een groot deel van het water daarheen afgevoerd door de boven-Wojla en boven-Tripö, die dus beide Barisan-coulissen doorbreken, terwijl de Peusangan en de Djamboe Aje hun water naar de straat van Malaka voeren en daardoor behooren tot het Noordkustgebied.

In het Zuidelijk deel van het gewest wordt de hoofdwaterscheiding gevormd door de trotsche Wilhelmina-keten, waarop zich de Serbölangit, de Peperkisön, de Bandahara en de Kembar als meest opvallende toppen verheffen; een zwaren muur tusschen de vruchtbare Alasvallei en het woeste heuvelland van boven-Langkat en Tamiang vormend.

Van den Kembar af gaat de hoofdwaterscheiding naar den B. Moegadjah, den bergklomp, welke zich verheft tusschen de uitgestrekte hoogvlakte van Gajo-Loeös, het brongebied der Woï ni Tripö, en dat der Simpang Kanan. Vanaf dit gebergte, dat zich splitst in het Noordwaarts gaande van Daalengebergte en het Westwaarts afbuigende Gajo'sche Centraalgebergte met het zware Intem-Intem-massief (± 2000 M.), gaat de hoofdwaterscheiding verder over deze laatste keten naar den bergkolos Singgahmata (± 3000 M.), ten Zuiden waarvan de Tripö den Oostrand der eerste dalenreeks doorbreekt. Van dezen top buigt de hoofdwaterscheiding zich weder Noordwaarts om en volgt eene langgerekte smalle keten, waarop zich de steile B. ni Telögö verheft. Deze keten scheidt het dal der boven-Meureubo? van de hoogvlakte van Döröt en Samarkilang (boven Djamboe-Aje) en van het boven- Peusangan-dal. Nog verder Noordwaarts gaat ze over in een woest en scherp gekarteld gebergte, dat den drempel vormt tusschen het weinig bekende boven-Wojladal en het boven-Peusangangebied, dat het bekken van het Laoet Tawar en enkele kleinere, vruchtbare keteldalen o. a. van Pegasèng en Ketòl, omvat.

Langs den Oostrand van het boven-Wojladal volgt ze vervolgens een woest, zwaar bewoud bergland, met talrijke hooge toppen, als den Si Töp Töp (2646 M.) en den Peuët Sagoë (2780 M.). Van den laatsten top gaat dit bergland over in een grillig, diep ingesneden, doch weinig hoog bergterrein, waarin de hoofdwaterscheiding, over den G. Meulintang naar den G. Seukeu loopend, de dalen der Geumpang en Tangse-rivieren (boven-Teunom) scheidt van het, grootendeels uit onvruchtbaar zandsteenheuvelland bestaande, brongebied der talrijke kleinere rivieren, welke tusschen de Peusangan- en de Atjeh-rivier ter Noordkust uitmonden. Ten Noorden van den Seukeu vangt het langgestrekte dal der Atjeh-rivier aan, waarvan de Oostrand gevormd wordt door de voortzetting van het bovengeschetste berg- en heuvelland, dat ten slotte verloopt in eene breed uitgeplooide, boomlooze en dorre hoogvlakte, waarboven zich de nog gedeeltelijk bewoude kegels van den Goudberg (Seulawaih Agam, 1726) en den Weesberg (Seulawai Inông 868) verheffen, welke hoogvlakte een eindpunt vindt in den O. Batèe, het Oostelijke basispunt der groot-Atjehsche kustvlakte. Het ten Noorden van dezen kaap liggende Poeloe Wè, een breede vulkaanruïne, vormt hier de voortzetting dier Oostelijke bergrijen, zooals P. Breuë en P. Nasoë het zijn van den Westelijken bergrand.

Bij eene beschouwing van het bergland ten Oosten dezer hoofdwaterscheiding, treft het onmiddellijk, dat — hoewel de meeste bekkens der Oostelijke dalenreeks hunne afwatering naar de Westkust zoeken, zoodat, in tegenstelling met het grootste deel van overig Sumatra, de groote rivieren hier naar den Indischen Oceaan stroomen — toch ook verschillende Oostkustrivieren binnen het bergland belangrijke stroomgebieden bezitten.

Tusschen de zware vertakkingen der hoofdwaterscheiding vindt men meerdere goed bewaterde en grootendeels vruchtbare hoogvlakten en hoogvalleien, waarvan die in den bovenloop der Peusangan-, Djamboe-Aje- en Simpang kananrivieren de uitgestrektste en meest belangrijke zijn.

De Peusangan-rivier vormt de afwatering van het Laoet Tawar, een afdammingsmeer van ± 16 K. M. lang en 4 K. M. breed, dat op ongeveer 1200 M. hoogte verscholen ligt tusschen hooge, met dennenwouden begroeide bergwanden, welke het geheele meer dicht omcirkelen. Aan de Zuidzijde wordt deze wand gevormd door het zware Kliötönmassief, dat door een ± 1300 M. hoog zadel — de toegangspoort naar de Zuidelijker hoogvlakte van Döröt — samenhangt

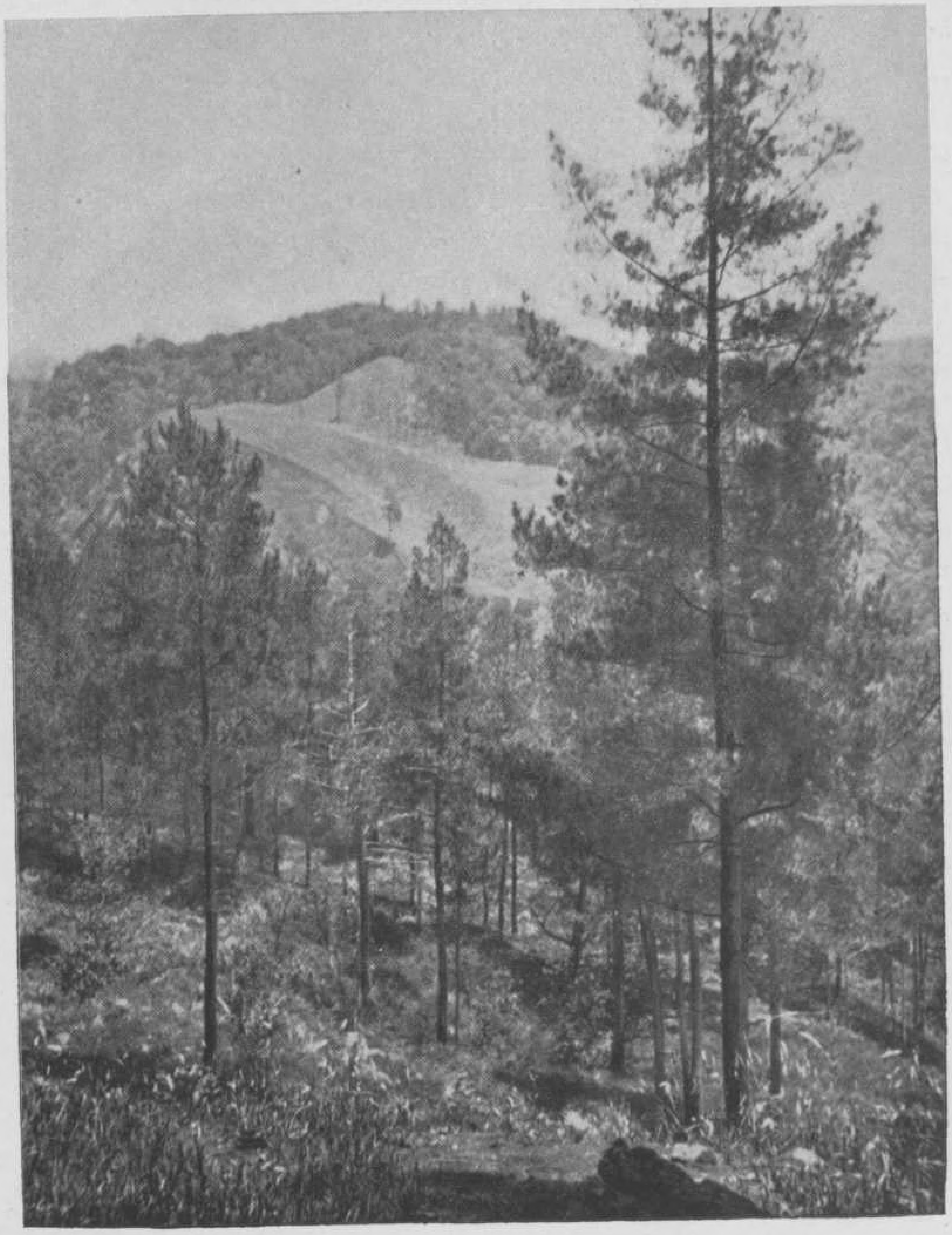

EEN TYPISCHE GAJŌ'SCHE „BLANG".

met den Noordwand, de B. ni Segi (2400)—B. ni Beboeliketen. Vanaf den Beboeli voert het zadel van Kabajakan naar den B. ni Poepandji, den ± 2000 M. hoogen Westwand van het meerbekken. Over dit zadel, den eenigen toegang vanuit het Noorden naar het afgesloten Meergebied, is thans met ontzaglijke moeite en groote kosten de Gajo-weg geslagen, welke deze afgezonderde streek verbindt met de bevolkings-centra ter Noordkust (Bireuën).

Zoowel langs de Noord- als de Zuidzijde van het meer dringen de zware bergflanken bijna overal tot de oevers naar voren, slechts hier en daar wat terugwijkend en daardoor plaats latend voor kleine, geheel ingesloten oever-vlakten, waarop zich de sawahs uitstrekken van enkele kleine nederzettingen, als Kenawat, Towéran, Rawé en Nosan. Veel belangrijker zijn echter de fraaie, langzaam oploopende vlakten van Bintang en Takengön, welke ter Oost- en Westzijde van het meer door zijne gestadige niveau-verlaging ontstonden, en die, door hunne groote vruchtbaarheid, welvarende bevolkingscentra geworden zijn.

Even ten Westen van de tegenwoordige bestuursvestiging Takengön doorbreekt de Peusangan den smallen Westrand van het meerbekken en betrekt daarna door het opnemen der kleine Woï ni Aréh het tegen de Telögö-hellingen oploopende keteldal van Pegasèng bij haar stroomgebied. De zware woudhellingen van de Telögö uitloopers stuiten dan de Peusangan in haar loop naar het Westen, waardoor ze zich Noordwaarts wendt en na het doorbreken van een lageren drempel, dringt in het nauwe, diepe dal tusschen de steile waterscheiding met de boven-Wojla en de derde Barisan-coulisse. Slechts op enkele plaatsen verbreedt deze nauwe kloof der boven-Peusangan zich nog tot kleinere vlakten, waarvan alleen het keteldal van Ketòl, dat ze betreedt na de doorbreking van den Pegaséng-drempel, eenigszins belangrijk geacht kan worden. Om de laagvlakte der Noordkust te bereiken, waarin ze eene moerassige delta vormt, doorbreekt de rivier ten slotte in haar middenloop een dor, sterk geërodeerd zandsteenheuvelland, dat tot bij Bireuën diep in de vlakte uitsteekt.

Op den Oostrand van het boven-Peusangan-dal verheffen zich de vulkaankegels van den B. ni Biös, den B. ni Tèlong (2566) en den zwaren kolos Geureudong (2912), waarvan de spitse, kaalgebrande Tèlong [1]) nog steeds

[1]) Tèlong = verbrand.

krachtige vulkanische werking vertoont en daardoor meermalen belangrijke schade toebrengt aan den fraaien Gajo-weg, welke over zijne Westelijke hellingen is aangelegd. Opmerking verdienen in dit berggebied de talrijke „blangs," kleinere met gras en oejōms (sparren) begroeide hoogvlakten, welke zich op de hellingen van het hooggebergte uitstrekken. In het Peusangan-gebied is daarvan de uitgestrekte Blang Rakal, op ± 750 M. hoogte tegen de Geureudong-hellingen gelegen, de belangrijkste. De Gajo-weg doorsnijdt deze hoogvlakte in haar volle lengte. Tengevolge van deze goede verbinding met de kuststreken en de daar bestaande verkeerswegen ontstonden hier in den laatsten tijd veel-omvattende ontginningsplannen, in hoofdzaak gericht op veeteelt en thee-cultuur.

Ook elders, in de Zuidelijker berg- en hoogvlakte-streken, treft men tal van dergelijke blangs aan, die zich als lichte plekken tegen het donkere alles overdekkende woudkleed afteekenen.

Het Tèlong-Geureudong-massief vormt het Westelijk randgebergte van het smalle hoogdal van Kanès en Roesép, waar de Kr. Bidèn, een linker-zijrivier der Kr. Djamboe Aje, hare bronnen heeft. Langs de Noordzijde wordt dit dal afgesloten door de langgestrekte, nauw met het Geureudong-massief samenhangende Pasé-keten, welke zich over den G. Oedjeuën uitstrekt tot den G. Bedari, het punt, waar de Djamboe Aje het bergland verlaat. De Zuidrand dezer vallei en der kleine, zich ten Zuiden van Roesép uitstrekkende hoogvlakte wordt gevormd door de West-Oost gerichte voortzetting van den Noordelijken L. Tawar-wand, de B. ni Beboeli-B. ni Segi- B. ni Sesoedoe-keten, welke eene secundaire waterscheiding vormt tusschen het Bidèn-dal en het boven-Djamboe-Aje-gebied, dat de uitgestrekte hoogvlakte van Samar-Kilang en Döröt omvat.

Het laatstgenoemde zeer wijde bekken loopt naar het Zuiden op tegen het (door Volz zoo genoemde) Gajo'sche Centraal-gebergte met den zwaren Intem-Intem, terwijl de Oostrand gevormd wordt door het langgestrekte van Daalengebergte, den uitlooper der Wilhelmina-keten, welke tot diep in de Oostelijke kustvlakte doordringt.

Van den Kliötön, den Zuidrand van het Laoet-Tawar-bekken, zet zich dwars over deze hoogvlakte een lagere, door de Djamboe-Aje doorbroken rug voort tot den B. ni Intem-Intem, terwijl een uitlooper van den B. ni Segi meer Noordelijk nogmaals eene dergelijke richel vormt naar den Gentèng Pisang (1250) op

het van Daalen-gebergte. Zoodoende is de groote hoogvlakte verdeeld in een drietal afzonderlijke bekkens, n. l. dat van Döröt (boven Djamboe-Aje), van Dösön (Woï ni Dösön) en van Samarkilang (midden Djamboe Aje), welke ondanks hun vruchtbare blangs, nog slechts spaarzaam bevolkt zijn.

Ten Oosten van het van Daalen-gebergte en naar het Zuiden oploopend tegen de Oosthellingen der Wilhelmina-keten, ligt de weinig vruchtbare hoogvlakte van Serbödjadi, het brongebied der Simpang Kanan. Door een lagen rand (B. ni Tetàkor-B. ni Kĕmĕnjan) is zij in het Noorden gescheiden van het berg- en heuvelland van de boven-Peureula-rivier, terwijl een Noordwaarts gerichte uitlooper van den Bandahara, waarop zich o. a. de G. Meuseugit (1850), de G. Segama (2016) en de G. Bandara (1100) verheffen, haar afsluit van het heuvelland en de vlakte van Boven-Tamiang en Langkat. De twee bron-rivieren der Simpang kanan, de W. ni Tampōr en de W. ni Serbödjadi (Kr. Djernéh) doorbreken den Oostrand om zich aan den buitenvoet te vereenigen. Hun afzonderlijk gebied op de uitgestrekte hoogvlakte is onderling gescheiden door den Noordwaarts tot den Bandara reikenden B. ni Kelalang, een uitlooper van den Moegadjah.

Ten Noorden daarvan ligt het bekken der W. ni Serbödjadi, waar, rondom Lököp, een bevolkingscentrum van eenige beteekenis ontstond.

Het Zuidelijk deel dezer hoogvlakte op de hellingen van de Wilhelmina-keten vormt het stroomgebied der W. ni Tampor, een woest, zeer dun bevolkt woudlandschap.

Een afzonderlijk deel van dit laatste gebied wordt gevormd door het uitgestrekte lengtedal der W. ni Lestèn, eene van den G. Bandahara komende Noordwaarts stroomende zijrivier der Tampōr. Ter West- en Oostzijde is dit dal ingesloten tusschen de Wilhelmina- en de Missigit-Segama-keten, terwijl het in het Noorden van het overige deel van het Tampōr-bekken gescheiden is door een zwaren dwarsrug (B. ni Pindah), waardoor de Lestèn zich met een nauwe kloof een weg baant.

Ten Westen van de hoofdwaterscheiding treft men eerst nog twee fragmenten aan van de groote Oostelijke dalenreeks, n. l. het woeste hoogdal der boven-Wojla, en de uitgestrekte hoogvlakte van Gajo Loeös [1]), het brongebied der Tripö-rivier.

---

[1]) Loeös = ruim, wijd.

Is het eerste slechts zeer weinig bewoond en onbelangrijk, de Gajo-hoogvlakte vormt weder een der voorname bevolkings-centra van het binnenland. Typeerend is het verschil van het landschap hier met dat der overige, reeds genoemde hoogvlakten. Zijn deze laatste meestal zeer geaccidenteerd en als het ware samengesteld uit tal van kleinere blangs en valleien, onderling door zwaarbewoude ruggen gescheiden, de Gajo-Loeös daarentegen vormt, vooral in het Oostelijk gedeelte, eene wijde, langzaam naar het gebergte oploopende vlakte met weinig belangrijke verheffingen. Zoover het oog reikt, ziet men hier tal van groote kampongs temidden der uitgestrekte, goed bevloeide sawahs en de breede, geel-groene strooken „blang", de spaarzaam met oejōms (de Gajosche dennen) begroeide grasvelden. Zware met oerwoud begroeide berghellingen sluiten de vlakte aan alle kanten in. Langs den Noordrand strekt zich het Gajosche Centraal-gebergte uit, waarop zich het trotsche Intem-Intem-massief verheft, terwijl de Oostrand van de vlakte gevormd wordt door den gesloten, donkeren Moegadjah-wand, de voortzetting van de Wilhelmina-keten naar het Gajosche Centraalgebergte, die het Tripö-gebied scheidt van de hoogvlakte van Serbödjadi. Een lagere rug met vele onbeduidende toppen strekt zich vanaf dit Oostelijk randgebergte in eenigszins Noordwestelijke richting uit tot de Westelijke Barisan-coulisse en vormt de waterscheiding tusschen het Tripögebied en dat der op den Losèr ontspringende Alas-rivier, hier nog W. ni Agoesön geheeten. Van den B. ni Nöböng op dezen rug strekt het Westelijk randgebergte der wijde hoogvlakte zich uit,—eene lage, golvende reeks, welke reikt naar den Singgahmata, den Noordelijken sluitsteen van het boven-Tripö-gebied.

De Tripö doorbreekt deze keten, na het opnemen der W. ni Rampöng, langs eene nauwe rotskloof, om zich daarna te storten in het onbeduidende lengtedal harer middenloop, dat met het dal der W. ni Kia een schakel vormt in de lange Westelijke reeks van lengtedalen, welke tevoren reeds geschetst is.

De Westrand van de uitgestrekte Westelijke dalenreeks wordt gevormd door de meest Westelijke hoofdketen van het Barisangebergte; een, door de vele Westkust-rivieren tot verschillende afzonderlijke groepen verbrokkeld, zwaar en zeer woudrijk bergland. De moeilijke toegankelijkheid wordt in het Noordelijk deel nog verhoogd door steile kalkrotsen, welke zich daar op tal van plaatsen over groote uitgestrektheden als witte loodrechte muren tegen het machtige berglichaam aangelegd hebben of dit met grillig gevormde spitsen bekronen. Ten Noorden van de

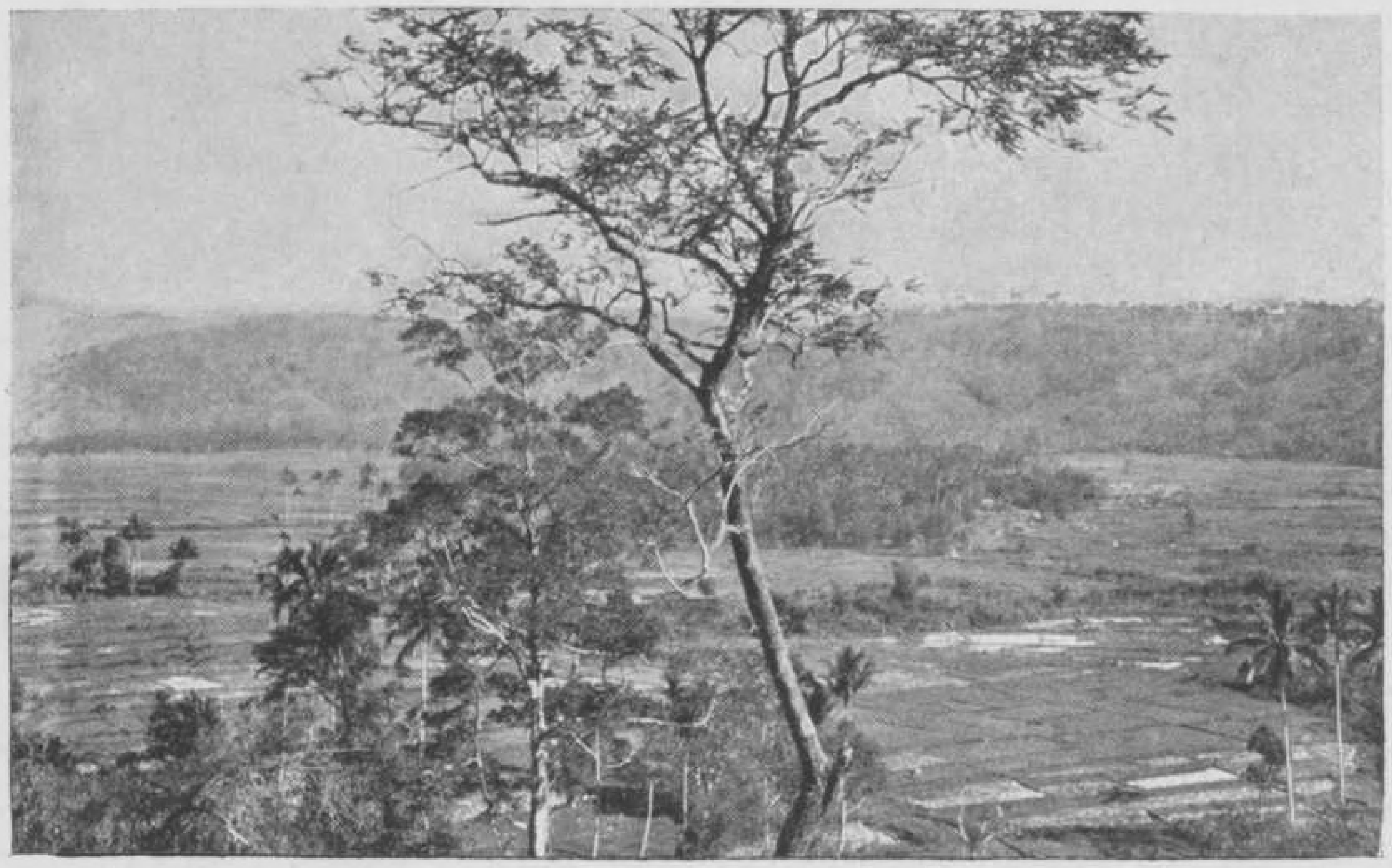

FIG. 1. LANDSCHAP IN DE TANGSÉ-VALLEI.

FIG. 2. LANDSCHAP BIJ BLANG KĔDJĔRÈN (GAJO LOEÖS) MET DEN B. NI INTÈM INTÈM.

moerassige sawahvlakte van Lam Pisang en Boekit Seboen, welke het bergland nabij Lhō' Nga in de breedte doorsnijdt en de verbinding vormt tusschen de vlakke Westkuststrook en de moerassen langs de Noordkust der Groot-Atjehsche vlakte, eindigt deze Westelijke keten in een lage doch zeer steile groep van kalkrotsen, den Glé Radja, welke als O. Masam Moeka de Noordwestelijke punt van Sumatra vormt, bespoeld door de nauwe Suratte-passage. De voortzetting dezer bergrij is weer terug te vinden op de ten Noorden dier straat liggende eilandengroep, waarvan P. Breuë en P. Nasoë de voornaamste zijn.

Het bergland, dat zich ten Westen van deze hoofdketen naar de kust uitstrekt, behoort tot het meest woeste en onbewoonde van het geheele gewest. Het bestaat uit meerdere zware uitloopers dier lengteketen, welke, in Noordwestelijke richting als coulissen voor elkaar schuivend, de diepe nauwe dalen der tallooze kleine, in dit bergland ontspringende riviertjes insluiten. Als steile rotskapen steken deze dwarsruggen in zee vooruit, bijna onoverkomelijke hindernissen vormende vóór den reeds lang gewenschten verbindingsweg langs de Westkust van Noord naar Zuid; pas in de laatste jaren slaagt men er langzamerhand in over deze scheidsmuren verbindingsschakels aan te leggen.

Van West naar Oost is het bergland eveneens zeer lastig te overschrijden; de dalen der groote rivieren (Kr. Teunom, Kr. Wojla, Kr. Meureubō', Kr. Seunagan, Kr. Tripa, Kr. Kloeët en Kr. Simpang) vormen hier de moeilijke toegangswegen naar het binnenland.

De algemeene indruk van het geheele Atjehsche bergland met zijne talrijke lengte- en dwarsketenen en diepe ravijnen, welke het in alle richtingen doorsnijden, is er een van buitengewone woestheid. Op enkele streken na vormt het dan ook in zijne volle uitgestrektheid een slechts zeer schaars bevolkt, ontoegankelijk gebied, overdekt met een donker kleed van oerwouden, dat de uitgestrekte hoogdalen en hoogvlakten somber omvat.

Economisch belang heeft dit binnenland dan ook vrijwel niet; alleen de Tangsé-vallei, de schoone Meerstreek, de Lököp-vallei, de pas sedert een tiental jaren ontsloten Gajo-Loeös en de Alaslanden vormen goed-ontgonnen en betrekkelijk dichtbevolkte cultuur-centra, oasen temidden van het ongastvrije, woeste landschap. Bij meerdere toegankelijkheid echter zullen de nu nog verlaten hoog-

vlakten en berghellingen, met hun door het maagdelijk oerwoud op meerdere plaatsen gevormden vruchtbaren humuslaag, ongetwijfeld meer en meer deel kunnen nemen aan de economische ontwikkeling van het, in de laatste jaren zoo vooruitgaande land.

Thans draagt dit bergwoud-gebied nog slechts in geringe mate tot de bevolkings-inkomsten bij door de daar gezochte boschproducten, waarvan rotan, damar, was en getah pertja de voornaamste zijn.

KUST EN KUSTVLAKTEN.

Het economische zwaartepunt van het gewest ligt nu nog geheel in de dichtbevolkte en meestal intensief ontgonnen vlakten, welke zich over groote afstanden tusschen den bergvoet en de kust uitstrekken. Vooral ter Noord- en Oostkust kregen deze vruchtbare kustvlakten groote uitgestrektheid; langs de Westkust daarentegen nadert het bergland de kust over het algemeen meer, valt zelfs op meerdere plaatsen als een steilen rotswand in zee af.

Langs het Zuidelijk deel der Westkust, tot nabij Tjalang, vindt men nog vrij belangrijke vlaktevorming; alleen tusschen Soesōh en Tapa' Toean reiken de woeste uitloopers van den Losèr tot aan zee, een steile woestgekloofde rotskust vormend. Overigens strekt zich in dit gebied langs de geheele kustlijn eene breede, vlakke strook uit, grootendeels tot diep in het binnenland ingenomen door onbegaanbare moerassen. Onbeduidende heuvelruggen doorsnijden deze moerasstrook en vormen er de waterscheiding der talrijke rivieren. Voor het meerendeel zijn dit onbeduidende, op de buitenhellingen van het bergland of in het voorliggende heuvelland ontspringende moerasstroompjes, wier mondingen door de zware oceaanbranding totaal verzand zijn, zoodat ze in vaak zeer uitgestrekte lagunen achter het opgehoogde strand doodloopen. Zelfs de grootere rivieren, wier uitgestrekte stroomgebieden in het gebergte een ruimen watertoevoer waarborgen, zijn dikwijls niet in staat de door den zwaren golfslag opgeworpen zandbanken in hunne monding geheel op te ruimen en worden daardoor gedwongen herhaaldelijk een nieuwen uitweg naar zee te zoeken. Voor de kustvaart beteekenen ook zij daardoor niets; voor het prauwverkeer van af de kuststrook naar het binnenland bieden zij echter alle ruimschoots gelegenheid, waar-

door tegemoet gekomen wordt aan die door de uitgestrekte kustmoerassen bemoeilijkte verbinding. Een ander gevolg van de herhaaldelijk verstopte uitmonding der groote rivieren in zee, zijn uitgebreide overstroomingen in hun benedenstroomgebieden, waarvan het water slechts zeer moeilijk weer weg kan stroomen, zoodat op den duur achter de hoogere, zandige kuststrook de reeds genoemde groote moerassen gevormd werden. Anderdeels wordt echter door iedere overstrooming langs de rivieroevers een laag vruchtbaar slib neergelegd, waardoor hier ten slotte breede strooken hoogere en daardoor droge, zeer vruchtbare gronden ontstonden, welke den geheelen benedenloop der grootere rivieren vergezellen. Op deze onderling dus door onbegaanbare moerassen gescheiden oeverstrooken en op de door den Oceaan opgehoogde kuststrook, heeft zich de schaarsche bevolking der Westkust gevestigd. Achter de moerassen strekt zich in de meeste stroomgebieden nog eene meer of minder breede vlakte uit, die langzaam opglooit naar de heuvelrijen, welke den bergvoet omzoomen, en wier uitloopers tot de moerassen de vlakte doorsnijden. Een groot gedeelte dezer golvende vlakten ligt nog braak of wordt voor een weinig intensieven ladangbouw gebruikt; in sommige streken ontstonden er echter reeds belangrijke ontginningen. Van beteekenis is hier o. a. de uitgestrekte en goed geirrigeerde vlakte van Seunagan, terwijl nog gedeeltelijk van regens afhankelijke sawah-complexen ook in Meulaboh (Kr. Meureuboh' en Kr. Boebon) en in Soesōh groote oppervlakten beslaan. Ook de cultuur van klappers en peper heeft in deze vlakten groote uitbreiding verkregen. Toch valt hier op cultuurgebied nog heel wat te verrichten. Voor de toekomstige economische ontwikkeling der thans nog achterstaande Westkust kan van deze nu nog grootendeels verlaten vlakten veel verwacht worden.

Naar het Noorden toe wordt de vlakke strook tusschen berg en zee geleidelijk smaller om ten slotte voorbij Tjalang over te gaan in het sterk golvend heuvelland van Daja, dat verschillende kleine, vruchtbare valleien insluit. Voorbij Poeloe Raja dringt het woeste bergland geheel tot de kust door; in wilde branding breekt hier de zware oceaandeining tegen de steile, honderden Meters hooge kalkrotsen. Slechts op enkele plaatsen dringen, als voortzetting der talrijke baaien, kleine, geheel geïsoleerde kustvlakten tusschen de bergwanden in; de vruchtbare en welvarende vlakten van Lhong, Paröe, Seudoe en Leupoeëng zijn hiervan de meest belangrijke. Ten Noorden van de Ritiëng-baai (kustvlakte

van Leupoeëng) steekt de steile Glé Loeda, waarover thans de eerste schakel van den Westkust-weg geslagen is, ver in zee vooruit; ten Noorden daarvan wijkt de bergvoet ten slotte blijvend terug voor de langgerekte, zandige kustvlakte van Lhoʿ Nga, die overgaat in de, het geheele bergmassief doorsnijdende, sawahvlakte van Boekit Seboen. Aan de overzijde van deze nog half moerassige inzinking rijzen steil de kalkrotsen van den Glé Radja op, wiens grauw-witte ribben als O. Raja en O. Masam Moeka (Atjeh-hoofd) in zee uitsteken.

De meest bekende en uitgestrektste der Atjehsche kustvlakten is die, welke tot het stroomgebied der Atjeh rivier (in totaal ± 2000 K.M.^{2}) behoort. Tot Seulimeum blijft het dal dezer rivier nauw en diep ingesneden; vandaar gaat het naar de Oostzijde over in de golvende, waterarme en bijna totaal ontwoude hoogvlakte, welke bekroond wordt door de ruige toppen van den Seulawaih Agam (Goudberg) en den Seulawaih Inòng (Weesberg) [1]. Beneden Seulimeum verbreedt het dal zich tot een ± 4 K.M. breed heuvelland, doch eerst bij Indrapoeri, waar de Barisanketenen sterk uiteen beginnen te wijken, gaat het over in de vruchtbare vlakte van Groot-Atjeh. Dit is eene uitgestrekte, flauw hellende, driehoekige vlakte, waarvan de basis langs de Noordkust, tusschen Atjeh-hoofd en Pedropunt, ongeveer 16 K.M. lang is, terwijl haar afstand tot Indrapoeri, het toppunt der driehoek, ongeveer 25 K.M. bedraagt.

Van deze oppervlakte van ± 200 K.M.^{2} is langs den Westrand ongeveer 1/4 deel nog ingenomen door een onvruchtbaar zandsteenheuvelland van de eigenaardige Atjehsche kopjes-formatie, alleenstaande, steile en sterk geërodeerde verheffingen met afgeplat bovenvlak, terwijl de rest eene open vlakte vormt van ruim 20.000 bouws groot, waarvan ± 2/3 deel aan den sawahbouw is dienstbaar gemaakt.

De kust dezer vlakte zelf vertoont het verschijnsel, dat de wind hier op meerdere plaatsen op het zandige strand een duinenrij van vrij aanzienlijke hoogte heeft opgeworpen, welke dikwijls als een dam de waterafvoer van het daarachter gelegen lagere land belemmert. Ook bij Lhoʿ Nga aan de Westkust vindt men deze duinvorming terug. Fraai begroeid met hooge tjemara's, vormt

[1] Agam = mannelijk.
Inòng = vrouwelijk.

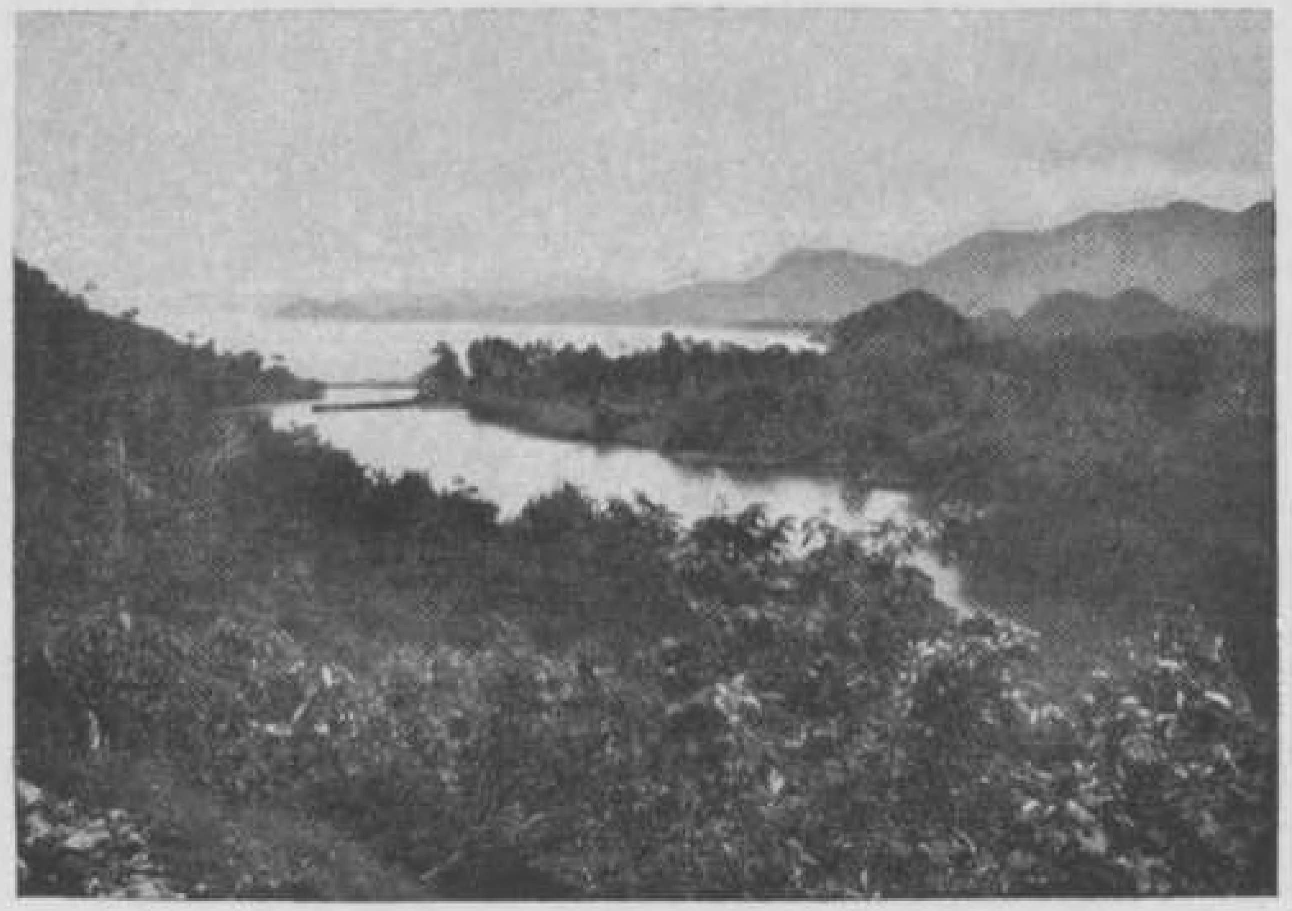

FIG. 1. DE WESTKUST VANAF SEUDOE NAAR HET N.; OP DEN ACHTERGROND DE GLÉ RAJA MET O. MASAMMOEKA EN P. BREUË.

FIG. 2. MONUMENTJE OP DE PLEK, WAAR TOEKOE OEMAR SNEUVELDE; NABIJ MEULABOH.

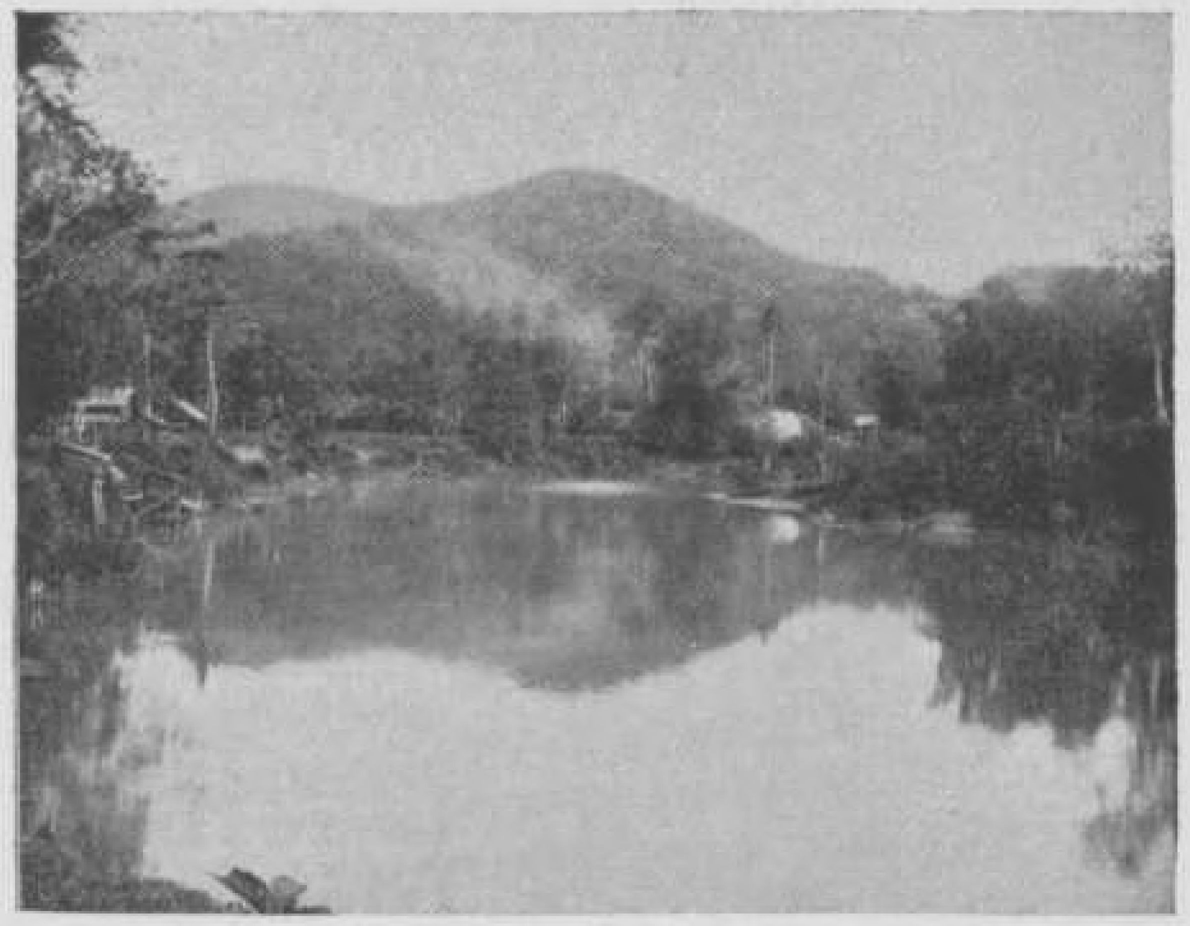

FIG. 3. MIDDENLOOP DER Kr. DAJA (WESTKUST).

FIG. 4. LANDSCHAP IN DE PEDIR-VLAKTE; OP DEN ACHTERGROND DE GOUDBERG EN DE WEESBERG.

Plaat 3.

dit duinlandschap hier een liefelijk, vreedzaam oord, dat benut werd voor de oprichting van eene herstellingsinrichting. In den harden strijd, door onze troepen gedurende langen tijd op Atjeh gestreden, bewees deze uitstekende diensten.

Eigenlijke lagune-vorming als op de Westkust treft men op de Noordkust slechts aan van Atjeh-hoofd tot Koeala Biheuë; verderop krijgt dan de bovengenoemde duinvorming sterk de overhand.

Ten Oosten van Pedro-punt wordt de Noordkust tot hoek Pidië gevormd door het einde der Goudberg-hoogvlakte, welke tot het strand heuvelachtig is, hier en daar met lagune-vorming. Het is een dor, hoogst onvruchtbaar en vrijwel onbewoond landschap. Alleen de vruchtbare en welvarende vallei der Kr. Raja (Lam Tebah) wordt als eene oase door de verlaten steppen ingesloten.

Voorbij hoek Pidië begint het gebied der kleine Noordkust-riviertjes, die alle ontspringen op het woudlooze hoogland in het Zuid-Westen, en dus slechts weinig water naar de talrijke sawah-vlakten voeren, welke door van het gebergte tot de kust reikende heuvelreeksen begrensd worden.

De meest belangrijke dezer vlakten zijn: die van Padang Tidji, de uitstekend in cultuur gebrachte en geïrrigeerde Pidië-vlakte (oppervlakte $\pm$ 270 K.M^2, waarvan 5/8 sawah) de Samalanga-vlakte, de vlakte van Bireuën of der Kr. Peusangan en de vlakte van Keureutoë, de bekende Pasé-streek. De tusschen deze grootere vlakten inliggende terreinen bestaan grootendeels uit onvruchtbaar heuvel- en moerasland, met slechts enkele kleinere bebouwde vlakten.

Het Oostelijk deel van de vlakte der Kr. Peusangan, eens eene bloeiende landbouwstreek, welke doorstroomd wordt door de rechter-delta-tak dier rivier, de Kr. Blang Mé of Kr. Tingkeum, was door de herhaalde overstroomingen dezer rivier ten slotte eene troostelooze woestenij geworden. De groote hoeveelheden zand, welke deze stroom meevoert bij haar doorbraak van de zandsteenketens tegen de Oostelijke Barisan-hellingen, deden de rivier herhaaldelijk dichtslibben en noodzaakten deze, zoodoende uitgebreide overstroomingen veroorzakend, tot het zoeken eener andere bedding. Thans is men overgegaan tot de indijking der Kr. Blang Mé en de afdamming der Kr. Pandjoeë, de linker-delta-arm, waardoor tevens de rijke vlakte van Bireuën op den Westoever beschermd is tegen hetzelfde, haar steeds dreigende, lot. Gelukkig schijnt de algemeene vruchtbaarheid der Oostelijke oevervlakte

niet door de overstroomingen geleden te hebben; na de indijking is men onmiddellijk en met gunstig gevolg overgegaan tot eene nieuwe ontginning der verlaten streek.

Ten Oosten van Lhoˤ Soekōn gaat de vrijwel geheel in sawahs herschapen vlakte der Kr. Keureutoë, de meest Oostelijke der Noordkust, over in een uitgestrekt moeras, dat in verbinding staat met de moerassen langs de Kr. Djamboe Aje, en dus de verbinding vormt met de bij Diamantpunt aanvangende Oostelijke kustvlakte.

Deze kustvlakte heeft hier slechts weinig breedte en wordt grootendeels gevormd door eene moerasstrook, welke langs de rivieren, vooral langs de Kr. Djamboe Aje, vrij diep naar binnen dringt.

Tot Langsa blijft de kuststrook dit karakter behouden, alleen bij de mondingen der kleinere riviertjes zijn bewoonbare vlakten van geringe breedte ontstaan, die door de heuvelreeksen omzoomd, langs de rivier tot vrij hoog stroomopwaarts als breede valleien binnenwaarts dringen. Van groot economisch belang zijn deze kleine vlakten echter niet; hoewel hier en daar wel een weinig rijstbouw wordt uitgeoefend op regensawahs, ligt toch het grootste deel dezer voor bouwgrond geschikte terreinen nog braak. Men is hier in de streek der peper- en klappercultuur, welke beide genoeg winst opbrengen, om de bevolking van den door de regenarmoede zoo wisselvalligen rijstbouw afkeerig te maken, terwijl de hooge dagloonen, welke op de Zuidelijker cultuurondernemingen verdiend kunnen worden, evenmin bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling van dien tak van landbouw.

Pas vanaf Langsa begint de kuststrook zich uit te breiden tot eene breedere vlakte, en verkrijgt het landschap de karakteristieke formatie, welke verder aan geheel Oost-Sumatra eigen is.

Achter den eenige K.M. breeden zoom van moerassen langs de kust stijgt de vlakte in zeer langzame helling als een 20 tot 30 K.M. breed heuvelland op tot den voet der Oostelijke bergketens. Het geheele terrein is dicht begroeid; de langs de rivieren landwaarts ingaande mangrove-formatie der moerassen gaat geleidelijk over in uitgestrekte loofhoutbosschen, de voorloopers van den dagreizen breeden oerwoudgordel, welke als eene moeilijk te overwinnen en bijna geheel onbewoonde afscheiding de enkele bevolking-centra op de binnenlandsche hoogvlakten van de kustvlakte afsluit.

Naar het Zuiden toe wordt de kustvlakte steeds breeder en wordt zij ingenomen door de tot voor weinige jaren nog vrijwel geheel onontgonnen wildernissen van Langsa en Tamiang. In het Tamiang-bekken, waarvan de Zuidelijke waterscheiding de grens vormt met de residentie Oostkust van Sumatra, bereikt zij ten slotte eene breedte van ± 70 K.M.

DE EILANDEN.

Ten Westen en ten Noorden van het gewest treft men eenige eilanden en eilandengroepen aan, welke administratief daartoe behooren.

Ter Noordzijde zijn het de twee eilandengroepen rondom P. Wé en P. Breuë, welke respectievelijk de voortzetting vormen van de Oostelijke en de Westelijke randketens der vallei van Groot-Atjeh. De Wé-groep bestaat in hoofdzaak uit het eiland Wé en enkele kleine, verspreid liggende rotsgroepen, waarvan het moeilijk te naderen en woeste P. Rondo het grootste is. P. Wé wordt gevormd door een ouden vulkaan, wiens ingestorte kraters thans diepe, wel-beschutte baaien vormen, waarvan de Zuidbaai (Lhoʿ Balohan) en vooral de Sabangbaai belangrijk zijn te noemen. Zijn grootste beteekenis ontleent het eiland aan de in de Sabangbaai aangelegde groote zeehaven met steenkolenstation, door de Sabang Maatschappij geëxploiteerd; voorts treft men er een station voor draadlooze telegrafie aan, dat het krachtigste van geheel Oost Azie genoemd wordt. Op zich zelf beduidt het eiland met zijne geringe bevolking en schaarsche ontginningen niet veel; het is voor het grootste deel nog met bosch bedekt. Langs de lagere hellingen vestigen zich ieder jaar tijdelijk peperplanters van den overwal, vooral uit Kroeëng Raja en Pedir; de peperproductie van het eiland bedroeg in 1914 ongeveer 800 pikol ter waarde van ± 24.000 gulden. De klappercultuur, waarvoor de kuststrook zich zeer goed leent, breidt zich langzamerhand uit; in 1914 werden ongeveer 1000 pikol copra geproduceerd.

De Breuë-groep bestaat uit een zestal eilandjes, die de verbrokkelde voortzetting van het kalkgebergte op Atjeh's Noordwesthoek vormen. De voornaamste zijn P. Breuë en P. Nasoë; de overige vormen slechts kleine, onbelangrijke rotsgroepen, die den doorgang van de Westkust naar de reede van Oeleë Lheuë gevaarlijk versperren. Vooral op Breuë breidt zich de bevolkingsaanplant van klap-

pers zeer sterk uit; in de laatste jaren zijn er ongeveer 60.000 klapperboomen op deze groep uitgeplant door de bevolking en door immigranten van de Westkust.

Van de eilanden langs de Westzijde van Sumatra behooren tot dit gewest:

P. Raja, de Banjakeilanden, de Cocoseilanden, Simeuloë met omliggende eilandjes.

Het eerstgenoemde eilandje, P. Raja, is zeer dicht onder de kust gelegen tegenover Lho' Kroeët, in het Noordelijk deel van Tjalang. Het is slechts een klein, onbeduidend rotsmassief, dat tot 1908 als bestuursvestiging voor dit deel der Westkust diende, tot het voor Tjalang verlaten werd. Als standplaats voor het bestuur had het eiland meerdere voordeelen, welke de tegenwoordige niet bezit. Niet alleen, dat het tegenover het economisch meest belangrijke gedeelte van dit Noordelijk deel der Westkust lag, de goed ontgonnen landstreek Daja, doch het onderscheidde zich van alle andere plaatsen ter Westkust door zijne door het eiland beveiligde kalme reede in de straat tusschen P. Raja en den vasten wal. Politieke overwegingen gaven echter den doorslag bij de keuze van het veel minder gunstig gelegen Tjalang.

De groepen der Banjak- en Kokoseilanden bestaan uit tal van dergelijke kleine, bergachtige eilanden, deels nog met oerwoud bedekt (o. a. P. Toeankoe van de Banjak-groep), deels met klappers beplant. Er zijn hier reeds verschillende concessies uitgegeven, die houtaankap of klappercultuur ten doel hebben.

Het voornaamste tot dit gewest behoorende eiland is Simeuloë (Simaloer), het Noordelijkste der groote eilanden, welke ten Westen van Sumatra liggen; zij staan niet in direct verband met het vaste land, doch zijn daarvan gescheiden door een synclinaal met soms groote zeediepten.

Gelegen tusschen ongeveer 2° 20' en 2° 57' N.B. en 4° 39' en 3° 51' W.L. van Padang, is het eiland nagenoeg 110 K.M. van Atjeh's Westkust verwijderd, zoodat de bestuursvestiging Sinabang van Tapa' Toean in 6 en van Singkel in 9 uren per stoomer is te bereiken. De lengte bedraagt ± 100 K.M., terwijl de breedte afwisselt tusschen 9 en 26 K.M.

Simeuloë bestaat uit zwaar geaccidenteerd heuvelland, dat zijn grootste hoogte (567 M.) bereikt in den Delo Sibao, gelegen nabij de Noordkust tusschen de Sinabangbaai en de Lho' Dalam. De grillig gevormde hoofdwaterscheiding, welke geen bepaalden naam draagt, loopt ongeveer in de lengteas van het eiland

van Zuid-oost naar Noord-west; de ontelbare uitloopers bereiken op meerdere plaatsen de kust, waardoor vlakten van beteekenis zoo goed als niet aangetroffen worden. Daar waar zij, zooals nabij de reeds genoemde groote baaien, aan de Zuid-oostkust en in het Westelijk deel der Zuidkust eenige uitgestrektheid verkrijgen, zijn zij zoo moerassig, dat zij noch voor vestiging, noch voor landbouw of veeteelt geschikt zijn. Slechts kleinere stukken worden dan ook in gebruik genomen voor de teelt van rijst, cassave en enkele genotmiddelen (tabak, lombok e. d.), waarbij zich de bevolking in hare primitieve nederzettingen gevestigd heeft. Irrigatieleidingen treft men op het eiland nog niet aan, de meeste landbouw heeft plaats op ladangs, welke oorspronkelijke boschterreinen door omkappen en gedeeltelijke verbranding van de begroeiing gereed gemaakt worden voor beplanting. Na één of meer oogsten worden de oude terreinen verlaten en nieuwe ladangs aangelegd.

Tusschen de evenbedoelde uitloopers slingeren zich in groote bochten de rivieren, welke alle aan de Noord- of Zuidkust in zee stroomen. De grillige terreinsgesteldheid is oorzaak, dat het stroomgebied van vele dezer rivieren groot is te noemen in vergelijking met de geringe hoeveelheid water, welke wordt afgevoerd; geen enkele rivier is geschikt voor de scheepvaart of zelfs bruikbaar om met kleine prauwtjes bevaren te worden. Het verkeer heeft dan ook hoofdzakelijk over zee plaats; slechts enkele, weinig onderhouden voetpaden vormen eene verbinding tusschen sommige kampongs.

De geologische bouw en de verticale gesteldheid van den bodem zijn oorzaak van een sterk ontwikkelde kustlijn, waarin vooral aan de Noordzijde van het eiland vele baaien voorkomen; behalve de reeds genoemde zijn hier nog te vermelden de in het Westen dier Noordkust gelegen baai van Sibigo en meer Oostelijk de baai van Sibaboh, alle geschikte ankerplaatsen opleverend voor de grootste stoomschepen. De Zuidkust, welke veel meer open ligt voor de zware oceaandeining, is minder geleed dan de Noordkust, doch voor inheemsche vaartuigen zijn ook daar de meeste riviermondingen gedurende den Oostmoesson (December tot half Mei) bereikbaar.

Het geheele hoofd-eiland is, evenals de kleinere daaromheen gelegen eilandjes (Sioemat, Batoe-Belahir, Tepah, Simaloer Ketjil en Lekon) met bosch overdekt. Aan de kust wordt veel klappercultuur gedreven.

De rijkdom aan bosschen, waarin zeer vele deugdelijke houtsoorten worden aangetroffen, leidde er toe, dat geheel Simeuloë in exploitatie kwam bij twee houtaankapmaatschappijen. De Javasche Boschexploitatie maatschappij; welke in de Zuidelijke helft (landschap Tapah en het Oostelijk deel van het landschap Simeuloë) werkzaam is, heeft nabij de bestuursvestiging Sinabang reeds een railbaan aangelegd, waarlangs de zware stammen verplaatst worden, de Noordelijke helft van het eiland (landschappen Salang, Si-goelé, Lekon en het Westelijke deel van het landschap Simeuloë) wordt geëxploiteerd door de houtaankapmaatschappij Noord-Simaloer.

Aan den veestapel, bijna uitsluitend bestaande uit karbouwen, werd eenige jaren geleden door een besmettelijke ziekte een zware slag toegebracht; de weinige zorg door de bevolking aan hare dieren besteed, welke meestal, hetzij in de bosschen dan wel op de enkele grasvlakten in het gebergte of op de afgeoogste velden, zonder eenig toezicht, hun voedsel moeten zoeken, was oorzaak, dat die ziekte zoo om zich heen kon grijpen en zulke verwoestingen kon aanrichten. Sedert zijn wel pogingen aangewend tot kraling van het vee, maar veel ingang heeft dit nog niet gevonden.

Als uitvoerproducten komen voornamelijk in aanmerking hout, copra, huiden en horens. Ook een geringe hoeveelheid vogelnestjes dient genoemd te worden.

VERKEERSWEZEN.

Het spreekt vanzelf, dat èn de politieke èn de geografisch-economische toestanden in dit gouvernement eene bijna absolute concentratie van het verkeer tot slechts een klein deel van het gewest hebben veroorzaakt. De van oudsher reeds door intensieven landbouw tot ontwikkeling gekomen vlakten van Groot-Atjeh en de Noordkust hadden in de eerste plaats behoefte aan een goed verkeerswezen, terwijl de vanuit die vlakten voortschrijdende pacificatie der wildernissen langs de Oostkust, ook dit gebied tot het Noordkust-wegenstelsel trok, waarbij het vlakke terrein de verdere ontwikkeling van dit wegenstelsel in de hand werkte.

De gesteldheid der Westkust bevorderde zulk eene lengte-ontwikkeling niet; integendeel, in het Noorden vormen de steile tot de kust reikende bergreeksen;

meer Zuidelijk de uitgestrekte moerassen, zeer bezwaarlijke natuurlijke hindernissen voor den weg, welke de Westkust-nederzettingen met elkaar en met het economische en bestuurscentrum van Atjeh, Koeta Radja, wil verbinden.

In tegenstelling met den grooten rijweg, welke zich thans — alleen met uitzondering van den ontbrekenden schakel tusschen Seulimeum en Padang Tidji over de onbewoonde, dorre hellingen van den Goudberg — vanaf Koeta Radja langs alle belangrijke nederzettingen van Noordkust en Oostkust over de geheele lengte van het gewest uitstrekt tot de grens met Langkat (S. O. K.), vindt men ter Westkust nog slechts de fragmentarische wegennetten rondom de geïsoleerde bestuursstandplaatsen. Wel strekken deze wegen zich reeds tal van Kilometers in alle richtingen uit, en vindt men er uitstekende, voor autoverkeer geschikte gedeelten onder, doch de schakels tusschen deze locale netten, welke een grootverkeer als op de Noord- en Oostkust mogelijk zouden maken en de vruchtbare Westkust-vlakten uit hun isolement zouden verlossen, ontbreken nog. Pas in de laatste jaren is de aanleg krachtig ter hand genomen, en, hoewel nog verre van voltooid, reeds een heel eind gevorderd. Vanuit Kota Radja voeren een tweetal wegen naar Lhoʼ Nga op de Westkust; de eerste gaat over Oeleë Lheuë door de vlakte van Lam Pisang en Boekit Seboen naar dit herstellingsoord, de tweede door den Glé Taroempas, de beruchte „Kloof" uit den Oemartijd. Vanaf Lhoʼ Nga voert een rijweg Zuidwaarts langs de kust tot Seudoe, dat door een zwaren bergrug gescheiden is van de rijke en vruchtbare kustvlakte van Lhong. Ten Zuiden hiervan verheft zich weder de steile Glé Groetèë, welke de onderafdeeling Lhoʼ Nga scheidt van Tjalang. De B. O. W. is thans bezig het tracee voor den grooten weg over die dwarsruggen te zoeken; door de totstandkoming ervan verkrijgt men de aansluiting van Lhong aan het algemeene wegennet, waaraan deze veel rijst en vee produceerende streek groote behoefte heeft. Heeft de groote weg dan eenmaal voorbij Lhong over den Glé Groetèë de onderafdeeling Tjalang bereikt, dan wordt daardoor weer een aanmerkelijk locaal wegennet eraan vastgeknoopt, dat voor een gedeelte reeds geschikt is voor asvervoer en reikt tot gampong Barò in Teunom. Hierdoor zal dan ook het belangrijke Daja geopend worden. Verder Zuidelijk naar en tusschen Meulaboh, Tapaʼ Toean en Singkel is nog geen doorloopende verbinding gevonden; de uitgestrekte kustmoerassen vormen hier zware hinder-

nissen. Er worden thans veel dieper het binnenland in tracees gezocht voor paarden- of karrepaden, welke die ontbrekende schakels kunnen vormen, en waarlangs dan ook weldra het doorgaand verkeer deze landschappen zal kunnen binnendringen. Reeds gaat vanaf Meulaboh een rijweg den Tjalangschen weg naar Teunom tegemoet tot Aroengan; naar het Zuiden kan men per as reeds komen tot de Koeala Tadoe, terwijl einde 1916 Lam Ie aan de Tripa bereikt zal zijn. Van het laatste stuk Soesōh-Tapa' Toean-Singkel bestaat thans reeds de verbinding tusschen Tapa' Toean en Soesōh. Hoe primitief al deze hoofdwegen voorloopig nog zijn, toch draagt de krachtige wegenpolitiek, vooral gedurende de laatste jaren (1913—1916) op Atjeh's Westkust gevoerd, reeds nu veel bij tot de geleidelijke ontwikkeling dier landstreken.

Ter Noord- en Oostkust is de toestand van het groote wegenstelsel veel beter dan in het hierboven geschetste deel van het gewest. De eigenlijke vlakte van Groot-Atjeh wordt doorkruist door een uitgebreid, zeer goed wegenstelsel, voor een groot deel ontstaan uit de ceintuur- en straalbanen der vroegere geconcentreerde linie. Het reikt tot Indrapoeri, terwijl vandaar een gebrekkige weg door het zware heuvelterrein langs den rechteroever der Atjeh-rivier voert naar Seulimeum. De groote weg tusschen die twee plaatsen op den linkeroever dier stroom is echter reeds geheel klaar en wacht nog slechts op meerdere bruggen, welke in aanbouw zijn, om voor auto-verkeer te worden opengesteld.

Van Seulimeum voert een onverhard, smal paardenpad naar Padang Tidji en de Pidië-vlakte en vormt zoodoende de schakel tusschen het wegenstelsel van Groot-Atjeh en dat der Noord- en Oostkust. Er waren reeds plannen gemaakt en gedeeltelijk tot uitvoering gekomen, om den grooten weg door te trekken over de zeer geaccidenteerde waterscheiding tusschen die landstreken. De aanleg is echter gestaakt, daar er geen heil verwacht werd van de doorsnijding dier totaal onbewoonde en onvruchtbare landstreek, terwijl de Atjeh-tram toch al het vervoer zal blijven trekken.

Aan de overzijde der waterscheiding zet de groote weg zich thans ononderbroken voort tot de grens van Langkat, vanwaar nu nog een tocht van enkele Kilometers per tram noodzakelijk is, om bij Haloba het wegennet van Sumatra's Oostkust te bereiken. Voor het zich steeds meer ontwikkelende

BIJLAGE II.

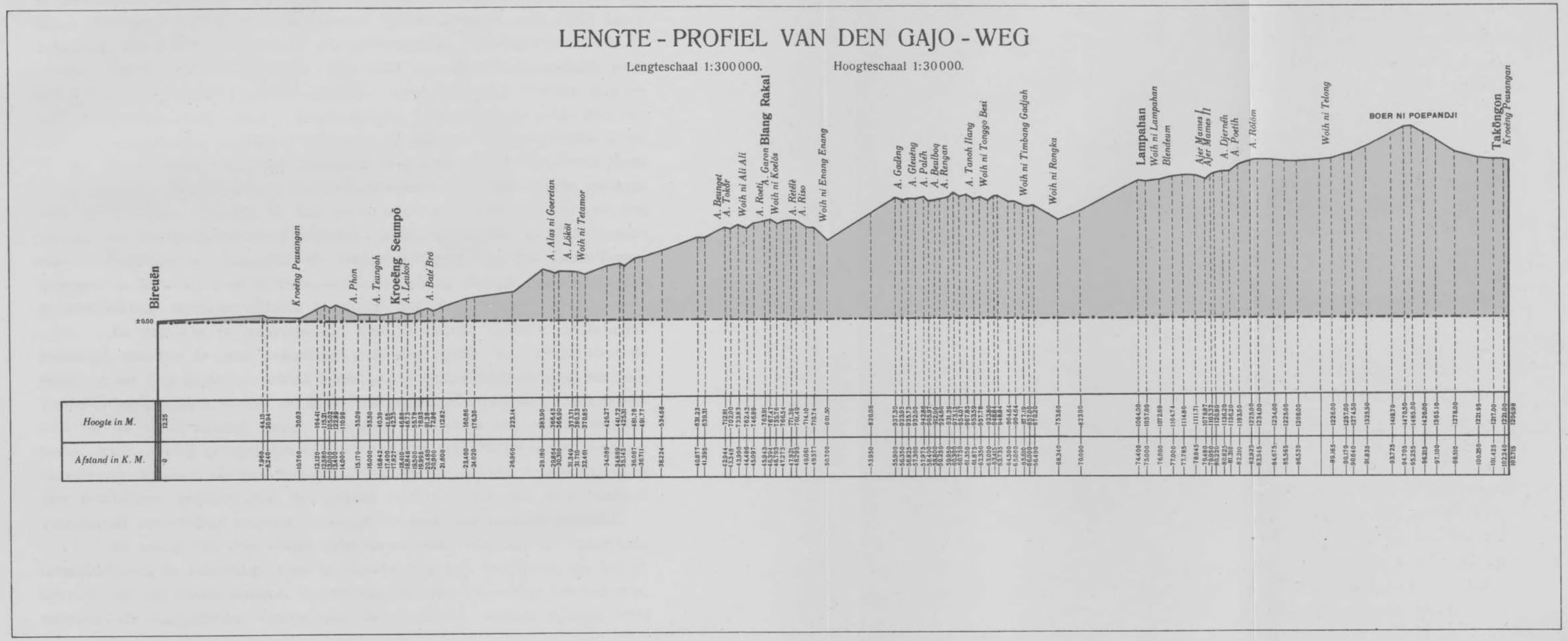

handelsverkeer tusschen de twee buurgewesten, o. a. in vee, is de spoedige totstandkoming van deze laatste ontbrekende schakel naast de, reeds spoedig te verwachten, tramverbinding belangrijk te achten. Overigens sluiten zich aan dezen hoofdweg langs de kust talrijke zeer goede zijwegen van meer locaal belang aan, in de Pedir-vlakte zelfs een autowegennet van ongeveer 250 K. M.

Verlaat men de kuststrook, dan vindt men geen verkeersstelsel meer van eenige beteekenis. Enkele colonnewegen voeren vanuit de vlakten naar de meer in het binnenland gelegen militaire posten, doch overigens leiden door het bijna ondoordringbare woudgebied tusschen de kust- en de hoogvlakten alleen hier en daar moeilijke voetpaden, waarlangs de geheele opvoer naar boven plaats moest hebben[1]). Een goede bres in dezen scheidsmuur is echter thans geslagen door den bekenden Gajo-weg, de met groote moeiten en kosten dwars over het gebergte (zie Bijlage II) tot stand gebrachte verbinding tusschen het bivak Bireuën aan de Noordkust en Takengön, de bestuursvestiging aan het Laoet-Tawar, waardoor de Meer-streek en de daarmede in verbinding staande Pegasèng-, Ketòl- en Dörötbekkens thans gemakkelijk bereikbaar zijn.

De Gajo-weg is oorspronkelijk met uitsluitend militaire bedoelingen aangelegd, teneinde de soms wekenlang onderweg zijnde transporten voor de bezetting der Gajo-landen in enkele dagen hunne bestemming te doen bereiken. Van den beginne af, is steeds het doel voor oogen gehouden deze transporten later per as uit te kunnen voeren, waardoor al dadelijk een veel kostbaarder tracee moest worden gevolgd, dan wanneer men zich bepaalde tot een eenvoudigen colonne-weg. Thans is de Gajo-weg geheel voltooid en in den drogen tijd reeds voor autoverkeer geschikt. Met het grondig verharden van den weg, teneinde voortdurend auto-verkeer mogelijk te maken, is reeds een aanvang gemaakt.

De aanleg van deze eenige verbindingsschakel tusschen de vruchtbare hoogvlakten en de Noordkust vond in den beginne veel bestrijders, die het afkeurden, dat zoo groote sommen besteed werden voor den aanleg van een weg, waaraan alle economische waarde voor de doorsneden streken ontzegd werd

[1]) Kenschetsend voor de volkomenheid der woud-afscheiding is wel dat de openingen, waarmede de weinige verbindingspaden als het ware uitmonden in de hoogvlakten, aangeduid worden als „woud-poorten". In het tijdperk der onafhankelijkheid van de bovenlandsche landschapjes waren aan deze woudpoorten de gaarders van de heffingen op in- en uitvoer gevestigd.

(van Kol, 3 maal dwars door Sumatra en Bali). Na de voltooiing bleken die voorspellingen wel wat al te zwartgallig. In de, tot dusverre absoluut onbewoonde woud-regionen aan weerszijden van den weg zijn reeds talrijke nieuwe inlandsche nederzettingen ontstaan, terwijl ook Europeesche landbouw-ondernemers hun aandacht op de vruchtbare, voor hoog-cultuur (o.a. thee en koffie) geschikte en door den weg ontsloten bergstreken hebben gevestigd, waarvan verschillende onderzoeken reeds het gevolg waren. Reeds is o. a. concessie aangevraagd voor eene groote thee- en veeteeltonderneming aan dezen weg, op den Blang Rakal. Thans, nu de invloed van deze nieuwe verbinding langzamerhand, ook door de veel rustiger politieke toestanden, tot uiting komt, blijkt wel, dat ze voor den economischen vooruitgang der vruchtbare, maar tot dusverre slechts schaars bevolkte boven-Peusangan- en Tawarstreken belangrijk kan worden. Op het oogenblik loopt de groote Gajo-weg door tot de Pegasèng-vlakte, zijn Tretès, Tingköm en de Tèlong-vlakte reeds per auto bereikbaar en is de weg naar de Isaq-vallei in aanleg. Vanaf die punten gaat de weg over in de smalle paden, die de waterscheidingen tusschen de Meerstreek en de hoogvlakten ten Zuiden en Oosten (Döröt, Roesèp en Samarkilang) overschrijden. Deze uitgestrekte vlakten hebben tot dusverre nog slechts door enkele voetpaden onderling en met de kust verbinding, vooral langs de ravijnen der Kr. Djamboe Ajé en Kr. Pasé. Ook de Zuidelijker liggende hoogvlakten lijden onder dezelfde zeer gebrekkige verkeersmogelijkheden. Het vruchtbare bekken der Gajo-Loeös heeft met de West- en de Oostkust eenige zeer moeilijke verbindingen vanaf Blang Kĕdjĕrèn, de bestuursstandplaats. Voetpaden voeren naar Soesōh aan de Westkust en naar Lököp op de hoogvlakte van Serbödjadi, dat weer door een paardenpad verbonden is met Birim Rajeu aan de Langsabaai (Oostkust). Ook bestaat eene verbinding van Blang Kĕdjĕrèn langs een moeilijk voetpad over Pèndèng en Lĕstèn met Koeala Saba aan de Simpang Kiri en van hier over Kaloeë met Koeala Simpang, welke echter ± 6 dagen vordert. Eveneens voeren voetpaden vanuit de Gajo Loeös naar de Dörötstreek en de Alas-vallei. Deze laatste is thans uit haar isolement verlost door den bekenden Alasweg, welke Kota-Tjane, de bestuurszetel, verbindt met Kaban Djahe op de Karo-hoogvlakte, dat reeds in het groote verkeersnet der Oostkust van Sumatra is opgenomen. Ook deze verbinding is voor auto-verkeer geschikt gemaakt. De verbinding van de Alas-vallei met de Westkust bestaat uit een zeer moeilijk voetpad door het dal der Simpang Kiri

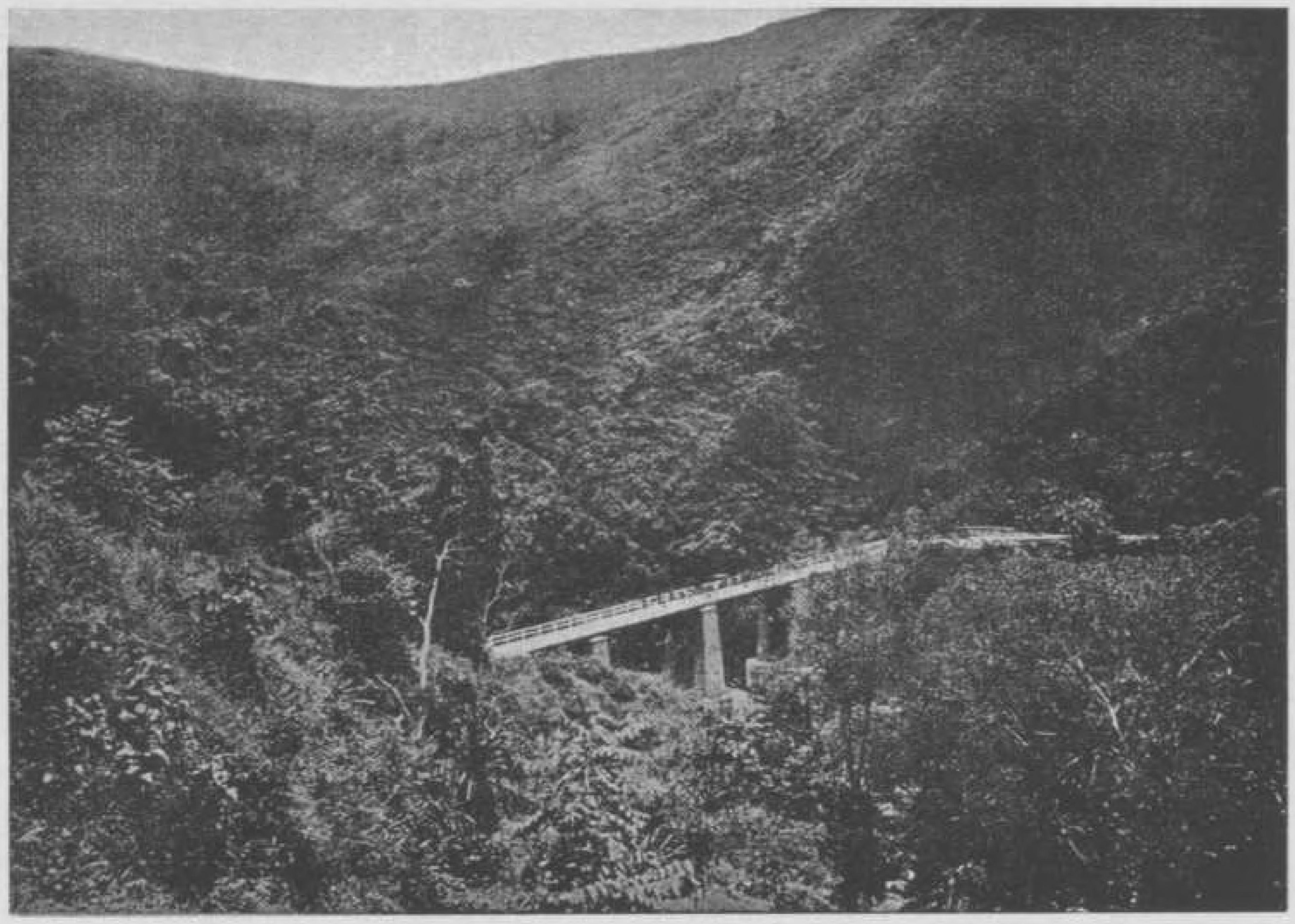

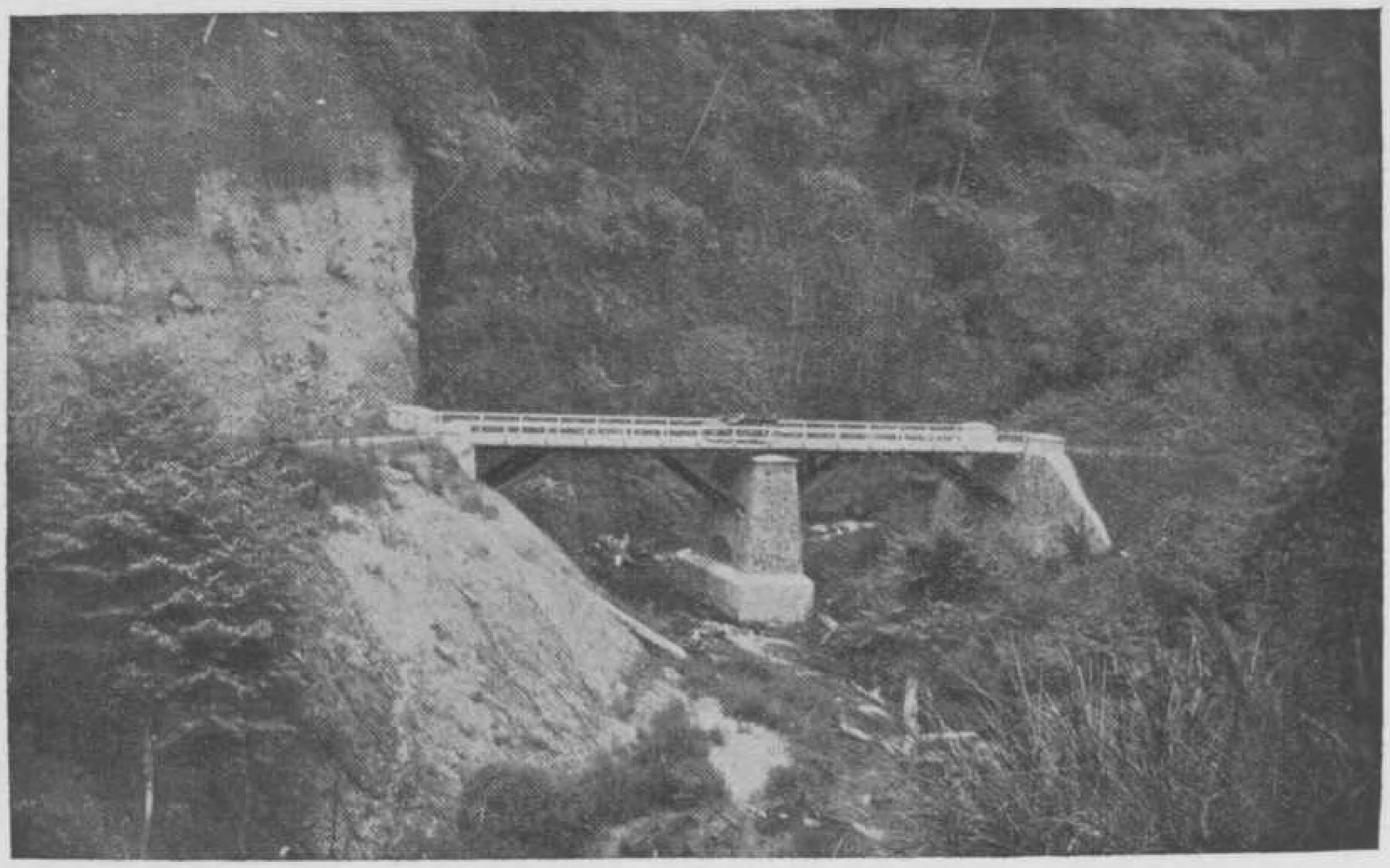

FIG. 1. }
FIG. 2. } TWEE PUNTEN VAN DEN GAJŌ-WEG.

(Singkel-rivier), naar het punt, waar deze voor prauwen bevaarbaar wordt. Vóór onze inmenging vormde dit pad vrijwel den eenigen toegangsweg tot de zeer afgezonderde Alas-vallei, waarlangs het geheele handelsverkeer (zout en katoentjes naar boven, boschproducten naar beneden) zich bewoog, zoodat de Alassers, hoewel minder dan de Zuidelijker Pak-Pak-bewoners, dan ook altijd in een soort economische onderhoorigheid tot de Singkelsche kustlandschappen stonden (bongbong-stelsel[1]). Door de nieuwe verbinding der Alas-landen met het wegennet der Oostkust van Sumatra, heeft de handelsbeweging zich voor het grootste deel daarlangs verplaatst, waardoor vanzelf een einde kwam aan de schadelijke en onderdrukkende werking van dit ouderwetsche ruilsysteem.

Reeds wordt voorbereid eene verdere doortrekking van den Alasweg naar Blang Kĕdjĕrèn in het Gajo-Loeös-bekken, en vandaar via Pèndèng en Lököp naar Birim Rajeu aan den grooten weg naar Langsa. De eerste twintig Kilometer voorbij Kota Tjane zijn daarvan gereed. De voltooiing van deze binnenlandsche verbinding zal veel kunnen bijdragen tot de ontwikkeling der nu nog zeer geisoleerde hoogvlakten, welke vooral voor veeteelt in het groot aangewezen schijnen te zijn. Eene systematische uitvoering van dien wegaanleg door het gouvernement, zooals bij den Gajo-weg het geval was, zal echter voorloopig, wegens de groote kosten daaraan verbonden, wel onuitvoerbaar blijken. Veel kan reeds bereikt worden door de geleidelijke verbetering der bestaande voetpaden tot paardenpaden en karrewegen, wat bij den tegenwoordigen gunstigen politieken toestand mogelijk en door de verschillende bestuursambtenaren dan ook reeds met kracht aangevat is. Het boven-omschreven tracee naar Blang Kĕdjĕrèn is reeds vrijwel geheel te paard vanuit Kota Tjane af te leggen (Kota Tjane-Blang Kĕdjĕrèn 4 dagen).

Over het algemeen beschouwd is dus het groote wegennet van Atjeh nog betrekkelijk primitief en bepaalt het zich voor het doorgaande verkeer

[1]) Het bong-bongstelsel was feitelijk eene gedwongen bemiddeling der Singkelsche hoofden in het handelsverkeer tusschen de Alassers en de buitenwereld. De bergbewoners brachten hunne waren naar de pangkalans, de contrôlevestigingen der hoofden ter plaatse waar de Singkel-rivier en zijrivieren bevaarbaar werden. Hier kregen ze in ruil voor hun waren (boschproducten) kains en vooral opium van die hoofden. Aanraking met eigenlijke handelaren was niet toegelaten; Singkeleezen mochten niet naar boven, de Alassers niet naar de kust. De hoofden uit de laagvlakte hadden het dus volkomen in hun macht, de prijs der Alassche producten naar willekeur te bepalen (zie L. v. Vuuren: Eerste maatregelen in pas-geannexeerd gebied en de Nota-Ypes over Singkel in het Tijdschr. Ind. T., L. en V. XLIX.)

vrijwel geheel tot de kustvlakten langs Noord- en Oostkust en in de Groot-Atjeh-vallei. Door de volkomen pacificatie, sedert 1908 door het beleid van luit. generaal Swart verkregen, kan in de laatste jaren een meer uitgebreiden aanleg voorbereid worden, waartoe echter de schaarschheid der bevolking van de binnenlanden niet medewerkt. Een snelle aanleg wordt ook belemmerd door de omstandigheid, dat in tegenstelling met de meeste overige gewesten der Buitenbezittingen, in het gewest Atjeh veel minder heerendiensten per jaar gevorderd mogen worden, n. l. 24 dagen in Atjeh, en 36 in de Gajo- en Alaslanden, tegen 42 tot 52 elders.

Eene groote tegemoetkoming in het meer en meer blijkend gemis aan een wijdvertakt wegennet vormt de Atjeh-tram, welke Koeta Radja en Oelèë Lheuë verbindt met Indragiri en Seulimeum en, vandaar de Goudberg-hoogvlakte overstekende, met alle belangrijke bevolkings-centra ter Noord- en Oostkust. Reeds heeft de tram voorbij Koeala Simpang, aan gene zijde der Zuidelijke grens, Besitang bereikt, en is de verdere uitbreiding tot Pangkalan Soesoe aan de Aroe-baai, dat sedert kort in plaats van Telok Taboehan als eindpunt is gekozen, ook reeds ver gevorderd. De Deli-tram zal den aanleg van een lijn vanaf Pangkalan Brandan tot Besitang aanvangen, zoodat over enkele jaren de Deli-Atjeh-aansluiting eindelijk tot stand zal zijn gekomen. Nu wordt in het gedeelte, waar de lijn nog niet gereed is, door een particulieren autodienst in het personen-transport van en naar Pangkalan Brandan voorzien.

De voltooiing van dezen aanleg zal vooral voor Atjeh's Oostkust een grooten stap naar verdere ontwikkeling zijn, te meer, wanneer op het eindpunt Pangkalan Soesoe de aanlegplaats tot stand is gekomen, waaraan dit jonge cultuurland groote behoefte heeft.

In het eerste deel van dit werk werd reeds een uitgebreid overzicht omtrent de ontwikkeling van de Atjeh-tram gegeven. Daar zou aan toegevoegd kunnen worden, dat de economische beteekenis dezer lijn, daarin reeds aangetoond, door de thans ingetreden pacificatie en de daarmede gepaard gaande snelle ontwikkeling der bevolkings-cultures (peper, rijst en klappers bovenal) en der Europeesche ondernemingen nog steeds sterk stijgende is. Dit blijkt o. a. uit de cijfers der laatste jaren, die voldoende aantoonen, dat de Atjeh-tram haar militaire rol reeds geheel losgelaten heeft en in de voornaamste plaats economische beteekenis bezit. (Dl I: de Atjeh-tram).

ENKELE GEGEVENS OMTRENT DE EXPLOITATIE-UITKOMSTEN DER ATJEH - TRAM IN:

	1911	1912	1913	1914	1915
Lengte in K. M.	432	460	465	471	478
Aanleg- kapitaal	ƒ17.544.000	ƒ18.432.000	ƒ18.544.000	ƒ19.558.000	ƒ20.049.000
Opbrengst reizigers	„ 473.000	„ 511.000	„ 560.000	„ 597.000	„ 589.000
„ vrachtgoederen	„ 198.000	„ 231.000	„ 244.000	„ 265.000	„ 286.000
Totaal opbrengst	„ 704.000	„ 777.000	„ 845.000	„ 915.000	„ 925.000
„ Exploitatie-kosten	„ 697.000	„ 700.000	„ 731.000	„ 839.000	„ 950.000
Netto-inkomsten	„ 7.000	„ 77.000	„ 114.000	„ 76.000	—
Aantal reizigers	1.986.000	2.250.000	2.637.000	2.969.000	3.035.000
„ tonnen vrachtgoed	103.000	115.000	114.000	120.000	120.000

Een tweede verkeersmiddel, dat bijdraagt om het tekort aan goede wegen minder hinderlijk te maken, is de kustvaart; in de eerste plaats door de talrijke diensten der K. P. M. en voorts in geringe mate door de inlandsche prauwvaart.

Vooral de Westkust-havens zouden zonder deze kustvaart vrijwel geheel buiten het verkeer komen te liggen. Veel inheemsche prauwvaart bestaat hier niet; grootendeels wordt ze door Maleiers van Sumatra's Westkust uitgeoefend, terwijl ook wel de bewoners van Singkel als vrachtvaarders voor het overige kustgedeelte optreden. De zware Oceaan-branding, welke aan de Westkust onbelemmerd doorstaat, werkt het prauwverkeer over zee sterk tegen, terwijl de Oost- en Noordkusthavens door de groote ondiepten voor de kust

en de zware winden gedurende enkele tijden van het jaar, dikwijls groote bezwaren ondervinden bij de verbinding over zee.

De havenplaats van beteekenis in dit gewest[1]) wordt aangetroffen aan de Sabang-baai op het eiland Poeloe Weh ten Noorden van Sumatra. Deze haven, geëxploiteerd door de Sabang-Maatschappij en oorspronkelijk eigendom van de laatste, maar door het Gouvernement overgenomen, biedt eene rustige ligplaats en vele gemakken aan handel en scheepvaart. De Sabang-haven bezit geen direct natuurlijk achterland, doch is in hoofdzaak eene haven voor overlading van goederen en petroleum. Zij wordt tevens benut voor het innemen van steenkolen (waarvoor uitgebreide mechanische inrichtingen aanwezig zijn) en van drinkwater. Ook biedt een drijvend droogdok met verschillende werkplaatsen gelegenheid tot het uitvoeren van scheepsherstellingen.

Na de haven van Sabang volgt in beteekenis die van Koeala Langsa, welke Generaal Van Heutz leven trachtte in te blazen door de sluiting van andere havens als het meer Noordelijk gelegen Idi. Afgescheiden van deze kunstmatige bescherming, die op den duur zich in economischen zin steeds wreekt, is de ligging der haven niet ongunstig en kunnen zelfs vrij diepgaande schepen onmiddellijk eene ligplaats vinden aan een schroefpaal-steiger, zoodat de goederen per spoorweg aan- of afgevoerd (een weg voor gewoon verkeer ontbreekt en zou zeer kostbaar worden in verband met het bakoe-bakoe terrein), op eenvoudige wijze naar en van het schip gebracht worden.

De overige havens langs de kust van het Gouvernement Atjeh zijn over het algemeen van gering, slechts plaatselijk belang en bestaan uit inrichtingen voor het aanleggen van prauwen, die de lading vervoeren tusschen het op de reede blijvende schip en den wal. Verschillende van deze reeden zijn onderhevig aan dat verkeer belemmerende weersinvloeden. De omvang van de goederenbeweging is echter niet van den aard, dat belangrijke uitgaven tot afdoende verbeteringen in bedoelde haventoestanden gewettigd zijn.

De haven van Langsa zal aan de eischen van het achtergelegen cultuurgebied langeren tijd kunnen voldoen, daarin bijgestaan door de nieuwe van Gouvernementswege gebouwde aanleg-gelegenheid te Pangkalan Soesoeh aan de

[1]) De volgende gegevens werden verstrekt door den adviseur v/h. Havenwezen in N. I.

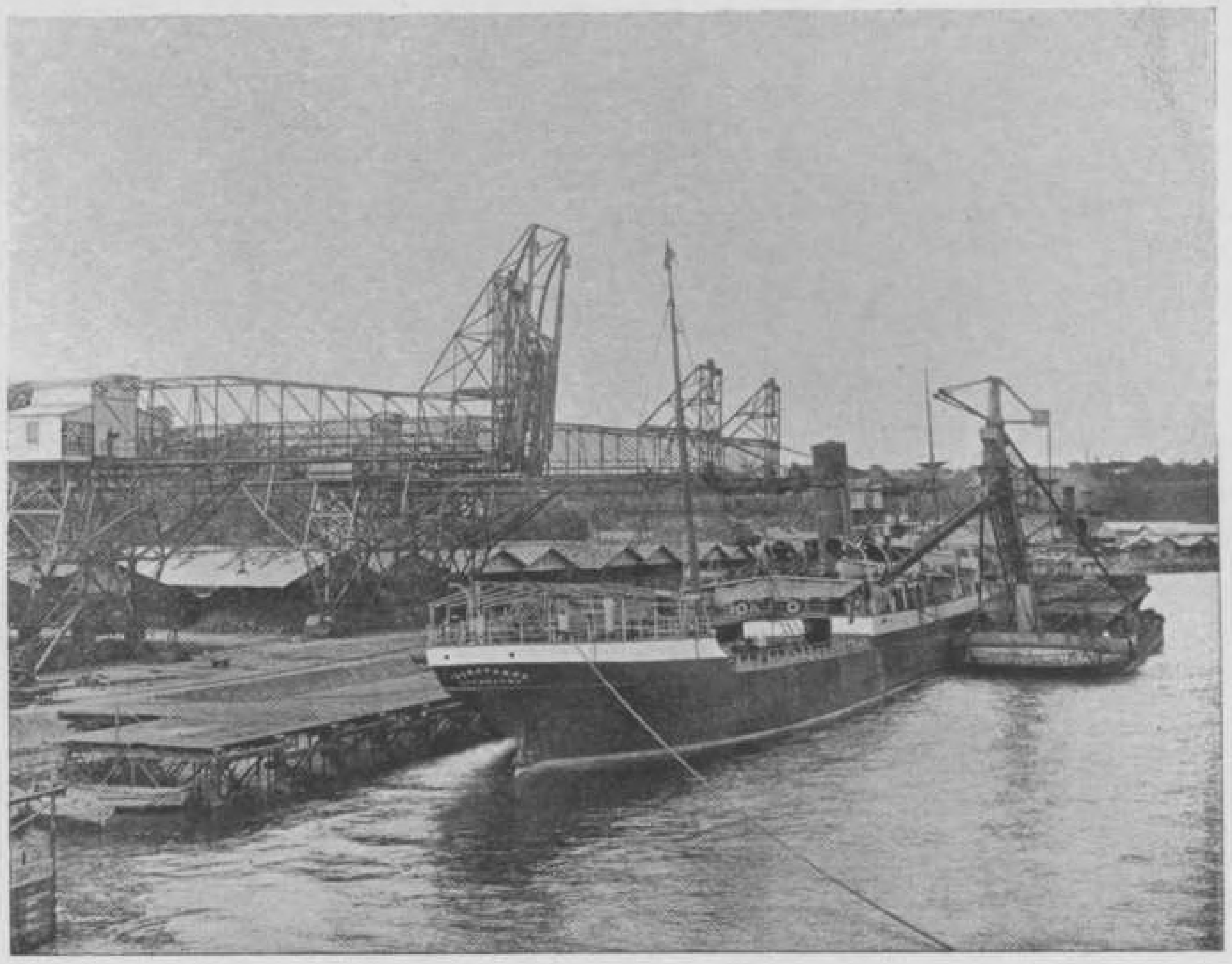

FIG. 1. KOLENSTATION SABANG.

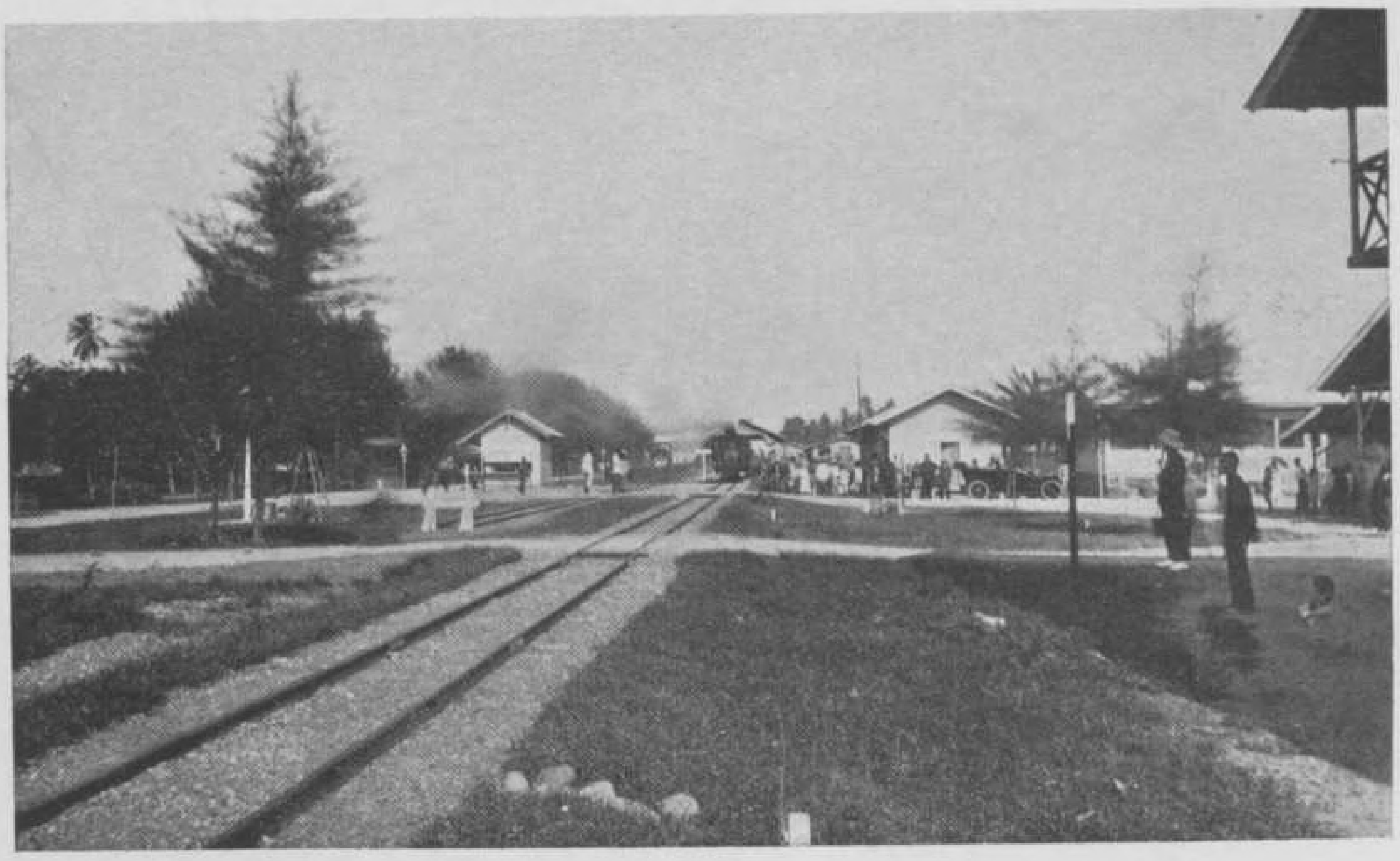

FIG. 2. STATION BIREUËN DER ATJEH-TRAM.

Aroe-baai. De aldaar aanwezige haven-accommodatie wordt aangesloten aan het net van de Deli Spoorweg Maatschappij en aan dat van de Atjeh tram, terwijl zij grenst aan het etablissement van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die reeds voor jaren te Pangkalan Soesoeh eigen steigers bouwde. Oòrspronkelijk was men van zin, wegens de goede toestanden van het vaarwater, in de Aroe-baai eene haven aan te leggen van meer grootscheepschen aard, m. a. w. een Oceaanhaven, die de open poort zou worden van Langsa, Tamiang en Deli. Als plaats voor deze haven was Telok Taboean gekozen, een tiental K.M. Oostelijk van Pangkalan Soesoeh.

De geprojecteerde spoorbaan van deze laatste plaats naar Telok Taboean voert door een geheel onbewoonde en niets produceerende streek, bakoe-bakoe terrein, zoodat eene stichting te Telok Taboean niet alleen een duur transport zou vergen maar ook uit een assaineerings-oogpunt veel extrakosten zou meesleepen, die te Pangkalan Soesoe, waar goede bouwterreinen aanwezig zijn en reeds eenige handelsbeweging bestaat, voor het overgroote deel vermeden kunnen worden. Er werd besloten van Telok Taboean voorloopig af te zien en met eene eenvoudige inrichting te Pankalan Soesoe genoegen te nemen.

Hiertoe werd te eer overgegaan, aangezien ook omtrent de vooruitzichten der ontwikkeling van het achterland der Aroe-baai de meeningen verschilden. Als laatste factor, die van invloed was op het nemen van bovenbedoelde beslissing, kan nog gerekend worden de omstandigheid, dat meer en meer groeit de kans op verwezenlijking van het plan, dat als Oceaan-haven voor Sumatra's Oostkust gekozen zal worden de haven van Belawan-Deli, waardoor de algemeene beteekenis van een haven aan de Aroe-baai sterk zou verminderen.

Ten slotte geve de volgende staat een beeld van de belangrijkheid der kustvaart op de havenplaatsjes ter West-, Noord- en Oostkust van het gewest.

BIJLAGE III.

STATISTIEK DER AANGEKOMEN STOOM- EN ZEILSCHEPEN IN DE ATJEHSCHE HAVENS GEDURENDE DE JAREN:

Havens en reeden	Soort	1913 Aantal	1913 Inhoud M³	1914 Aantal	1914 Inhoud M³	1915 Aantal	1915 Inhoud M³
Singkel. . . .	Stoom-	58	198.000	63	194.000	62	200.000
	Zeil-	9	—	—	—	—	—
Tapaᵍ Toean. .	Stoom-	52	179.000	56	179.000	66	224.000
	Zeil-	—	—	—	—	—	—
Sinabang . . .	Stoom-	67	242.000	58	250.000	61	240.000
(Simeuloë). . .	Zeil-	—	—	—	—	19	—
Meulabōh . . .	Stoom-	55	186.000	51	153.000	53	167.000
	Zeil-	136	3.000	140	3.000	132	3.000
Tjalang. . . .	Stoom-	52	179.000	25	59.000	27	64.000
	Zeil-	—	—	—	—	—	—
Sabang. . . .	Stoom-*)	1061	5.874.000	879	4.872.000	768	3.925.000
	Zeil-	—	—	—	—	13	2.000
Oelèë Lheuë . .	Stoom-	384	576.000	382	656.000	370	694.000
	Zeil-	12	1.000	9	1.000	9	1.000
Sigli.	Stoom-	189	303.000	168	315.000	153	369.000
	Zeil-	9	1.000	—	—	10	2.000
Lhoᵍ Seumawè .	Stoom-	193	311.000	179	354.000	157	379.000
	Zeil-	8	1.000	8	1.000	12	2.000
Idi	Stoom-	139	159.000	123	89.000	64	73.000
	Zeil-	16	—	27	1.000	—	—
Langsa. . . .	Stoom-*)	577	285.000	465	235.000	437	207.000
	Zeil-	428	45.000	465	43.000	385	38.000
Seroeway . . .	Stoom-	122	3.000	93	2.000	55	1.000
(Koeala Simpang).	Zeil-	353	29.000	297	20.000	163	12.000

*) Waarvan uit het buitenland:

		1913		1914		1915	
Sabang	Stoom-	559	4.664.000	438	3.822.000	307	2.333.000
Langsa	„	85	144.000	78	117.000	72	115.000

In deze tabel bewijzen de bijna overal hoogst onbelangrijke cijfers voor de zeilvaart, dat de prauwvaart — eertijds in het véel handel drijvende oude Atjehsche rijk zoo levendig — thans voor de ontwikkeling van het land van zeer ondergeschikt belang is geworden. Inderdaad bepaalt ze zich bijna overal tot een gering verkeer van kleine prauwen tusschen de in elkaars nabijheid liggende kustplaatsjes onderling; alleen ter Noord- en Oostkust, vooral in Langsa en Seroeway, de haven vóor Koeala Simpang, bestaat een meer beteekenend prauwverkeer met den Overwal.

Het belangrijkste aandeel in de stoomvaart langs Atjeh's kusten wordt natuurlijk geleverd door de geregelde verbindingen der Koninklijke Paketvaart Maatschappij, waarvan onderstaand lijstje een overzicht geeft. [1])

Dienst	Om de:	ROUTE	Havens van dit gewest welke aangedaan worden
1 contractueel	14 dagen	Java-Padang-Atjeh- en terug	Oelèë Lheuë, Sabang, Sigli, Lhoʼ Seumawé en Langsa
3 contractueel	14 dagen	Java-Singapore-Penang-Atjeh-W.kust v. Sumatra-Java	Lhoʼ Seumawé, Sigli, Sabang, Oelèë Lheuë, Tjalang [2]), Meulaboh [2]), Tapaʼ Toean, Sinabang, Banjaq eil. [2]), Singkel
3a niet- contr.	± 9 dagen	Penang-Atjeh en terug	Langsa, Idi, Lhoʼ Seumawé, Sigli, Oelèë Lheuë, Sabang
8b niet- contr.	7 dagen	Sabang-Belawan Deli en terug	Sabang
8c niet- contr.	14 dagen	Penang-Belawan Deli-Langsa en terug	Langsa

[1]) Dienstregeling K. P. M. medio 1916.

[2]) Wordt eens per maand bezocht.

LIGGING TEN OPZICHTE VAN HET BUITENLAND EN OVERIG INSULINDE.

Reeds van de vroegste tijden af heeft Atjeh drukke betrekkingen onderhouden met tal van streken buiten Insulinde. Als een wig vooruitdringende in de zee, waarover de oude handelsweg tusschen China, Achter- en Voor-Indie leidde, was het voorbeschikt om een pleisterplaats te worden voor de handelsvaartuigen, welke die zeeën bevoeren, en weldra ook zelf, door zijn goudrijkdom en zijn specerijenhandel, druk aan dat handelsverkeer deel te nemen. De Atjehsche bevolking heeft daarvan zeer vroeg den invloed ondervonden; toen het grootste deel van Insulinde nog onbezocht en onontwikkeld was, zetelden aan Atjeh's kusten reeds rijke en machtige vorsten, waarvan in latere tijden vooral de havenkoning te Kota Radja zijn macht uitbreidde tot ver over het eiland en zelfs met succes de vorsten op het schiereiland Malaka beoorloogde. Het Atjehsche volkstype, dat vooral in het Noordelijke gedeelte van het gewest sterk afwijkt van het elders in den Archipel algemeene, wijst op eene sterke vermenging met vreemd bloed; vooral Klingen en in latere tijden Arabieren hebben daartoe sterk bijgedragen.[1]) De herhaalde oorlogen tusschen de staatjes onderling deden langzaam de handelsenergie en daarmede de uitgestrekte handelsverbindingen vrijwel geheel verloren gaan; alleen met Malaka bleef Atjeh voortdurend nauwe betrekkingen onderhouden. Tot in den tegenwoordigen tijd is deze band blijven bestaan; Penang is nog steeds de voornaamste handelsplaats voor geheel Atjeh. De sterk gewijzigde staatkundige verhoudingen en het daardoor ontstane rechtstreeksche verkeer met Batavia en overig Insulinde maken langzamerhand dezen eeuwenouden band wel wat losser, maar het grootste deel van den uitvoer van dit gewest richt zich toch nog steeds naar het natuurlijke centrale punt Penang.

Met de overige deelen van den Archipel had Atjeh, in een uithoek van den reusachtigen eilandengroep gelegen, weinig rechtstreeksche verbindingen. Ook dit is door de tegenwoordige toestanden slechts in geringe mate gewijzigd. Wel zorgden de Maleiers uit het Padangsche voor de kustvaart ter Westkust, en hebben zij ook grootendeels dit deel van het land gekoloniseerd, doch van een intensief

[1]) Uit den Archipel zelf droegen vooral Niassers, het slavenvolk voor Atjeh, en de veel handeldrijvende Boegineezen ertoe bij; de bevolking der binnenlanden (Gajo'ers en Alassers) zijn sterk vermengd met Batakkers.

handelsverkeer is nimmer sprake geweest. Ter Oostkust bestonden er eenige staatkundige verbindingen; hier drong het machtige rijk van Atjeh onder Sultan Iskander Moeda in de 17de eeuw door tot nabij de grenzen van Siak en onderwierp alle kuststaatjes aan zich, welke er uit het half-mythische Batak-rijk Aroe ontstaan waren. Met afwisselend geluk werd deze suprematie van Atjeh tot de vijftiger jaren der 19de eeuw gehandhaafd, toen er ten slotte door ons ingrijpen een eind aan kwam. Handelsrelaties zijn daardoor echter nooit ontstaan.

De tegenwoordige toestanden op verkeersgebied zijn in vele opzichten nog eene afspiegeling van het verleden. Aan de landzijde wordt het gewest nog geheel van de buurgewesten afgesloten door moerassen en steile bergketens; alleen aan de Oostkust zal dit isolement weldra door tram en autoweg opgeheven worden. De vreedzame penetratie, welke vanuit het rijke Cultuurgebied ter Oostkust van Sumatra plaats had in de wildernissen van Tamiang en Langsa, heeft hier nieuw leven gewekt en dit Zuid-Oostelijk deel van Atjeh economisch reeds nauw aan dat centrum van Europeesche cultuur verbonden. Van hier uit grijpt de economische ontwikkeling van de Oostelijke en Noordelijke kuststreken steeds verder noordwaarts; de groote behoeften van het koopkrachtige Cultuurgebied met zijne talrijke koeliebevolking maakt dit voor den Atjehschen landbouw tot een veelbelovend afzetgebied. Meer en meer legt men zich in Atjeh dan ook toe op uitbreiding der productie voor de Oostkust; zijn eenmaal de goede verkeerswegen tot stand gekomen, dan zal waarschijnlijk heel de Oostkust en Noordkust van dit gewest economisch zeer nauw aan het groote Cultuurgebied verbonden worden. Te verwachten is het verder, dat door die nieuwe handelsverbindingen ook de verdere ontsluiting van deze streken en het vruchtbare bergland voor Europeesche cultures vanuit het bestaande Cultuurland krachtig bevorderd zal worden.

Voor de producten des lands, waarvoor ter Oostkust geen vraag bestaat, zal Atjeh, door zijne eigenaardige ligging als een sterk vooruitgeschoven voorpost van overig Indië, wel altijd rechtstreeksche betrekkingen met het buitenland blijven onderhouden. De ligging van het voornaamste productiegebied van dit gewest, de Oost- en Noordkust, met de talrijke voor de kleine scheepvaart over straat Malaka bruikbare reeden, tegenover Penang, wijzen deze plaats aan als de natuurlijke stapelplaats dier producten. Ook de uitvoer van de Westkust van Atjeh, hoewel van nature meer aangewezen op Padang als groote stapelplaats, is door de energie

der Chineesche handelaren te Penang, eveneens vrijwel geheel in die richting geleid.

Door den aanleg van de groote en uitstekende haven Sabang op Poeloe Wé hoopte men Penang uit het Atjehsche handelsverkeer te verdringen. Inderdaad ligt Sabang, als haven en uitvoerplaats naar Europa, bijzonder gunstig op het punt van samenkomst van alle handelswegen. Toch hebben tal van andere factoren, waaronder vooral de eeuwenoude betrekkingen van Atjeh met den Penangschen handel, veroorzaakt, dat de grootsche toekomstdroomen van Sabang als handels-emporium voor geheel Noord-Sumatra zich niet verwezenlijkt hebben. Wel neemt Sabang als doorvoerhaven, vooral voor den invoerhandel, ook voor Atjeh een niet onbelangrijke plaats in, doch evenals Singapore ondanks Sabang eene overheerschende plaats heeft weten te behouden voor het Oost-Sumatraansche Cultuurgebied, evenzoo blijft Penang zich nog steeds op zijn door de historie gewettigde plaats handhaven ten opzichte der Atjehsche bevolkingsproducten. En hoewel verwacht mag worden, dat de gunstige politieke en economische toekomst van het gewest een nauwere aansluiting bij overig Insulinde en vooral bij Oost- en West-Sumatra in het leven zal roepen, toch laat het zich niet aanzien, dat dáárin binnen afzienbaren tijd zulk eene verandering zal ontstaan, dat de Atjehsche productie belangrijk meer aan den nationalen handel ten goede zal komen.

Het Volk.

Lange jaren is Atjeh het zorgenkind van het Nederlandsch-Indische Gouvernement geweest. De hardnekkige godsdienst-oorlog, die door een telkens te snel de overhand krijgend pacifisme der moederlandsche Regeering herhaaldelijk weer den kop op kon steken en hier zoodoende, met enkele rustiger tusschenpoozen, gedurende de laatste dertig jaren der negentiende eeuw woedde, drukte nog dieper den stempel van verval en verwildering op het ongelukkige land, dat door de corruptie van het Sultans-bestuur eene ontbinding reeds zeer nabij was. Ook op geheel Insulinde oefenden de groote kosten van dezen strijd hun verlammenden invloed uit. Het optreden van van Heutsz als Gouverneur in 1898 beteekende echter het begin van eene geheel nieuwe periode in ons optreden, welke, krachtig doorgevoerd, tot den tegenwoordigen toestand leidde. De onverzoenlijke benden, die tot dusverre een veilig bestaan hadden gehad buiten de postenlinie, werden sedert 1896 reeds door kleine, vliegende colonnes allerwege aangetast en vervolgd (systeem Graafland, van Daalen en van Heutsz). De tochten van van Daalen naar de Gajō- en Alaslanden brachten in 1905 ook deze bolwerken der onverzoenlijken binnen onzen invloed. Eene vrij hevige opflikkering van het verzet vond nog plaats in 1907 en 1908, wat eensdeels te wijten was aan al te hard doorgevoerde represaille-maatregelen, anderdeels aan de scherpe besnoeiing der adat-inkomsten, waaraan het toenmalige bestuur de volkshoofden onderwierp. De verzoenende en vertrouwenwekkende politiek echter, door den sedert 1908 opgetreden Gouverneur van het gewest, Luitenant-Generaal Swart, gevoerd, heeft, na de bewijzen onzer overmacht in de eerste jaren van zijn bewind gegeven, de toen door *dwàng* onderworpen volksleiders steeds meer ook uit *overtuiging* aan onze zijde gebracht. De daarop volgende periode van rust gaf gelegenheid tal van maatregelen te treffen ter bevordering van den economischen vooruitgang. Daardoor ontstond langzamerhand meer *vertrouwen* in onze bedoelingen; het krachtigste hulpmiddel om het georganiseerde verzet te doen uitsterven en de gezeten bevolking den vrede met

zijne regelmatige toestanden te leeren waardeeren. Thans kan men met gerustheid aannemen, dat een toestand van orde en rust, gebaseerd op de overtuiging van onze macht, een voldongen feit is geworden; het volk werkt vrijwel in zijn geheel mede om de laatste nog rondzwervende onverzoenlijken (begin 1916 nog een dertigtal in het heele gewest) op te vatten; de lang verwaarloosde landbouw wordt krachtig aangevat en steeds meer geeft men blijk te verlangen naar beter onderwijs dan de Koranschooltjes kunnen verstrekken. Ook de voorzichtige en geleidelijke vervanging der militaire bestuurders door civiele ambtenaren en de daarmede gepaard gaande inkrimping der troepenmacht is een krachtig bewijs voor de consolidatie der, na al die jaren van hardnekkigen strijd, nog zoo betrekkelijk snel en onverwacht gekomen onderwerping.

Een goed overzicht van de verandering der politieke toestanden gedurende de laatste twintig jaren geeft de chronologische kaart (Bijlage IV) betreffende onze gezagsuitoefening op Atjeh in 1896 en tegenwoordig. Hiernaast vormt echter Bijlage V een sprekend beeld in cijfers van de menschenlevens, welke deze bevestiging van onze oppermacht gekost heeft. Ook het Atjehsche volk heeft door dien verbitterden krijg ontzettend geleden; de daarbij eveneens vermelde cijfers omtrent zijne verliezen, voor zoover ons bekend geworden in die jaren, spreken daarvan. Het is natuurlijk, dat hierdoor nog in het hart van velen een diep geworteld gevoel van haat en wantrouwen jegens den overheerscher bestaat, dat zich soms uit in moordaanslagen op Europeanen. Vooral in den tijd der poeasa, wanneer bij den Atjeher door vasten en veelvuldig bidden een sterken drang naar een Gode welgevallige daad opkomt, hebben nog al te vaak dergelijke treurige aanslagen plaats. Langzamerhand slechts zullen deze gevoelens geheel uitsterven, wanneer door jaren van tact en toewijding onzerzijds het volk meer en meer de lichtzijden van het opgedrongen gezag leert waardeeren.

De anarchistische toestanden van den oorlog hebben een grooten invloed gehad op het volkskarakter. Het diepgewortelde wantrouwen van den Atjeher in den blanke is er niet door verminderd, godsdienstfanatisme, wreedheid en zucht naar avonturen werden aangewakkerd, terwijl het onzekere leven de vroegere goede eigenschappen van den landbouwer op den achtergrond brachten. Prof. Dr. Snouck Hurgronje geeft in zijn beroemd werk „De Atjehers" eene diepgaande en nauwkeurige studie van het volkskarakter, zooals deze kenner bij

BIJLAGE V.

VERLIEZEN DOOR HET NED. IND. LEGER IN ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN GELEDEN.

Jaar	Gesneuveld	w. o. officieren	Gewond	w. o. officieren	Hiervan overleden	w. o. officieren
1897	61	4	380	19	33	2
1898	19	—	268	17	18	1
1899	33	1	326	27	22	1
1900	32	2	267	11	24	1
1901	40	1	331	8	20	—
1902	68	2	449	26	20	3
1903	31	1	285	15	15	1
1904	56	1	434	35	40	7
1905	70	1	248	12	14	1
1906	38	1	197	9	10	—
1907	18	—	214	9	10	1
1908	19	2	290	10	9	—
1909	15	—	214	4	9	—
1910	7	—	148	4	3	—
1911	8	—	95	4	4	1
1912	2	—	35	2	3	—
1913	—	—	16	3	—	1
1914	6	1	28	—	2	—

IN ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN LIET DE VIJAND IN ONZE HANDEN:

Jaar	Dooden	Gewonden	Gevangen	Vuurwapens	w. o. achterlaad
1899	612	—	253	669	200
1900	921	—	517	830	193
1901	1815	—	292	2881	210
1902	2582	—	391	2465	455
1903	2853	—	357	2181	508
1904	4726	—	502	2443	538
1905	2293	—	213	1128	410
1906	2151	56	788	849	161
1907	1917	—	649	488	136
1908	855	29	184	225	132
1909	1143	41	333	216	61
1910	678	35	329	206	95
1911	407	22	109	178	65
1912	142	13	49	78	44
1913	48	2	37	26	17
1914	47	6	2	5	—

uitnemendheid van land en volk dat karakter leerde analyseeren in de jaren van hardnekkigen strijd. In het gunstigste licht heeft hij den Atjeher toen niet gezien; thans echter, na een zes-tal jaren van meer rust en orde in de meest bewoonde streken hoort men algemeen reeds vleiender oordeel door de kenners van het volk omtrent zijn eigenschappen uitspreken. Spaarzaamheid, soberheid en arbeidzaamheid worden den Atjeher thans toegeschreven, waarnaast energie en zucht naar meerdere kennis eveneens genoemd worden; alle eigenschappen, welke eene goede ontwikkeling van land en volk krachtig steunen. Stelt men naast dit gunstige oordeel (bijv. in 1914 door Kruisheer in zijn werkje: „Atjeh-1896" uitgesproken) de vroeger algemeen gangbare opvatting, welke de bewoners van het land o. a. „geslepen en spitsvondig, wantrouwend, gesloten, ondankbaar, prikkelbaar, wraakgierig, hooghartig, bloeddorstig, dom en onwetend en zeer fanatiek" noemde, dan blijkt wel, dat de moeite, welke ons bestuur zich gedurende de laatste jaren heeft gegeven om méér te bereiken dan alléén de onderdrukking van elk verzet, reeds een gunstigen en verzachtenden invloed moet hebben gehad op de uitingen van het karakter van het volk.

De verspreiding der bevolking is zeer onregelmatig. Naast de vrijwel onbewoonde bergstreken treft men, vooral in de vlakten ter Noordkust, vrij dicht bevolkte streken aan, terwijl ook in de geïsoleerde Westkustvlakten en op de hoogvlakten van het binnenland niet onbelangrijke bevolkingscentra aangetroffen worden. Zoo vindt men in de uitgestrekte vlakte van Pedir, voorts rondom het Laoet Tawar en in de Dörötstreek, gedeelten met een bevolkingscijfer van 130 zielen per KM^2, terwijl dat cijfer voor de vlakte van Groot-Atjeh ± 100, voor de kustvlakten ter Oost- en Westkust, de hoogvlakte van Gajō-Loeös en de Alasvallei ± 60 bedraagt.

Toch vindt men in dit gewest ook in de vruchtbaarste kustvlakten nog vele streken, die een véél uitgebreider inwonertal zouden kunnen herbergen. Over het algemeen wordt dit ontbreken der bevolking geweten aan den langdurigen en hardnekkigen krijg, die inderdaad gedurende de ongeveer veertig jaren, dat hij gewoed heeft, duizenden slachtoffers heeft gevergd. Dit is echter niet de eenige, waarschijnlijk zelfs niet de voornaamste reden voor het betrekkelijk lage bevolkingscijfer van het gewest (13,07 per KM^2). In veel erger mate hebben pokken- en cholera-epidemiën het hunne daartoe bijgedragen; nog

leeft in de herinnering der bevolking bijv. de ontzettende cholera-epidemie van 1878[1]) voort, die alleen reeds meer slachtoffers heeft gemaakt dan de geheele oorlog (in Meulaboh stierf toen bijv. volgens zeggen der tegenwoordige hoofden ± 75% der bevolking). De pokken vormen nog steeds een waren volksgeesel; de in het jaar 1915 uitgebroken epidemie telt haren oogst bij duizenden. De nu met meer vertrouwen toegelaten inenting, welke op zeer uitgebreide schaal wordt doorgevoerd, na een sterk lijdelijk verzet daartegen, zal voor de geteisterde bevolking een weldaad zijn. Opvallend is bij de hieronder volgende bevolkingscijfers het bijzonder geringe aantal kinderen. Het afdrijven van de ongeboren vrucht is dan ook een ware volkskwaal te noemen; waarschijnlijk, dat de angst voor het wreede, doch nog algemeen toegepaste madeuën, het vrijwel roosteren boven een vuurtje van de kraamvrouw gedurende 44 dagen, daaraan voor een groot deel debet is[2]). Nog tal van andere oorzaken, vooral op het gebied van volkshygiëne en ziekte-behandeling, zijn te noemen, welke in hooge mate de toename van het bevolkingscijfer in den weg moeten staan. Het is daarom te hopen, dat, nu het land eindelijk tot rust en daardoor ook tot zedelijke ontwikkeling kan komen, de goede invloed daarvan ook spoedig zal inwerken op de boven aangeduide verkeerde toestanden.

De bevolkings-registratie heeft natuurlijk in de jaren van woeling, die nu pas achter ons liggen, veel aan betrouwbaarheid moeten inboeten. De volgende cijfers voor de sterkte der totale bevolking van de verschillende afdeelingen op ult. 1912, mogen dan ook slechts onder veel reserve gegeven worden en kunnen alleen dienen ter gedachtebepaling.

Afdeelingen	Mannen	Vrouwen	Jongens	Meisjes	Totaal	Oppervl. ±	Bevolking per K.M².
Groot-Atjeh	33.000	33.000	16.000	14.000	96.000	3100 KM²	30.5
Noordkust	103.000	111.000	67.000	109.000	390.000	14000 „	28
Oostkust	38.000	25.000	15.000	13.000	91.000	12000 „	7.6
Westkust	32.000	34.000	21.000	20.000	107.000	18000 „	6
Alaslanden	3.000	3.000	2.000	2.000	10.000	6000 „	1.7
Totaal	209.000	206.000	121.000	158.000	694.000	53100 „	13.07

[1]) Bekend als de „de epidemie der vuile kleeden", omdat de lijken, wegens het groot aantal dooden, in de bevuilde kleeding moesten begraven worden.
[2]) Vgl.: De Atjehers I p. 413.

Een juister inzicht betreffende de verspreiding der bevolking kan men echter verkrijgen uit de cijfers van het aantal geregistreerde volwassen Atjehers op het einde van het jaar 1915.

Afdeeling Groot-Atjeh.

hoofdplaats	Kota Radja	570
onderafd.	Sabang	632
"	Oelèë Lheuë	5.688
"	Lhōꞔ Nga	8.802
"	Seulimeum	12.856
	Totaal . . .	28.548

Afdeeling Noordkust

onderafd.	Sigli	35.432
"	Meureudoe	7.220
"	Bireuën	20.337
"	Lhōꞔ Seumawè	14.770
"	Lhōꞔ Soekōn	16.242
"	Takengön	4.031
	Totaal . . .	98.032

Afdeeling Oostkust.

onderafd.	Sĕrbödjadi	3.500
"	Idi	14.608
"	Langsa	7.002
"	Tamiang	2.760
"	Gajō Loeös	4.340
	Totaal . . .	32.210 (zonder de koeliebevolking)

Afdeeling Westkust.

onderafd.	Tjalang	5.006
"	Meulabōh	12.633
"	Tapaꞔ Toean	8.044
"	Singkel	4.200
"	Sinabang	4.157
	Totaal . . .	34.040
Afdeeling	Alaslanden . . .	3.170
geheel	Atjeh	196.000

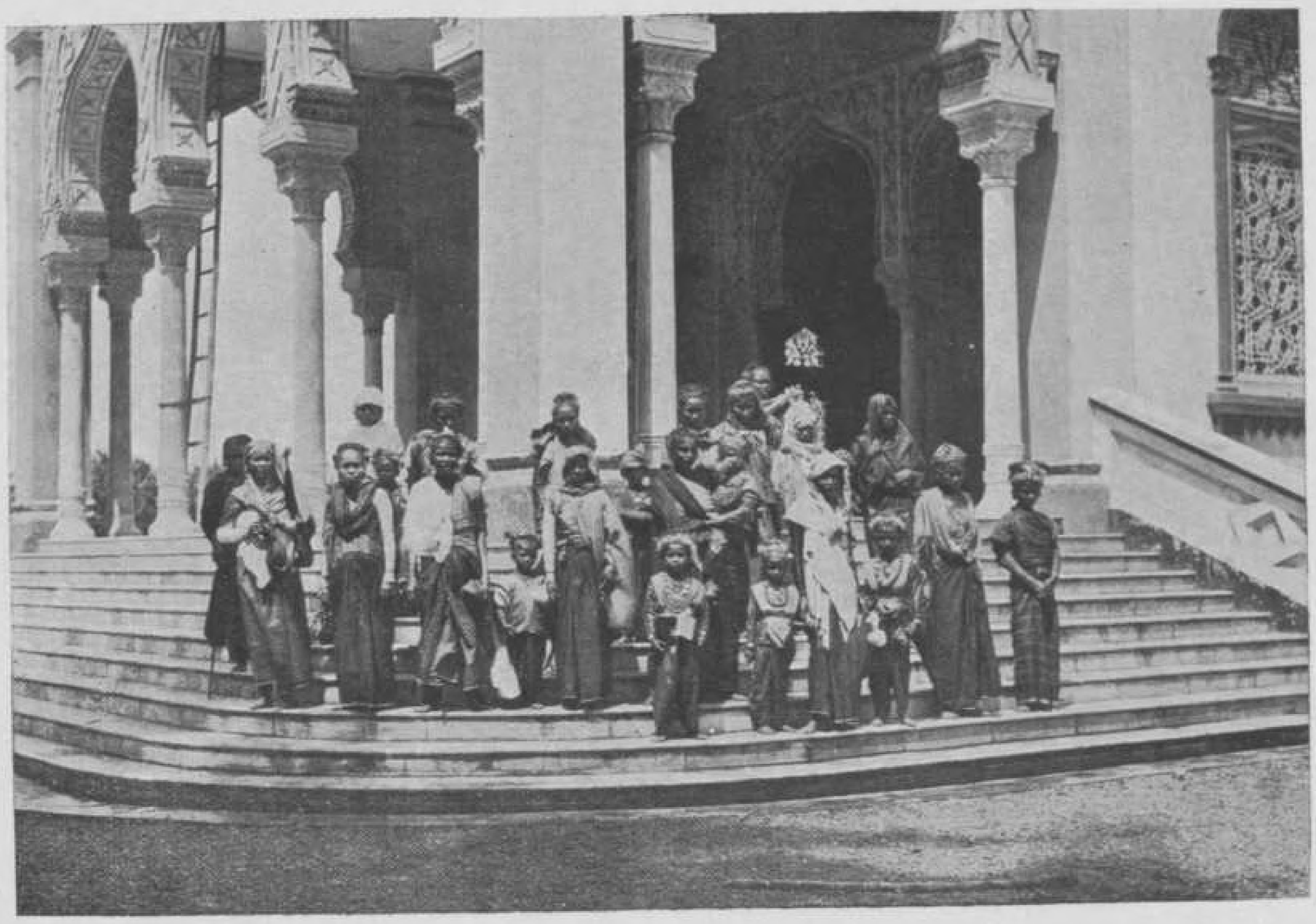

FIG. 1. ATJEHSCHE VROUWEN IN FEESTGEWAAD VOOR DE GROOTE MEUSEUGIT TE KOETA RADJA.

FIG. 2. VOORNAME ATJEHSCHE VROUW
MET VOLGELINGE.

HET INLANDSCH BESTUUR.

Het Inlandsch bestuur is in Atjeh en Onderhoorigheden evenals nagenoeg overal elders in onzen Archipel zooveel mogelijk intact gelaten. De grondslagen waarop men de reorganisatie — of liever: de organisatie — van het Inlandsch bestuur in verschillende gewesten op Sumatra heeft gebouwd, werden uitvoerig in het desbetreffende hoofdstuk [1]) behandeld. Het hoofdbeginsel: de herstelling c.q. handhaving der eigenlijke *volkshoofden*, gebaseerd op de instellingen des lands, staande aan het hoofd der Inlandsche rechtsgemeenschappen als hare vertegenwoordigers tegenover de centrale Overheid,—welke op Haar beurt de behartiging Harer belangen toevertrouwt aan *ambtenaren*, was in het wezen der zaak in Atjeh en Onderhoorigheden reeds aanwezig in dien zin, dat de kleinste territoriale eenheid, de „gampong", hier van oudsher een zeer hechte en sterke gemeenschap was, waarvan het hoofd, hoewel aangesteld door den oelèëbalang, werkelijk de vertegenwoordiger der belangen zijner kleine gemeente tegenover het landschapsbestuur was.

De beschouwingen van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje in zijn bekend werk „De Atjehers" (Dl. I, p. 61 e.v.), waaraan wij het volgende ontleenen, toonen dit voor het gebied van Groot-Atjeh met groote helderheid aan. Aangezien in de onderhoorigheden enkele afwijkingen bestaan, zal het Inlandsch bestuur aldaar een afzonderlijke bespreking vinden.

GROOT ATJEH OF ATJEH-PROPER.

De Gampong.

„De kleinste territoriale eenheid boven huis en erf is de gampong (Mal. kampong)," aldus vangt genoemde geleerde zijne beschrijving van de gampong, haar bestuur en hare adats, in genoemd standaardwerk aan.

De wordingsgeschiedenis van deze kleinste territoriale eenheid, zooals die door Dr. Snouck Hurgronje geschetst wordt, is van zooveel belang voor een juist inzicht ten aanzien van de beteekenis der gampong en van hare voorname plaats in het geheele samenstel van het Atjehsche bestuurswezen zooals dat

[1]) Zie Dl. II, afl. 1.

door ons werd aangetroffen, dat wij goed meenen te doen, haar hier woordelijk over te nemen. Na eene beschouwing over de oorspronkelijke verdeeling van het Atjehsche volk in kawōms en geslachten, zegt Dr. Snouck Hurgronje op pag. 62, D[l]. I:

„Is onze boven uitgesproken onderstelling omtrent de Kawōms juist, dat namelijk deze oorspronkelijk ook territoriaal gescheiden zijn geweest, dan mag men aannemen, dat oudtijds eene *gampong* eene *kawōm* of een onderdeel daarvan bevatte, die zich alleen door huwelijken binnen de eigen heining, of hoogstens ook met vrouwen van naburige kawōmgenooten, uitbreidde. De vroegere hoofden van gampongs zullen dan de panglima Kawōm geweest zijn. Zoodra echter de groote stap op het gebied der politieke ontwikkeling gedaan was, die hoofden of vorsten (oelèëbalangs) tot gezaghebbers over bewoners van een zeker gebied maakte, zonder onderscheid van *kawōm* of *soekèë*, zoodra daarmede de samenwoning van lieden van verschillende kawōms in een dorp, hunne vermenging door huwelijken enz. gepaard ging, moest ook in de gampong het geslachtshoofd plaats maken voor het dorpshoofd, dat als zoodanig met kawōm-zaken niet te maken had en zijn gezag ontleende zoowel aan den heer van het gebied als aan de erkenning zijner dorpsgenooten.

„Vele landsgebruiken, vele gewoontewetten kunnen bij die hervorming onveranderd gebleven zijn, en het primitieve karakter der nog geldende adats maakt dit zelfs waarschijnlijk. In één opzicht moet echter allengs wijziging zijn ingetreden; het dorpshoofd had natuurlijk èn de neiging èn de taak, zooveel mogelijk van het gezag der panglima's kawōm aan zich te trekken, en de oelèëbalang, wiens plaatsvervanger hij was, moest hem daarin krachtig steunen.

„Veel, het meeste van de oude adat kawōm werd dus tot adat gampong getransformeerd, en het toezicht op de handhaving van die adat werd het werk van het hoofd der gampong".

Dit is in het kort de waarschijnlijke wordingsgeschiedenis der tegenwoordige Atjehsche gampong, zoo besluit de geleerde schrijver zijne beschouwingen.

Men ziet daaruit hoe uit het genealogisch verband (de kawōm en soekèë) de kleinste territoriale eenheid, de gampong, natuurlijk gegroeid is. Daaraan dankt zij zeer waarschijnlijk hare hechte positie in de Atjehsche bestuursinstellingen.

Het gampongbestuur bestaat uit drie elementen:

1: den Keutjhiʿ met een of meer waki's (plaatsvervangers);

2: den Teungkoe;

3: de Oereuëng toeha.

ad. 1: De Keutjhiꞩ is het hoofd, de vader der gampong. Hij ontleent zijn gezag aan den oelèëbalang van de landstreek waartoe zijn dorp behoort. Het ambt is in den loop der tijden wel erfelijk geworden, maar, zoo schrijft Dr. Snouck Hurgronje, ieder Keutjhiꞩ weet, dat de eerste zijner voorvaderen, die dit ambt bekleedde, door den oelèëbalang werd aangesteld, en dat deze hem te allen tijde kan ontzetten. Teekenend is echter, ten aanzien van het gezag van den Keutjhiꞩ, hetgeen de geleerde schrijver eenige regels verder doet volgen:

„Dat de Keutjhiꞩ gewoonlijk zonder moeite zijn gezag kan handhaven, komt echter niet zoozeer door den steun, dien hij van zijne hoofden geniet, als wel omdat hij naar buiten, zoowel tegenover den oelèëbalang zelf als tegenover andere gampongs of tegenover overdreven eischen van enkele zijner eigene onderdanen, steeds de belangen en zooveel mogelijk ook de wenschen van de geheele gampong vertegenwoordigt. Het is geen ijdele phrase, wanneer de Atjehers bij allerlei overleggingen elkander plegen te herinneren: *Keutjhiꞩ eumbah, teungkoe ma*= de Keutjhiꞩ is (onze) vader, de Teungkoe (onze) moeder."

Hieruit blijkt, dat volgens de landsinstellingen het gamponghoofd inderdaad was de vertegenwoordiger van de gemeenschap, die hare belangen voorstond zelfs tegenover de centrale Overheid die hem benoemde.

Zuiverder zal zijne positie worden volgens de beginselen uiteengezet in het hoofdstuk aangaande de organisatie van het Inlandsch Bestuur, aangezien dan die centrale Overheid zich uitsluitend het recht heeft voorbehouden hem in zijne waardigheid te erkennen en te bevestigen.

ad. 2: de Teungkoe.

In of vlak bij iedere gampong in Groot-Atjeh vindt men een dorpsbedehuis, hier meunasah genoemd. De meunasah dient tot nachtverblijf voor alle volwassen jongelingen der gampong, voor alle mannen, die daar tijdelijk verblijf houden en niet in de gampong getrouwd zijn, vreemdelingen zoowel als zulke, wier moeder b.v. in de gampong woont, en die voor het oogenblik geen lust hebben, hunne elders wonende vrouwen te bezoeken. (de Atjehers p. 63 e.v.).

Toen de Islam in Atjeh het leven ging beheerschen heeft men van dat mannenverblijf tevens een gampong-bedehuis gemaakt, hetzelfde, dat men op

Java onder de benaming ·langgar, bale of tadjoeq terugvindt. Aan deze laatste bestemming dankt de teungkoe der gampong zijn titel van Teungkoe meunasah. Daaruit volgt reeds dat zijn ambt met den godsdienst samenhangt.

Gelijk de *keutjhiʕ* meer in het bijzonder de *adat* heeft te handhaven, zoo is den *teungkoe* het gebied van de *hoekōm* (godsdienstige wet) opgedragen.[1])

ad. 3: de Oereuëng toeha (oereuëng thjiʕ, oereuëng patōt).

Bij alle belangrijke zaken de gampong betreffende worden de „ouderlingen" (de Atjehers p. 79) door den Keutjhiʕ en den Teungkoe geraadpleegd. Het zijn de mannen van ervaring, levenswijsheid, goede manieren, adatkennis en welgesteldheid in de gampong.

De keutjhiʕ had feitelijk geenerlei rechtsmacht, hij moest alle zaken voorbrengen bij den oelèëbalang. Het was echter zijn taak, als vader der gampong, zooveel mogelijk bij zijne „kinderen" aan te dringen op minnelijke schikking, waartoe hij dan zijne tusschenkomst verleende. Hij handelde daarbij zoowel in het belang dier kinderen als in het zijne, want de geschenken die men hem gaf voor zijne moeite, bleven toch altijd kleiner dan het aandeel dat de oelèëbalang zou opeischen voor de berechting der zaak. Een goed gamponghoofd slaagde er dan ook meestal in op deze wijze zijne even zorg-als eervolle betrekking een weinig lucratief te maken.

Door deze korte schets van het gampongbestuur, hopen wij er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat de gampong en haar bestuur den hoeksteen vormde en moet blijven vormen van het Inlandsch Bestuur in Atjeh.

De Moekim (de Atjehers p. 84 e. v.).

Wij hebben in bovenstaande schets van het gampong-bestuur gezien, dat in iedere Atjehsche gampong een dorpsbedehuis (meunasah) wordt aangetroffen, mede bestemd voor de dagelijksche godsdienstoefeningen, die de Moslimsche wet voorschrijft.

Dezelfde wet eischt dat ieder mannelijk en meerderjarig geloovige opgaat tot den Vrijdagsdienst, welke echter, naar de ook in Atjeh gehuldigde Sjafiïtische school, de aanwezigheid van minstens 40 (naar Atjehsche opvattingen gewijzigd

[1]) Hoewel adat en hoekōm onafscheidelijk van elkaar heeten, heeft de eerste toch steeds de overhand. Zoo is het ook in de verhouding van beider vertegenwoordigers (vlg.: De Atjehers, dl. I, p. 74).

in 44) mannelijke, vrije, meerderjarige moekims (gemeentenaren) vereischt wordt. Hoofden die den steun van de geestelijkheid zochten en soms vrome rijke lieden hebben, nadat de Islam in Atjeh wortel begon te schieten, er voor zorg gedragen, dat voor eenige (oorspronkelijk als regel vier) dicht bij elkander gelegen gampongs op een centraalpunt een meuseugit (moskee) gebouwd werd, waarin alles aanwezig was wat benoodigd is voor den Vrijdagsdienst, terwijl uit de gampongs, gelegen binnen den door de wet voorgeschreven afstand steeds gerekend mocht worden op de komst van het daarvoor voorgeschreven aantal moekims.

Deze Vrijdagskringen kregen nu den naam van moekim, hoewel dat woord eigenlijk niets anders beteekent dan „ingezetene" (vgl. noot 1, p. 83, de Atjehers).

Aan het hoofd van de moekim stond de *Imeum*, die in den aanvang eene geheel of grootendeels godsdienstige taak te vervullen had, n. l. te zorgen dat aan Allah's wet de hand gehouden werd en dat de ritueele voorschriften van den Islam niet veronachtzaamd werden. Wat de teungkoe meunasah voor het dorpsbedehuis in de gampong was, dat behoorden zij te zijn voor de moskee (meuseugit).

Nu leidt in het algemeen de Moslimsche wet er toe, dat aan ieder, wien een of ander godsdienstig ambt wordt opgedragen, een wijd veld geopend wordt voor zijn heerschzucht.

Zoodoende is het ambt der Imeums spoedig geheel ontaard door hun streven om over de gampongs, die tot hun Vrijdagskring behoorden, zich de macht van een oelèëbalang toe te eigenen. Daarin zijn zij vrijwel overal geslaagd, zoodat de imeums thans alle adathoofden zonder eenig godsdienstig karakter zijn geworden. Sommigen onder hen hebben het zelfs geheel tot de zelfstandigheid van den oelèëbalang weten te brengen, zij het, dat zij dien titel niet voeren.

De imeum wordt dan ook door de tot zijn kring behoorende gampongs beschouwd als hun oelèëbalang; zij spreken van hem als den oelèëbalang tjoet (= klein) en het landschapshoofd gebruikt hem als zijn gemachtigde om bevelen en beslissingen binnen zijn eigen gebied te geven en te helpen uitvoeren.

Evenmin als het gamponghoofd had de imeum rechtsmacht. Op gelijke wijze als eerstgenoemde heeft hij zich als scheidsrechter opgeworpen en wel voor die zaken, welke het gamponghoofd niet kon behandelen, aangezien er meerdere gampongs in het geschil betrokken waren.

Onder een krachtig oelèëbalang is de imeum niet veel meer dan tusschenpersoon; onder een zwak oelèëbalang weet een energiek imeum zich, zooveel zijn eigen gebied betreft, bijna geheel in diens plaats te stellen. Alleen bij het berechten van gewichtige adatkwesties herinnert men zich dan het bestaan van den oelèëbalang.

De Oelèëbalangs.

De oelèëbalangs, aldus Dr. Snouck Hurgronje („de Atjehers" p. 91 e.v.) zijn de heeren des lands, de territoriale hoofden bij uitnemendheid; zij worden dan ook in de boeken zoowel als in de gesproken taal de *radja's* van hun gebied genoemd.

Het gebied van den oelèëbalang heeft in het Atjehsch geen eigen naam, dien men met moekim en gampong zou kunnen vergelijken. Het wordt meestal omschreven als nanggròë, (= negari, land), seuneumat (= gebied, van mat = omvatten), makan (gebied) of met Maleische woorden als djadjahan (onderhoorigheid) of daërah (gebied), 't laatste vooral in geschriften. Wij gebruiken den naam oelèëbalangschap, later in officieele stukken teruggebracht tot *landschap*, zoodra de landstreek als zelfbestuur was erkend en ten bewijze daarvan door den oelèëbalang de zoogenaamde „Korte Verklaring" was geteekend, welke zijne verhouding tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement regelt.

Hun gezag is zeer zeker ouder dan dat der Sultans en berust dan ook feitelijk niet òp vorstelijke aanstelling. Later echter stelden de oelèëbalangs zoowel in Groot-Atjeh als in de Onderhoorigheden veel prijs op een acte van erkenning vanwege het hof te Koeta-Radja, hoewel zij hunne rechten geenszins daarvan afhankelijk beschouwden.

Het zou buiten het bestek van deze schets vallen een uitvoerige beschrijving te geven van de functiën van den oelèëbalang als legeraanvoerder, bestuurder en rechter; wel dient nog een enkel woord gezegd te worden van de sagi's (thagòë's) in Groot-Atjeh, wederom aan de hand van hetgeen daaromtrent in Dl. I van het meergenoemde werk „de Atjehers" is vermeld.

De drie sagi's.

De oorsprong der indeeling van Atjeh-proper in drie sagi's kan niet meer positief worden vastgesteld. Het ontstaan van dergelijke federaties treft men

FIG. 1. MEUNASA TE DAJA.

FIG. 2. ATJEHSCHE MANNENTYPES.

nagenoeg overal aan in onzen archipel. Zoo vindt men op Celebes het bekende verbond der Teloe Potjo-E, gesloten tusschen Bone, Wadjo en Soppeng, voorts de federatie der Adjatapparang, de staten ten Westen van het meer van Sidenreng, met Sidenreng als oudste.

Op pagina 94 van genoemd werk, D^r. I wordt dan ook aangeteekend: „Evenals nu de gampongs, die op zichzelf staande aan de genade en ongenade van elken geweldenaar overgeleverd zouden zijn, hare kracht vonden in de vereeniging onder eenen oeleëbalang, zoo moesten wel de oelèëbalangs in hun onderlingen strijd het nut van een of- en defensief verbond gaan inzien."

Voornamelijk uit eigenbelang ontstonden dus deze confederaties, maar het feit, dat zij zich door de eeuwen heen gehandhaafd hebben, toont wel aan dat de oelèëbalangschappen die zich hier, en zooals wij straks zullen zien soms ook in de Onderhoorigheden, vereenigden, waarlijk duurzame gemeenschappelijke belangen hadden.

Elke federatie wees den invloedrijksten en machtigsten oelèëbalang uit haar midden als hoofd aan, met den titel van Panglima sagi [1]. Atjeh-proper werd zoodoende verdeeld in drie sagi's of zijden, ieder genoemd naar het aantal moekims, dat zij omvatte:

1. de XXII Moekims.
2. de XXVI Moekims.
3. de XXV Moekims.

Deze benamingen zijn behouden gebleven ook nadat door toename van de bevolking, het aantal moekims is toegenomen.

De Panglima sagi stond buiten de inwendige aangelegenheden van ieder oelèëbalangschap; hij had alleen gezag in die zaken waarbij gemeenschappelijke belangen betrokken waren. Evenals bij Keutjhi', Imeum en Oelèëbalang alles afhing van de persoonlijkheid, die het ambt vervulde, zoo was dit ook het geval met den Panglima sagi.

Gezamenlijk echter hebben zij weten door te drijven, dat elke troons-

[1]) Niet altijd bezat de Panglima Sagi territoriaal gezag als oelèëbalang. Soms werd wel iemand uit een aanzienlijk, invloedrijk geslacht, doch zonder eigen gebied, tot federatiehoofd gekozen, evenals dat bijv. in Wadjo (Celebes) gewoonte was. Zoo werd de Panglima Sagi der XXII Moekims verkozen uit de machtige Polim-familie, welke oorspronkelijk niet de oelèëbalangs-waardigheid bezat, doch ten slotte alle oelèëbalangs uit dat gebied geheel aan zich ondergeschikt wist te maken.

wisseling overeenkomstig de beslissing van de vertegenwoordigers der drie sagi's en eenige andere hoogwaardigheidsbekleeders moest plaats hebben, alzoo het Sultanaat onder hunne gezamenlijke voogdij stellend.

De Radja's (Soeltans) van Atjeh.

De beschrijving van de aan deze waardigheid verbonden rechten vangt Dr. Snouck Hurgronje op pagina 125 van zijn werk aan met de woorden:

„Uit onze beschrijving van de politieke huishouding der Atjehers is zeker voldoende gebleken, dat de „Soeltan van Atjeh" daarin zonder bezwaar gemist kan worden."

Waar de Sultanswaardigheid thans niet meer bestaat en eene bespreking dus alleen historische waarde zou hebben, behoeven wij in deze schets er niet op in te gaan en verwijzen daarvoor naar het 1e deel van de Atjehers pagina 125 e. v.

Het bovenstaande heeft ten doel gehad den lezer zoo kort mogelijk te doen kennis maken met de voornaamste elementen van het Inlandsch Bestuur voor zoover betreft Atjeh-proper, aangezien daarop de tegenwoordig door ons voor die streken geschapen administratieve indeeling is gebaseerd.

Voor Groot-Atjeh is deze als volgt (St. No. 1914, 87):

DE AFDEELING GROOT-ATJEH, onder een Assistent Resident met standplaats Koeta Radja, is verdeeld in vijf onderafdeelingen:

A. Koeta Radja, omvattende de hoofdplaats Koeta Radja en de zelfstandige gampongs Keudah, Djawa, Pasar Barō, Meuseugit Raja (aan den rechteroever der rivier), Planggahan en Blang Peureulaʕ (het eigenlijke Soeltansgebied).

B. Oelèë Lheuë, omvattende:

1. de havenplaats Oelèë Lheuë;
2. het gebied buiten de sagi's, bestaande uit de Oelèëbalangschappen Meuraʕsa en Meuseugit Raja (aan den linkeroever der Atjehrivier), zoomede de op zich zelf staande gampongs Peunajong met Lam Poelò en Lam Dingèn, Beurawé en Lam Bhoeʕ (waarschijnlijk mede behoorende tot het vroegere Soeltansgebied of tot dat van Panglima Meuseugit Raja en Teukoe Kali Malikōn Adé).

3. De zelfstandige moekims Loeëng Bata en Pagar Ajé.
4. De sagi der XXVI moekims, met inbegrip der III moekims Keureukōn, benevens het eilandje Boeroe.

C. Lhōʼ Nga, bestaande uit:
1. De sagi der XXV moekims.
2. De Zuidelijke nederzettingen, omvattende:
a. de op zichzelf staande moekims Leupoeëng, Paròë en Koeloe en
b. het oelèëbalangschap der IV Moekims Lhōng.

D. Seulimeum, omvattende de sagi der XXII Moekims en de VII Moekims Pidië. (Padang Tidji).

E. Sabang, bestaande uit de eilanden Wè en Rondo.

DE ONDERHOORIGHEDEN.

Bij eene beschouwing over het inlandsch bestuurswezen der thans indirect door ons bestuurde Onderhoorigheden, moet in het oog gehouden worden, dat enkele groote deelen daarvan eertijds sterk onder vreemden invloed stonden of hun eigen oorspronkelijke adat trouw bleven, zoodat daar de invloed van het hierboven geschetste Groot-Atjehsche bestuursstelsel slechts gering kon zijn. Zoo was in het gedeelte der Westkust ten Zuiden van Meulabōh, dat door Maleiers van Sumatra's Westkust gekoloniseerd is, de Menangkabausche adat—zij het ook in sterk gewijzigden vorm—overheerschend; Tamiang vertoont duidelijk Maleische invloeden uit Langkat en Deli (Oostkust van Sumatra), terwijl de Gajō- en Alaslanden hun oude bestuursinstellingen handhaafden, welke geheel berusten op het stamverband. Ook in de eigenlijk-Atjehsche landschappen der Onderhoorigheden is het reeds geschetste stelsel door verschillende invloeden sterk verbasterd; het voor Groot-Atjeh beschreven systeem kan men dan ook alleen voor het grootste deel van Pedir eveneens geldend verklaren.

Over het algemeen is het bestuur in de Onderhoorigheden veel minder intensief ontwikkeld dan in eigenlijk Atjeh; meestal is de wijze van ontstaan dier landschappen (door kolonisatie van peperplanters, enz.) daar de oorzaak van.

Aangenomen wordt, dat de Atjehsche Onderhoorigheden oorspronkelijk bestonden uit meerdere halfmythische groote Sultanaten op de Noord- en Oostkust: Pedir, Samoedra-Pasé, Perlak, Aroe (Oostkust van Sumatra) en ter Westkust Daja.

In het begin der 16de eeuw breidde het Sultanaat Atjeh zich door hunne onderwerping sterk uit, waarbij het daar stedehouders (oelèëbalangs) en vooral Sjahbandars (havenkoningen-belastinggaarders) aanstelde. Bij het toenemende verval van dit groote Atjehsche rijk vielen de vasalstaten weldra geheel uiteen, doordat talrijke ondergeschikte hoofden zich afzonderlijk of gezamenlijk losmaakten van het gezag der stedehouders. Zoo ontstonden de vele kleine landschapjes ter Noord-, Oost- en Westkust, welke, hoewel inderdaad onafhankelijk, meestal niet geheel den band met het Atjehsche Sultanshof verbraken. Door tal van geschikte intriges toch wist dit zich altijd nog een schijn van opperhoogheid te verzekeren, o.a. door het uitreiken van „brieven van aanstelling" (sarakata's) [1]) aan de landschapshoofden, welke den Sultan hulde kwamen betuigen of hem schatting beloofden. Voor de wettigheid hunner heerschappij waren deze Sarakata's weliswaar niet noodzakelijk, maar toch stelden de onafhankelijke landschapshoofden er zeer veel prijs op als „ornament", als tastbaar bewijs hunner waardigheid.

Voortdurende onderlinge oorlogen deden ook bij die landschapjes in den loop der tijden telkens nieuwe machtsverhoudingen en — groepeeringen ontstaan. Bij onze vestiging in de Onderhoorigheden hebben wij zooveel mogelijk getracht de op dat oogenblik bestaande landschaps-verdeeling als basis voor onze bestuursorganisatie te handhaven; slechts in enkele gevallen moest om politieke of economische redenen tot splitsing of samenvoeging worden overgegaan.

Veel meer wijzigingen moesten wij echter brengen in de meestal gebrekkige inwendige bestuurs-organisatie der landschapjes zelve. Zooals reeds werd opgemerkt, vindt men alleen in Pedir het Groot-Atjehsche bestuursstelsel vrijwel ongeschonden terug. Is hetgeen hierboven omtrent de gampong werd opgemerkt, elders in de Onderhoorigheden ook wel van kracht [2]) — de moekim-indeeling, de oorspronkelijk op godsdienstige basis berustende schakel tusschen de gampongs en het landschapshoofd, — ontbreekt er echter vrijwel geheel. Slechts in enkele streken vindt men eene indeeling, welke met de moekim-instelling eenige overeenkomst

[1]) Vgl. de Atjehers Dl. I p. 136.

[2]) Met dit onderscheid echter, dat de kleinste bestuurseenheid hier niet gampong maar meunasa genoemd wordt.

vertoont; bij de bespreking der landschappen zal daarop dan de aandacht gevestigd worden. Waar in de landschappen nog Vrijdagsdienst-kringen bestaan, vallen deze meestal niet eens samen met de grenzen van het territoriale gebied, waar de meuseugit is opgericht. Meestal is de territoriale onderverdeeling der landschappen ontstaan gedurende het tijdperk van onbeperkte anarchie, dat onze vestiging voorafging. Herhaaldelijk is het toen voorgekomen, dat onafhankelijke landschappen door machtiger naburen onderworpen en bij hun rijk gevoegd werden, doch ook, dat oorspronkelijk ondergeschikte hoofden of ook wel avonturiers zich door machtsusurpatie of door vrijwilligen machtsafstand van het landschapshoofd, in een willekeurig deel van diens gebied als vrijwel onafhankelijke heeren konden nestelen. Eene verwarde bestuursindeeling was hiervan het gevolg, waarin wij thans langzamerhand orde trachten te brengen door de positie der landschapshoofden te versterken. Sterk van elkaar afwijkende instellingen worden echter nu nog, zelfs in naast elkaar liggende landschappen, overal aangetroffen. Wegens deze groote verschillen schijnt het gewenscht, de bestuursindeeling voor de verschillende samenstellende deelen der Onderhoorigheden afzonderlijk te schetsen.

DE AFDEELING WESTKUST VAN ATJEH,

onder een assistent-resident, met standplaats Meulabōh.

Gelijk reeds werd opgemerkt, is de Westkust, uitgezonderd Singkel, vooral ten Zuiden van Meulabōh voor een groot deel gekoloniseerd door Maleiers van Sumatra's Westkust, die zich, waarschijnlijk ongeveer 3 eeuwen geleden voor het eerst, vestigden in de kustvlakten. Voor het meerendeel vonden zij deze streken nog vrijwel onbewoond; alleen in Kloeët kwamen zij tegenover eene oorspronkelijke Alassche bevolking te staan, waardoor hier de Maleische immigratie slechts zeer gering was. In Soesōh werd de oorspronkelijke bevolking geheel verdrongen. De groote voordeelen, welke de eerste immigranten behaalden met de pepercultuur, die hier weldra eene buitengewone uitbreiding verkreeg, lokten steeds weer talrijke nieuwe landverhuizers uit de Menangkabausche landen, waardoor hier weldra meerdere bloeiende Maleische staatjes ontstonden (in verschillende Maleische kronieken wordt de Westkust naar de eerste vestigingsplaatsen der

kolonisten nog wel aangeduid als de Rantau nan doewabelas [2]). Deze immigranten handhaafden hier de oude Menangkabausche adat, zij het ook sterk gewijzigd. Wel was hun bestuur gebaseerd op de soekoe-indeeling evenals in de Maleische landen, doch het oorspronkelijke genealogische verband daarvan ging hier geheel verloren [1]). Hier noemde men de soekoe's naar de landstreek, waaruit de immigranten afkomstig waren, zonder er rekening mede te houden, dat deze in het land, vanwaar zij emigreerden, wellicht tot verschillende Maleische soekoe's behoorden. Zoo spreekt men van de soekoe Pariaman, de soekoe Rawa (Rao), de soekoe Pasaman, enz. Waarschijnlijk is dit ontstaan, doordat na de gezamenlijke eerste vestiging dergelijke uit één streek afkomstige immigranten langen tijd bijeen bleven, waardoor het oude soekoe-begrip plaats maakte voor een gevoel van saamhoorigheid door de gemeenschappelijke herkomst, dat zoo sterk was, dat het door het latere uitzwermen niet meer verdween. Bij de vermenging van meerdere nieuwe soekoe's in één woonplaats bleef iedere soekoe onder zijn eigen hoofd (dato) staan. Ook over elders woonachtige soekoe-leden bleef hun soekoe-hoofd bestuursmacht uitoefenen, terwijl dichterbij wonende dato's van andere soekoe's niets over hen te zeggen hadden.

Zaken van gemeenschappelijk belang en die, welke het religieuze recht, het familie-recht, het erfrecht, enz. betreffen, werden door gemeenschappelijk overleg der Soekoehoofden uitgemaakt. Van territoriale hoofden kan dus eigenlijk in deze Maleische staatjes niet gesproken worden; althans niet voor het inwendig beheer. Naar buiten toe werd het soekoe-bestuur vertegenwoordigd door een of meer (gewoonlijk twee) soekoe-hoofden, meestal de dato's van die soekoe's, welke het eerst ter plaatse gevestigd waren. Deze opperhoogheid der „hoofd"-dato's- (door ons zoo betiteld) is dus het eenige territoriale begrip in den Maleischen bestuursvorm en bleef als zoodanig meestal nog zeer onbeteekenend. Er bestaat zoo goed als geen overheersching van het eene soekoehoofd door het andere, een hoofddato is uitsluitend te beschouwen als de „primus inter pares", eene positie, niet berustende op de meerdere belangrijkheid zijner soekoe, doch alleen op het primaire harer vestiging. Wel zijn dóór ons bestuur

[1]) Zoo zelfs, dat de namen der vier oorspronkelijke hoofdsoekoe's (Kòtò, Bòdi, Piliang en Tjaniaga) nog slechts bij enkelen bekend zijn.

[2]) Zie ook: de Atjehers II, p. 124: de Hikajat Rantò XII.

deze hoofddato's een weinig meer op de voorgrond geschoven, daar wij hen, volgens foutieve opvattingen, eenigzins als gemeenschappelijke landschapshoofden behandelden, doch waar het zaken van inwendig bestuur betreft, erkent ook nu een gewone dato deze nieuw-geschapen positie meestal niet.

Het soekoe-begrip verhinderde dus binnen de landschapsgrenzen het tot stand komen van een territoriaal bestuur. Een moekimbestuur vindt men nergens op de Westkust, terwijl in de zuiver-Maleische staatjes ook geen gampong-bestuur bestaat. Wel benoemden de hoofddato's soms in meer afgelegen streken een plaatsvervanger, doch territoriale bestuursmacht heeft deze eigenlijk niet, daar hij uitsluitend optreden kan als spreekbuis van den dato, die hem benoemde. Gezag uit zich zelf bezit hij niet; hierop wijst reeds, dat hij steeds aangeduid wordt als te zijn de „Kaki-tangan" van den dato.

Anders is het bij de Atjehsche bevolkingsgroepen op de Westkust.

Tegen het einde der 18de eeuw verlokte de groote welvaart, welke de Maleische landschappen zich vooral door de pepercultuur hadden weten te verwerven, tal van Atjehers en Pedireezen, die zich in het bergland in den bovenloop der Kr. Geumpang (de Kawaj XII) hadden gevestigd als goudzoekers, om wegens de toenemende vermindering der goudrijkdommen uit het bergland naar de kustvlakten af te zakken. Met deze nieuwe immigratie begint een tijdperk van hevigen strijd (de z. g. Prang Rawa = Rao), welke eindigt met de blijvende vestiging der Atjehers in het grootste deel der Maleische kolonies. Zoo is Meulabōh in zeden en gewoonten vrijwel geheel Atjehsch geworden, hoewel men ook hier nog vele sporen der vroegere Maleische overheersching terugvindt. In de onderafdeeling Tapaˀ Toean [1]) wist alleen het landschap van dien naam zich zuiver Maleisch te houden, terwijl de overige landschappen, ook in hun bestuursvorm, vrij sterk door Atjehsche begrippen beinvloed zijn, of — zooals Koeala Batoe, Blang Pidië, Lhōˀ Pawōh (Noord- en Zuid-) en Manggèng — zelfs geheel Atjehsch werden. Ook de Minangkabausche adat der bewoners onderging overal sterk dienzelfden invloed der zich in hun midden vestigende Atjehers, welk nivelleerings-proces nog steeds wordt voortgezet. Zoo heerschte tot voor kort in Tapaˀ Toean nog de Menangkabausche adat kamanakan [2]), welke in 1913 door den

[1]) Over de onderafdeeling Tapaˀ Toean verstrekte de nota-Colijn de meeste gegevens.
[2]) Zie hiervoor de beschrijving der Residentie Westkust van Sumatra, en voorts „de Menangkabausche Nagari" van L. C. Westenenk (Mededeelingen Encycl. Bureau, afl. VIII).

Gouverneur, op verzoek van de hoofden der Maleische bevolking van Soesōh, Labōhan-Hadji, Samaᑫ Doea, Tapaᑫ Toean en Kandang (Kloeët) is opgeheven.

Met het binnendringen der Atjehers deed ook de territoriale bestuursvorm hier zijn intrede. Geheel ingevoerd is deze in de vijf hierboven reeds genoemde Atjehsch geworden landschappen. Hier vindt men onder het landschapshoofd meerdere oelèëbalangs, welke ieder gezag uitoefenen over een deel van het landschap. Hoewel aangesteld door het landschapshoofd en in naam aan hem ondergeschikt, hebben deze oelèëbalangs- (tjoet) zich meestal groote mate van zelfstandigheid weten te verwerven. In de overige landschappen, waar de Atjehers zich gedeeltelijk met de Maleische bevolking vermengden, is ook het Maleische genealogische bestuur reeds voor een deel door het Atjehsche territoriale verdrongen, vooral in het gampongbestuur. Opmerkelijk is het, dat ook bij de Groot-Atjehsche en Pedireesche indringers het stamverband, de *kawōm,* geheel verloren ging en daarvoor eveneens eene zoogenaamde kawōmverdeeling naar de streek van herkomst in de plaats trad. Lieden uit dezelfde streek afkomstig stelden zich onder een panglima-kawōm, die in de gemengde landschappen evenveel macht had als een Maleisch soekoehoofd. Zoo vindt men dus in meerdere streken van de onderafdeeling Tapaᑫ Toean Groot-Atjehsche, Pedireesche en Maleische hoofden naast elkaar, meestal onder een meerhoofdig landschapsbestuur van hoofd-dato's. Slechts in de landschappen Tapaᑫ Toean en Soesōh is het genealogisch bestuur zuiver in stand gebleven, hoewel de stamhoofden in het laatste landschapje reeds eenige territoriale zelfstandigheid bezitten. In de overige landschappen de onderafdeeling Tapaᑫ Toean is het nog bestaande genealogisch bestuur meer schijn dan wezen; meestal hebben de stamhoofden zich hier min of meer territoriaal gezag aangematigd, en is van gemeenschappelijk bestuur weinig sprake, al bestaat er dan ook nog een méérhoofdig landschapsbestuur. Dezen toestand treft men thans aan in de landschapjes Meukéᑫ, Samaᑫ Doea (mèt één landschapshoofd) en de onderhoorigheid Aloeë Pekoe van het Atjehsche landschap Lhōᑫ Pawōh Zuid. Ook in Labōhan Hadji bestaat nog wel genealogisch bestuur, doch wegens de hevige onderlinge twisten der dato's, werd daar, evenals in Samaᑫ Doea, door ons één landschapshoofd aangesteld.

Een afzonderlijke plaats neemt het landschap Kloeët in. Hier had indertijd slechts weinig Maleische immigratie plaats gehad, zoodat de Atjehers er bij hun

binnendringen kwamen te staan tegenover de oorspronkelijke bevolking. De eerste aanleiding tot dit binnendringen was de verkondiging van den Islam, weldra gevolgd door de vestiging der Atjehers langs de kust en het terugdringen der oorspronkelijke bevolking naar het binnenland (dal der Kr. Kloeët). Het oppergezag over het landschap kwam aan dien Atjehschen apostel, wiens nazaten er nu nog als keudjeuroeën zetelen. Het typisch-Atjehsche séparisme was echter ook hier oorzaak, dat de hoofden der Atjehsche kust-nederzettingen zich weldra min of meer onafhankelijk maakten van dien keudjeuroeën, die nu nog slechts over de Atjehers, Maleiers en andere vreemdelingen in het eigenlijke Kloeët direct gezag voert. Door onze vestiging is zijn indirect gezag over de kust-onderhoorigheden wat minder fictief dan voorheen geworden. De oorspronkelijke bevolking van Kloeët heeft altijd eene groote mate van zelfstandigheid mogen behouden. Ze wordt nog steeds bestuurd door haar eigen hoofden, afstammelingen der vroegere Kloeëtsche vorsten, waarvan de voornaamste den titel Imam Balei draagt. Onder deze staan vijf dato's, terwijl de verbinding met het Atjehsche oppergezag wordt onderhouden door den Dato Hakim, een hoofd uit de oorspronkelijke bevolking, die belast was met de inning der den keudjeuroeën toekomende heffingen.

In de onderafd. Meulabōh is de toestand niet zoo verward, daar hier de Atjehsche invloed overheerschend werd. Van de oorspronkelijke Maleische vorstjes wisten alleen de drie dato's van Meulabōh zelve een deel hunner zelfstandigheid te bewaren in een klein gebied rondom die havenplaats. Voor de rest is de Maleische bevolking geheel opgegaan in de Atjehsche. We vinden hier dus een zuiver territoriaal gezag van landschaps- en gamponghoofden. Ook hier maakte de oorspronkelijke geslachts-indeeling der Atjehers plaats voor een kawōmverband naar de streek van herkomst, zooals we dat reeds in Tapaʿ Toean vonden. In tegenstelling met wat we daar zagen, zijn de panglima's-kawōm hier buiten het bestuur gebleven, maar oefenen toch grooten invloed op hunne kawōmgenooten uit. Bij onze vestiging werd hiermede vaak weinig rekening gehouden, wat dikwijls eene belemmering voor snelle pacificatie is gebleken.

Na het binnendringen der Atjehsche kolonisten ontstonden naast de reeds bestaande Noordelijker gelegen keudjeuroeënschappen Lhōng en Kroeëng Sabé

(Tjalang) — opgekomen uit het verbrokkelde oude sultanaat Daja—aan de kust de groote keudjeuroeënschappen Seunagan en Kloeët, benevens, rondom Meulabōh, het gebied der drie zelfstandig gebleven Maleische dato's, en in het binnenland het keudjeuroeënschap Beutōng.

Een schakel tusschen de keudjeuroeëns en de gamponghoofden bestond ook hier oorspronkelijk niet. Om zich echter in het bestuur (d. w. z. hoofdzakelijk inning van rechten) der ver van hunne woonplaats verwijderde gebiedsdeelen te doen bijstaan, stelden de landschapshoofden daar plaatsvervangers aan, die soms ook wel keudjeuroeën, meestal oelèëbalang heetten, en in het algemeen aangeduid werden als oèleëbalang-tjoet. Langzamerhand wisten de meeste dezer plaatsvervangers zich onafhankelijk van hunnen heer te maken, en ten slotte waren de keudjeuroeëns niets meer dan hunne vroegere ondergeschikten, n. l. landschapshoofden over een klein gebied, terwijl alleen hun titel herinnert aan vroegere grootheid. 't Best heeft zich nog weten te handhaven de keudjeuroeën van Seunagan, aan wiens oorspronkelijk gebied alleen Seuneuʿam werd onttrokken, doordat de Sultan dit wegschonk aan een zijner familieleden, terwijl Beutōng later nog twee landschapjes wist te veroveren.

Oorspronkelijk moesten de groote keudjeuroeëns jaarlijks eene schatting opbrengen aan den Sultan van Atjeh, wat natuurlijk door die verbrokkeling van hun gebied steeds meer verwaarloosd werd. In het jaar 1185 Moh. tijdr. (± 1760 n. Chr.) maakten zestien hoofden uit het Meulabōhsche, onder geleide van een voornaam handelaar van die havenplaats, hunne opwachting bij den Sultan, die hun, tegen belofte van geregelde schatting, brieven van erkenning (sarakata's) uitreikte. Hun geleider werd daarbij aangesteld tot belastinggaarder des Sultans, met den titel keudjeuroeën Thjiʿ, aan wien deze hoofden dus hunne schatting moesten afdragen. Bij deze zestien waren o. a. de keudjeuroeëns van Wojla, Boebōn en Seunagan met de oèleëbalang-V van Seunagan; voorts de 3 dato's van Meulabōh en eenige hoofden uit het stroomgebied der kr. Meureubōʿ, waarbij er waren, die géén territoriaal gezag bezaten, doch alleen in en doorvoerrechten hieven. Ten slotte was daarbij de Panghoeloe-Sidik, die o. m. belast was met het heffen der Sultansrechten op het eiland Simeuloë, dat daardoor dus óók cijnsplichtig werd aan den Thjiʿ van Meulabōh. Later verleende de Sultan ook aan andere hoofden der Westkust brieven van erkenning, doch stelde hen daarbij

niet onder dezen belastinggaarder. Ter onderscheiding werd daarom diens invloedsfeer naar die 16 hoofden later aangeduid als Kawaj XVI.

Langzamerhand trachtte de Thjiʿ van Meulabōh zich ook territoriaal gezag over deze 16 cijnsplichtige hoofden aan te matigen, wat hem gelukte bij de 3 dato's van Meulabōh, doch niet bij de overige landschapshoofden. Door het binnendringen van ons gezag werd in dezen toestand eene ingrijpende verandering gebracht. Wij begiftigden Teukoe Thjiʿ van Meulabōh als loon voor zijne diensten met territoriaal gezag, niet alleen over de hem reeds onderworpen 3 dato-schappen, doch ook nog over een tot dusverre niet direct onder hem staand deel van het stroomgebied der kr. Meureubōʿ (behalve Beutōng.) Thans wordt dit nieuw geschapen gebied van T. Thjiʿ Meulabōh nog, wegens zijn vroeger ambt, aangeduid als de Kawaj XVI — in werkelijkheid dus heel iets anders dan de Kawaj XVI, waarover hij vroeger belastinggaarder was. Eene overeenkomst tusschen dit gebied en eene landschaps-federatie als de Groot-Atjehsche Sagi, welke men vroeger meende te mogen aannemen, bestaat dus in het geheel niet.

Eene met de Kawaj XVI veel overeënkomst vertoonende organisatie vond men in de vroegere Kawaj XII, eene landstreek in het gebergte tusschen Beutōng en Keumala Dalam (onderafdeeling Sigli). Deze Kawaj XII bestond uit nederzettingen van uit Pedir en Groot-Atjeh afkomstige goudzoekers, over wier keudjeuroeëns de Sultan eveneens een belastinggaarder, den keudjeuroeën meuih (= mas, goud), als keudjeuroeën Thjiʿ stelde. Deze moest jaarlijks van ieder der keudjeuroeëns 1 boengkaj stofgoud heffen voor den sultan, en had de bevoegdheid deze hoofden der 12 nederzettingen aan te stellen, waardoor hij ten slotte bestuursrechten over het heele gebied verkreeg. De sterk afnemende goudrijkdom aldaar had den grooten trek der goudzoekers naar de Westkust ten gevolge, terwijl de hevige cholera-epidemie van 1878 de ontvolking dier vroeger belangrijke landstreek voltooide. Op grond van de zeer geringe achtergebleven bevolking (in 1911 nog geen 1000 geregistreerden) heeft ons bestuur in 1914 een einde gemaakt aan het zelfstandig bestaan van dit 12 deelige landschapje, door het te verdeelen tusschen de onderafdeeling Sigli en Meulabōh. Bij Sigli zijn gevoegd :

1. Keumala Dalam, vereenigd met Keumala Raja tot II moekims Keumala.
2/3. Tangsé met Beunga,

4/5. Geumpang met Lamjeuë,

terwijl bij Meulabōh kwamen,

6/7. Anoë met Pameuë,

8. Reunggeuët, gevoegd bij de Kawaj XVI,

9/10. Toengkób met Ara.

Van de twee andere keudjeuroeëns der twaalf zijn de gebieden niet meer met zekerheid aan te wijzen.

Het inwendig bestuur der Meulabōhsche landschappen is evenals dat in Tapaʿ Toean gebrekkig ontwikkeld. Van moekim-indeeling is er geen sprake; wel treft men in Seunagan 3 hoofden over meerdere gampongs[1]) en in de Kawaj XVI één hoofd (imeum Kintjò) aan, die den titel imeum dragen, doch van een godsdienstigen grondslag dezer indeeling is geen spoor te vinden. Eenige overeenkomst vindt men nog wel in het landschap Boebōn en in het district Beneden-Wojla van het landschap Wojla, welke ieder verdeeld zijn in vier deelen, elk met één meuseugit, welks hoofden den titel keuthjiʿ voeren en weder andere keuthjiʿs (of panglima's) onder zich hebben.

Voor de landschappen der onderafdeeling Tjalang geldt hetzelfde, wat betreffende de Atjehsche landschappen in de Zuidelijker kuststreken is opgemerkt.

De groote keudjeuroeënschappen Lhōng en Kroeëng Sabé, ontstaan uit het uiteengevallen sultanaat Daja, konden evenmin hun eenheid bewaren en werden al heel spoedig in tal van kleine landschappen gesplitst. Een groot deel van het vroeger zoo belangrijke Lhōng werd later bij de onderafdeeling Lhōʿ Nga gevoegd (de z.g. Zuidelijke nederzettingen), terwijl de rest met de landschappen van Kroeëng Sabé vereenigd werd tot de onderafdeeling Tjalang.

Vele nederzettingen in deze landschappen zijn ontstaan uit kolonies van peperplanters, wier tuinhoofden (peutoeha seuneubō) langzamerhand territoriale macht verkregen, vaak over meerdere complexen. Daarnaast vindt men dan verder de oorspronkelijke gampongs, met Keuthjiʿs aan het hoofd.

De, op boven geschetste wijze ontstane en door ons bij onze vestiging aangetroffen inlandsche bestuursinstellingen hebben tot grondslag gediend voor de sedert tot stand gekomen organisatie dezer drie onderafdeelingen, welke met

[1]) Zie opgave der bestuurs-indeeling.

de onderafdeelingen Singkel en Simeuloë (nader te behandelen) de afdeeling Westkust van Atjeh vormen.

A: Onderafdeeling Tapaˀ Toean, bestaande uit de landschappen:

1. Koeala Batèë
2. Blang Pidië met Poelò Kajèë
3. Soesōh
4. Lhōˀ Pawōh Noord-
5. Manggèng
6. Labōhan Hadji
7. Meukéˀ
8. Lhōˀ Pawōh Zuid- met Damar Toetoeng en Aloeë Pakoe
9. Samaˀ Doea
10. Tapaˀ Toean
11. Kloeët met: Koeala Baoe
    Asahan Tjoet en Rajeu
    Rasian
    Teureubangan Tjoet en Rajeu
    Menggamat
    Lembang
    Bakongan
    Oedjong Poelò
    Si Badé

B: de onderafdeeling Meulabōh, bestaande uit de landschappen:

1. de Kawaj XVI (gebied van T. Tjhiˀ Meulabōh) omvattende:
   a: het gebied v/d. Dato Oedjōng Kalaˀ
   b: „ „ „ „ Meureubōˀ
   c: „ „ „ „ Rantò Panjang
   d: „ „ „ Waki Balé
   e: „ „ „ Teukoe E' Meureubōˀ
   f: „ „ „ Dato Goenoeng Meuih
   g: „ „ „ Keudj. Moegò
   h: „ „ „ Dato Meukò

i: het gebied v/d. Dato Teukoe Tandi Langò
j: „ „ „ Keudj. van Reunggeuët

2. Seunagan, bestaande uit:
a: het gebied van den Keudj. Koeala
b: „ „ „ „ Teukoe Radja Tjoet Lam Kaˁ
c: „ „ „ „ T. Moeda Mat Saˁit Poelò Ië.
d: „ „ „ „ T. Oedjōng Pasi
e: „ „ „ „ T. Radja Mahmoet Soeaˁ Sikha
f: „ „ „ „ Waki Thjiˁ
g: „ „ „ „ T. Imeum Paja Oedeuëng
h: „ „ „ „ T. Imeum Blang Moeliëng
i: „ „ „ „ T. Imeum Nigan
j: „ „ „ „ Keuthjiˁ Nàm
k: „ „ „ „ Teungkoe di Kilaˁ
l: „ „ „ „ Teukoe di Trang
m: „ „ „ „ Keudj. Tadoe
n: „ „ „ „ Keudj. Tripa

3. Wojla, bestaande uit:
a: beneden Wojla, onder den keudjeuroeën
b: het gebied v/d. Keudj. Tandi
c: „ „ „ Dato van Midden Wojla
d: „ „ „ Dato van Boven- Wojla
e: „ „ langs de Kr. Bhèë

4. het landschap Boebōn
5. Het gebied van Teukoe Ali Tripa, dat vroeger deel uitmaakte van het aan Seunagan onderhoorige Tripa, doch door den Keudj. Seunagan werd weggeschonken aan iemand, die hem in een oorlog had bijgestaan. Diens kleinzoon verpandde het land voor 500 dollar aan een Klingalees. Van dezen ging het weer over aan T. Thjiˁ Meulabōh, die het weer verpandde aan een anderen Klingalees, welke ten slotte door ons als zelfstandig landschapshoofd is erkend.

6. het landschap Lhō Boebōn
7. het landschap Toengkób met Ara
8. het landschap Pameuë met Anòë
9. het landschap Seuneu'am, eertijds door den Sultan van Atjeh aan Seunagan ontnomen.
10. het landschap Beutōng, bestaande uit:

a: Beutōng
b: Mandjèng met Sangkadeuën
c: Boengòng Taloë
d: Poelò Raga; de beide laatsten eertijds op Seunagan veroverd.

C. de onderafdeeling Tjalang, bestaande uit de landschappen
1 : Kloeang
2 : Koeala Daja
3 : Lambeusòë
4 : Koeala Oenga'
5 : Lhō' Kroeët, met de onderhoorigheden :
Nò, Babah Awé en Djeunamprōng, welke tot 1914 twee zelfstandige landschapjes vormden, doch sedert bij Lhō' Kroeët zijn ingedeeld.
6 : Paté'
7 : Lageuën
8 : Rigaïh
9 : Kroeëng Sabé
10 : Teunòm.

Buiten het kader der voorgaande schets vallen de onderafdeelingen Simeuloë en Singkel, waar de bestuursvorm afwijkt van die der Maleisch-Atjehsche landschapjes ter Westkust.

D. Voor Simeuloë kan volstaan worden met de opgave der bestuursindeeling, daar voor bijzonderheden verwezen kan worden naar de uitvoerige nota betreffende dit eiland, welke weldra als Mededeeling van het Encyclopaedisch Bureau verschijnt.

De onderafdeeling Simeuloë, bestaande uit het eiland van dien naam met de kleine, onder de kust liggende eilandjes en de groep der Kokos-eilanden, bestaat uit de landschappen:

1 : Tapaʿ
2 : Simeuloë
3 : Lakōon
4 : Salang
5 : Sigoelèh.

E. De onderafdeeling Singkel [1]) bestaat uit het indirect bestuurde landschap Troemōn en 4 rechtstreeks bestuurde districten, zijnde:

1 : de Banjak-eilanden,
2 : Beneden-Singkel,
3 : Simpang kanan,
4 : Simpang kiri.

Tot het jaar 1905 (St. No. 449) behoorde dit rechtstreeks bestuurde gebied tot de residentie Tapanoeli. Ook Troemōn behoorde vanaf 1881 tot 1902 tot Tapanoeli; vóór en na dien tijd was het ingedeeld bij de onderafdeeling Tapaʿ Toean, tot het in 1905 met Singkel vereenigd werd tot eene afzonderlijke onderafdeeling van het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden.

Beneden-Singkel stond reeds sedert 1840 onder ons rechtstreeksch bestuur. Oorspronkelijk bestond het met de Banjaq-eilanden uit zeven districten, waarover het bestuur gevoerd werd door bezoldigde districtshoofden, rechtstreeks ondergeschikt aan den controleur. Bij de bestuurs-organisatie dezer onderafdeeling werden de Banjaq-eilanden zelfstandig, terwijl de zes districten op het vasteland vereenigd werden tot één district, beneden-Sinkel, onderverdeeld in vier onderdistricten, nl.:

Nieuw-Singkel (onder het districtshoofd),
Pajaʿ Boemboeng,
Rantau Gedang,
Telok Amboeng.

[1]) Zie Nota—Ypes betreffende Singkel en de Pak-Paklanden (Tijdschrift Bataviaasch Genootschap XLIX, dl. 5 en 6).

In het begin der 19de eeuw vormden deze vier tezamen het rijkje Singkel, ontstaan uit eenige Atjehsche nederzettingen aan de monding der Singkelrivier. De vorst van dit rijkje stelde in de bovenstreken van zijn gebied Keuthji's aan te Paja' Boemboeng, Telok Amboeng, Rantau Gedang en Tandjong Baroe, welke hoofden tezamen een soort Rijksraad, de datoe nan berampat, vormden. Na onze vestiging te Singkel in 1840 werden deze door ons als zelfstandige hoofden beschouwd. Door de vereeniging dezer kleine landschapjes tot één district (waarbij Rantau Gedang en Tandjoeng Baroe samengevoegd werden) is echter de oorspronkelijke onderhoorigheid weer hersteld.

De districten Simpang kanan en kiri staan pas sedert 1908 (St. No. 41) onder ons rechtstreeksch bestuur. Vóór dien tijd hadden we met deze, als boven-Singkel (Oeloe Singkel) aangeduide landstreek slechts weinig aanraking; eerst na de toevoeging van Singkel aan Atjeh en Onderhoorigheden werd onze bestuursinvloed daar tot méér dan eene fictie. Bij de annexatie van Singkel in 1840 troffen wij in boven-Singkel een 19tal onafhankelijke landschappen aan, wier hoofden in het bezit waren van aanstellingsbrieven van den Sultan van Atjeh. Deze werden door ons erkend met de afspraak, dat zij geschillen, welke ze onderling niet konden oplossen, zouden voorbrengen bij een rapat onder den Controleur van Singkel. Overigens werden tot 1905 door ons bestuur zooveel mogelijk aanrakingen met de Oeloe-landschapjes vermeden.

Bij de invoering van ons rechtstreeksch bestuur in de Oeloe-streek werden de landschapjes in de stroomgebieden der Simpang kanan en der Simpang kiri tot afzonderlijke districten vereenigd, die weer gesplitst werden in onderdistricten, voor welke onderverdeeling de vroegere 19 landschappen den grondslag vormden. Hiervan zijn er meerdere tot één onderdistrict vereenigd, zoodat de indeeling thans als volgt luidt:

District Simpang kanan, verdeeld in de onderdistricten [1]:
Tandjoeng Emas (onder het districtshoofd)
Poenaga
Selatang
Soero
Koeta Batoe

[1]) Spelling der R. A. 1916, welke soms afwijkt van die der Nota-Ypes

District Simpang kiri, met de onderdistricten:
Binanga (onder het districtshoofd)
Toealang
Koeta Bahroe
Langkis
Batoe Batoe
Belegèn
Komrih
Pasir Blō

De bevolking van boven-Singkel en die der boven-streken van beneden-Singkel (datoe nan berampat) is van Pak-Paksche origine, de laatste alleen wat meer vermengd met vreemde (Atjehsche, Maleische en Niassche) elementen. De inwendige bestuurs-inrichting der vroegere landschapjes, de tegenwoordige onderdistricten, berust dus, evenals in de Pak-Pak-landen op het marga-verband, waaromtrent tal van bijzonderheden te vinden zijn in den Batakspiegel, voorts bij L. van Vuuren: Eerste Maatregelen, enz., en in de meergenoemde Nota-Ypes omtrent Singkel en de Pak-Pak (Tijdschrift Bat. Gen. XLIX). De Atjehsche nederzettingen, gelegen in beneden-Singkel buiten het gebied der vroegere datoe-nan-berampat bezitten bestuurs-instellingen, welke overeenkomen met die der overige Atjehsche kolonies ter Westkust en dus geen nadere uiteenzetting behoeven.

Het landschap Troemōn[1]) is eene zuiver Atjehsche kolonie van peperplanters, welke vóór den Atjeh-krijg onder de suprematie der Atjehsche sultans stond. Naar aanleiding van dien strijd zegde het landschapshoofd in 1874 zijne gehoorzaamheid aan den Sultan van Atjeh op, zich daarbij onder onze opperhoogheid stellende. Daardoor bleef het tot 1902 in eene bondgenootschappelijke verhouding tot ons staan, waarbij wij niet de geringste macht bezaten. Sedert de inlijving bij Atjeh is deze toestand echter geheel veranderd en staat het landschapshoofd op denzelfden voet van onderhoorigheid tot ons, als alle overige landschappen van Atjeh.

Het eigenlijke landschap Troemōn is verdeeld in Oelèëbalangschappen, die ondergeschikt aan den Radja van Troemōn zijn gebleven. Het zijn:

---

[1]) Men zie voor dit landschapje het opstel van Dr. E. B. Kielstra in de Indische Gids 1888 p. 1191.

Troemōn,
Koeta Toeha,
Iĕ Meudama,
Iĕ Itam,
Lhōʔ Keutapang.

Behalve deze Oelèëbalangschappen behooren tot het landschap nog de twee onderhoorigheden :

Boeloe Sama,
Sileukat,

wier oelèëbalangs eene veel grootere mate van zelfstandigheid bezitten dan de overige. Sileukat is door ons indertijd vrij willekeurig, wegens eene familie-betrekking tusschen het hoofd van Sileukat en den radja van Troemōn, bij dit laatste landschap gevoegd, hoewel het eigenlijk behoorde tot het rijkje Si Badé, eene onderhoorigheid van Kloeët. Langen tijd heeft deze samenvoeging ons veel last veroorzaakt; thans heeft de tijd haar echter bestaansrecht gegeven.

Het inwendig bestuur van Troemōn komt overigens geheel overeen met dat der overige Atjehsche landschapjes ter Westkust.

DE AFDEELING NOORDKUST VAN ATJEH

onder een Assistent-Resident, met standplaats Lhōʔ Seumawè.

Over de ontwikkeling van het inlandsch bestuur in de landschappen der Pedir-vlakte behoeft niet verder uitgewijd te worden, daar deze overeenkomt met die van Groot-Atjeh.

Het door de Atjehsche Sultans onderworpen Sultanaat Pedir werd gesteld onder een oelèëbalang als stedehouder, die weder in verschillende deelen van zijn gebied mantrō's aanstelde als ambtenaren van het bestuur (belastinggaarders, enz.). In het tijdperk van anarchie, ingetreden onder het vrouwelijke Sultansbestuur maakten de stedehouders zich weder vrijwel onafhankelijk van Atjeh, doch hadden zelf ook weldra geen macht om de hun ondergeschikte mantrō's in bedwang te houden. Zoo ontstonden hier weder uit het groote Oelèëbalangschap tal van kleinere landschappen, welke meestal voortdurend met elkaar in strijd waren. In de tweede helft der 19de eeuw hadden de Pedirlandschapjes zich vereenigd tot twee groote verbonden, staande onder de mach-

tige oelèëbalangs van Pedir en van Gighèn of Keumangan. Wij vormden hieruit bij onze eerste vestiging, de federaties der XII en VI Moekims. Daar ons optreden in dien tijd zeer slap was en slechts er op gericht scheen beide federaties in bedwang te houden door ze tegen elkaar uit te spelen, werd de verwarring en anarchie in het land er niet beter op. De bekende Pedir-expeditie onder van Heutsz (1897-98) maakte aan die wantoestanden en tevens aan het bestaan der twee federaties op krachtige wijze een einde.

A. De verdeeling der onderafdeeling Sigli is thans als volgt geregeld:

1. (XII moekims) Pidië met de (V moekims) Kalè en Laweuëng.

2. (V moekims) Reubèë.	3. (II moekims) Arèë.
4. (III moekims) Ibòih.	5. (V moekims) Tjoembō.
6. (II moekims) Titeuë.	7. (II moekims) Troeséb.
8. (III moekims) Arōn.	9. (VI moekims) Ië Leubeuë.
10. (VI moekims) Ndjōng.	11. (III moekims) Gloempang-Pajōng.
12. Bambi en (III Moekims) Oenòë.	13. (VIII moekims) Sama Indra.
14. Mè Tareuëm.	15. Andeuë en Lala.
16. Ilòt.	17. II moekims Keumala.
18. IX Moekims Keumangan.	19. III moekims Pineuëng.
20. Kroëng Seumideuën.	21. III moekims Gigiëng.
22. Tangsé met Beungga.	23. Geumpang met Lamjeuë.

B. De onderafdeeling Meureudoe bestaat uit de landschappen:

1. Panté Radja met 1 moekim,
2. Trieng Gadéng met 4 moekims.

op welke beide nog wel hetzelfde van toepassing is, wat van de Pedir-landschappen werd verklaard, waarmede ze dan ook steeds innig verbonden zijn geweest.

3. Het derde oeleëbalangschap, Meureudoe, heeft eene eenigszins daarvan afwijkende wordingsgeschiedenis. Het is onderverdeeld in de gebieden van 12 oelèëbalang-tjoet, t. w.:

Beuradjan,
Kota Triëng,
Riweuë,
Manjang,

Geuntèng,
Lantjō,
Paja Seutoej,
Nanggroë,
Olém,
Teupiën Poekàt,
Kota Barōh,
Meureudoe Dalam.

Dit oelèëbalangschap is nog een betrekkelijk jonge vestiging, ontstaan door kolonisatie uit Pedir voor de pepercultuur. Feitelijk zijn de 12 oelèëbalang-tjoet niets anders dan de oorspronkelijke peutoeha's seuneubō de hoofden der pepertuinen, die door de snelle uitbreiding der cultuur ten slotte meerdere tuin-complexen onder zich kregen en daar territoriaal gezag uitoefenden. Onder hen staan thans keuthji's over de afzonderlijke gampongs en seuneubō's, de vroegere tuincomplexen. Eene dergelijke wijze van ontstaan eener bestuurs-organisatie is in de peper-streken der Noord- en Oostkust de meest gewone en zullen we dan ook nog herhaaldelijk ontmoeten.

C. De onderafdeeling Bireuën bestaat uit de oelèëbalangschappen:

1. Gloempang Doewa,
2. Peusangan,
3. Samalanga.

Hiervan kent Gloempang Doewa geen onderverdeeling; de oelèëbalang bestuurt hier rechtstreeks met de dorpshoofden.

Peusangan bestaat feitelijk uit drie, eertijds onafhankelijk van elkaar staande, landschappen, door verovering samengevoegd. Het zijn behalve eigenlijk Peusangan nog Djeumpah en Lheuëboe. De twee ondergeschikte landschapshoofden zijn nu echter geheel ge-elimineerd, zoodat thans de oelèëbalang van Peusangan alleen het bestuur voert.

Tot voor korten tijd geschiedde die middels 15 oelèëbalang-tjoet. Dit tusschenbestuur was in vroegeren tijd ontstaan, doordat de landschapshoofden het bestuur over enkele gampongs in hun gebied toevertrouwden aan familieleden, die er op de gewone wijze eenige zelfstandigheid wisten te verwerven. Moekim-

hoofden als in Groot-Atjeh waren het niet; men vindt hier eene indeeling in meuseugitkringen, die willekeurig verdeeld zijn over verschillende territoriale eenheden. Thans is aan de instelling dier oelèëbalang-tjoet eveneens een einde gemaakt en bestuurt de oelèëbalang met de meunasa-hoofden het gebied, hoewel het volk die vroegere autoriteitjes nog erkent en soms raadpleegt.

Samalanga bestaat uit:

eigenlijk Samalanga,
Peudada,
Plimbang,
II Moekims Toenōng.

Oorspronkelijk werd eigenlijk Samalanga gekoloniseerd door peperplanters uit Pedir en Meureudoe, wier oelèëbalang, in den aanvang slechts de waséheffer der Pedirsche vorsten, zich al spoedig onafhankelijk wist te maken. Deze verdeelde de onder hem staande pepertuin-complexen in zeven keudjeuroeënschappen, aan welks hoofd hij familieleden plaatste om voor de wasé-heffing te zorgen. Van deze oorspronkelijke verdeeling zijn thans nog twee keudjeuroeëns over; in de vijf overige deelen heeft de oelèëbalang het rechtstreeksch gezag reeds lang aan zich getrokken. In naam bestaat eigenlijk Samalanga uit vier moekims; men spreekt dan ook van de IV Moekim Samalanga; er is echter geen spoor van deze indeeling terug te vinden.

Peudada was oorspronkelijk een kleiner onafhankelijk landschapje, dat door het machtiger Samalanga gedwongen werd zich bij contract onder dat landschap te stellen, waarbij het echter in inwendige bestuurszaken eene vrij groote mate van zelfstandigheid behouden heeft.

Plimbang behoorde vroeger rechtstreeks tot Samalanga. Voor onze komst stond de oelèëbalang het recht om daar peper te planten, wasé te heffen en pangkaj (cultuur-voorschotten[1]) te geven af aan den Maharadja van Lhōˀ Seumawè, met uitzondering van de talrijke pepertuinen, welke hij er zelf reeds had laten aanleggen. Gezamenlijk stelden deze twee vorstjes daarna in die landstreek een peutoeha seuneubō aan, die er ten slotte ook in bestuursaangelegenheden des oelèëbalangs plaatsvervanger werd onder den titel oelèëbalang barōh. Thans is deze in

[1]) Zie hiervoor de bespreking der peper-cultuur onder: Middelen van bestaan.

zijn bestuur ondergeschikt aan het hoofd van Samalanga, doch voor de peperzaken staat hij nog steeds in betrekking tot den Maharadja van Lhōʾ Seumawè. Ook hier zijn weer uit de eenvoudige tuinhoofden der peperaanplantingen de tegenwoordige dorpshoofden ontstaan, welke niet als in Groot-Atjeh den titel keuthjiʾ, maar dien van peutoeha dragen.

De II moekims Toenōng, een vroeger afhankelijk landschapje is ook door Samalanga ondergeschikt gemaakt. De vroegere moekimverdeeling bestaat alleen in naam; het hoofd verhoudt zich hier rechtstreeks tot de peutoeha's.

D. de onderafdeeling Lhōʾ Soekōn, bestaande uit de landschappen:

1. Keureutòë,
2. Peutòë,
3. Matang Koeli,
4. Kroeëng Pasé of gebied van T. Hakim Kroeëng.

Vroeger bestond hier het groote sultanaat (later stedehouderschap) Pasé, waarvan het tegenwoordige Geudōng (dat nu als landschap behoort tot de onderafdeeling Lhōʾ Seumawè) het centrum vormde. Ook hier had de machtsverzwakking van de sultans en hunne stedehouders eene ontbinding in kleinere stukken ten gevolge. In de eerste plaats scheurde zich Keureutòë los met de drie andere bovenstaande landschappen. Eerst nog aan Keureutòë ondergeschikt, wisten deze zich weldra op hun beurt van dien band los te maken en van den Sultan van Atjeh brieven van erkenning (Sarakata's) als zelfstandige vorsten te verwerven.

Bij onze komst in deze streken troffen we ingewikkelde bestuursverhoudingen aan, waar we slechts langzaam en op omzichtige wijze de noodige veranderingen in kunnen brengen.

1: In het uitgestrekte landschap Keureutòë wordt de oelèëbalang in het bestuur bijgestaan door:

a. de toeha peuët van:

1. Matang Pandjan,
2. Moeliëng,
3. Niboeng,
4. Arōn.

Oorspronkelijk waren deze vier de raadsheeren van den vorst van Keureutòë, zonder wie hij niets kon doen en die zelfs tot in familiezaken door hem geraadpleegd moesten worden. Deze laatste verplichting bestaat nu nog voor den oelèëbalang, hoewel hun positie als raadsheer in bestuursaangelegenheden vrijwel geheel verdwenen is. Voor hunne diensten werden zij begiftigd met enkele gampongcomplexen, waar ze zich geheel als onafhankelijke hoofden wisten te handhaven, den oelèëbalang nog slechts in naam boven zich erkennend. Zoo is thans nog de toestand; de vroegere raadsheeren zijn vier vrijwel onafhankelijke hoofden binnen het landschap Keureutòë gebleven.

b. Door de uitgestrektheid van zijn land kon de vorst het niet zelf geheel besturen en stelde over groote, vèrafgelegen stukken plaatsvervangers aan met den titel oelèëbalang, die tevens in enkele gevallen van algemeen belang de landsraad vergrootten. Naar hun tegenwoordig aantal worden ze meestal aangeduid als de „oelèëbalang delapan". Het zijn die van:

1. Ara Boengkō,
2. Boeah,
3. Ara Keumoedi,
4. Seuleumaʿ,
5. Piraʿ,
6. Minjé,
7. Matang Bèn,
8. Blang Gloempang.

Waarschijnlijk hebben de hoofden der drie andere, thans zelfstandige landschappen dezer onderafdeeling eertijds in dezelfde verhouding gestaan tot den vorst van Keureutòë, doch zijn een stap verder op den weg der onafhankelijkheid gegaan dan deze acht. In werkelijkheid zijn ook de oelèëbalang-delapan nog steeds vrijwel onafhankelijk in hun gebied. In de laatste vier landstreken, hierboven genoemd, staan de gampongs (hier meunasa's, bestuurd door peutoeha's) rechtstreeks onder den oelèëbalang-delapan; in de eerste vier landstreken hadden deze oelèëbalangs op hun beurt eveneens een raad van toeha peuët naast zich, die thans ook het bestuur over enkele meunasa's uitoefenen.

c. Ten slotte benoemde de vorst van Keureutòë in het uitgestrekte Djamboe-Ajé-gebied, dat het verst van zijn woonplaats verwijderd was, eveneens

meerdere plaatsvervangers als hoofden over de 8 groote dorpscomplexen, binnen dit gebied gelegen. Deze 8, oelèëbalang-tjoet geheeten, ieder het bestuur voerend over meerdere meunasa's, waren rechtstreeks ondergeschikt aan hem en zijn dit vrijwel gebleven.

Het zijn die van:

1. Rampaih,
2. Aloeë Ië Merah,
3. Pantōn Leubeuë Toenōng,
4. Pantōn Leubeuë Laoet,
5. Geudōng,
6. Blang P'ha,
7. Lhōʕ Rambidin.
8. Matang Djeuʕ Likat.

d. Ten slotte valt er buiten het gebied, dat op bovenstaande wijze door de toeha peuët, de oelèëbalang delapan en de oelèëbalang tjoet wordt bestuurd, nog een groote landstreek, waarin de peutoeha's der meunasa's rechtstreeks onder het bestuur van den oelèëbalang-Keureutòë staan.

2: Het landschap Peutòë is gekoloniseerd door peperplanters van Meureudoe. Eertijds stond het onder Keureutòë, doch wist zich daarvan los te maken. Bij onze komst vonden we als bestuur over het landschap een Raad, bestaande uit:

1. het landschapshoofd met den titel Hakim (rechter),
2. den dato van Peutòë,
3. den Panglima-prang van Peutòë,
4. de (4) toeha-peuët van Peutòë, en
5. de (16) toeha-XVI van Peutòë.

Ieder van deze raadsheeren had zijn eigen gebiedje, terwijl zij gezamenlijk onder suprematie van den Hakim, die een sarakata bezat, het landschapsbestuur vormden. Geen dezer hoofden draagt een afzonderlijken titel of wordt naar een afzonderlijk gebied genoemd, wat zou gewezen hebben op eene vroegere zelfstandigheid. Ondanks het gemeenschappelijk bestuur, schijnt het landschap dus toch niet ontstaan te zijn uit eene federatie van kleinere landschapjes; hunne bestuursfunctie over eenige meunasa's ontleenen de hoofden alleen aan hun lid-zijn van

den Rijksraad. De toeha-XVI hadden veel minder in te brengen dan de overigen; waarschijnlijk waren het oorspronkelijk gewone meunasahoofden, die eenigen erfelijken invloed op het landsbestuur wisten te verwerven. Wij hebben hen dan ook op dit oorspronkelijke standpunt teruggesteld; thans bestaat het landschapsbestuur alleen uit den Hakim, den Dato, den Panglima Prang en de Toeha Peuët, terwijl de Toeha XVI ondergeschikte hoofden over complexen van eenige meunasa's zijn geworden.

De landschappen Hakim Kroeëng en Matang Koeli hebben waarschijnlijk eertijds behoord tot de oelèëbalang delapan van Keureutòë. Thans zijn het zelfstandige oelèëbalangschappen, waarvan die van Hakim Kroeëng rechtstreeks het bestuur voert over zijne peutoeha's. Matang Koeli heeft 4 toeha peuët, die ieder, buiten het rechtstreeks onder den oelèëbalang staande gebied, een deel van het landschap zelfstandig besturen. Het zijn de toeha peuët van:

Teupin Keubeuë,
Meunasa Sirèn,
Gampong Matang Koeli,
Teupin Djalōʻ.

In het bestuur over het eigenlijke oelèëbalangs-gebied wordt het landschapshoofd bijgestaan door vier oelèëbalang-tjoet, die geheel ondergeschikt aan hem zijn gebleven.

Hoewel in de landschappen der onderafdeeling Lhōʻ Soekōn alle zich zelfstandig voelende hoofden, vaak uit onderlingen naijver, een meuseugit hebben opgericht in hun gebied, bestaat er hier niets, wat zou wijzen op een moekimverband. Ook hier vormt de meunasa de territoriale eenheid, bestuurd door den peutoeha, de oereuëng toeha en den imeum-meunasa, den teungkoe uit Groot-Atjeh.

E: de onderafdeeling Lhōʻ Seumawè, bestaande uit:

1. Lhōʻ Seumawè,
2. Sawang,
3. Nisam,
4. Tjoenda,
5. Blang Mè met Barèë,
6. Samakoerōʻ,

7. Bajoe,
8. Geudōng,
9. Bloeë',
10. Blang Mangat.

Lhō' Seumawè is een zeer weinig uitgestrekt landschapje, alleen bestaande uit het door eene lagune gevormde eilandje waarop deze havenplaats is gebouwd. Het hoofd, de Maharadja, was dus slechts een soort havenkoninkje, dat zware rechten hief en daardoor groote rijkdommen en zeer veel invloed wist te verwerven. Door ons bestuur is het recht van heffing (opium, tolrechten) van hem afgekocht voor *f* 1500 per maand, zoodat hij thans slechts een duodecimo-potentaatje is, doch door zijne rijkdommen en relaties met zeer veel persoonlijken invloed op heel de Noordkust.

De overige 9 landschappen dezer onderafdeeling zijn (met uitzondering van Geudōng, het overblijfsel van het vroegere rijk Pasé) ontstaan uit kolonies van peperplanters, vooral afkomstig van Pedir en Meureudoe. De ontwikkeling van hun inwendig bestuur komt daardoor overeen met wat daaromtrent reeds herhaaldelijk werd opgemerkt. Bij onze komst vonden wij hier het bestuur der landschapjes in handen van talrijke grootwaardigheidsbekleeders, toeha-peuët, toeha lapan (8) en in sommige streken zelfs toeha nambelas (16), die hier dezelfde positie innamen als in Lhō' Soekōn. Hier zijn we er echter reeds veel meer in geslaagd al die schakels tusschen het landschapshoofd en de meunasa-hoofden (peutoeha's) uit te schakelen, zoodat deze laatsten—hoewel de vroegere grootwaardigheidsbekleeders nog gekend en soms geraadpleegd worden—thans in bestuurszaken rechtstreeks staan onder het landschapshoofd.

In Tjoenda vindt men hierop echter nog eene uitzondering. Dit bestaat thans uit eigenlijk Tjoenda en de vier Boelōh-landschappen,

t. w. Boelōh Beureugang,
Boelōh Blang Ara,
Boelōh Radja,
Boelōh Gampong Teungôh,

Deze vier onderhoorigheden van Tjoenda hebben eene groote mate van zelfstandigheid weten te bewaren, wat wij tot dusverre om politieke redenen hebben gehandhaafd.

E. De onderafdeeling Takengön.

De bevolking dezer onderafdeeling bestaat uit Gajōers, wier bestuursinstellingen sterk afwijken van de tot dusverre geschetste en nader besproken zullen worden met de onderafdeelingen Serbödjadi en Gajō Loeös der afd. Oostkust van Atjeh, welke eveneens eene Gajō'sche bevolking bezitten.

In het geheele gebied ten Oosten van Pedir, (in welke laatstgenoemde streek, evenals in Groot-Atjeh, de gampong met den keutjhiʿ aan het hoofd de kleinste territoriale bestuurseenheid vormt,) treffen wij de meunasa, met den peutoeha aan het hoofd, als kleinste territoriale bestuurseenheid aan. Hier is dus de naam van het dorpsbedehuis overgegaan op het dorp. Evenals in Groot-Atjeh en Pedir bij den keutjhiʿ de zorg voor de *adat* berust, zoo is die hier in handen van den peutoeha. Staat in Groot-Atjeh en Pedir naast den keutjhiʿ de teungkoe als handhaver van den hoekom, hier treft men naast den peutoeha den imeum (teungkoe) meunasa als zoodanig aan. Het woord „gampong" wordt hier wel gebezigd, doch dan voor een complex van meunasa's, gelegen in eenzelfde strook tusschen de rijstvelden; het heeft dus slechts een topografische beteekenis. De meunasa's zijn meestal vereenigd tot toeha peuët- of oelèëbalang-tjoetschappen, die op hun beurt deel uitmaken van de hierboven geschetste landschappen.

Een bijzondere plaats, voorzooverre betreft hun ontstaan, nemen die peutoeha-schappen in, welke zich ontwikkeld hebben uit de oude seuneubō's (pepertuinen). Enkele dezer vestigingen zijn overgegaan in gewone meunasa's met den vroegeren peutoeha seuneubō aan het hoofd, andere groote vestigingen zijn onderverdeeld in meunasa's, overeenkomende met vroegere onderdeelen van zulk een seuneubō-complex. Hier heeft dan meestal de vroegere peutoeha seuneubō den titel van oelèëbalang tjoet of soms van keudjeuroeën verworven, terwijl zijne onderhoorige tuinhoofden dan de peutoeha's der meunasa's geworden zijn.

DE AFDEELING OOSTKUST VAN ATJEH,

onder een assistent-resident met standplaats Langsa.

Over het algemeen zijn de meeste nederzettingen ter Oostkust nog pas betrekkelijk kort geleden ontstaan door kolonisatie van peperplanters, vooral afkomstig uit Samalangaʿ, Lhōʿ Seumawè en de Pasé-streek. Vooral Idi en Langsa

zijn op die wijze ontgonnen; Tamiang daarentegen werd het eerst vanuit het Zuiden bevolkt door Langkatsche Maleiers en Batakkers. De twee eerstgenoemde deelen dezer afdeeling vormden eertijds het machtige sultanaat Perlak (Peureulaʿ), terwijl Tamiang een deel vormde van het (Bataksche) rijk Aroe. Later werden beide rijken onderworpen aan de opperhoogheid van Atjeh, doch terwijl deze onderwerping voor Perlak blijvende gevolgen had, was ze voor Tamiang weinig krachtig. Deze landstreek bleef voortdurend een twistappel vormen tusschen de Atjehsche en Siaksche Sultans, die er beide aanspraak op maakten en er beurtelings den meesten invloed wisten te verwerven.

Het verschil in kolonisatie teekent zich ook af in de bestuursinstellingen der verschillende rijkjes, welke zich in deze streken na het verval der groote vorstendommen Perlak en Aroe gevormd hebben en hieronder nader zullen worden besproken.

A. De onderafdeeling Langsaʿ bestaat uit de landschappen:

1. Peureulaʿ, het overblijfsel van het vroegere rijk van dien naam, dat later onder een stedehouder van Atjeh kwam, en sedert door voortdurende afbrokkeling van vroeger onderworpen streken zijne grenzen steeds meer zag inkrimpen. Toch is het nog het meest belangrijke landschap der Oostkust, waarvan de oelèëbalang veel aanzien en rijkdommen verwierf door de ontdekking van exploitabele petroleumhoudende anticlinalen in zijn rijkje en de daaruit voortvloeiende vestiging eener bloeiende petroleum-industrie te Rantau Panjang. Onze eerste politieke aanrakingen met dit landschap hadden plaats in 1874 (verklaring van onderwerping), doch de feitelijke onderwerping dateert pas vanaf 1898, waartoe in niet geringe mate de oliewinning met de daaruit voor de bevriende hoofden voortvloeiende voordeelen (olie-haçil) hebben bijgedragen.

Bij onze vestiging troffen wij hier hoogst verwarde bestuurstoestanden aan. Oorspronkelijk bestuurde het landschapshoofd rechtstreeks zijn geheele gebied, waarin hij bijgestaan werd door een Rijksraad, bestaande uit vier toehaʿ peuët, die ieder in een bepaald gebied het gezag vertegenwoordigden. Het waren de toehaʿ peuët van Rantau Panjang, van Tampaʿ, van Kaboe (panglima kawōm) en van Lhōʿ Dalam, waarvan de twee eersten de zelfstandigheid van een oelèëbalangtjoet hadden weten te verwerven.

Onder de toeha' peuët stonden, als schakel tusschen het landschapsbestuur en het gewone dorpsbestuur (peutoeha's), de toeha' lapan, hoofden over groote dorpscomplexen, die soms eveneens als raadslieden van den vorst optraden. Eene regeling dus, zooals wij die ook reeds voor de Noordelijker landschapjes leerden kennen.

Een inbreuk op dit regelmatige bestuur werd echter gemaakt sedert de snelle uitbreiding der peperontginningen gedurende de laatste 30 á 40 jaar. Eensdeels aangelokt door de vruchtbaarheid der woeste gronden, waaruit het landschap voor een groot deel bestond, doch ook verjaagd door den oorlog, vestigden zich hier tal van peperplanters van de Noordkust. Aan meerdere dezer kolonisten verleende het landschapshoofd het uitsluitend recht van ontginning en van pangkaj-geven in bepaalde streken van zijn gebied. Bij de daarop volgende snelle toeneming der ontginningen in het hun toegewezen monopolie-gebied, verkregen die oorspronkelijke tuinhoofden dus weldra macht over verschillende, vaak ver van elkaar gelegen tuincomplexen, zoodat zij ten slotte als oelèëbalang-tjoet daarover het geregelde bestuur voerden. Doch ook het landschapshoofd gaf, ondanks de ontginnings-rechten verleend aan die oelèëbalang-tjoet, nog rechtstreeks vergunningen tot ontginning in zoo'n monopolie-gebied uit. De tuinhoofden en latere dorpshoofden dezer ontginningen bleven rechtstreeks ondergeschikt aan het landschapshoofd, en niet aan den oelèëbalang-tjoet, in wiens invloedsfeer hun tuinen feitelijk lagen. Als oelèëbalang-tjoet-schap kon dan ook niet aangemerkt worden één afgerond gebied van ontgonnen en onontgonnen gronden, doch alleen verschillende verspreid liggende tuincomplexen of daaruit ontstane meunasa's waartusschen echter tal van meunasa's van het landschapshoofd lagen.

Behalve het eigenlijke gebied van het landschapshoofd, dat uit 64 meunasa's bestond, trof men hier nog negen oelèëbalang-tjoetschappen aan. Eene dergelijke gebrekkige territoriale verdeeling van het landschap kwam natuurlijk aan de bestuurs-intensiteit niet ten goede, doch jaren lang maakten de politieke toestanden eene wijziging daarvan niet mogelijk. Thans is echter, met ingang van 1 Januari 1916, eene ingrijpende reorganisatie tot stand gekomen, waardoor het geheele landschap verdeeld is in 10 stukken, ieder onder één dier 9 vroegere oelèëbalang-tjoet (waarbij 2 toeha' peuët), terwijl over het tot dusverre door het landschapshoofd zelf bestuurde gedeelte (Peureula'), een tiende oelèë-

balang-tjoet is geplaatst. De oelèëbalang bestuurt dus nergens meer rechtstreeks, doch alleen met behulp dezer tien onder-hoofden.

Dit zijn:

1: Peureulaʼ
2: Rantau Panjang
3: Tampaʼ
4: Blang-Simpōʼ
5: Ramboeng Pajōng
6: Aloeë Nirih
7: Aloeë Lhōʼ
8: Simpang Aneuëh kanan
9: Simpang Aneuëh kiri
10: Bajeuën

Onder deze tien staan als meunasahoofden peutoeha's rajeu, of peutoeha's tjoet, bijgestaan door het gewone dorpsbestuur van dorpsoudsten (oereuëng toehaʼ) en dorpsgeestelijke (imeum).

Het ontstaan dier peutoehaʼ rajeu en tjoet zal na de bespreking der landschappen van de Oostkust afzonderlijk beschouwd worden.

2. Het Landschap Langsaʼ was in vroegere tijden eene onderhoorigheid van Peureulaʼ, doch heeft zich daarvan reeds voor onze komst geheel weten los te scheuren. Op bestuursgebied troffen wij er dezelfde verwarde toestanden aan als in het landschap Peureulaʼ, waaraan thans op gelijke wijze een einde is gemaakt. Vooral met het oog op de uitbreiding van den Europeeschen landbouw in deze streken, was eene regelmatiger bestuursinrichting dringend noodig. Thans bestaat het landschap uit 6 oelèëbalang-tjoet-schappen t. w;

1: Bajeuën Langsaʼ
2: Birim Rajeu
3: Langsaʼ Toenōng
4: Langsaʼ Lama
5: Manjaʼ Pajet
6: Koeala Langsaʼ.

Het dorpsbestuur stemt hier overeen met dat in Peureulaʼ.

3. Het landschap Soengòë Raja is eene enclave van Peureulaˀ, waartoe het vroeger behoorde. In het midden der vorige eeuw stond de vorst van Peureulaˀ dit toen hoogst onbelangrijke gebied af aan een beschermeling van den Sultan van Atjeh, die den laatste belangrijke diensten in den oorlog tegen Deli had bewezen. Het bleef echter leenroerig aan Peureulaˀ. Toen het Gouvernement in de eerste jaren van den Atjeh-oorlog aanraking zocht met de Atjehsche kuststaatjes, maakten verschillende van dergelijke niet geheel onafhankelijke hoofden daarvan gebruik om in troebel water te visschen en door spoedige onderwerping aan ons Gouvernement eene erkenning als zelfstandig landschapshoofd machtig te worden. Zoo handelde ook Soengòë Raja. Pas nadat door de bemoeienis van het landschapshoofd van Soengòë Raja de pepercultuur zich hier snel uitgebreid had en een bron van belangrijke inkomsten voor dat hoofd was geworden, herinnerde Peureulaˀ zich de leenroerigheid van het in 1855 niet op prijs gestelde gebied en eischte de verplichte cyns (wasé oelèëbalang) op.

Dit gaf natuurlijk aanleiding tot groote moeilijkheden, totdat Soengòë Raja in 1888 bij onderling contract weder de opperhoogheid van Peureulaˀ erkende en zijne verplichtingen beloofde na te komen, eene overeenkomst, waarbij ons bestuur zijne medewerking verleende. In 1898 bleek echter die halfslachtige positie van Soengòë Raja eene belemmering voor het tot stand komen van de nieuwe politieke contracten, welke het recht tot het verleenen van mijnconcessies aan het gouvernement moesten brengen. Daarom werd in dat jaar de oelèëbalang van Peureulaˀ genoopt, die tien jaar tevoren met Soengòë Raja gesloten overeenkomst te verbreken en de volkomen zelfstandigheid van dat landschapje te erkennen, met behoud echter van het recht op een deel der wasé-oelèëbalang van den peper-uitvoer.

Oorspronkelijk werd het hoofd van Soengòë Raja in het bestuur bijgestaan door toehaˀ peuët, welke hij echter langzamerhand geheel wist uit te schakelen, wat o.a. in 1893 nog tot een vrij hevig verzet dier hoofden leidde. Thans staan de peutoehaˀs (rajeu en tjoet) rechtstreeks onder den oelèëbalang.

B. De onderafdeeling Idi bestaat uit de landschappen:

1: Tandjong Seumatòˀ en Meureubōˀ
2: Simpang Olém
3: Djoelòˀ Tjoet

4: Djoelò' Rajeu
5: Boegèng en Bagō'
6: Idi Tjoet
7: Idi Rajeu
8: Peudawa Rajeu.

Ook hier zijn de landschappen ontstaan uit kolonies van peperplanters, waarop de inwendige bestuursvorm eveneens geheel wijst. De meeste landschappen kennen nog de instelling der toeha' peuët en toeha' lapan, onder wie peutoeha rajeu en tjoet de meunasa's besturen. Daar er in deze onderafdeeling in het uitgestrekte heuvelland steeds nieuwe peper-ontginningen ontstaan, vermeerdert het aantal der zich territoriaal gezag verwervende peutoeha's seuneubō (tuinhoofden) hier nog voortdurend.

C. De onderafdeeling Tamiang behoort pas sedert 1908 tot het indirect bestuurd gebied van het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Voor dien tijd was het ingedeeld bij de Oostkust van Sumatra, wat oorspronkelijk gebaseerd was op de aanspraken, welke de Langkatsche Sultans op deze streken lieten gelden. In 1878 werden deze rechten afgestaan aan het gouvernement, dat daardoor de vrije hand kreeg in het bestuur der Tamiangsche landschapjes. De voortdurende militaire actie, waartoe ons de aanwezigheid van vele uit Atjeh verdreven kwaadwilligen en avonturiers in deze grootendeels uit wildernissen bestaande landschapjes dwong, maakte eenheid van leiding en daarom indeeling bij het gouvernement Atjeh noodzakelijk, hoewel deze streek economisch—vooral in de laatste jaren door de sterke uitbreiding der Europeesche cultures—nauw verbonden is met de Oostkust van Sumatra.

De oudste geschiedenis van Tamiang spreekt van het bestaan van één rijk, waaruit de tegenwoordige vijf landschappen zijn voortgekomen. Een tijdperk van regeeringloosheid, volgende op een oorlog met een Javaanschen vorst, gaf aan Bataksche immigranten, die nabij Tandjoeng Karang gevestigd waren, gelegenheid zich met den Atjehschen Sultan te verstaan, zoodat deze hun hoofd (radja Mengkoeta) een sarakata verleende als vorst over Tamiang. Radja Mengkoeta stelde een Rijksraad van vier „Datoeq ampat soekoe" aan, t.w.

1: Datoeq Imam Balei Mesoeara
2: „ Hakim Sri Soeara
3: „ Tandil Bongkal
4: „ Panghoeloe

Later kwam hier een vijfde bij, die thans den titel draagt:

5: Datoeq Laksamana.

Na de regeering van dezen Batakschen vorst had eene splitsing van zijn rijk plaats in twee deelen, n.l. het gebied van Keudjeuroeën Karang op den linkeroever der Tamiangrivier, en dat van Keudjeuroeën Moeda op den rechteroever. In beide rijkjes vond men 5 „datoeqs-ampat soekoe"; in Karang de bovengenoemde, terwijl in het gebied van Keudj. Moeda naast de vier eerstgenoemden als vijfde de Panglima besar kwam.

Ook deze twee rijken bleven niet ongeschonden. Gezamenlijk hadden zij een zwaren strijd te voeren tegen avonturiers uit Meureudoe, die ten slotte overwonnen werden door zekeren Tjoet Gàt, een onderdaan van den Sultan van Langkat. Uit dankbaarheid voor dien dienst stonden de twee keudjeuroeëns aan den erfgenaam van dezen krijgsoverste, die zelf in den strijd was gevallen, de landstreek Bandahara aan weerszijden der Tamiang-rivier af. De sultan van Langkat maakte van het feit, dat Tjoet Gàt een onderdaan van hem was geweest, weldra gebruik om zijne opperhoogheid over dit nieuwe landschapje te proclameeren, wat hem na overlijden van den eersten Radja Bandahara een voorwendsel was om een zijner familieleden, een neef van den overleden Radja Bandahara, te benoemen tot bestuurder over een deel van het landschap Bandahara, met den titel Soetan Moeda Indra Kesoema. Dit was aanleiding tot een hevigen strijd tusschen Langkat en den nieuwen Radja Bandahara, die gesteund werd door Atjeh en Langsa.

Een beslissing werd daarbij niet verkregen, doch jaren later (1861) maakte de sultan van Langkat gebruik van de aanwezigheid van eenige Hollandsche oorlogschepen voor Poeloe Kompai om de Tamiangsche vorsten daarheen op te roepen, om hunne onderwerping aan hem en aan het Gouvernement aan te bieden. Aan dezen oproep gaven de Keudjeuroeën Karang en de Keudjeuroeën Moeda gehoor, die tevens bij die gelegenheid den Soetan Moeda Indra Kesoema als zelfstandig vorst over dat deel van Bandahara erkenden. In 1865 verleende het gouvernement vervolgens acten van bevestiging aan den Keudjeuroeën Karang,

den kedjeuroeën Moeda en den Soetan Moeda Indra Kesoema, waarop in 1878 de overdracht der Langkatsche rechten op de Tamiangsche landschappen aan het gouvernement volgde, dat vervolgens hier een bestuursambtenaar plaatste.

Ook na deze berooving, bleef het gebied van Bandahara niet ongeschonden. Kort voor den tijd der verwikkelingen met Langkat kreeg een Seroewaijer van Radja Bandahara verlof zich als peperplanter en monopoliehouder (evenals wij in Peureula' leerden kennen) aan de Soengei Ijoe te vestigen. Daar hij kort daarna tot hoofd van Seroeway (dat toen nog tot Bandahara behoorde) gekozen werd en daarmede een der datoeq's ampat soekoe van Bandahara werd, verleende de radja Bandahara hem het recht den titel Keudjeuroeën Soengei Ijoe te voeren. Langzamerhand begon hij zich steeds meer als onafhankelijk landschapshoofd van Soengei Ijoe te gedragen wat aanleiding gaf tot een strijd met Bandahara, waarin ons Gouvernement in 1874 tusschenbeide kwam. Volgens onze beslissing bleef Soengei Ijoe leenroerig en schatplichtig aan Bandahara, eene verhouding, welke in 1887 weder ten gunste van Soengei Ijoe verzwakt werd. Ten slotte noopte het gouvernement in 1898, wegens de vele goede diensten door den keudjeuroeën van Soengei Ijoe bij de pacificatie van Tamiang bewezen, den Radja Bandahara om geheel afstand te doen van zijne rechten op Soengei Ijoe en dit als zelfstandig landschap te erkennen.

Sedert dien tijd bestaat dus de tegenwoordige verdeeling der onderafdeeling Tamiang in vijf landschappen, nl.

1: het gebied v/d. keudjeuroeën Karang of Noordelijk boven Tamiang.
2: het gebied v/d. Radja Bandahara of Noordelijk beneden Tamiang.
3: het gebied v/d. Keudjeuroeën Moeda of Zuidelijk boven-Tamiang.
4: het gebied v/d. Soetan Moeda (Indra Kesoema) of Zuidelijk beneden-Tamiang.
5: het landschap Soengei Ijoe.

Het instituut der Datoeq ampat soekoe, den rijksraad, zooals wij hierboven zagen, reeds bestaande in het oude Tamiangsche rijk, is ook in deze vijf fragmenten daarvan in stand gebleven, zij het ook, dat daarbij zoowel het oude aantal als het karakter dier oorspronkelijke soekoe-hoofden sterk gewijzigd zijn. Thans is de aanduiding „datoeq ampat soekoe" niets meer dan een zinledigen titel voor een aantal hoogwaardigheidsbekleeders, leden van den rijksraad, die

meestal tevens onder het landschapshoofd in een deel van het landschap territoriaal gezag uitoefenen.

Op het oogenblik zijn in de genoemde landschappen de volgende datoeq ampat soekoe:

1: landschap Karang:

a: datoeq Imam Balei
b: „ Hakim
c: „ Tandil
d: „ Panghoeloe
e: „ Laksamana

Naast dit vroeger reeds bestaande vijftal kwamen door onzen invloed:

f: datoeq Keudjeuroeën Tandil
g: „ Sri di Radja
h: „ Keuthjiˁ Kawōm
i: „ Njaˁ Aboe

2: landschap Bandahara:

a: datoeq Imam Balei
b: „ Setija Maharadja
c: „ Lela Setija Radja
d: „ Panglima Besar
e: „ Keuthjiˁ Setija
f: „ Laksamana
g: „ Panglima Kawōm
h: „ Setija Radja
i: „ Indra Moeda

3: gebied van Keudjeuroeën Moeda

a: datoeq Panglima besar
b: „ Imam Balei
c: „ Hakim
d: „ Tandil
e: „ Panghoeloe
f: „ Pelawan
g: radja Indra

4: gebied van Soetan Moeda:
  a: datoeq Bandahara
  b: „ Temanggoeng
5: landschap Soengei Ijoe:
  a: datoeq Panglima prang
  b: „ Mangkota Alam
  c: „ Panglima Kawōm
  d: „ Njaʿ Bintara
  e: „ Njaʿ Adjat

Onder dit landschapsbestuur van landschapshoofden en datoeqs ampat soekoe vindt men lagere waardigheidsbekleeders met den titel „datoeq delapan soekoe". De instelling hiervan is van veel jongeren datum dan die der „datoeqs ampat soekoe"; waarschijnlijk zijn ze ontstaan, doordat bij de toename der bevolking de oorspronkelijke hoofden der vier soekoe's hun taak niet meer konden omvatten en een deel hunner macht moesten overdragen aan onderhoofden. Thans zijn er in alle landschappen veel meer van die datoeqs delapan soekoe, dan de naam aanduidt; zij voeren het bewind over kleinere onderdeelen van het rijk, terwijl onder de meesten van hen weer meunasa-hoofden over de dorpscomplexen en enkele nederzettingen staan.

De inrichting van het dorpsbestuur is in de hierboven geschetste landschappen vrijwel overal gelijk. Over de oude, oorspronkelijke nederzettingen, die reeds vóór de invasie der peperplanters bestonden staan peutoeha's als hoofden der meunasa's, hier de kleinste territoriale eenheden. Op gelijke wijze als in Groot-Atjeh worden zij in hun bestuur bijgestaan door de dorpsoudsten en den dorpsgeestelijke, meestal aangeduid als imeum meunasa ter onderscheiding van den radja imeum, die aan het hoofd staat der, in deze streken weinig voorkomende, meuseugit.

Toen de pepercultuur zich hier snel uitbreidde, vestigden der planters zich in vaak uitgestrekte tuinen temidden der eenzame wildernis, waar geen der oorspronkelijke dorpshoofden gezag uitoefende. Hier waren zij de ondergeschikten van den voorschotgever of diens plaatsvervanger; het is dus natuurlijk, dat deze werkgever, de peutoeha seuneubō, hoewel in den beginne niet met territoriaal gezag over zijne werklieden bekleed, weldra ook in het gewone leven steeds

meer de allures van een werkelijk dorpshoofd aannemen kon. Breidde de nederzetting zich uit door het aanleggen van nieuwe ontginningen, dan bleef de oorspronkelijke peutoeha seuneubō meestal hoofd over heel het complex van ontgonnen gronden en stelde in iedere tuin afzonderlijk weer een plaatsvervanger aan. Bij voldoenden bloei ging ten slotte het tijdelijke karakter der nederzetting geheel verloren en zette de oorspronkelijke pepertuin zich om in een gewone meunasa met den peutoeha seuneubō als territoriaal hoofd (peutoeha) over zulk een gebied. Bestond de oorspronkelijke nederzetting reeds uit meerdere tuinen, die ieder op zich zelf een krachtige gemeenschap vormden, dan werden dat afzonderlijke meunasa's, waar de oorspronkelijke plaatsvervangers van den peutoeha seuneubō hoofd van werden met den titel peutoeha tjoet, terwijl het hoofd van het geheele complex dan als peutoeha rajeu werd aangeduid. De peutoeha's tjoet bleven meestal onderhoorig aan den peutoeha rajeu; het hangt echter geheel van den persoon van den laatsten af in hoever die onderhoorigheid zich doet gevoelen in bestuurszaken. Naast peutoeha's tjoet, die het nog niet verder hebben gebracht dan tot een soort van wijkmeester-schap in een onderdeel der meunasa van den peutoeha rajeu, treft men ook tal van peutoeha's tjoet aan, die thans volkomen onafhankelijk staan van hun vroegeren peutoeha rajeu. Alleen bij de afwikkeling van peperzaken blijkt dan de vroegere afhankelijkheid nog wel (o.a. door het verdeelen van de wasé peutoeha, enz.)

Over het algemeen kan dus gezegd worden, dat het meunasabestuur in deze streken, behalve bij verschillende, tot den rang van eenvoudig dorpshoofd afgedaalde toeha lapan en datoeq delapan soekoe, berust bij de peutoeha's der oudste nederzettingen en verder bij de peutoeha's rajeu, al dan niet bijgestaan door onderhoorige peutoeha's tjoet, en ten slotte bij zelfstandige peutoeha's tjoet.

Staatkundig behooren tot de afdeeling Oostkust van Atjeh nog twee Gajo'sche onderafdeelingen, nl. Serbödjadi en Gajō Loeös, welke ethnografisch echter één geheel vormen met de onderafdeeling Takengön van de afdeeling Noordkust van Atjeh. Deze drie omvatten de vier voorname hoogvlakten van Centraal-Atjeh: het Laut-Tawar-gebied met de hoogvlakte van Döröt en Samarkilang (onderafd. Takengön), de hoogvlakte van Serbödjadi en die van Gajō Loeös, gezamenlijk — naar het volk dat dit gebied bewoont — meestal aangeduid als de

Gajō-landen. De groote afzondering, waarin het land tot voor kort verkeerde, hielp dit volk zijne oude gebruiken door de eeuwen heen betrekkelijk vrij te houden van vreemde elementen; daardoor vertoonen ook zijne bestuursinstellingen kenmerkende verschillen met die, welke wij hiervoren bij de Atjehers leerden kennen, zoodat eene afzonderlijke bespreking daarvan noodzakelijk is.

DE GAJOLANDEN.

Evenals in het werk van Prof. Dr. Snouck Hurgronje: „de Atjehers" voor Groot Atjeh, zoo bezit men van de hand van denzelfden geleerde, voor de Gajōlanden, een standaardwerk in: „Het Gajōland en zijne bewoners", dat — hoewel samengesteld in 1903, voor wij een voet in Centraal-Atjeh hadden gezet, en ondanks den sedert daar door ons uitgeoefenden bestuursinvloed — toch nog steeds tot in zijne onderdeelen juist geacht moet worden. De ervaring in de laatste 13 jaren opgedaan, heeft dan ook geen verbetering van den inhoud noodig gemaakt; hoogstens enkele aanvullingen en de vermelding der door ons bestuur in het leven geroepen wijzigingen van den in dat werk geschetsten toestand. Voor een schets der Gajō'sche bestuursinstellingen zullen wij dus, evenals bij Groot-Atjeh, dit werk als leidraad bezigen.

Het kenmerkende der Gajō'sche bestuursinstellingen bestaat daarin dat, in tegenstelling met de Kawōm in Atjeh, de patriarchale afstamming hier wel ongeschonden de basis van het inlandsch bestuur is gebleven.

Op pag. 78 van het genoemde werk vinden wij hierover:

„De grondslag van de staatsinrichting der Gajō's is patriarchaal — „republikeinsch. Het normale huis bestaat uit 5 tot 9 roeangs (roeang is de ruimte „tusschen twee rijen huis-stijlen); elke roeang is bewoond door eene familie in „den beperkten zin des woords (man en vrouw met kroost), somtijds door twee „zulke gezinnen. De gezinnen, die één huis bewonen, behooren door geboorte „of fictie [1]) tot één patriarchaal geslacht. Wordt uitbreiding noodig, dan bouwt „men eene nieuwe woning in de onmiddellijke nabijheid der oude, enz. Zoo kan „dus een gehucht of eene kampong bestaan uit huizen, die alle bewoond zijn „door leden van één geslacht. Dit heeft één hoofd, dat rödjö (radja) genoemd „en ook meest met dien titel aangesproken wordt, al heeft hij bovendien, het„geen vaak het geval is, nog een aan het ambt verbonden titel."

[1]) Zie hetz. werk, pag. 60, betreffende vermeerdering der familiën door adoptie of inhuwelijking.

„Over het algemeen duidt men de leden van één geslacht gezamenlijk „(of van een belangrijk onderdeel daarvan) met het oog op hun gemeenschap-„pelijke woonplaats aan als „blah" (kant of zijde eener kampong). De leden „van één blah zijn elkaars saudörö, terwijl hunne onderlinge verhouding aange-„duid wordt als sara rödjö." (a.v. pag. 79).

Meestal reikt deze eenheid van patriarchale afstamming niet tot zeer diep in het verleden terug. Worden de leden van een blah wat talrijk, dan blijven immers oneenigheden zelden uit, zoodat ten slotte een groep der blah-leden zich afscheidt van het geslachtsverband, om zich onder een door henzelve gekozen rödjö als afzonderlijke blah te vestigen. Gaat het *geslachts*-verband, het saudörö-schap, door zulk eene afscheiding verloren, het *stam*-verband (in de wijdere beteekenis) blijft tusschen de vroegere saudörös bestaan, zoolang de herinnering aan een gemeenschappelijken stamvader bestaat. De leden van zulk een stam heeten ten opzichte van elkaar „wali" of „siwali" (agnaten) of „sar'asal" = van één afkomst (a. v. pag. 79). Hoewel overigens de samenhang in den stam geheel verloren is gegaan, blijft het stam-verband toch van zeer veel gewicht met het oog op het onderlinge huwelijks-verbod dat bij de Gajō's voor lieden van gemeenschappelijke afstamming (sar' asal) tot in den versten graad streng gehandhaafd blijft. Pas sedert kort slaagt ons bestuur er eenigermate in, het al te belemmerende onderlinge huwelijksverbod voor enkele geslachten opgeheven te krijgen.

Heeft de stamverwantschap (sar'asal) dus op bestuurszaken weinig of geen invloed, des te meer komt hierbij de gelijkheid van geslacht (sara-rödjö) op den voorgrond. De kleinste (organische) bestuurseenheid wordt dan ook door de blah gevormd. Sn. H. zegt hiervan (a. v. pag. 81).

1 : „*De rödjö of* (*pĕngoeloe*) is handhaver der ödöt (adat) binnen de grenzen „zijner miniatuurrepubliek (de blah), maar, gelijk hij bij den dood van zijnen „voorganger uit de erfgenamen van dezen door den wil der saudörö's voor „het ambt wordt aangewezen, zoo heeft hij dit ook te vervullen in samenwerking „met hen allen. Twee bijzondere autoriteiten staan hem geregeld ter zijde:

2 : *De toeö of petoeö*, wiens ambt eveneens — maar niet altijd — erfelijk is „in eene familie, wordt door den rödjö in overleg met de saudörö's aangewezen. „Hij regelt vele zaken van mindere beteekenis en bereidt de afdoening van

„grootere door den rödjö voor. Soms, waar de saudörö's uiteengelegen kampongs bewo-„nen, zetelt de toeö in een andere kampong dan de rödjö en fungeert daar als zijn bödöl. [1])

3 : *De imöm.* Ook het derde ambt, hoewel dit niet alleen ervaring en „tact, maar eenige speciale kundigheden vereischt, dat van imöm, blijft meestal in „de familie, die het eenmaal heeft. De imöm vertegenwoordigt de hoeköm, welke „in het Gajoland niet minder dan in Atjeh (en trouwens waar niet?) onder contrôle „van den adat blijft. De sluiting van huwelijken en alles wat daarmede samenhangt, „de lijkbezorging: „kerdjō moerép, kerdjō maté", zooals men zegt, vormen zijne „hoofdbezigheden, maar ook daarbij blijft de opperste leiding in handen van den rödjö.

„Bij de afzonderlijke behandeling der Gajō'sche landschappen zal ons „blijken, dat het schema der drie autoriteiten in sommige streken zeer uitgebreid „of gewijzigd is. Zoo heeft men in Gajō-Loeös meestal het rödjö-ambt in drieën „gesplitst, namelijk de tjèq, de wakél en de moedö. Terwijl de tjèq en de wakél „tezamen door den imöm geassisteerd worden, heeft de moedö eenen eigen imöm, „die katép wordt genoemd. Voorts hebben daar niet alleen de rödjö tjèq, maar „ook de vier andere hier genoemde autoriteiten: moedö, wakél, imöm en katép „ieder zijn eigen toeö".

Elk vertegenwoordiger van eenig gezag kan zijne functies door een of meer zijner verwanten laten waarnemen. De Gajō'er drukt dit uit in de spreuk: rödjö moebangta, imöm moelebè, toeö moekatér,: de radja's hebben hunne banta's, de imöms hunne lebé's, de toeö's hunne katér's.

Nog meer plaatselijke verschillen vindt men in het gedétailleerde overzicht van genoemd werk [2]); maar overal zijn de natuurlijke bestanddeelen van het Gajō'sche geslacht de bestuurseenheid: één rödjö, één imöm, één toeö en een onbeperkt aantal saudörö's. Alle andere regelingen zijn daaruit ontstaan. (a. v. p. 86)

[1]) A. v. pag 80: „Bij verspreiding eener stameenheid door te geringe ruimte in hare oorspronkelijke woonplaats, ontstaan eerst gehuchten (pedösönan), allengs kampongs, maar de eenheid van rödjö blijft zoolang mogelijk gehandhaafd. Het patriarchale hoofd heeft dan zijne plaatsvervangers (bödöl) met min of meer beperkte volmacht in de verschillende woonplaatsen der saudörö's om in de leiding der noodigste zaken te voorzien, maar bij zeer gewichtige omstandigheden blijft zijne persoonlijke medewerking vereischt. Meestal is het twist, die tot werkelijke splitsing aanleiding geeft; deze wordt dan met de noodige formaliteiten bezegeld."

A. v.: „Het gebeurt ook, en dit komt vooral in Gajo Loeös veel voor, dat de talrijkheid van een geslacht, zonder bepaalde oneenigheid leidt tot verdeeling van het gezag tusschen een ouderen en een jongeren tak van de hoofdenfamilie, welker vertegenwoordigers dan als tjèq (oud) en moedö (jong) aangeduid worden. De (rödjö of pengoeloe) moedö blijft dan nog lang aan den (rödjö of pengoeloe) tjèq min of meer ondergeschikt. Soms wordt de jongere tak aanzienlijker en zegt de ondergeschiktheid op."

[2]) Alsvoren: Indeeling van Land en Volk in bijzonderheden; pag. 128—267.

De schets van het Groot-Atjehsche gampongbestuur liet uitkomen dat het territoriaal bestuur daar gevormd wordt door 3 organen, welke in hunne functies veel overeenkomen met het drietal autoriteiten, dat het normale blah-bestuur van de Gajō-landen vormt.

Wij vonden daar den keuthjiʿ, het gamponghoofd; de oereuëng toehaʿ, waarvan er wel één meer op den voorgrond treedt als wakiʿ en dan door zijne verplichtingen op den Gajō'schen toeö gelijkt; ten slotte de teungkoe, die onder een anderen naam hetzelfde verricht als de imöm der Gajō's. Bij veel overeenkomst is er echter nog grooter en zeer karakteristiek verschil (a. v. p. 86).

Prof. Dr. Sn. H. schetst dit als volgt (p. 87):

„De Atjehsche keuthjiʿ voert zijn bewind over een gebied, de gampong. „Alwie zich daarbinnen overeenkomstig 's lands gebruik komt vestigen, behoort „tot de „kinderen" (aneu) van den keuthjiʿ, en wie zich voor goed naar elders „verplaatst, is aan zijn gezag onttrokken. De „broeders" (saudörö's) daarentegen, „die in het Gajōland onder één rödjö staan, zijn van hetzelfde bloed, zij het „door afstamming of door kunstmatige enting, en zij kunnen zich door verplaat- „sing niet aan dat verband onttrekken, tenzij het hun gelukt zich op een anderen „stam te laten enten, door eigenlijke adoptie of inhuwelijking zich als bloedver- „want te doen beschouwen, welke beide vormen van opneming in den stam „(hier eigenlijk: het geslacht) op echte Gajō's uiterst zelden toegepast worden. Hier „is het dus de genealogische factor, die bepaalt, onder welk hoofd men staat; „ginds, in Atjèh, trad de territoriale daarvoor in de plaats en bleef van de oudere „genealogische eenheden nog slechts het verzwakkende kawōm-leven over.

„Vandaar eene veel grootere mate van solidariteit tusschen de saudörö's „in het Gajō-land dan tusschen de gamponggenooten in Atjeh. . . ."

„Hoewel den Atjehschen keuthjiʿ, die vader der gampong heet, nog wel „iets patriarchaals aankleeft, is dit dus in veel hooger mate eigen aan den „Gajō'schen rödjö, die werkelijk hoofd is van een bloedgemeenschap. Daarenboven „strekt zich zijne bevoegdheid tot veel meer en grooter dingen uit dan die van „den keuthjiʿ. De laatste ziet zich al dadelijk door den imeum, het hoofd der „moekim, beperkt, en heeft tegenover zijn oelèëbalang in het geheel niets in te „brengen. Gewichtige gampongbelangen kan hij zonder medewerking zijner supe- „rieuren niet behandelen. De rödjö daarentegen doet ongeveer alles en heeft de

„medewerking van een anderen rödjö alleen dan noodig, wanneer bij de zaak „belangen van anaq-boeah's (blah-leden) van den laatste betrokken zijn. Hij heeft „bijna niemand boven zich; de eenige, straks te behandelen uitzondering (de „kĕdjoerōns) kunnen wij hier nog verwaarloozen. Niet alleen de regeling van alle „gemeenschappelijke belangen, de bijlegging van alle geschillen, maar ook de „berechting van alle misdrijven, de zwaarste, waarop de doodstraf staat, daarin „begrepen, heeft onder des rödjö's opperste leiding plaats, zonder lastgeving van „boven, zonder hooger beroep. [1])

„En toch is de persoonlijke macht van den rödjö gering, in vele opzichten „geringer dan die van den keuthjiʿ. De laatste, die tegenover zijne eigen „gemeenschap tevens vertegenwoordiger van veel hooger autoriteiten is, kan, door „deze gerugsteund, de bewoners zijner gampong nopen tot velerlei, dat hun „geenszins aangenaam is. De rödjö kan alleen datgene doen, waarmede hij zeker „is, dat de notabele saudörö's zullen instemmen. Eene beslissing tegen hunnen wil „zou eenvoudig onuitgevoerd blijven, een bevel, dat niet vanzelf uit de algemeen er- „kende adat voortvloeit, niet opgevolgd worden. Hij wacht zich er dan ook wel voor, „eene zaak van veel of weinig gewicht zonder medewerking van allen, die iets in „te brengen hebben, te behandelen. Zijne weigering om zich naar den wil der meerder- „heid te schikken, heeft, waar het een ernstige zaak betreft, scheuring en keuze van „een nieuwen rödjö ten gevolge. Hij is dus alleen de patriarch-president van eene „kleine republiek, welker leden jaloersch zijn op hunne vrijheid en zijn gezag al- „leen erkennen, zoolang naar hunne meening de adat uit zijn mond spreekt. [2])

---

[1]) Dit geldt voor den tijd vóór ons bestuur; thans zijn hierin natuurlijk belangrijke wijzigingen gekomen (zie onder Rechtspraak).

[2]) A. v. pag 89: „De stemhebbende leden der republiek, onder welke op lieden van ervaring, „verstand en hoogen leeftijd het meest gelet wordt, zijn de getrouwde mannen; de ongetrouwden, hoewel „vaak lang niet jong en ook niet zonder ervaring, tellen niet mede. Om dat verschil aan te duiden, bezi- „gen de Gajo's de woorden wadjép (wadjib = verplicht volgens de heilige wet) en warōs (haroes = „onverschillig uit godsdienstig oogpunt). Men wijzigt de beteekenis dier vreemde woorden eenigszins en past „wadjép toe op de personen en zaken, waarop het aankomt, en warōs op het onverschillige, dat niet „medetelt. Zoo heeten de getrouwde lieden van den stam „djema wadjép", de ongetrouwden „djema waros", „uit het oogpunt van staatkundige mondigheid. De djema wadjép alleen worden als getuigen, als borgen „voor een schuld, enz. aangenomen".

In dit soort van huismanskiesrecht heeft de Gajo'sche blah een soort van correctief tegen al te anarchistische neigingen harer leden, daar men — niet geheel ten onrechte — onderstelt, dat de getrouwden, die een gezin te verzorgen hebben, niet zoo gemakkelijk tot losscheuring en verlaten van de blah zullen komen, wanneer zij hun zin niet krijgen, als de ongetrouwden, die geen verantwoordelijkheid hebben en desnoods in iedere andere blah met open armen als „saudörö" zullen worden opgenomen.

De inkomsten van den rödjö bestonden vóór de invoering van ons bestuur voornamelijk uit de boeten, welke hij krachtens zijn ambt voor overtredingen der ödöt kon opleggen, en uit de heffingen bij huwelijk, buffelslacht, opium-invoer e. d. Daar de toeö den rödjö in alle ambtsfuncties bijstaat, in sommige vervangt, ligt het in den aard der zaak, dat hij deelde in de inkomsten, welke de laatste uit zijn ambt trok. Vooral bij huwelijk, angkap, adoptie enz. geniet hij zekere voordeelen, voorts ook als hij tegen een goedkooper tarief dan de rödjö ödöt-overtredingen straft. Vooral als de toeö met een deel der blah in eene andere gampong dan de rödjö woont, kan hij, met de noodige energie, daar bijna geheel in diens plaats treden. In Gajō-Loeös is de positie van den toeö zeer ondergeschikt en geldt hij in normale omstandigheden slechts als boodschapper van den rödjö en als beslechter van kleine geschillen, welke men liefst buiten den rödjö afdoet.

De imöm geniet zijne eigen voordeelen bij huwelijk en bij sterfgeval voorts een deel van djekat (zakat) en pitrah. Zijn aanzien is afhankelijk van den roep, die van zijne geleerdheid als kenner der Schrift of der ödöt uitgaat. (a. v. 85-86).

In bovenstaande schets is getracht een beeld te geven van de Gajō'sche blah en vooral, door de onderlinge vergelijking tusschen de Groot-Atjehsche territoriale bestuurders en de patriarchale blah-hoofden, de eigenaardige positie van deze laatsten te doen uitkomen. Feitelijk is hiermede van het Gajō'sche bestuur alles gezegd, want hoewel later door den invloed van Atjeh boven de rödjö's hoogere hoofden kwamen met een soort territoriale macht, de eigenlijke; machthebbers waren en zijn altijd gebleven de blah-hoofden.

Duidelijk treedt uit dit door Prof. Dr. Snouck Hurgronje ontworpen beeld van de Gajō'sche blah als kenmerk, dat al die geslachts-republiekjes gemeen hebben, naar voren, dat de eigenlijke macht er feitelijk is blijven berusten bij de blah in haar geheel, die te allen tijde de noodige contrôle op de maatregelen van het door haar gekozen hoofd kan uitoefenen. De rödjö's zijn dus slechts de uitvoerders van den volkswil en als zoodanig met groote macht bekleed; eene minderheid kan zich daaraan echter te allen tijde door eenvoudige losscheuring onttrekken.

Het is begrijpelijk, dat dergelijke sterk-republikeinsche bestuurstoestanden dikwijls in anarchie ontaarden moesten, vooral onder zwakke of weinig populaire rödjö's. Dan splitste de blah zich in tal van kleine groepjes, die allen eenvoudig

deden, wat ze verkozen. Bij ons binnendringen in het Gajō-land troffen we eene dergelijke ontbinding in tal van blah's aan; sedert is het steeds ons streven geweest, de wettige blah-hoofden tot werkelijke bestuursorganen te maken, die aan onzen steun een zekere dwingende macht over hunne blah-leden ontleenden, waardoor aan al te snel opschietend séparisme den kop kan worden ingedrukt.

In den loop der tijden is het vaak voorgekomen, dat leden van verschillende blah's zich gezamenlijk vestigen in eene nederzetting, oorspronkelijk door één blah gesticht. Deze blijven dan ieder onder hun eigen rödjö, ook al woont deze elders en hebben met de vaak dichterbij wonende rödjö's der andere blah's niets te maken. Van een dorpsbestuur in den eigenlijken zin des woords kan dus in zulk eene nederzetting geen sprake zijn, want zóóveel blah's, zóóveel rödjö's, enz. Iedere maatregel ten bate der geheele nederzetting moet dus door iederen rödjö afzonderlijk getroffen worden. Bij de eischen, welke wij aan een dorpsbestuur stellen, is eene dergelijke veelhoofdigheid op den duur onmogelijk te handhaven in eene kampong; wij achten voor een intensief bestuur noodzakelijk de aansprakelijkheid van één overheidspersoon voor een bepaald afgebakend gebied met àl de bewoners daarvan. Het is daarom het voortdurend streven, een einde te maken aan de gecompliceerde machtsverdeeling in eene Gajō'sche nederzetting over de verschillende blah-hoofden en daarvoor in de plaats te stellen één territoriaal hoofd. Om dit te kunnen bereiken, zouden in iedere nederzetting alle bewoners lid derzelfde blah en dus onderhoorigen van één rödjö moeten zijn, aan wien dan het territoriaal gezag over de door zijne blahleden geoccupeerde streek gevoegelijk kan opgedragen worden. Het eenige middel om hiertoe te geraken, is dus door tusschen de verschillende rödjö's eene onderlinge uitwisseling hunner verspreid wonende blahleden te bewerkstelligen.

Bij de hoogst conservatieve opvattingen van den Gajō'er behoeft het geen verwondering te baren, dat een dergelijke maatregel slechts zeer moeilijk toegepast kan worden, zoodat het succes van dit streven naar een territoriaal bestuur over de nederzettingen nog maar heel gering te noemen is.

De Kĕdjoerōns. Over het ontstaan der kĕdjoerōns-waardigheid in het Gajō-land zegt Prof. Dr. Snouck Hurgronje op pag. 90 van zijn standaardwerk:

„Tot dusverre hebben wij alleen gelet op de kleinste politieke, dat zijn „tevens de genealogische eenheden, waarin het Gajōvolk verdeeld is en wij kwamen

„daarbij al dadelijk uit bij vertegenwoordigers van een gezag, waarboven geen „gezag meer is. Wij moeten nu echter onze aandacht schenken aan een staatkundige „indeeling des lands in grootere provinciën, welke van buiten af werd ingevoerd, „weinig invloed verkreeg op het inwendige leven, maar toch door alle Gajō's als „legitiem en eerbiedwaardig wordt erkend".

Hierna schetst de schrijver dan de aanzienlijke positie, welke het rijk van Atjeh zich vooral in de eerste helft der 17de eeuw op Sumatra had weten te verwerven, waarvan wij ook in de bestuursschets der Onderhoorigheden herhaaldelijk de bewijzen hebben aangetroffen. Zoo gevreesd was Atjeh's naam, dat hoofden uit de binnenlanden zich derwaarts begaven om hunne hulde te betuigen en hun geërfd gezag uit de hand van den Sulten van Atjeh als een geschenk opnieuw te ontvangen, opdat zij, als erkende vasallen, vrij mochten blijven van de gewelddadigheden, die vreemden dreigden.

Dan vervolgt hij (pag. 92):

„Ook de Gajō's,—ja, vooral zij, ingesloten als zij van alle zijden waren „door Atjehsch gebied, moesten de noodzakelijkheid van hunne politieke onder- „geschiktheid aan Atjeh inzien!" "...... het ontbrak hun echter aan presentabele „hoofden voor die groote wereld. Het ging toch niet aan, al die groote en kleine „patriarchen om bevestiging in hun gezag naar Atjeh te zenden. Men zal dus de „destijds voornaamsten als vertegenwoordigers van het geheel op den voorgrond „gesteld hebben. Hoeveel van die keuze van de Gajō's zelve, hoeveel van den „wil des leenheeren uitgegaan is, laat zich niet meer vaststellen, daar bij de „Atjehers slechts de overlevering van het zenden der gezantschappen zonder „meer is bewaard gebleven, terwijl bij de Gajō's de herinnering in verschillende „onderling niet te rijmen legenden voortleeft. In ieder geval heeft de voorliefde „voor het sacramenteele viertal [1]) op de keuze haren invloed gehad, want anders „ware een drietal meer natuurlijk geweest, daar Serbödjadi toentertijd nog niet „ontgonnen was en het bewoonde Gajōgebied dus uit drie door de natuur „gescheiden deelen bestond: het Meergebied, de Döröt of het stroomgebied der „Djambō Ajé, en Gajō Loeös.

[1]) Zie over dit getal, dat bij Atjehsche bestuursinstellingen telkens aangetroffen wordt (toeha peuët, datoe ampat soekoe, enz.): De Atjehers, Dl. II, blz. 12, en het Gajoland, blz. 91.

„Om het viertal vol te maken, heeft men vòor het eerstgenoemde gebied, „dat van het Laoet Tawar, twee hoofden aangewezen. Van het viertal, hier evenals „in het Batakland, si-òpat genoemd, kreeg elk, behalve zijn eigen — waarschijnlijk „geërfden — ambtstitel als patriarch (namelijk Rödjö Boekét en Siah Oetama in het „Meergebied, Rödjö Linggö in de Döröt, Petiambang in de Gajō Loeös), van den „vorst van Atjeh denzelfden titel als vele hoofden van kustlandschappen: kĕdjoerōn „(Atj. keudjeuroeën). In plaats van de voor de hoofden der Atjehsche Onderhoorig„heden gebruikelijke sarakata's of acten van bevestiging, gaf men den Gajō'schen „kĕdjoerōns, die vermoedelijk destijds al even zelden als thans de schrijfkunst „beoefenden, ieder een blank wapen, een soort van dolkmes, als teeken hunner „waardigheid (bawar).

Ontstond dus het ambt van kĕdjoerōn uitsluitend uit de noodzaak voor het Gajōland om waardige vertegenwoordigers voor aanrakingen met het buitenland te hebben, en zullen zij in den beginne ook niets meer dan dat zijn gebleven, langzamerhand wisten deze grootwaardigheidsbekleeders zich ook in de inwendige zaken der blah's van de landstreek, welke zij vertegenwoordigden, eenig medezeggingsrecht te verschaffen. Prof. Dr. Sn. H. merkt hieromtrent op (p. 94):

„De functie der kĕdjoerōns bestond uit den aard der zaak in datgene, „waartoe de rödjö's onbevoegd waren, in de eerste plaats de vertegenwoordiging „van het Gajōland naar buiten tegenover zijn opperheer. Het is hun gelukt „bovendien, zonder in het minst de bevoegdheden der rödjö's aan te tasten, zich „door de bevolking min of meer als presidenten van de vereenigde staatjes [1] van „elk der vier deelen van het Gajōland erkend te zien, hetgeen gemakkelijker „ging omdat men zich aan de macht, welke de kĕdjoerōns vertegenwoordigden, „vrijwillig en van harte onderworpen had.

„Zoo werden de kĕdjoerōns de aangewezen bijleggers van geschillen „tusschen rödjö's onderling of van zaken tusschen anaq-boeahs van verschillende „rödjö's, tot welker afdoening door gemeenschappelijk overleg de laatsten niet in „staat waren. Bij vestiging van nieuwe nederzettingen, vooral wanneer de „kolonisten uit een ander gebied uitgeweken waren, werd de vergunning van den „kĕdjoerōn vereischt. Deze verkreeg recht op de sembah, het uiterlijk huldebetoon

[1] D. z. dus de geslachts-republiekjes, geen staatjes in territorialen zin.

„als teeken van ondergeschiktheid, van alle tot zijn gebied behoorende rödjö's. „Bij de aanstelling van een nieuwen rödjö, hetzij als hoofd van eene nieuwe „gemeenschap hetzij als opvolger van eenen overledene of van eenen, dien men „niet langer wilde erkennen, werd de zegenbede (doa), d. i. de toestemming van „den kĕdjoerōn in vele gevallen onmisbaar geacht. Bovendien behielden de kĕdjoe- „rōns hun gezag als rödjö over de eigen blah".

Slechts korten tijd bleef dit oorspronkelijke viertal, de si-òpat, in het uitsluitend bezit der opperhoogheid over alle overige rödjö's. In den loop der tijden kwamen naast hen enkele andere rödjö's op, die zich — hoewel in den aanvang niet steunende op eene erkenning door den Atjehschen Sultan, — toch het aanzien en de macht van een kĕdjoerōn wisten te verwerven.

Zoo trad in het Meergebied steeds meer naar voren de Rödjö of Pengoeloe Tjèq van Böbasan, het hoofd eener Bataksche kolonie, welke zich, eenigen tijd na de onderwerping van het Gajōland aan Atjeh, eerst in de kampong Böbasan ten Westen van het Meer vestigen kwam, ten slotte het geheele Westelijke Meergebied bezette. Op den kĕdjoerōnstitel maakte Rödjö Tjèq nimmer aanspraak, al wordt hij reeds sinds langen tijd volkomen als de gelijke der si-òpat en door de buitenwereld zelfs als één der Gajō-vorsten bij uitnemendheid beschouwd. De talrijkheid, de innige onderlinge samenhang [1]) en de relatieve afgeslotenheid en solidariteit der zijn gezag erkennende bevolking geven hem meer invloed in het land, dan de kĕdjoerōns ooit hebben kunnen ontleenen aan de sanctie hunner positie door den Sultan van Atjeh. (Sn. H. p. 98).

Volgens de overlevering gingen ongeveer een eeuw geleden landverhuizers uit het gebied van Kĕdjoerōn Linggö (Dörötstreek) wegens onlusten of misgewas naar het tegenwoordige Serbödjadi en vormden daar nederzettingen, die weldra door toevloed van allerlei elementen uit het overige Gajōland, vooral uit Gajō-Loeös, in aantal toenamen. Het voornaamste hoofd werd daar ten slotte aangeduid als *kĕdjoerōn Abòq*, zonder dat hij daardoor in aanzien met de si-òpat gelijk kwam. Ofschoon er in het Serbödjadische wel hoofden geweest zijn náást den kĕdjoerōn Abòq (Pĕngoeloe Penarōn en Kĕdjoerōn Tandél), kwam niemand

[1]) Zelfs nu nog zijn huwelijken dezer Bataksche afstammelingen buiten hun oorspronkelijke zes stammen hoogst zeldzaam.

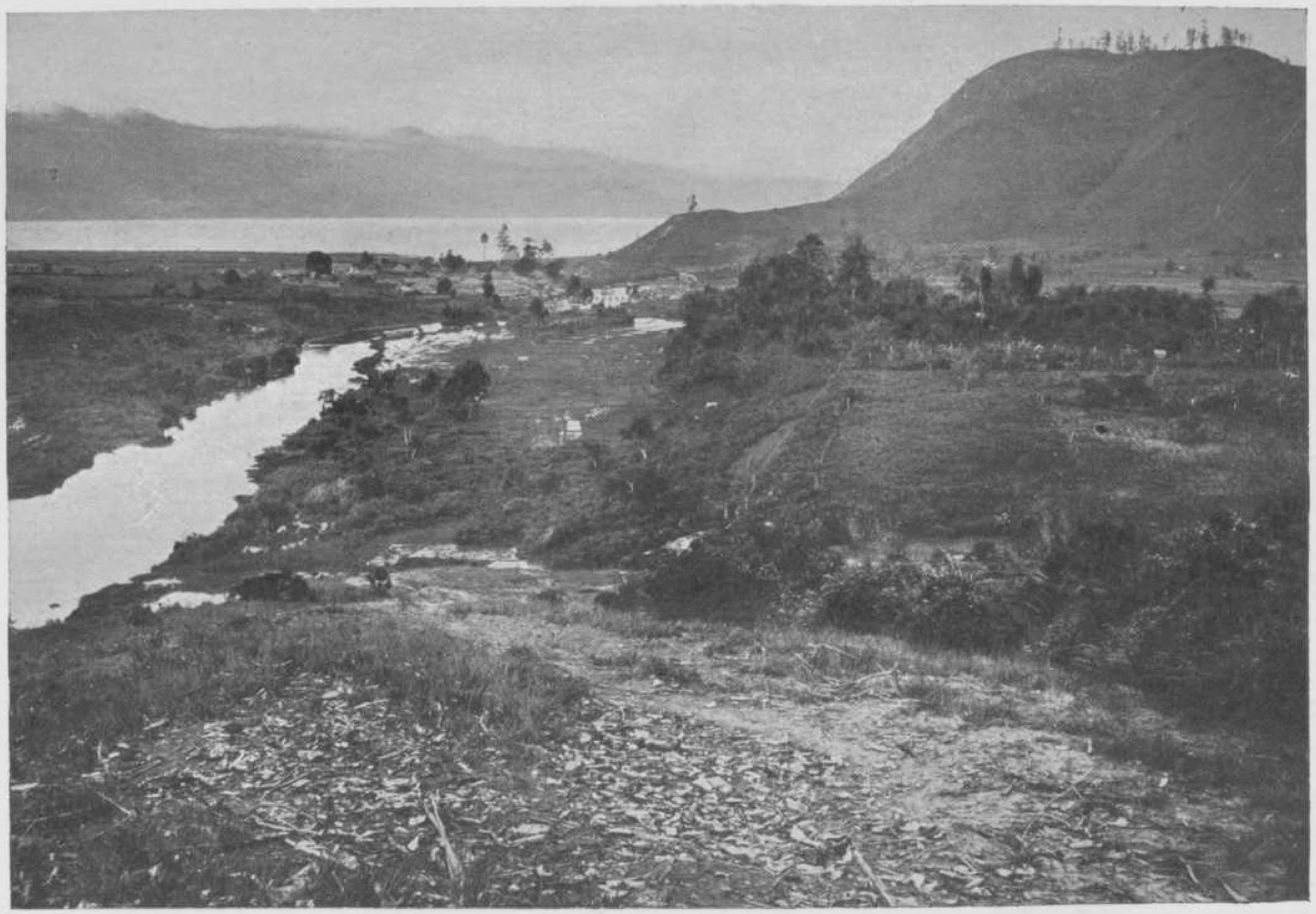

Plaat 8.

GEZICHT OP DE PEUSANGAN-RIVIER, TAKENGÖN EN HET LAOET TAWAR.

hem toch in aanzien gelijk, en kon hij in latere tijden beschouwd worden in Serbödjadi tegenover het meerendeel der overige rödjö's eene positie in te nemen, welke met die der 4 oorspronkelijke kĕdjoerōns overeenstemde.

Het ontstaan dezer twee nieuwe gemeenschappen van Rödjö Tjèq en Kĕdjoerōn Abòq, na de instelling der si-òpat, wordt zelfs door deze laatsten niet als een inbreuk op hunne macht beschouwd. Wel wordt soms beweerd, dat de macht der twee nieuwelingen zich alleen kan uitstrekken over hunne onderdanen en niet over de door hen geoccupeerde landstreek, daar de oorspronkelijke verdeeling in vieren immers het geheele Gajōland omvatte. De Gajō'er erkent echter geen rechten op onontgonnen gronden, zoodat niemand beweert, dat de menschen van Rödjö Tjèq of Kĕdjoerōn Abòq zich hebben ingedrongen in reeds door anderen geoccupeerde terreinen. Hoogstens wordt wel eens de leer verkondigd, dat toestemming tot het aanleggen van nieuwe ontginningen in het gebied van dit tweetal feitelijk verleend zou moeten worden door Rödjö Boekét, Rödjö Siah Oetama of Rödjö Linggö, welke beide laatsten eenige legendarische aanspraken op Serbödjadi doen gelden. In werkelijkheid echter hebben deze beschouwingen geen beteekenis; zoowel Rödjö Tjèq als Kĕdjoerōn Abòq oefenen in hun gebied hetzelfde territoriale gezag uit als de overige kĕdjoerōns (Sn. H. pag. 150).

Op het oogenblik vinden wij het Gajōland dus territoriaal verdeeld in 6 zelfstandige landschappen:

a: het gebied van Rödjö Tjèq (Böbasan),

b: het gebied van Rödjö Boekét,

c: het gebied van Rödjö Siah Oetama,

d: het gebied van Rödjö Linggö,

te zamen vormende de onderafdeeling Takengön der afdeeling Noordkust van Atjeh,

e: het gebied van Kĕdjoerōn Petiambang (met uitzondering van het bij de onderafdeeling Serbödjadi gevoegde kampongcomplex Tampōr) de onderafdeeling Gajō-Loeös vormend,

f: het gebied van Kĕdjoerōn Abòq (met de onderhoorigheden Bonén, Semboeang en Djerneh); met bovengenoemd kampongcomplex Tampōr de onderafdeeling Serbödjadi vormend.

Hebben wij hierboven de algemeene kenmerken der genealogische bestuursinstellingen en tevens het ontstaan eener territoriale verdeeling van het land in landschappen kunnen schetsen, eene afzonderlijke korte beschouwing van ieder dier landschappen is noodig, om de ontwikkeling dier bestuursinstellingen tot haar recht te doen komen.

HET GEBIED VAN RÖDJÖ TJÈQ. [1]

Reeds werd terloops gesproken over de vestiging der „Bataq doeö poelōh toedjōh" in Böbasan ten Westen van het Laoet Tawar, welke immigratie nog door tal van legenden in de herinnering van het volk voortleeft. De oorspronkelijk kleine kolonie heeft zich sterk uitgebreid en is vanuit Böbasan uitgezwermd over een wijd gebied, doch heeft daarbij — in tegenstelling met wat men in zoo'n geval meestal zag gebeuren bij de Gajō'ers — niets van haren onderlingen samenhang ingeboet. In heel het Gajōland met zijne tallooze snipperrepubliekjes, zegt Prof. Dr. Snouck Hurgronje (p. 151), is er geen gemeenebest van zulk een omvang, welks deelen zoo innig verbonden zijn.

De genealogische eenheden, die in de eerste kolonie bestonden, hebben zich ook na de uitbreiding weten te handhaven; de betrekkelijk weinige vreemde elementen, die in de gemeenschap werden opgenomen, ondergingen eene volkomen assimilatie. Wel hebben de oorspronkelijke stammen zich ook hier niet geheel van splitsing wegens onderlinge verdeeldheid vrij weten te houden, doch de saamhoorigheid van de stamdeelen is steeds streng bewaard gebleven, zoodat de vijf oorspronkelijke stammen nog steeds de genealogische eenheden vormen.

Het zijn:

1: de stam Tjĕbĕrō, met Rödjö Tjèq aan het hoofd. Gelijk deze de suprematie heeft over de overige stamhoofden, staan ook zijn pĕtoeö en imöm in veel hooger aanzien dan hunne ambtgenooten der andere stammen, en worden aangeduid met den titel Pĕtoeö Dölöm en Imöm Tjèq. Deze stam is verreweg de talrijkste, omdat immigranten uit ander gebied, die zich onder Rödjö Tjèq kwamen stellen, meestal bij Tjĕbĕrō ingelijfd werden.

[1] Alsvoren: pag. 149—169.

2: De stam Tjĕlala, voornamelijk wegens onderlinge ijverzucht op het gezag in verscheidene kleinere gemeenschappen gesplitst, waarvan die van Rödjö Gĕmbéra en Pĕngoeloe Sagi de voornaamste zijn.

3: De stam Tĕbö, verdeeld in drie deelen, de geslachten der rödjö's Garang (Gĕgarang), Angén en Balöhön.

4: De stam Linggö, deels onder Pĕngoeloe Linggö, deels onder rödjö Kemala en rödjö Kaja, waarvan de beide laatsten nog min of meer als moedö's, ondergeschikte vertegenwoordigers (doch met groote zelfstandigheid) van den eerste gelden.

5: De stam Moenté, onderscheiden in Moenté Padang, Moenté Gajō en Moenté Kala. Hiervan gelden de Moenté Gajō als leden van den wijd verbreiden stam Lòt, dien men in het Meergebied, de Döröt en Sĕrbödjadi vindt. Eigenlijk zouden dus de Moenté Gajō niet behooren tot de afstammelingen der Bataq doeö poelōh toedjōh, doch van Gajō'sche afkomst zijn — uit den stam der Lòt — en na de verhuizing in het gebied van Rödjö Tjéq bij de Moenté's ingelijfd zijn.

In het algemeen kan men zeggen, dat in heel het gebied van Rödjö Tjèq bijna alle bewoners tot een der bovengenoemde vijf oorspronkelijke stammen behooren; zij blijven, waar ook gevestigd, Böbasan steeds als hun tehuis, hun „oemah" beschouwen. Menig hoofd van een stam of geslacht heeft zoowel in Böbasan als elders een huis, waar hij beurtelings vertoeft; hij treedt dan op als rödjö over zijne stamgenooten in beide plaatsen. Is het hoofd afwezig, dan neemt een familielid, soms een vasten bödöl (plaatsvervanger), tijdelijk zijn plaats in. Ook in de meer afgelegen kampongs vindt men dergelijke bödöls in de plaats van den rödjö, zoodra de stam er door een of meer vaste woningen vertegenwoordigd is. Uit den aard der zaak worden dit meestal weldra zelfstandige rödjö's; vaak krijgt de afgelegen blah dan een eigen naam; het nauwe stamverband blijft echter onverbroken en de algemeene stamnaam blijft ook voor den nieuwen tak behouden.

Behalve deze vijf stammen, vindt men in het gebied van Rödjö Tjèq nog enkele onbelangrijke genealogische eenheden, die niet afstammen van de kolonie der 27 Bataks, doch bij eene latere vestiging in dit gebied onder den Rödjö Tjèq hun zelfstandigheid konden behouden. Het zijn de stammen der:

6: Kĕmili

7: Nampoelōh.

HET GEBIED VAN RÖDJÖ BOEKÉT. [1])

Bij de Gajō's van Rödjö Tjèq vonden wij als kenmerkend verschijnsel, dat zij zich hunne indeeling in vijf hoofdstammen denken als van oudsher bestaande en bestemd om nooit te veranderen. De lieden van Boekét zijn in dat opzicht minder conservatief en beschouwen de stameenheid meer als een vergankelijk, zij het ook lang levend, element. Zij weten, dat sommige van die eenheden door willekeurige splitsing ontstonden, en dat huwelijken tusschen anaq-boeah's van verschillende rödjö's slechts zoo lang verboden blijven als men zich nog herinnert, dat men elkaars wali is en nog niet tot het plechtig wegnemen van den hinderpaal is overgegaan.

Zelfs het kĕdjoerōns-geslacht der Boekéts heeft zich niet weten vrij te houden van die algemeene zucht tot splitsing, met het gevolg, dat reeds sinds langen tijd het geslacht uit twee takken bestaat, Boekét Lah en Boekẹt Ewéh, die beide recht meenen te hebben op de erfelijke kĕdjoerōns-waardigheid.

Hoewel wij in deze twisten ten gunste van de Rödjö Boekét Lah beslissing hebben gebracht, gevoelt de achtergestelde Rödjö Ewéh zich nog steeds volkomen met den eersten gelijk en wordt zelfs nog door velen als den eigenlijken kĕdjoerōn beschouwd. Het is daarom noodig, dat hier in het kort eene uiteenzetting van den grondslag dier aanspraken gegeven wordt.

De stamvader van het geslacht is, volgens de legende der Lah's, welke als de minst onbetrouwbare gevolgd wordt, een zekere Saĕda, te Seroelö (Dörötstreek) ontstaan uit een uit den hemel neergevallen stuk klei. Hij wist zich de gunst van den Sultan van Atjeh te verwerven, die hem tot Rödjö Boekét verhief en daarbij als teekenen zijner waardigheid een vijftal ornamenten (bawar) gaf. Saĕda huwde met twee Atjehsche vrouwen, waarvan de eerste hem twee zonen schonk, die nooit op den voorgrond zijn getreden en mindere hoofden van het Boekét-geslacht zijn geworden. De tweede echter bracht hem twee zonen mee in het

[1]) Alsvoren pag. 170—191.

huwelijk, met name Ménèt en Mpōs Kòlaq, terwijl zij hem bovendien nog twee zonen schonk, Mĕrah Lama en Panglima Dagang. Hiervan is Panglima Dagang de stamvader van het geslacht Boekét Lah, terwijl uit de stiefzonen Ménèt en Mpōs Kòlaq resp. de geslachten Boekét Ewéh en Goenōng zijn voortgekomen, welk laatste zich—op grond dezer afstamming—een gelijke acht van de Boekéts.

Saëda vestigde zich in de Meerstreek, waar hij, met den titel Mĕrhoem Meukoeta Alam, vorst over allen werd tot de invasie der „Bataq doewö poelōh toedjōh". In den strijd, die hiervan het gevolg was, werd de Boekét-familie gedwongen te vluchten. Saëda ging naar Seroelö terug en verdwijnt in de legende daarmede voorgoed van het tooneel; Mĕrah Lama ging met zijne twee stiefbroeders naar Kĕbajakan, waar hij—in het bezit zijnde van de ornamenten—kĕdjoerōn Boekét werd. Panglima Dagang vestigde zich in Meureudoe. Gedurende het bewind van Mĕrah Lama wist Ménèt door een list de voornaamste bawar, de „keris kepala soeasa" in handen te krijgen en weigerde daarna dit kostbaar bezit aan den rechtmatigen eigenaar terug te geven. Nu wil de adat, dat wie de bawar heeft, ook kĕdjoerōn is, zoodat daardoor Ménèt, die het voornaamste onderdeel ervan in handen had, kĕdjoerōn werd. Panglima Dagang hoorde in Meureudoe van deze zaak en kwam in de Meerstreek terug, om van Mĕrah Lama de overgebleven bawars op te eischen. Daarmede vestigde hij zich te Seroelö en nam eveneens den titel kĕdjoerōn Boekét aan. Door eene weigering om haçil voor den Sultan van Atjeh op te brengen, werd Ménèt gewikkeld in den „prang toedjōh tahoen" welke eindigde met de gevangenneming van tal van rödjö's uit de Meerstreek door de Atjehers. Als losprijs voor deze hoofden moest Ménèt den Atjehschen aanvoerder zijn bawar, de kris, afstaan en verloor daardoor feitelijk zijne aanspraken op het kĕdjoerōnschap, te meer, daar Panglima Dagang, de andere kĕdjoerōn Boekét, er in slaagde den kris terug te koopen en daardoor weder alle bawars in één hand vereenigde. Uit dankbaarheid voor de opofferende daad van Ménèt bleven de hem onderhoorige rödjö's, tegen de adat in, hem, ondanks het gemis der officieele waardigheidsteekenen, toch als kĕdjoerōn beschouwen en steunden zijn opvolger zelfs in een strijd tegen Panglima Dagang's kleinzoon, toentertijd Rödjö Boekét te Seroelö, om den bawar te heroveren. De twist werd na drie maanden strijdens bijgelegd, waarbij alle hoofden den Rödjö Boekét Seroelö, uit het geslacht van Panglima Dagang (Boekét Lah), als kĕdjoerōn Boekét erkenden.

Officieel was nu alles in het reine, zoodat de waardigheid van Kĕdjoerōn (Tjèq) daarna ook steeds in het geslacht Boekét-Lah is gebleven. Dit wil echter niet zeggen, dat Boekét Lah nu ook aan het hoofd staat der overige Boekét-geslachten. Integendeel, de nakomelingen van Ménèt, de Boekét-Ewéh's bleven zich als de gelijken der Boekét-Lah's beschouwen en eveneens den kĕdjoerōnstitel voeren, wat tot voortdurenden naijver en onderlingen strijd aanleiding gaf. Het werd tot een ongeschreven regel, dat als kĕdjoerōn Boekét optrad, diegene der beide Rödjö's, die het gemakkelijkst bereikbaar was, wat natuurlijk tot tallooze intriges en een overwicht van den handigste der twee leidde. Tot onze komst oefende Rödjö Boekét Ewéh zoodoende herhaaldelijk kĕdjoerōns-functies uit; men wendde zich nu tot den eenen, dan tot den anderen, als eene beslissing van den Kĕdjoerōn noodig was. Zoo kwam het dat het geslacht Ewéh, in den laatsten tijd talrijker en welvarender dan het geslacht Lah, steeds meer op den voorgrond trad en, behalve in de woonplaats van den wettigen Kĕdjoerōn, de groote kampong Bintang, in vrijwel het geheele overige Boekét-gebied meer invloed bezat dan het geslacht Lah. Wij hebben door onzen steun te verleenen aan het kĕdjoerōns-geslacht der Boekét-Lah's, de wankele positie van het wettig landschapshoofd weder versterkt en deze algemeen als zoodanig doen erkennen; in inwendige zaken echter, het landschap betreffende, is de invloed der Ewéh's echter nog zeer groot, en staan de twee partijen nog steeds scherp tegenover elkaar.

De bevolking van het Boekét-gebied is gesplitst in de volgende geslachten:

1: Boekét Lah of Mamat
2: Boekét Ewéh of Djaran
3: Goenōng
4: Pĕngoeloe Bĕroeksah
5: Kala of Koeala
6: Pĕngoeloe Moedö
7: Pĕngoeloe Djalél
8: Pĕngoeloe Sagi (of Wakél)
9: Meloeöm
10: Boedjang
11: Timbangan
12: Batén

13: Pĕngoeloe Tjèq Seroelö
14: Lòt
15: Pĕngoeloe Akém
16: Sĕtiö Goenōng
17: Imöm Balé
18: Pĕngoeloe Amal
19: Soekoe
20: Gölö
21: Owaq
22: Rĕdĕlong

Hiervan beschouwen 1, 2, 3, en 4 zich als van één stam (sar-asal) en handhaven dus nog het onderlinge huwelijksverbod.

Ook 5, 6, 7 en 8 zijn ontstaan door splitsing van den stam Kala; nog steeds is de verhouding van Pĕngoeloe Moedö tot Kala als die van moedö tot tjèq. Eveneens wordt het onderling stamverband tusschen dit viertal en No. 15 nog gehandhaafd. Dezelfde verhouding bestaat ook tusschen 9, 10, 11 en 12 als van één stam afkomstig en wordt tevens toegepast op 13, een uit de Dörötstreek hierheen verhuisde groep. Ook het geslacht der Lòt (14) heeft zich niet aan de algemeene zucht tot splitsing en vermeerdering van het aantal rödjö's kunnen onttrekken, zoodat het uit talrijke kleine onderdeelen bestaat, die zich echter nog niet geheel als zelfstandige geslachten voelen. Van de blah Pĕngoeloe Akém (15) heeft zich sedert 1908 weder de blah Sĕtio Goenōng (16) uit ontevredenheid over den Rödjö afgescheiden, na gedurende een 15-tal jaren daarmede één te zijn geweest. De vier volgende blah's (17-20) vormden eertijds ook één stam, waardoor nog steeds het onderling huwelijksverbod gehandhaafd blijft. Nog niet zoo lang geleden vormde dit viertal slechts twee geslachten, Imöm Balé en Soekoe, waarvan zich resp. de geslachten Pĕngoeloe Amal en Gölö afscheidden. Twisten om den voorrang, die aangewakkerd werden door de verdeeldheid in het kĕdjoerōns-geslacht, waren hiervan oorzaak; het hoofd, dat bij Boekét Lah niet terecht kwam, vond natuurlijk gereeden steun bij Boekét Ewéh. Nu is de goede verstandhouding reeds lang weer hersteld, zoodat de afscheiding veel van haar scherpte verloren heeft. Twee kleine afzonderlijke geslachten worden ten slotte gevormd door 21 en 22. Beide zijn afstammelingen van emigranten uit andere streken; de lieden van Rĕ-

dĕlong stammen af van een heilige, die hier begraven ligt, waardoor hun woonplaats altijd een soort wökös-gebied[1]) in Boekét vormde.

Ieder van deze 22 blah's heeft zijn eigen bestuur van rödjö, pĕtoeö en imöm, die voor het meerendeel gevestigd zijn in de groote (moeder-)kampongs Kĕbajakan, Takengön en Bintang, doch hunne onderhoorigen hebben in de talrijke gehuchten (pedösönan's) en kampongs, die van daaruit ontstaan zijn. De meeste rödjö's laten zich bij hunne blah's in die dochter-kampongs vertegenwoordigen door een bödöl, andere oefenen er zelf het gezag uit. Enkele dier bödöls hebben zich eene positie als zelfstandig rödjö over het hun toevertrouwde onderdeel van het geslacht weten te verwerven, doch verhouden zich in naam nog altijd tot hun rödjö als de moedö tot den tjèq. In ieder geval blijkt hier reeds veel meer dan in het gebied van Rödjö Tjèq Bobasan, hoe de voortdurende splitsing der geslachten de bestuursmacht over tallooze kleine autoriteitjes versnippert. Van het gebied van Rödjö Boekét kan men zeggen, dat het is samengesteld uit minstens 22 miniatuur-republiekjes, ongerekend de zelfstandig geworden bödöls, wier leden alle terug te brengen zijn tot een zestal stammen, de oorspronkelijke genealogische eenheden in den ruimeren zin des woords.

Het gebied van Siah Oetama [2]).

Het moge zijn, dat Siah Oetama, in den tijd waarin het kĕdjoerōnschap ingesteld werd, een belangrijke rol speelde in het Gajō-land, thans bestaat zijn gebied uit een enkele onbeduidende kampong, Nòsar, waarvan de zelfstandigheid

---

[1]) Wökös = Atj. Wakeuëh, vgl. „De Atjehers" dl. I p. 128. v. v.

Oorspronkelijke beteekenis:

Wakeuëh (in het Maleisch, Javaansch en Soendaneesch *wakap*) is het Arabische waqf, dit laatste woord duidt goederen aan, die door de eigenaars voor eeuwig aan het verkeer onttrokken en bestemd zijn voor een naar de Moslimsche wet geoorloofd doel. In deze beteekenis ook in Atjeh bekend.

Verbasterde beteekenis:

Veel meer bekend is echter *wakeuëh* ter aanduiding van een gebied of een stuk land, dat door de Soeltans in een eigenaardigen rechtstoestand is gebracht.

Naast andere verklaringen omtrent deze verbasterde instelling, staat die, welke een zuiver politieke beteekenis heeft: Ten einde zich, zoowel in Atjeh-proper als in de Onderhoorigheden, een neutraal observatie- en operatie-terrein te verzekeren, wisten de Soeltans de beschikking te krijgen over een bepaald district, dat direct aan hen ondergeschikt werd, zoodoende onttrokken aan het gezag der oelèëbalangs. De Soeltan stelde daar bijzonder door hem vertrouwde hoofden aan, die zich steeds buiten alle twisten der oelèëbalangs hielden.

[2]) Alsv. p. 191-194.

alleen wegens den eerbied voor den „nahma" (titel) van haar hoofd nimmer betwist werd. De hier woonachtige blah's zijn die van Siah Oetama zelf, verder van Pĕngoeloe Bĕndō en van Imöm Balé, terwijl ook de blah Akém (Boekét) hier enkele leden heeft, echter niet onder een eigen rödjö.

Het gebied van Rödjö Linggö [1])

De Kĕdjoerōn van het stroomgebied der Djĕmèr (boven Djamboe Ajé), hoewel volgens betrouwbare overlevering van Bataksche afkomst genoot steeds bijzondere onderscheiding en gold als de senior onder zijne collega's. Waarschijnlijk was de eerste titularis de aanzienlijkste der Gajōhoofden en ging van de bijzondere eer, die hij van Atjehsche zijde genoot, iets op zijne opvolgers over. Toch is het Dŏrötgebied in geen enkel opzicht het belangrijkste der Gajō-landen. De bevolking is er het geringst in aantal en weinig welvarend. De aard van het terrein laat hier minder dan elders het ontstaan van groote kampongcomplexen met de daarvoor noodzakelijke uitgestrekte bouw- en weidevelden toe; de hoogvlakte bestaat uit de kleine afgezonderde dalen van de bronriviertjes der Djamboe Ajé, gescheiden door hooge ruggen die het onderlinge verkeer tusschen de kleine nederzettingen in die valleien sterk bemoeilijken. Daaraan zal het ook wel toe te schrijven zijn, dat de bevolking hier nog veel meer dan elders in het Gajōland is overgegaan tot de vorming van zelfstandige kleine eenheden. Vinden we in de reeds behandelde landschappen een betrekkelijk klein aantal hoofdstammen, d.w.z. oorspronkelijke, niet door onderling huwelijksverbod verbonden, genealogische eenheden, welke zich later in vele takken (geslachten) gesplitst hebben, — het gebied van Kĕdjoerōn Linggö bevat daarentegen tal van miniatuurstammetjes, kleine, ieder geheel op zich zelf staande genealogische eenheden, welker samenhang tot grootere (stam-) eenheden, zoo die ooit bestaan heeft, reeds geheel verloren is gegaan.

Het ver uiteenwonen in de kleine, geisoleerde nederzettingen, vaak bestaande uit slechts enkele families, zou voor de mannen het zoeken naar vrouwen te moeilijk maken, wanneer door stamverwantschap met de naaste buren het onderlinge huwelijksverbod met deze gehandhaafd moest blijven. Waarschijnlijk zal de bevolking dus hier eerder dan elders er toe overgegaan zijn om die

[1]) Alsv. p. 194-219.

knellende banden tusschen de oorspronkelijk tot één stam behoorende geslachten kunstmatig los te maken (bĕpĕnrata). Daardoor vindt men hier thans wel een dertigtal verschillende geheel zelfstandige geslachten, waarvan er een achttal ook in de Meerstreek vertegenwoordigd is. Vele daarvan bewonen slechts eene enkele onbeduidende nederzetting van een paar huizen; van andere zijn weer leden uitgezwermd over ver uiteenliggende kampongs, waar zij er snel toe overgaan afzonderlijke blah's onder eigen rödjö's te vormen. Zoo is het aantal rödjö's en zelfstandige bödöls misschien wel 3 of 4 maal grooter dan dat der geslachten.

Tot de voornaamste stammen behoort in de eerste plaats de Linggöstam zelf, die gesplitst is in een ouderen en een jongeren tak, waar tusschen het huwelijksverbod ook reeds is opgeheven. Uit den ouderen tak, Linggö Tjèq, komen de Kĕdjoerōns voort, terwijl de jongere, Linggö Moedö, staat onder het bestuur van den Kĕdjoerön Moedö. Het geslacht Linggö Tjèq is weer gesplitst in twee loten, waarvan de jongste, de blah Gadéng, zich nog ondergeschikt aan den oudste acht. Het hoofd der blah Gadéng is de rödjö Ama-n-Njaq, die den Kĕdjoerōn Linggö in zijne bestuursfuncties terzijde staat. In oude tijden was deze taak opgedragen aan den Pĕngoeloe Linggö en den Kaja Lōmōt, toen voorname rödjö's, thans eenvoudige blah-hoofden zonder eenig aanzien.

Alleen in de Isaq-vallei vindt men een stam van grooteren omvang, welke zich weder één acht met de overal verspreide Moenté's en Lòt's. Deze heeft zich hier gesplitst in een vijftal takken, die eertijds tezamen stonden onder den Kĕpala Akal [1]), terwijl later diens macht verminderde en de Pĕngoeloe Tjèq der blah Dàh de suprematie uitoefende. Een dertigtal jaren geleden veroorzaakte een burgertwist de volkomen scheiding der vijf geslachten en trad de Kĕpala Akal als Rödjö in eenige der voornaamste nederzettingen van de Isaq-vallei, weer wat meer op den voorgrond.

Het is overigens overbodig eene opsomming te geven van de talrijke

[1]) De Kepala Akal behoorde tot de legendarische Si-pitoe (de zeven) of si-mpat-belas (de veertien), een aantal rödjö's, die eertijds door den sultan van Atjeh erkend zouden zijn door het geschenk van een bawar, en daaraan een zeker aanzien boven de overige Gajo'sche rödjö's konden ontleenen. De meesten ervan vond men in de Dörötstreek; nu nog zijn sommige van hen min of meer voorname rödjö's, terwijl anderen macht en aanzien reeds geheel verloren hebben. In den tegenwoordigen tijd heeft deze instelling alle belang verloren, en behoeft ze slechts curiositeitshalve genoemd te worden. Zie De Gajōlanden p. 100 e.v.

zelfstandige, doch hoogst onbeduidende stammen en geslachten, die de bevolking van het Linggö-gebied uitmaken. De samensmelting ervan tot grootere eenheden zal wellicht wegens de bestaande, door het land zelf begunstigde, scherpe stamafscheiding moeilijk gaan; daarentegen zal het hier waarschijnlijk minder moeilijk vallen het territoriale bestuursbegrip op de genealogische bestuursvormen te enten, daar in de kleine nederzettingen meestal slechts één genealogische eenheid gevestigd is, of althans daar de overhand heeft.

Het landschap Gajō Loeös [1])

Dit gebied van den Kĕdjoerōn Pĕtiambang vormt de onderafdeeling Gajō Loeös; het strekt zich uit over de hoogvlakte met de daaraan grenzende Westelijke valleien van de zijrivieren der Tripö en het brongebied der Alas-rivier (Woï ni Agoesōn). Het bezit eene talrijke, in flinke kampongs gevestigde bevolking, wier bestuursinstellingen in vele opzichten afwijken van de normale bestuurs-inrichting, zooals wij deze in de drie eerste Gajō-landschappen ontmoetten.

Ofschoon het gebied van den Kĕdjoerōn Pĕtiambang grooter en in vele opzichten belangrijker is dan dat zijner mede-kĕdjoerōns, staat hij in gezag en aanzien verre bij hen ten achter. Behalve bij zijn eigen stam en enkele der daarmede nauwer verbonden buren, bezat hij in de jaren voor onze komst geen feitelijk gezag meer en werd door het meerendeel der rödjö's in zijn gebied, van wie er verscheidene heel wat machtiger waren dan hijzelf, veronachtzaamd, vaak zelfs bestreden (o. a. in twee oorlogen met den machtigen stam Boekét[2]), in het einde der vorige eeuw).

Waar we onder de blah's van de overige Gajō-landschappen eene neiging konden waarnemen tot steeds verdere splitsing en decentralisatie van het gezag vinden wij hier daarentegen het verschijnsel, dat geslachten, die zich eerst van de stam-eenheid losgescheurd hadden en geheel zelfstandig waren geworden, daarna weder gehoorzaamden aan een drang tot samengaan en vanzelf overgingen tot het vormen van geslachts-bonden als grootere bestuurs-eenheden. In plaats dat echter het oorspronkelijke stamverband bij die jongere bijeenvoeging altijd weder op den voorgrond trad, schijnt de aantrekkingskracht daarbij meestal

[1]) De Gajōlanden, p. 219—254

[2]) Niet verwant met de Boekéts uit de Meerstreek.

uitgegaan te zijn van een of ander geslacht dat zich bijzonder in macht en aanzien verheugde, en daardoor naburige blah's ertoe kon brengen zich onder zijne bescherming te stellen in de verhouding van moedö tot tjèq.

Ook de elders reeds gevonden splitsing van een geslacht onder een ouderen (tjèq) en een jongeren (moedö) tak der rödjö-familie is in de Gajō-Loeös zeer frequent en gaf eveneens aanleiding tot de vorming van dergelijke geslachtsfederaties, door ons met den naam tjèq-schappen bestempeld.

Over het algemeen heeft in zoo'n federatie de tjèq ongeveer dezelfde rechten, welke een kĕdjoerōn elders over zijne ondergeschikte rödjö's uitoefent. Hij moet zijne toestemming (dōa = zegen) geven bij de benoeming van een rödjö moedö en vertegenwoordigt de geheele federatie bij den kĕdjoerōn, als hij zich tenminste van den laatste iets aan wil trekken.

Behalve moedö's hebben de tjèq's meestal nog wakél's onder zich, die inderdaad niet anders zijn dan rödjö's over een onderdeel van den stam of het geslacht. In verband met de splitsing der ödöthoofden in tjèq's en moedö's heeft men ook aan de „hoekōm" in vele gevallen twee vertegenwoordigers gegeven, namelijk onder den imöm nog een katép, die hetzelfde doet als de imöm, maar bij een ander hoofd, meestal bij den moedö. Eindelijk heeft de zucht van al die verschillende autoriteiten om elk weer rödjö te spelen, ten gevolge gehad, dat niet alleen de tjèq en de moedö, maar ook de wakél en de imöm en soms zelfs de katép, ieder nog een eigen toeö hebben waarvan dan meestal de toeö van den tjèq, als toeö dölöm wordt aangeduid. Men noemt hier den tjèq, den moedö, den wakél, den imöm en den katép tezamen de „tangké si limö", de vijf stelen, die met hunne respectieve toeö's bij elke zaak van gewicht aanwezig of vertegenwoordigd behooren te zijn. Van de ödöt-inkomsten behooren de tjèq $^1/_2$, de moedö en de wakél ieder $^1/_4$ te ontvangen, welke daarvan weer een deel aan hunne toeö's afdragen.

Deze verhoudingen ontstonden dus voornamelijk door talrijkheid van den stam, die eenerzijds splitsing, maar anderzijds ook eene suprematie over andere geslachten ten gevolge had, en voorts door onderlingen naijver van de leden der rödjö-familie. Verminderde het aanzien van den tjèq, dan viel zulk eene federatie licht weer uiteen en maakten de deelen zich opnieuw zelfstandig, of werden moedö van een anderen tjèq. Onder degenen, die een anderen rödjö als hun tjèq

erkennen, zijn er ook weer, die op hun beurt als tjèq staan tegenover een moedö in de eigen stamgemeenschap. De laatste staat dan niet in rechtstreeksche verhouding tot den hoogeren tjèq, nog minder dus tot den kĕdjoerōn.

Het is begrijpelijk, dat dergelijke, vaak half afgedwongen machtsverhoudingen tusschen de blah's onderling, aanleiding moesten zijn tot herhaalde burgeroorlogen. Nu eens achtte een moedö zich te groot om nog langer onder zijn stamverwanten tjèq te staan, dan weer trachtte de eene tjèq den ander zijne onderhoorige moedö's te ontnemen. Het ging zoo voortdurend op en neer; vaak duurde een tjèqschap in naam voort, terwijl de moedö zich al lang geheel zelfstandig gevoelde. Wij zijn bij onze komst begonnen met eene behoorlijke regeling der positie en machtsverhoudingen van de tjèq-schappen, teneinde daarop eene behoorlijke bestuurs-organisatie te kunnen bouwen. In de Gajō-Loeös zijn dus niet de afzonderlijke geslachten door ons als bestuurs-eenheden beschouwd, doch hebben wij de tjèq-schappen daarvoor in de plaats gesteld, wier hoofden thans, als bezoldigde bestuurs-organen, onder den Kĕdjoerōn Pĕtiambang en met behulp der hun ondergeschikte moedö's enz., de bestuursfunctiën vervullen.

Thans vindt men in de Gajō-Loeös de volgende tjèqschappen en onderhoorigheden daarvan:

Tjèqschappen	Onderhoorigheden.
1: Pĕnampaɣan:	Lĕmbé en Sĕpang Oréng met Gadjah Péndéng met Pĕrtéq en Lĕstèn
2: Gölö:	Pĕnggalangan Koetö Sĕré Lĕmpōh
3: Pòrang:	Koetö Boekét
4: Mbatjang.	
5: Boekét:	Doerén Rödjö Silö Panggōr
6: Koetö Lintang:	Koetö Blang Badaq

Tjèqschappen	Onderhoorigheden.
7: Rĕma:	Tjiké Oeloe-n-Tanòh Böndör Klipah Kòng Rékét Dĕkat
8: Tampèng:	Brandang
9: Pĕnòsan:	Kĕtoekah Akal Angasan
10; Pĕparéq (Dĕkat):	Pĕparéq Goïp
11: Gĕgarang:	Koetö Oedjōng
12: Tjané Oekön (Kĕmala Rödjö): .	Tjané Tōa Ampa Kòlaq Kōnéng met Kōpōr, Manggang en Söndörön Pinang Rōgōp
13: Lĕmpĕlam (Kĕmala Dĕrna): . .	Toenggöl Kĕndawi Koetö Daloe
14: Rĕmōkōt:	Koetö Tinggi
15: Pasér:	Rĕröbö
16: Padang:	Lĕmpĕlam Pinang Roempi
17: Trangōn.	
18: Lĕmpĕlam Djabō	

Van deze 18 is de tjèq van Pĕnampaʿan tevens Kĕdjoerōn Pĕtiambang met een zelfs nu nog vrijwel theoretisch gezag over de meeste overige tjèq's. Het kĕdjoerōnsgeslacht heeft zich in twee takken gesplitst, waarvan de oudere tak onder het bestuur van den Kĕdjoerōn als Rödjö Tjèq staat, terwijl over de jongere helft de Kĕdjoerōn Moedö gezag voert. Het geslacht der Tjèq's zelf splitste zich weer in drie takken, afstammende van een rödjö tjèq, die twee zonen en

eene dochter naliet. Het nageslacht der dochter bekleedt thans erfelijk de functie van Toeö dölöm van Pĕnampaɣan; de afstammelingen der beide zonen, de lahen bĕngsoe-takken, leverden beurtelings de kĕdjoerōns. Vóór onze komst had de kĕdjoerōn uitsluitend macht in zijne eigen kampong Pĕnampaɣan; een tjèq-schap over andere geslachten oefende hij niet eens uit.

Herhaalde oorlogen, welke door Penampaɣan tegen een groot deel der Gajō-Loeös onder aanvoering van het machtige Boekét-geslacht gevoerd moesten worden, strekten niet om het aanzien van den kĕdjoerōn te verhoogen en ontnamen hem ten slotte zelfs de geringste fictie van oppermacht; hij werd een speelbal van enkele andere tjèq's, die hem naar willekeur uit zijn ambt ontzetten of zijn opperhoogheid geheel vergaten. De traditie wilde, dat alle voorname hoofden van Gajō Loeös hunne medewerking moesten verleenen om den kĕdjoerōn te kiezen. Eertijds waren er twaalf van die „keurvorsten", doch in de laatste jaren voor onze komst waren het ten slotte alleen de hoofden van een viertal in Oostelijk Gajō Loeös wonende geslachten, die zich nog iets om de in verval geraakte waardigheid bekommerden en de benoeming van een nieuwen kĕdjoerōn geheel aan zich wisten te trekken. Het waren de z. g. Rödjö berampat, n. l. Gölö, Pòrang, Boekét en Koetö Lintang, waarvan de twee eerste meestal des kĕdjoerōns medestanders, de twee laatste altijd zijne heftigste tegenstanders zijn geweest.

In 1902 was er weer eens, na kort tijdsverloop, een kĕdjoerōn verjaagd; een feit waarvan een vroeger reeds verjaagde kĕdjoerōn, die sedert in Tamiang woonde en relaties met ons bestuur had, gebruik maakte om zijn zoontje Bédén tot kĕdjoerōn te doen verkiezen. Korten tijd daarna bracht hij den minderjarigen kĕdjoerōn heimelijk uit de Gajō Loeös naar Koeta Radja, waar deze (dus zonder het verplichte overleg met de overige Rödjö's der Gajō Loeös) de „Korte Verklaring" teekende. In 1904 voerde de colonne van Daalen dezen, in naam wettigen, kĕdjoerōn met zich mee naar zijn land en liet hem daar weder als zoodanig erkennen. Sedert is de geschiedenis van ons bestuur in de Gajō Loeös er voortdurend een geweest van een volhardend streven onzerzijds om den Kĕdjoerōn ook de werkelijke macht van een centraal landsvorst te geven en van een hevig verzet der overige tjèqs tegen dit opgedrongen gezag der geminachte Kĕdjoerōns-

familie [1]). De wijze waarop de laatste van onzen steun gebruik maakte ten koste van de rechten der overige tjèqs, deed het verzet nog toenemen. Zoo wist zij gedaan te krijgen, dat de onder haar doodsvijand Boekét staande nederzettingen op de hoogvlakte van Serbödjadi (Oréng met Gadjah en Péndéng met Pertéq en Lestèn) [2]), zich van dien tjèq afscheidden en Penampaʿan, dus den kĕdjoerōn, als tjèq erkenden. In 1908 werden deze nederzettingen bij de toen opgerichte onderafdeeling Serbödjadi gevoegd, wat echter tot vele bezwaren aanleiding gaf, zoodat ze in 1909 (G. B. 28 Sept. No. 2, St. 417) weder bij de Gajō Loeös kwamen en sedert tot het tjèq-schap Penampaʿan bleven behooren. Ook op andere wijzen wist de kĕdjoerōnsfamilie uit de voor haar momenteel gunstige omstandigheden munt te slaan, zoodat de haat tegen haar algemeen werd en een der oorzaken was van de, langen tijd zeer ongunstige, politieke toestanden. Kĕdjoerōn Bédén werd in 1910 vermoord, waarna met medewerking van de andere tjèqs een opvolger werd verkozen, die meer in den smaak viel, zoodat de politieke toestand sedert sterk verbeterde. Nog steeds is echter het bestuur over het landschap zeer weinig gecentraliseerd. De tjèq's maken zelfstandig hunne zaken uit en willen hoogstens den tegenwoordigen kĕdjoerōn, uit achting voor den persoon, als raadgever erkennen.

Onder de 17 bovengenoemde tjèqschappen (buiten Penampaʿan) staan er weer drie, Pĕparéq, Penòsan en Gĕgarang [3]) in nauwere verbinding tot elkaar. Zij vormen de federatie der „toeloe sagi", eene triple-alliantie tot onderlingen hulp tegen vijanden, welke sedert ons bestuurstoezicht veel van haar bestaansredenen en daardoor van haar kracht verloren heeft.

Afzonderlijk moeten nog genoemd worden de twee zelfstandige rödjöschappen Mbatjang en Tampōr, die eertijds als wökös (wakeuë, vrijheerlijk) golden, en geen der tjèqs, evenmin als den Kĕdjoerōn, boven zich erkenden, doch thans aan den laatste ondergeschikt heeten.

---

[1]) Algemeen meende men in de Gajō Loeös, dat Bédén en zijn vader het land aan de „Kompeni" verkocht hadden.

[2]) De Gajō-landen p. 237 e. v.

[3]) Door Sn. H. nog opgegeven als moedö van Peparéq, thans zelfstandig; evenzoo is thans ook zelfstandig Tampéng, volgens Sn. H. een onderhoorigheid van Rema

Onder onzen drang krijgen de hoofden der tjèq-schappen steeds meer territoriale bestuursmacht, terwijl aan de hoofden der onderhoorige geslachten langzamerhand alleen de handhaving der ödöt en enkele ondergeschikte bestuursfuncties worden toevertrouwd. Om een indruk te krijgen van deze langzaam voortschrijdende ontbinding van het zuiver-genealogische bestuur, volge ten slotte, aan de hand van Prof. Dr. Snouck Hurgronje's standaardwerk, een overzicht van den feitelijken samenhang der geslachten, welke thans als „Onderhoorigheden" over de verschillende tjèqs verdeeld zijn. Hiervoor diene het volgende staatje, waarbij de geslachten naar hun stamverband (volgens het onderling huwelijksverbod) gegroepeerd zijn en de cijfers achter ieder geslacht de tjèq-schappen uit de voorgaande opgave aanduiden.

a: Gölö (2)-Pòrang (3)-Pĕampaʿan (1)-Lĕmbé (1).

b: Lĕmpōh (2)

c: Koetö Sĕré (2)-Sĕpang (1).

d: Mbatjang (4)

e: Koetö Bintang (6)-Boekét (5)

f: Badaq (6)

g: Panggōr (5)

h: Oréng (1)-Reröbö (15)

i: Rĕma (7)-Tjiké (7)-Tampèng (8)-Brandang (8)

j: Oeloe-n-Tanòh (7)

k: Böndör Klipah (7)

l: Pĕnòsan (9)-Pasér (15)

m: Pĕparéq (10)-Pĕnggalangan (2)-Gĕgarang (11)-Koetö Oedjōng (11)-Rĕmōkōt (14)-Lĕmpĕlam Djabō (18)-Trangōn (17)-Padang (16).

n: Tjané Oekön (12)-Tjané Tōa (12)-Ampa Kòlaq (12)-Konéng (12)-Söndörön (12); de z. g. anaq-si-pitoe vormend.

o: Lĕmpĕlam (13)-Toenggöl (13)-Koetö Daloe (13)-Kĕndawi (13)-Rékét-Dĕkat (7)-Kòng (7).

Men ziet uit deze groepeering heel duidelijk, dat het stamverband bij het vormen van zoo'n tjèq-schap niet den doorslag heeft gegeven; hierdoor is de Gajō-Loeös een belangrijken stap verder op den weg welke tot eene territoriale bestuursregeling voert, dan bijvoorbeeld de nog volkomen in hunne genealogische banden geknelde gebieden der kĕdjoerōns Boekét en Linggö.

Het gebied van den Kĕdjoerōn Abōq. [1])

Dit uitgestrekte, doch weinig bewoonde en weinig welvarende landschap strekt zich uit over de hoogvlakte van Serbödjadi en vormt met de onderhoorigheden Bōnén (gebied van Pĕngoeloe Pĕnarōn) Sĕmboeang (gebied van Kĕdjoerōn Tandél), Djĕrnéh (gebied van Pĕngoeloe Djĕrnéh) en Tampōr gezamenlijk de onderafdeeling Serbödjadi.

Volgens de overlevering heeft de eerste ontginning van Serbödjadi ongeveer een eeuw geleden plaats gehad en wel vanuit het gebied van Kĕdjoerōn Linggö. Hoewel zich later ook uit andere streken van de Gajō-landen, als Siah Oetama, Gajō-Loeös enz., hier immigranten vestigden, bleven de lieden uit de Dörötstreek toch steeds de overhand behouden. Langen tijd heeft Kĕdjoerōn Linggö dan ook op grond van deze afstamming aanspraken op Serbödjadi doen gelden en, vooral in den begintijd der kolonisatie, daar een soort van opperhoogheid weten uit te oefenen, die bij de toenemende ontwikkeling van Serbödjadi ten slotte in een vriendschapsband tusschen de twee landschappen overging.

De eerste ontginners van het land worden thans aangeduid als Mòjang Toealang en Mòjang Terdjoen, die zich in de eigenlijke Serbödjadi-vallei vestigden, en Mòjang Bōnén, die de vlakte van Bōnén en Sĕmboeang tot woonplaats uitkoos.

De afstammelingen van Mòjang Toealang vormden het oudste deel der bevolking en oefenden daardoor in den beginne onder hun Rödjö Banta een zeker overwicht uit. Bij de gestadige toeneming der bevolking werd echter door den Kĕdjoerōn Linggö als zijn vertegenwoordiger een algemeen hoofd over de verschillende nederzettingen uit de Döröt aangesteld met den titel Mĕrah [2]) Abōq. Diens opvolgers gingen zich steeds meer als zelfstandig landschapshoofd gedragen en namen allengs den titel Kĕdjoerōn Abōq aan, zonder dat daarmede in dien tijd echter eene gelijkstelling van den titularis met de Si-Opàt van het Gajō-land bedoeld werd, zooals later door de erkenning van den Sultan van Atjeh, maar bovenal door onzen steun plaats had. Het hoofd van den Toealang-stam, de Rödjö Banta, werd blijkbaar voor de positie van centraal hoofd niet geschikt geacht; hij werd wel ondergeschikt aan den nieuwen Kĕdjoerōn, maar bekleedt nog steeds eene voorname positie boven de overige rödjö's.

[1]) De Gajōlanden: p. 254-267.

[2]) Zie omtrent dezen titel a. v. p. 99.

In den loop der tijden hebben de afstammelingen van Mòjang Toealang en Mòjang Tĕrdjoen zich zoo nauw aaneengesloten, dat zij nu één grooten stam, den stam van Serbödjadi, vormen, tusschen wier blah's een algemeen onderling huwelijksverbod geldt, dat echter in den laatsten tijd door onzen bestuursinvloed nogal aangevochten schijnt te worden.

Deze twee vereenigde stammen Toealang en Tĕrdjoen omvatten thans, behalve het kĕdjoerōnsgeslacht zelve, nog de blah's Lĕlés (pĕngoeloe Gĕrĕpa), Tĕroedjaq en Nòsar (pĕngoeloe Moedém), Oedjōng Karang (Rödjö Banta) en Nalōn (pĕngoeloe Nalōn). Het kĕdjoerōns-geslacht staat onder den Kĕdjoerōn zelve, bijgestaan door den Panglima Tjèq en den Imöm Balé, terwijl ook de bijna zelfstandige blah Koetö Taréng onder den Pĕngoeloe Taréng er deel van uitmaakt. Ten slotte vindt men in het eigen gebied van den Kĕdjoerōn Abōq nog als zelfstandige blah's, die niet door onderling huwelijksverbod met elkaar of den Serbödjadi-stam verbonden zijn, de geslachten:

Sikoeolon (pĕngoeloe Sikoeölön), Onéng (pĕngoeloe Onéng), Boegaq, (pĕngoeloe Boegaq) Djĕréng (een zelfstandig onderdeel van den Bōnén-stam onder een eigen pĕngoeloe Djĕréng) Tönggö, (een groep afstammelingen van uitgeweken Atjehers onder een eigen pengoeloe) en ten slotte de overal verspreide Lòt onder Pĕngoeloe Sĕrampaq.

In het bestuur over zijn landschap wordt de Kĕdjoerōn in de eerste plaats bijgestaan door de „tangké-si-tigö", de „drie stelen" n. l. de boven de overige blahhoofden staande Rödjö Banta, Pĕngoeloe Tjèq en Imöm Balé; terwijl hij voorts bij belangrijke algemeene bestuurszaken in plaats van met alle geslachtshoofden, slechts behoeft te overleggen met de „si waloe", zijnde acht rödjö's der hem onderhoorige blah's n. l.;

1: Pĕngoeloe Gĕrĕpa (Lĕlés)
2: „ Nalón
3: „ Taréng
4: „ Onéng
5: „ Djĕréng
6; „ Sikoeölön
7: „ Boegaq
8: „ Lòt

Bij de bespreking van de bestuursinstellingen op de Oostkust van Atjeh vonden wij daar verschillende territoriale bestuurs-organen, welke klaarblijkelijk uit de vroegere stamhoofden ontstaan waren. Dit waren de datoe ampat- en de datoe delapan soekoe, die thans staan boven de dorpshoofden (vroegere stamhoofden), welke eertijds evenveel hadden in te brengen als zij. De instelling der tangké-hoofden (de vierde raadsman van den Kĕdjoerōn, de Rödjö moedö, is geheel aan hem ondergeschikt gebleven) en der siwaloe, de acht rödjö's, met voorbijgaan van alle overige blah-hoofden tot raadslieden van den Kĕdjoerōn gekozen, herinnert hieraan en schijnt beschouwd te mogen worden als een kleinen stap in de richting van een territoriale bestuurs-organisatie onder den Kĕdjoerōn.

Waar de overige Gajō-landschappen niet eene dergelijke instelling, bestaande uit enkele rödjö's met eene bevoorrechte positie, kennen, is de onderstelling gewettigd, dat deze hier door invloed van buitenaf, in dit geval van de Tamiangsche landschappen, ontstaan is. Inderdaad heeft Serbödjadi, meer dan de overige zeer ge-isoleerde Gajō-landschappen, reeds in vroegeren tijd met de buitenwereld, vooral met de Tamiangsche landschappen, in verbinding gestaan, terwijl in den tijd van onze militaire actie in die streken vele Tamiangers uitweken en zich hier vestigden. Een bewijs voor die nauwere relaties geven ook wel de aanspraken, welke de vorst van Karang een vijftigtal jaren geleden op Serbödjadi wilde doen gelden, toen de rechten van den Kĕdjoerōn Linggö reeds langzamerhand in het vergeetboek waren geraakt. Hij grondvestte deze aanspraken op eene sarakata van den Sultan van Atjeh waarin hem het geheele boven-stroomgebied van de Simpang kanan, waartoe dat der Lĕstén en der Péndéng behooren, zou zijn toegewezen. Een oorlog tusschen Sĕrbödjadi en Karang was hiervan het gevolg, waarin de hoofden van Gajō-Loeös dit laatste landschap te hulp kwamen. Zoodoende kwamen de landstreken Oréng, Péndéng en Tampōr, welke geografisch tot Serbödjadi behooren doch van uit de Gajō Loeös bevolkt zijn, deels onder den Pĕtiambang, deels onder den Tjèq van Boekét (Gajō Loeös). Wij zagen reeds hoe de laatste door intriges van den Kĕdjoerōn Pĕtiambang, zijn deel weer aan dezen moest afstaan. Bij de oprichting der onderafdeeling Sĕrbödjadi in 1908 herstelden wij eerst de natuurlijke grenzen, zoodat dit gebied dus weder geheel bij Serbödjadi kwam. Reeds in 1909 moest hierin echter wegens de vele bestuursmoeilijkheden verandering gebracht worden voor Oréng en Péndéng, die sedert weder onder

den Pĕtiambang zijn gekomen. Tampōr bleef echter behooren tot de onderafdeeling Serbödjadi, daar de afstand tusschen dit kampongcomplex en Blang Kĕdjĕrèn te groot is voor een behoorlijk bestuurstoezicht. De bevolking van Tampōr acht zich echter niet ondergeschikt aan den Kĕdjoerōn Abōq, doch handhaaft in naam hare onderhoorigheid aan den Kĕdjoerōn Pĕtiambang; inderdaad voelt ze zich onder haar hoofd, den Gĕtjèq van Tampōr, volkomen zelfstandig.

Minder onafhankelijk ten opzichte van den Kĕdjoerōn Abōq staan de drie onderhoorigheden Bōnén, Sĕmboeang en Djĕrnéh.

Wij lazen reeds, dat onder de eerste ontginners der hoogvlakte van Serbödjadi ook genoemd werd Mòjang Bōnén, die, afkomstig uit Pĕnarōn in de Dörötstreek, zich hier in het brongebied der Bōnén-rivier vestigde. Zijne afstammelingen hebben hun stam-eenheid goed weten te bewaren, en hoewel zich later ook andere elementen naast den Bōnénstam in deze streken vestigden, behield de laatste, onder het stamhoofd Pĕngoeloe Pĕnarōn, hier steeds het overwicht. Ook aan den machtiger Kĕdjoerōn Abōq is Bōnén nimmer ondergeschikt geworden.

Reeds voor onze komst bestond er in de laatste jaren echter eene neiging bij het zwakkere Bōnén zelf, om zich nauwer bij Kĕdjoerōn Abōq aan te sluiten, zoodat het ons niet moeilijk viel de absolute zelfstandigheid te vervangen door een onderhoorig-zijn aan den laatste, wat de centralisatie van het bestuur ten goede kwam.

Onder den Pĕngoeloe Pĕnarōn vindt men, behalve de ondergeschikte blahhoofden van zijn eigen stam Bōnén, waarvan een deel onder den Imōm Bōnén meer zelfstandigheid bezit, nog enkele, later uit de Döröt hierheen geëmigreerde geslachten, n. l. Meloeöm en Isaq, waarover Bōnén het tjèqschap uitoefent.

Sĕmboeang werd eveneens bevolkt uit het Dörötgebied, door bewoners van Landé, die hun stam-eenheid hier ongeschonden hebben gehandhaafd. De eerste ontginners kochten het land in de Sĕmboeang-vallei van den Pĕngoeloe Pĕnarōn van Bōnén; op grond daarvan beschouwen hunne afstammelingen zich als onafhankelijk van den laatste en nam hun hoofd, Pĕngoeloe Tandél, een soort van vrijheerlijke positie in tusschen de overige hoofden van Sĕrbödjadi. Door het geringe aantal zijner onderhoorigen had hij echter ook reeds sinds lang nauwere aansluiting bij den Kĕdjoerōn Abōq gezocht, zoodat wij hem bij onze komst geheel onderhoorig aan dezen laatste konden maken.

De bewoners van Djĕrnéh zijn afkomstig uit de Gajō Loeös, doch sterk vermengd met de gedurende den tijd der militaire actie naar hier uitgeweken Tamiangers. De streek is gewijd aan de nagedachtenis van een heilige, wiens nakomelingen hier als Pĕngoeloe Kandang gevestigd bleven. De Sultan van Atjeh bevestigde dit geslacht in zijne onafhankelijke positie, waardoor Djĕrnéh, evenals bijv. Rĕdĕlong in het Boekét-gebied, een soort wökösgebied werd. De onbelangrijke nederzetting is thans echter ondergeschikt aan den Kĕdjoerōn Abōq verklaard.

Resumeerende, vinden wij dus dat het grootste deel van Sĕrbödjadi behoort tot een viertal stammen, die niet door het onderling huwelijksverbod met elkaar verbonden zijn, n. l. die van eigenlijk Sĕrbödjadi, (de onderhoorigen van Kĕdjoerōn Abōq, Rödjö Banta, enz., die gevormd worden door de afstammelingen van Mòjang Toealang en Mòjang Tĕrdjoen), vervolgens de Bōnénstam, die ook in het gebied van Kĕdjoerōn Abōq vertegenwoordigd is (Djéréng); ten slotte de twee later hier gevestigde genealogische eenheden, n.l. Landé (Sĕmboeang) en Djĕrnéh. Hiernaast vindt men blah's van in hoofdzaak elders gevestigde stammen, zooals Boegaq, Lòt, Tönggö, Meloeöm, Isaq, Sĕkoeölön en Onéng.

Tusschen hen en de vier hoofdstammen geldt het huwelijksverbod niet, evenmin tusschen deze kleine blah's onderling, behalve tusschen Isaq, Boegaq en Lòt, die hier als eene oorspronkelijke stameenheid beschouwd worden.

Ook hier tracht het Bestuur, door het onderling uitwisselen van verspreid wonende blah-leden te bevorderen, langzamerhand tot goed-afgeronde gebiedsdeelen voor elk hoofd eener genealogische eenheid te komen, om daaruit ten slotte een zuiver territoriaal bestuur op te kunnen bouwen, bestaande uit den Kĕdjoerōn, de Tangké si tigö, de si Waloe en de drie onderhoorige Pengoeloe's, terwijl de overige blah-hoofden dan door het vormen van tjèq-schappen aan deze hoofden ondergeschikt kunnen worden. Evenals in heel het overige Gajōland, gaat de ontwikkeling dezer territoriale bestuurs-instelling slechts zeer langzaam en moet er op dat gebied nog zeer veel geduld geoefend worden, voordat afdoende resultaten kunnen worden aangewezen.

DE ALASLANDEN.

Vóór 1904 waren onze aanrakingen met de bewoners der Alas-vallei slechts van weinig beteekenis; wij wisten zoo goed als niets van land en volk

af. De zegetocht van den (toenmaligen) overste van Daalen (Juni 1904) bracht het land ineens geheel onder onze macht en sedert hebben wij er — niet zonder hardnekkig verzet te ondervinden, vooral in de beginjaren — een toestand van orde en rust geschapen, welke aan de welvaart der bevolking ten goede gekomen is. De groote verkeersweg via de Karo-hoogvlakte naar de Oostkust van Sumatra heeft het eertijds zoo afgezonderde gebied wijd geopend voor de ondernemingsgeest ter Oostkust, welke steeds ruimer veld van werkzaamheid zoekt en hier een krachtigen steun voor de ontwikkeling van het land kan zijn. De invloed van ons optreden is hier — méér dan in de Gajō-landen — duidelijk merkbaar; vooral voorzoover betreft de regeling der hier tevoren hoogst verwarde bestuurstoestanden is het Alasland de Gajō-landen reeds ver vooruit. De territoriale organisatie, welke in de Gajō-landschappen nog als een betrekkelijk ver verwijderd desideratum moet worden beschouwd, heeft in de Alaslanden reeds haar beslag gekregen volgens dezelfde leidende gedachte, die er ginds nog slechts den grondslag voor kon leggen. Alvorens echter eene uiteenzetting te geven van deze organisatie, welke sedert 1914 geheel in werking is getreden, moeten wij, tot goed begrip dier regeling, een stap terug gaan om een overzicht te geven van de toestanden, zooals die waren bij onze vestiging in de Alasvallei.

Het is te betreuren, dat er voor de Alaslanden geen Snouck Hurgronje geweest is, om, zooals deze geleerde dat gedaan heeft voor Groot-Atjeh en de Gajō-landen, de, van de daar gevondene in vele opzichten sterk afwijkende, toestanden in de Alasvallei tot in détails na te speuren en hun ontstaan voorzooveel mogelijk te verklaren. Voor het volgende overzicht hebben wij in hoofdzaak kunnen putten uit eene uitgebreide bestuursnota [1]), welke vrijwel alles bevat, wat van die vroegere toestanden bekend is geraakt.

Bij onze komst in het Alasland troffen wij daar eene hoogst verwarde tweeslachtige bestuursregeling aan, welke in haar onderste lagen nog berustte op de oorspronkelijke genealogische verhoudingen, terwijl daar boven een indeeling in twee landschappen was ontstaan met een soort centraal territoriaal bestuur, dat waarschijnlijk aan invloeden van buiten-af zijn ontstaan te danken had.

Evenals in de Gajō-landen, vormde ook hier het geslacht volgens de

[1]) Memorie van Overgave van den controleur Christan dd. 10 Jan. 1915.

patriarchale-afstamming eene genealogische bestuurseenheid (soekoe), welke eertijds geen ander gezag erkende dan van het geslachtshoofd, hier betiteld als pĕngoeloe soekoe. Het inwendig bestuur van de soekoe vertoonde veel overeenkomst met dat der blah in de Gajō-Loeös. Evenals daar vonden we hier eene splitsing van het pĕngoeloe-gezag in drieën, nl. een pĕngoeloe, een pĕngoeloe moeda en een wakél, terwijl de pĕngoeloe daarnaast meestal nog een pĕtoea had, die hem bijstond en hier eene zeer ondergeschikte positie innam. De hoekōm was bij den Pĕngoeloe vertegenwoordigd door den imöm, die weder een katéb naast zich had.

Het karakter van den Alasser vertoont veel overeenkomst met dat van den Gajō'er, in de eerste plaats wel wat betreft zijne hoogst individualistische neigingen, welke ook hier telkens losscheuring van onderdeelen der soekoes veroorzaakten. De geschiedenis van de Gajōlanden herhaalde zich hier; ieder ondergeschikt hoofd trachtte op zijn beurt weer zelfstandigheid te verwerven en het onder hem gestelde deel der soekoe te onttrekken aan den invloed van den pĕngoeloe soekoe. De meeste geslachten vertoonen daardoor weer verscheidene vertakkingen, welke met den naam „blah" worden aangeduid. Onder „blah" verstaat men hier dus een- zij het ook vaak los met den hoofdtak verbonden- onderdeel van een geslacht, terwijl in de Gajō-landen de naam „blah", voor het geheele geslacht reeds burgerrecht verkreeg. Vaak waren de pĕngoeloe's moeda en een of meer wakéls hoofden van dergelijke, nagenoeg zelfstandige blah's.

Naar boven toe vormden meerdere soekoe's nog een stameenheid, de mĕrga, welke hier echter niet als grootere (genealogische) bestuurseenheid beschouwd kan worden. De samenhang en daardoor in het leven geroepen solidariteit der soekoe-leden onderling bestond in de mĕrga niet; alleen het verbod om binnen de mĕrga te trouwen, wees op eene vroeger erkend geweest zijnde eenheid van afstamming. Ook tusschen bepaalde mĕrga's onderling bestond het huwelijksverbod, waaruit blijkt, dat de herinnering aan eenzelfden oorsprong uit den stamvader der hoofd-mĕrga, waaruit de latere door splitsing ontstonden, nog niet geheel verflauwd was in de herinnering van het volk. Mĕrgabestuur of mĕrga-hoofden bestaan niet; toch zijn waarschijnlijk de mĕrga's hier de oorspronkelijke genealogische eenheden geweest, welke ten slotte door hunne voortdurende splitsing in soekoe's, behoudens het reeds sterk verflauwde huwelijksverbod al hunne beteekenis als zoodanig verloren hebben. Er waren ook mĕrga's, die door

omstandigheden vrij gebleven waren van die splitsing en dus steeds waren blijven bestaan uit eene soekoe; andere mĕrga's waren integendeel in lateren tijd weder ontstaan uit een soekoe, welke zich volkomen losgescheurd had van den vroegeren genealogischen band. De pengoeloe soekoe was daar dus feitelijk mĕrgahoofd. Waar dergelijke mogelijkheden tot afscheiding bestonden, is het niet te verwonderen, dat wij, bij onze komst in het Alasland, verscheidene mĕrga's aantroffen, die niet meer dan 50 à 60 leden telde. Deze miniatuur-eenheden zijn door ons thans geheel bij de bestuursorganisatie uitgeschakeld.

Hoewel het stamverband (sar'asal) hier dus ook over het algemeen weinig beteekende, is de herinnering eraan bij den Alasser toch veel levendiger gebleven dan in de Gajōlanden, waar het geheel en al door het geslachtsverband (sara rödjö) verdrongen is- zoo zelfs, dat de stam-eenheden daar geen afzonderlijken naam meer bezitten en iemand er aangeduid wordt naar het geslacht, waartoe hij behoort. Hier is dit anders; de mĕrga's waren scherp afgescheiden (exogamie) en onder afzonderlijke namen bekend, welke eene historische beteekenis hadden, terwijl eene nadere. persoonsomschrijving meestal geschiedde door aanduiding van de mĕrga, waartoe men behoorde. Bij onze komst in het Alasland troffen wij daar een 25tal van die stammen aan, waarvan menige naam de afkomst uit naburige landen aangeeft en zoo getuigenis aflegt van de zeer heterogene bestanddeelen, waaruit de bevolking der Alaslanden, ondanks hare in den loop der tijden ontstane homogeniteit, oorspronkelijk moet zijn samengesteld. Het waren in de twee landschappen (1): Batoe 'mBoelan en (2): Bambĕl:

Mĕrga's	Vertegenwoordigd in de landschappen:
Atjèh	1 —
Bangkō	1 —
Bĕntjawan	1 en 2
Bĕroeh	1 en 2
Gajō	— 2
Gĕskij	1 en 2
Karō	1 en 2
Kĕpala dèsa.	1 —
Kling	— 2

Kroeas	1 —
Mahé	1 —
Moenté	1 en 2
Pagan.	1 en 2
Pasei	1 en 2
Pĕlis	1 —
Péndéng	1 en 2
Piném	1 en 2
Ramén	1 en 2
Ramoet	1 en 2
Sĕkĕdang	1 en 2
Sĕlian.	1 en 2
Sĕpajoeng	— 2
Sinagō	1 —
Tarigan	— 2
Tjibran of Tjĕbĕrō . . .	1 en 2

Gaan we thans zoover mogelijk in de geschiedenis der Alassers terug, dan leert de legende ons hoe boven de vele (genealogische) eenheden, gevormd door de verschillende soekoe's zich het territoriaal bestuur ontwikkeld heeft.

Volgens de overleveringen kwamen de eerste ontginners van de groote vallei uit de Karolanden. Het waren Alas, Kroeas, Pagan en Kĕpala Dèsa, vier namen, welke we nu nog terugvinden in de opgave der mĕrga's. Zij vestigden zich nabij het tegenwoordige Batoe 'mBoelan, waarschijnlijk onder leiding van Alas, aan wien het land zijn naam ontleent. Eenigen tijd later kwamen er weer andere Batakkers opdagen, nl. Lambing met zijne twee zonen Radja Lélō en Radja Adéh, die resp. de stamvaders der voorname pengoeloes van 'Ngkran en Kĕrĕtan zijn geworden. Daarna kwamen zich hier, naast de Bataksche immigranten, nieuwe kolonisten vestigen uit Menangkabau, onder leiding van Radja Déwa, weldra gevolgd door vele anderen. Door hunne grootere ontwikkeling slaagden deze Menangkabausche kolonisten er weldra in, zich de suprematie over de overige elementen der bevolking te verzekeren en deze te noodzaken den Islam te omhelzen. Radja Déwa werd opgevolgd door zijn zoon Alas, onder wie zich

de eerste kolonie van Atjehers hier vestigde onder leiding van zekeren Mĕgit Ali, den voorvader van de pengoeloe's van Bĕntjirim. Langzamerhand breidde de nederzetting Batoe'mBoelan zich sterk uit en vormden zich daarom heen nieuwe kampongs, die echter alle Batoe'mBoelan als moederkampong en de opvolgers van Radja Déwa (achtereenvolgens Njaʿ Ali, Njaʿ Atjeh, Si Padang en Radja Kĕmala) als algemeen hoofd erkennen.

Gedurende het bestuur van Radja Kĕmala openbaarde zich ook in de Alaslanden de behoefte aan nauweren samenhang met het machtige rijk van Atjeh, welke de Gajō'ers noopte de Si-Opàt naar het Sultanshof te zenden als afgevaardigden der rödjö's. Hier, in de Alaslanden, had het kiezen van een vertegenwoordiger niet zooveel voeten in de aarde; als vanzelf was daarvoor het voornaamste hoofd Radja Kĕmala, aangewezen, die immers de overigen reeds geheel overschaduwde. Radja Kĕmala dan begaf zich naar het Sultanshof om zijne hulde te betuigen en kwam terug, voorzien van den bawar en de erkenning van den Sultan, welke hem tot territoriaal hoofd der Alaslanden stempelden.

Aan de toename der bevolking, noodzakelijk om het land te ontginnen, stond de exogamie als een onoverkomelijke hinderpaal in den weg. Het aantal mĕrga's, waartusschen het huwelijksverbod niet bestond, was nog gering; men had dus nieuw, vreemd bloed noodig. Om hieraan tegemoet te komen koos radja Kĕmala het origineele middel den vorst van Geumpang, een Atjeher van vorstelijken bloede, uit te noodigen zich met zijne onderdanen in de Alasvallei te vestigen, waar hij dan van Radja Kĕmala een gebied in leen zou krijgen. Deze vorst, Toenggal Alas genaamd, was daartoe wel genegen en zag zich het Zuidelijk deel der vallei met de daarin gelegen nederzettingen toegewezen. Gedurende de onderhandelingen hierover had Radja Kĕmala den sluwen aard van den Atjeher tot zijne schade leeren kennen, zooals de legende ons uitvoerig vertelt; dit was hem aanleiding, om tegen de heerschzucht van Toenggal Alas op zijn hoede te zijn. Daartoe gelastte hij den nakomelingen van Radja Lélō om zich bovenstrooms van het gebied van Toenggal Alas op den rechteroever der Alasrivier te vestigen, terwijl de afstammelingen van Radja Adéh zich den linkeroever toegewezen zagen, waardoor een bolwerk gevormd werd voor het Noordelijk deel der vallei, dat onder direct bestuur van Radja Kĕmala bleef staan.

Eenigen tijd daarna brak de „prang Rijam" uit, veroorzaakt door de

plundertochten van Rijam, een zoon van den vorst der Sim-Sim-Bataks (Daïri), die zijne rooverijen tot Kloeët, de Gajō-Loeös en zelfs tot de Dörötstreek uitstrekte. Toenggal Alas vluchtte met de zijnen weder het land uit; Radja Kĕmala slaagde er echter in, voornamelijk door de hulp van zijn aangenomen zoon Aléhsah[1]), Rijam te verslaan en met groote verliezen uit zijn land te verdrijven. Daarop, bewoog hij Toenggal Alas weder in zijn gebied terug te keeren, en verleende hem daarbij den titel van Kĕdjoerōn Bambĕl, als bestuurder over dat landschap (het zuidelijk deel der vallei) onder Radja Kĕmala's souvereiniteit.

Tevens schonk Radja Kĕmala, na de beëindiging van den prang Rijam, zijn helper Aléhsah een teeken zijner gunst door hem eveneens den titel Kĕdjoerōn te verleenen. Eigen gebied kreeg deze daardoor echter niet; wel oefende hij het gezag uit in het Noordelijk gedeelte der vallei (het landschap Batoe 'mBoelan) doch bleef daarbij ondergeschikt aan Radja Kĕmala. Zijne nakomelingen vormen het geslacht van den tegenwoordigen Kĕdjoerōn van Poeloe Nas.

Waarschijnlijk onder invloed van Atjeh achtte Radja Kĕmala nu den tijd gekomen tot regeling van het inwendig bestuur der twee onder hem staande landschappen. In beide benoemde hij een Rijksraad, de Si-ĕmpat (of Simpat), waarvan de functiën overeenkwamen met die der toehapeuët en datoe-berampat der Noordelijke en Oostelijke kustlandschappen.

De leden der Rijksraad, Pĕngoeloe Si-ĕmpat, werden gekozen uit de meest invloedrijke soekoehoofden. In het Noordelijke landschap der vallei, Batoe 'mBoelan, werd de Kĕdjoerōn Aléhsah (Radja Bintang) bijgestaan door de tot Si-ĕmpat's verheven pĕngoeloe's:

Bĕntjirim,
Kĕrĕtan,
Batin.

De vierde plaats werd hier ingenomen door den Radja Kĕmala, die tevens de belangrijkste nederzettingen onder zijn rechtstreeksch bestuur hield.

In het landschap Bambĕl, dat onder Toenggal Alas stond onder suprematie van Radja Kĕmala, vond men de tot Si-ĕmpat's verheven pĕngoeloes van

[1]) Volgens de legende een broeder van Rijam.

'Ndjōhar,
'Ngkran,
Biaq Moeli.

Een vierde pĕngoeloe-si-ĕmpat werd hier evenmin uit de pĕngoeloe's soekoe gekozen, daar Radja Kĕmala wilde voorkomen, dat zijn leenman Kĕdjoerōn Bambĕl, buiten hem om eene volledige bestuursorganisatie zou krijgen en zich op grond daarvan als onafhankelijk landsvorst van Bambĕl zou gedragen. De vierde plaats in den Rijksraad werd dus ook hier door Radja Kĕmala voor zichzelf gereserveerd, hoewel hij hier geen verdere rechten uitoefende. Na deze regeling ontstond dus eerst de volgende toestand:

De eigenlijke door Atjeh erkende landsvorst over de geheele Alasvallei, de Radja Tjèq (Radja Kĕmala) had afstand gedaan van alle directe bestuursmacht en speelde den rol van roi fainéant. Zijne rechten in het landschap Bambĕl had hij geheel overgedragen aan zijn leenman Kĕdjoerōn Bambĕl, terwijl in het landschap Batoe'mBoelan een plaatsvervanger van hem, de Kĕdjoerōn Radja Bintang, in zijn naam bestuurde. Alleen in de omgeving zijner woonplaats Batoe 'mBoelan bleef hij direct gezag uitoefenen. Beide Kĕdjoerōns werden bijgestaan door 3 Pĕngoeloe's si-ĕmpat, terwijl de Radja Tjèq zich directen invloed op het bestuur van de twee landschappen had weten te verzekeren door de vierde plaats in beider Rijksraad voor zich te reserveeren.

In Batoe 'm Boelan was de Radja Tjèq, door zijn direct bestuur over het belangrijkste deel van het landschap, vrij onverschillig voor den invloed van Kĕdjoerōn en Rijksraad, zoodat hij ten slotte gedoogde dat zijn plaats als si-ĕmpat ingenomen werd door zijn imöm, een voornaam Maleier. Hiermede gaf hij feitelijk alle directe bemoeienis met het inwendig bestuur van Kĕdjoerōn Bintang op, al bleef in naam de opperhoogheid van den Radja Tjèq in beide landschappen erkend. Langzamerhand schijnt zelfs deze erkenning veronachtzaamd te zijn- althans, de beide Kĕdjoerōns namen steeds meer de positie van volkomen zelfstandige landschapshoofden in, terwijl het oppergezag van den Radja Tjèq over hen beide geheel verdwenen was. Bij de komst der colonne van Daalen nam Radja Tjèq dan ook eene eigenaardige positie in beide landschappen in. Van een erkend gezag boven de beide landschapshoofden was geen sprake meer, hoewel de oorspronkelijke positie van den Radja Tjèq niet ontkend werd. In beide landschappen nam hij

feitelijk een plaats in naast den Kĕdjoerōn; in Batoe'mBoelan, waar hij zijn direct gezag had weten te behouden over de belangrijkste nederzettingen met een gebied, grooter zelfs dan dat van den Kĕdjoerōn, stond hij, in de oogen zijner eigen onderhoorigen, zelfs nog boven deze. Hier was hij geen Pĕngoeloe si-ĕmpat; in Bambĕl daarentegen, waar hij geen grondgebied bezat, bekleedde hij deze functie nog wel; daar trachtte de Kĕdjoerōn den vroegeren leenheer steeds terug te dringen tot de positie van een gewonen Si-ĕmpat.

De overige Pĕngoeloe's si-ĕmpat hadden op hun beurt weder het gezag der landschapshoofden aangetast en waren er in den loop der tijden in geslaagd zich in een groot deel der beide landschappen geheel te dringen tusschen de overige Pĕngoeloe's soekoe en den Kĕdjoerōn. Hunne oorspronkelijke positie als patriarch-raadsheer hadden ze eerst weten om te zetten in eene, welke overeenkwam met die der tjèqs van de Gajō Loeös, waardoor ieder van hen een aantal Pĕngoeloes soekoe onder zich verzamelde. Langzamerhand werd dit tjèq-gezag meer en meer territoriaal in de door die soekoes bewoonde nederzettingen, zoodat wij, bij onze komst in Batoe'mBoelan vier, in Bambĕl drie Pĕngoeloe's si-ĕmpat met een, hoewel zeer verbrokkeld, toch bepaald aan te wijzen territoriaal gebied aantroffen.

In die dagen was het bestuur over de Alasvallei dus als volgt ingericht:

A: het landschap Batoe'mBoelan onder den Kĕdjoerōn met een direct gebied, waar hij in het bestuur bijgestaan werd door 6 Pĕngoeloe's soekoe, terwijl in het overige deel van het landschap de macht verdeeld was tusschen

1: den Radja Tjèq Batoe'mBoelan, geen functie in het bestuursijsteem bekleedende, doch het bewind voerende over de kampong Batoe 'mBoelan en hare dochterkampongs.

2: den Radja moeda van den Kĕdjoerōn, zelfstandig 1 kampong besturende

3: den Pĕngoeloe si-ĕmpat Kĕrĕtan

4: „ „ „ Bĕntjirim

5: „ „ „ Bàtin

6: „ „ „ Imöm Balei

B: het landschap Bambĕl onder den Kĕdjoerōn met 6 Pĕngoeloe's soekoe rechtstreeks onder zich, terwijl het overige gebied verdeeld was tusschen den:

1: Pĕngoeloe si-ĕmpat 'nDjōhar
2: „ „ 'ngKran
3: „ „ Biaq Moeli

Voorts moeten hier als hoogwaardigheidsbekleeders zonder eigen gebied nog genoemd worden:

4: de Radja moeda van den Kĕdjoerōn
5: de Pĕngoeloe si-ĕmpat Radja Tjèq van Batoe'mBoelan.

Al de hoofden, die feitelijk bestuur uitoefenden, werden daarin bijgestaan door de hoofden of wakéls der in hunne kampongs vertegenwoordigde geslachten of onderdeelen daarvan.

Onbekendheid met de werkelijke verhoudingen bracht ons er toe om heel spoedig na de bezetting der Alaslanden de twee Kĕdjoerōns als geheel onafhankelijke landschapshoofden toe te laten tot het teekenen van de Korte Verklaring, terwijl wij den Radja Tjèq Batoe'mBoelan geheel stelden in de positie van een gewonen Si-ĕmpat in Bambĕl en van een voornaam hoofd zonder Si-ĕmpats-titel in Batoe'mBoelan, in beide landschappen ondergeschikt aan de Kĕdjoerōns. Politieke gevolgen heeft deze misgreep ten koste van den ons zeer toegewijden Radja Tjèq echter niet gehad.

In de eerste jaren na de invoering van ons bewind deden zich de moeilijkheden van het zeer verwarde, tweeslachtige bestuur sterk gevoelen.

De kampongs der verschillende hoogere hoofden vormden geen afzonderlijke, afgeronde gebieden, doch lagen alle verspreid door elkaar. Ook de stammen en geslachten woonden niet in afzonderlijke kampongs, doch verward dooreen; er kon dus als regel geen sprake zijn van een, aan een bepaalde mĕrga of soekoe toebehoorend, territoriaal gebied. Alleen kwamen als zoodanig in aanmerking de door de leden der soekoe geoccupeerde terreinen, die echter nergens tezamen een aaneengesloten geheel vormden. De Pĕngoeloes soekoe voerden niet het bestuur in een bepaalde kampong, doch vonden hunne ondergeschikten over meerdere kampongs verspreid, waar zij dus de macht deelden met andere soekoehoofden. Zoo vond men in sommige kampongs verschillende soekoehoofden bijeen wonen, terwijl in andere geen autoriteit aanwezig was of hoogstens een wakél van een pĕngoeloe soekoe. Op die manier kon natuurlijk van intensief bestuur geen sprake zijn. Daar het Alasland door de ontwikkeling van de instelling der Si-ĕmpats

blijk gaf voor eene territoriale bestuursindeeling reeds veel rijper te zijn dan de Gajō-landen, kon de verdeeling van de beide landschappen in territoriale bestuurseenheden reeds voor de naaste toekomst als desideratum gesteld worden [1]. Daarbij werd er o. a. op gewezen, dat een afronding der stamgebieden door verhuizing van gezinnen, c. q. ook door uitwisseling van kampongs gewenscht en noodzakelijk was, terwijl verder ook afronding van de gebieden der kĕdjoerōn en si-ĕmpats, wier kampongs geheel door elkander lagen, voorgeschreven werd.

In overeenstemming met de zelfbestuurders en andere hoofden der Alaslanden werd kort daarna in de kerapatan (groote raadsvergadering) [2] der beide landschappen eene oplossing voor de gewenschte territoriale bestuursregeling gevonden, welke sedert geheel werd ingevoerd.

In de eerste plaats werd de grens der beide landschappen nauwkeurig vastgesteld, zoodat het door Radja Tjèq van Batoe 'mBoelan bestuurde gebied in het gelijknamige landschap gevoegd werd bij het landschap Bambĕl, waardoor aan diens positie als aanzienlijk hoofd in beide landschappen een einde werd gemaakt.

Het landschapshoofd van Batoe'm Boelan, dat oorspronkelijk in die kampong woonde, is wegens die overdracht in 1914 verhuisd naar de kampong Poeloe Nas, in verband waarmee hij in dat jaar eene nieuwe Korte Verklaring heeft geteekend voor het landschap Poeloe Nas.

Thans vindt men in de Alaslanden de volgende bestuursindeeling:
A: het landschap Poeloe Nas is verdeeld in vier mĕrga's [3]) onder de Pĕngoeloe's si-ĕmpat als bezoldigde hoofden nl.

---

[1]) Instructie voor den bestuurder van het Alasland; besl. civ. en mil. Gouv. v. Atjeh en O. dd. 10 Febr. 1909 No. 13 P. Z.

[2]) Volgens de adat worden belangrijke zaken behandeld in de groote vergadering, „kerapatan", waaraan deelnemen de Kedjoeron, met den Radja moeda, de Si-empats met hunne moeda's en wakéls, en de Pengoeloes soekoe voor hun eigen persoon.

[3]) De aandacht dient erop gevestigd te worden, dat de aanduiding „merga" voor deze zuiver-territoriale eenheden slechts gekozen is, omdat deze naam als aanduiding voor één groep (stam) aan de bevolking reeds eigen was. Met het vroegere, genealogische merga-begrip hebben dus de tegenwoordige gebiedsdeelen niets meer te maken, behalve dat de namen der in zoo'n streek meest voorname, vroegere merga's er voor gekozen zijn.

Daardoor hoopt men iedere territoriale merga op den duur weer bewoond te zien door éëne genealogische merga, door samensmelting en onderlinge uitwisseling uit meerdere oorspronkelijke merga's ontstaan, waardoor de nieuwe organisatie gemakkelijker doordringen zal in den geest van het volk.

Ook in Zuid-Sumatra hebben wij den vroegeren stamnaam „merga" toegepast op de door ons geschapen territoriale eenheden. Hier was echter de weg daartoe reeds bereid, omdat het genealogische begrip „merga" reeds vervaagd was en de merga reeds een bepaald territoriaal gebied omvatte, waarvan de grenzen echter bij de vorming onzer bestuurseenheden niet altijd gehandhaafd zijn.

a: Mĕrga Pĕlis onder Pĕngoeloe si-ĕmpat Imŏm Balei
b: ,, Kĕpala Dèsa ,, ,, Batin
c: ,, Kling ,, ,, Kĕrĕtan
d: ,, Tjĕbĕro ,, ,, Bĕntjirim

Ieder dier mĕrga's omvat een aantal kampongs, welke tezamen een afgerond gebied vormen, terwijl den Kĕdjoerōn het rechtstreeksch bestuur in zijne woonplaats Poeloe Nas is gelaten.

B: het landschap Bambĕl, eveneens verdeeld in vier mĕrga's onder bezoldigde Pĕngoeloe's si-ĕmpat, nl:

a: mĕrga 'ngKran onder Pĕngoeloe si-ĕmpat 'ngKran
b: ,, Bĕroeh ,, ,, ,, Biaq Moeli
c: ,, Sĕkĕdang ,, ,, ,, 'nDjōhar
d: ,, Sĕlian ,, ,, ,, Radja Tjèq Batoe 'mBoelan

terwijl den Kĕdjoerōn het rechtstreeksche bestuur over de kampongs Bambĕl en Tĕroetoeng Sōprei is gegeven. Ieder dezer acht territoriale mĕrga's omvat eenige der oude genealogische mĕrga's. Aan het hoofd van iedere kampong staat een Pĕngoeloe soekoe, bijgestaan door een pĕngoeloe moeda, een wakél en een pĕtoea. De godsdienstzaken en de hoekōm zijn in handen van een imŏm, een bilal en een katéb. Uit den aard der zaak konden bij het invoeren dezer regeling de tallooze reeds bestaande hoofden, wakéls en andere autoriteitjes der vele genealogische eenheden, waarmee thans in bestuurszaken geen rekening wordt gehouden, toch niet eenvoudig op zijde geschoven worden. Die hoofden zijn dan ook blijven bestaan, echter zonder territoriale macht, terwijl bepaald is dat bij hun dood de titel niet op anderen overgaat.

Vermelding verdient voorts nog, dat de vroegere Radja moeda van het oorspronkelijke landschap Batoe 'mBoelan, die in den loop der tijden zelfstandig hoofd van de kampong Lawé Sagoe was geworden, thans als pĕngoeloe soekoe dier kampong onder den pĕngoeloe si-ĕmpat Imŏm Balei is gesteld, terwijl een familielid van den Kĕdjoerōn in het landschapsbestuur de functie van Radja moeda bekleedt. Beide Radja's moeda der twee landschappen hebben thans dus geen territoriaal gezag, doch staan als helper naast den Kĕdjoerōn.

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van ons overzicht betreffende

de ontwikkeling en organisatie van het inlandsch bestuurswezen van Atjeh en Onderhoorigheden.

Afzonderlijk dient slechts nog de aandacht gevestigd te worden op de bijzonderheid, dat verschillende onderafdeelingshoofdplaatsen, gelegen in de landschappen der Onderhoorigheden, zijn onttrokken aan de landschapsbesturen en gevoegd bij het rechtstreeks bestuurd gebied. Het zijn de onderafdeelingshoofdplaatsen Sigli, Lhōˀ Seumawè, Lhōˀ Soekōn, Langsa, Koeala Simpang, Meulabōh, Tapaˀ Toean, Tjalang (alle bij G. B. 5 Juli 1911 No. 11) en Bireuën (G. B. 28 Maart 1913 No. 37).

DE RECHTSPRAAK.

Het gewest behoort tot het rechtsgebied van den Raad van Justitie te Medan, waaronder de rechtspraak over Europeanen (en daarmede gelijkgestelden) wordt uitgeoefend door het residentiegerecht, terwijl over de inlanders (en daarmede gelijkgestelde bevolking), voor zoover deze niet in het genot van eigen rechtspraak is gelaten, de rechtspleging is opgedragen aan den landraad te Koeta Radja en aan de, daartoe bij St. 1899 No. 259 en St. 1908 No. 123 als magistraten aangewezen, ambtenaren.

Dit rechtswezen is voor Atjeh en Onderhoorigheden geregeld bij St. 1909 No. 207, gewijzigd en aangevuld in St. 1909 No. 381, St. 1910 No. 352 en 664, St. 1911 No. 311, 314, 474 en 657, St. 1913 No. 384, 552 en 553, St. 1914 No. 436 en Bijbl. 3775.

Verreweg het grootste deel der inlandsche bevolking heeft echter, krachtens St. 1881 No. 83 of krachtens de akten van verband der landschapshoofden, het voorrecht der eigen rechtspleging behouden; behalve de vreemde Oosterlingen vormt alleen de niet-inheemsche koeliebevolking der cultuur-ondernemingen in Langsa en Tamiang hierop eene belangrijke uitzondering.

Voor deze adat-rechtspraak geldt de regeling van de rechtspleging voor de inheemsche bevolking, opgenomen, voor zoover betreft de afdeeling Groot-Atjeh, in St. 1881 No. 83, 1904 No. 472, 1905 No. 430, 1906 No. 217 en 1907 No. 477 (art. V.). Voor de Onderhoorigheden hebben daarop betrekking: St. 1904 No. 473, 1905 No. 430, 1906 No. 217 en 1907 No. 477 (art. V.) Voor het landschap Troemon geldt St. 1901 No. 459 (1902 No. 213), voor het rechtstreeks bestuurd gebied der onderafdeeling Singkel St. 1907 No. 49 (gew. bij St. 1910 No. 299.)

Bij de inheemsche rechtspraak wordt zooveel mogelijk de adat gevolgd, echter in vele gevallen gewijzigd en verzacht volgens onze rechtsbegrippen, daar onze strafwetboeken, politie-keuren en andere verordeningen steeds als richtsnoer dienen. Godsoordeelen en mutileerende straffen zijn geheel verboden. Bij de berechting van civiele zaken, kwesties over erfenissen en boedels, geschillen over gronden, sawah's, aanplantingen enz., wordt zuiver de adat gevolgd.

Hoe in ieder geval de adat hare toepassing vindt, kan in dit bestek moeilijk uiteengezet worden; een overzicht van de oude rechtsopvattingen vindt men weder in „De Atjehers" Dl. I, p. 106 e. v., en in „Het Gajōland" p. 106 e.v., terwijl voorts de Adatrechtbundels I (p. 52 en 245) en V. (p. 54 en 55) op de bestaande regelingen betrekking hebben.

De uitoefening van de rechtspraak is in ieder der onderafdeelingen van de afd. Groot-Atjeh toevertrouwd:

a: aan de districtshoofden (Oelèëbalangs en zelfstandige imeums) voor civiele procedures over eene waarde van hoogstens *f* 100 en voor strafzaken, waarop hoogstens 3 maanden ten arbeidstelling of (en) *f* 100 boete staat;

b: in de overige gevallen aan den inheemschen rechtbank (moesapat), bestaande uit vijf leden en voorgezeten door den bestuurder der onderafdeeling met een adviseerende stem. Als leden kunnen zitting nemen de sagihoofden en districtshoofden, of andere aanzienlijke inlanders (aan te wijzen door het Hoofd v. Gewestelijk Bestuur), terwijl een Mohamedaansch schriftgeleerde aanwezig moet zijn als adviseur.

In de Onderhoorigheden wordt de rechtspraak uitgeoefend door:

a. de districtshoofden (hoofden van onderdeelen der zelfstandige landschappen) of, waar deze ontbreken (Gajō landen), de stamhoofden;

b. de landschapshoofden, die de Korte Verklaring geteekend hebben;

c. de inheemsche rechtbanken (moesapats, in Singkel rapat's), op dezelfde wijze als in Groot-Atjeh samengesteld uit de landschapshoofden, die de Korte Verklaring geteekend hebben, of andere voorname inlanders.

De onder a bedoelde rechters nemen, alleen voorzooverre hunne eigen onderhoorigen betreft, kennis van alle burgerlijke zaken, waarvan de waarde in geschil niet meer dan *f* 100 bedraagt, en van alle zaken van overtreding waarop, in ons strafrecht, geen zwaardere straf is gesteld dan eene geldboete van *f* 100, ten

arbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon voor ten hoogste 3 maanden of gevangenisstraf van 8 dagen (met of zonder verbeurdverklaring).

De landschapshoofden nemen, voor alle onderhoorigen uit hun landschap, kennis van alle burgerlijke zaken tot een waarde van *f* 500 (tenzij reeds opgedragen aan de districts-of stamhoofden) en van alle misdrijfzaken, waartegen in ons strafrecht hoogstens één jaar wordt bedreigd.

De moesapats nemen kennis van de overige zaken binnen hun rechtsgebied, welke niet reeds zijn opgedragen aan de sub a. en b. genoemde rechters of aan de Gouvernementsrechters en -rechtbanken. Moesapatvonnissen, waarbij meer dan 1 jaar dwangarbeid is opgelegd, moeten bekrachtigd worden door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur. In burgerlijke zaken is hooger beroep op deze autoriteit toegelaten, wanneer de waarde in geding meer dan *f* 500.— bedraagt.

De hierboven genoemde districts- en landschapshoofden zijn alleen-sprekende rechters, met die beperking dat zij hun rechtsmacht alleen kunnen uitoefenen onder toezicht van en in overleg met den bestuurder der betrokken onderafdeeling.

HET INLANDSCH ONDERWIJS.

Een verheugend bewijs voor het intreden van rust en orde en tevens voor den ontwikkelingsdrang van den Atjeher, is de snelle toename, welke het inlandsch onderwijs in de laatste jaren vertoont, vooral in zijn elementairen vorm (volksonderwijs).

In 1904 was er nog geen sprake van volksonderwijs in onzen geest; alleen de koranschooltjes in de verschillende gampongs bloeiden. De knapen leerden hier echter uitsluitend het opdreunen van onbegrepen koranteksten; de onderwijzers droegen uiteraard er veel toe bij om den godsdiensthaat tegen den ongeloovigen blanda ook onder de jongeren te verspreiden en levendig te houden.

Al naar mate de pacificatie voortschreed, nam ook het vertrouwen der bevolking toe in onze bedoelingen met het pogen om aan de jeugd eenige elementaire kennis, in den strijd om het dagelijksch bestaan onmisbaar, bij te brengen. In 1908 werd de eerste volksschool gesticht, aanvankelijk met 38 leerlingen; 1913 ving aan met 149 van dergelijke schooltjes en 7240 leerlingen, terwijl van de verdere snelle uitbreiding onderstaande staat, betreffende de verspreiding van het volks-onderwijs in den aanvang van 1916, meer zegt dan woorden kunnen doen.

OVERZICHT VAN HET VOLKSONDERWIJS ULT. 1915.

Onderafdeeling	aantal scholen	jongens	meisjes
Koeta Radja . . .	3	115	78
Oelèë Lheuë . . .	22	1209	100
Lhōʿ Nga . . .	16	991	—
Seulimeum . . .	23	1265	1
Sigli	15	791	42
Meureudoe . . .	8	352	53
Bireuën	13	1244	—
Lhōʿ Seumawè. .	14	796	—
Lhōʿ Soekōn . .	6	338	—
Takengōn. . . .	4	175	43
Langsa	6	211	—
Idi	9	434	—
Tamiang	4	166	—
Serbödjadi . . .	2	89	—
Gajō Loeös . . .	1	100	—
Tjalang	4	184	—
Meulabōh	8	414	—
Tapaʿ Toean. . .	7	309	—
Singkel	16	737	—
Simeuloë	1	46	—
Alaslanden (afd.) .	2	313	103
Totalen	184	10.319	420
		10.739	

Opmerkelijk is het, dat de tot dusverre zeer afgezonderd gehouden Atjehsche vrouw, blijkens de cijfers van het volksonderwijs, ook reeds een weinig

begint deel te nemen aan den ontwikkelingsgang van het volk. Werd het nog voor weinige jaren eene volkomen onmogelijkheid geacht dat een Atjehsch meisje het gewone volksonderwijs zou volgen, langzamerhand wordt ook dit conservatieve denkbeeld op zijde gezet. Volgden in 1913 nog slechts 181 meisjes het onderwijs, thans is dit aantal reeds tot 420 gestegen. Speciale vermelding verdienen in dit opzicht de cursussen voor meisjes, waarop verschillende vrouwelijke handwerken (weven, vlechten, kantmaken, naaien, enz.) worden onderwezen. Zij bestaan o. a. reeds te Koeta Radja, Oelèë Lheuë, Sigli, Koeta Tjane en vallen wel in den smaak der bevolking.

Ook de gouvernements- en particuliere inrichtingen voor gewoon inlandsch onderwijs worden steeds drukker bezocht; de laatste officieele gegevens hieromtrent bekend (K. V. 1915) loopen echter slechts tot het jaar 1913. Daaruit kunnen wij het volgende overzicht omtrent dien vooruitgang samenstellen:

Jaar	Gouvts. scholen		Partic. scholen		Totaal	
	aantal		aantal		aantal	
	inrichting.	leerlingen	inrichting.	leerlingen	inrichting.	leerlingen
1904	9	945	6	377	15	1322
1909	15	2121	5	515	20	2637
1913	19	2866	4	568	23	3434

Ultimo 1915 bedroeg het aantal leerlingen van deze inrichtingen van onderwijs ± 3800.

Blijkt er dus in het afgeloopen tiental jaren reeds veel bereikt te zijn op onderwijsgebied, toch kan dit resultaat nog niet anders dan als een begin beschouwd worden, en blijft er op dit gebied nog zeer veel te verrichten over. Duidelijk wordt dit, wanneer men, in plaats van deze volstrekte cijfers omtrent het genoten onderricht, de betrekkelijke cijfers nader beschouwt; dan blijkt het dat nog steeds slechts een onbeduidend percentage der kinderen door ons onderwijs gebaat wordt. Met gebruikmaking der bevolking-cijfers op blz. 37 komen wij dan tot de volgende verhoudingen:

FIG. 1. VOLKSSCHOOL-ONDERWIJZERS, WELKE DE LANDBOUW-CURSUS TE KOETA RADJA VOLGEN.

FIG. 2. LEERLINGEN DER VOLKSSCHOOL TE LÖKÖP (SERBÖDJADI).

Afdeeling	Aantal jongens	Hiervan op de volkssch.	Meisjes	Op de volkssch.
Groot-Atjeh	16.000	3620	14.000	179
Noordkust	67.000	3696	109.000	138
Oostkust	15.000	1000	13.000	—
Westkust	21.000	1690	20.000	—
Alaslanden	2.000	313	2.000	103
Totaal	121.000	10.319	158.000	420

Op een totaal van 279.000 kinderen vindt men dus 10.739 leerlingen der volksscholen en ± 3500 van andere inrichtingen van lager onderwijs. In totaal is dus pas ± 5 % van alle kinderen door het streven van het bestuur naar beter onderwijs gebaat.

De meeste volksscholen in de afdeeling Groot-Atjeh en eenige in de Onderhoorigheden worden thans tevens dienstbaar gemaakt aan het elementaire landbouw-onderwijs. Evenals elders, is ook in Atjeh de gewone klacht, dat het gewone onderwijs den jongen losmaakt van zijn normaal beroep als landbouwer en hem doet trachten naar een of ander gouvernementsbaantje. Door gedurende de schooljaren de belangstelling voor den landbouw wakker te houden middels practisch onderricht, hoopt men dit te vermijden, terwijl daardoor tevens langzamerhand gezondere denkbeelden omtrent te volgen landbouw-methoden tot het volk kunnen doordringen. Om dit te bereiken kunnen de volksschool-onderwijzers in hun vrijen tijd te Koeta Radja, Seulimeum en Sigli eene cursus volgen van ± 2 jaar onder den landbouw-adviseur en zijne helpers. Na afloop verwerven zij een diploma, dat hun recht geeft op eene verhooging van hun salaris, (dat f. 20— f. 30, met acte als hulponderwijzer tot f 40. p. m. bedraagt), met f 2.50. p. m. Aan de schooltjes worden stukken grond ten gebruike afgestaan, waar de leerlingen ieder hun eigen schooltuintje bezitten en de onderwijzers het hun geleerde weder op aanschouwelijke wijze verspreiden. Aardig is het te zien, dat niet alleen de schoolkinderen zelf vol belangstelling zijn voor het op die wijze geleerde, doch dat

ook de volwassenen levendig aandacht schenken aan het landbouw-onderricht en het geziene vaak in hun dagelijksch bedrijf gaan toepassen. De cursussen zelve worden eveneens, behalve door onderwijzers, met steeds grooter belangstelling gevolgd door menigen volwassene.

Om ook iets méér dan elementair landbouw-onderwijs onder de inlandsche bevolking te kunnen verspreiden, werd enkele jaren geleden te Beureunoen in de Pedirvlakte, het landbouwcentrum bij uitnemendheid, een landbouwschool met internaat geopend, verdeeld in twee klassen. Thans zijn er twee (inl.) landbouwleeraren aan verbonden en ± 40 leerlingen. Het onderricht wordt er geheel in practische banen geleid; de leerlingen voorzien grootendeels in hunne eigen onderhoud uit de opbrengst hunner schooltuinen. Doordat in de laatste jaren van bestuurswege zeer veel aandacht aan verschillende volkscultures werd geschonken, o.a. blijkende uit de aanstelling van verscheidene mantri's voor de klappercultuur, vonden verschillende leerlingen reeds daardoor een goed bestaan; hoofddoel blijft echter, te bevorderen dat de leerlingen zich weder als landbouwer in de gampongs vestigen en daar, door hun werk, de nieuwere ideeën op landbouwkundig gebied helpen verspreiden.

Ernstig wordt er naar gestreefd, de werkingsfeer der verschillende hierboven genoemde instellingen (volksonderwijs, landbouwcursussen en landbouwschool) geleidelijk krachtig uit te breiden. Waar uit het thans volgende hoofdstuk betreffende de middelen van bestaan der inlandsche bevolking zal blijken, hoe deze vrijwel geheel afhankelijk is van de uitkomsten van haren landbouw, kan dit pogen zegenrijke gevolgen hebben voor de welvaart van het volk.

MIDDELEN VAN BESTAAN.

Onder de middelen van bestaan der inlandsche bevolking neemt de rijstbouw de voornaamste plaats in. Van oudsher was de Atjeher der kustvlakten een bekwaam sawah-arbeider, en hoewel de door de bevolking aangelegde uitgebreide irrigatie-werken, die vooral in de Noordkustvlakten bestonden, primitief en ondeugdelijk waren, onderving zij daarmede toch het watergebrek, dat zich hier door de water-arme rivieren en den zeer geringen regenval dikwijls sterk voelbaar maakt. Veel minder dan elders op Sumatra werd aan ladangbouw gedaan; de groote vlakten waarborgden immers voldoende sawah-terreinen, zoodat het dichte

woudkleed, behalve op de Noord-Oostelijke Barisan-uitloopers (hoogvlakte van Goud- en Weesberg), vrijwel onaangetast bleef.

De langdurige oorlog heeft veel in dit gunstige beeld veranderd. Door gebrek aan werkbare mannen bleef ten slotte een groot deel der sawahterreinen, o. a. in de vlakte van Groot-Atjeh, lange jaren braak liggen; de leidingen en stuwdammen der irrigatiewerkjes werden verwaarloosd, en een deel der strijdbare bevolking vestigde zich als peperplanters of ladangbouwers in de meer afgezonderde heuvel- en bergstreken. Ook de bezits-onzekerheid werkte dezen achteruitgang sterk in de hand; in het kort- de gezeten, rustige landbouwer, in die tijden voortdurend het stootblok tusschen onze militaire macht en de bendeleden, verwaarloosde steeds meer de vroeger zoo bloeiende rijstteelt. Sedert ons krachtiger ingrijpen zijn de politieke oorzaken voor deze onverschilligheid weggenomen; de bevolking is weer rustig in de vruchtbare vlakten gevestigd; ze ontvangt hulp en technische voorlichting bij het herstel der oude bevloeiingswerken, er komt meer bezits-zekerheid voor oogst en vee en de oude voorliefde voor den rijstbouw ontwaakt langzamerhand weer.

De voornaamste sawah-terreinen vindt men langs de geheele Noordkust, vooral in de vlakte en vallei van de Atjehrivier en in de vlakten van Padang Tidji, Pedir, Samalanga, Bireuën en Lhō' Soekōn, waarvan o. a. de vlakte van Groot-Atjeh en die van Pedir aaneengesloten sawah-complexen resp. van ± 12.000 à 15.000 bouws en van ± 25.000 bouws vertoonen. Slechts gedeeltelijk werken de vroeger zoo talrijke irrigatie-werken dezer streken nog; zoo zijn de vlakten van Pedir en van Samalanga bijna geheel bevloeibaar, die van Padang Tidji en Bireuën echter slechts voor een deel, terwijl de vlakten Groot-Atjeh en van Lhō' Soekōn zelfs bijna geheel van regen afhankelijk zijn. In de overige kustlandschappen van het gewest komt de sawah-bouw meestal slechts op kleinere, verspreid liggende complexen voor, en is daar over het algemeen niet zoo belangrijk als in Groot-Atjeh en de Noordkust. Vooral de Westelijke en de Oostelijke kustvlakten zijn in dit opzicht nog achterlijk. Goed-bevloeide sawah's vindt men op de Westkust slechts in Daja, in Seunagan (de groote vlakte van Djeuram) en in het gebied der Kr. Soesōh, terwijl zich rondom Meulabōh groote complexen regensawahs uitstrekken. Ter Oostkust is de toestand nog minder gunstig; hier vindt men alleen in de omgeving van Idi vrij veel

regensawah's en voorts bij Langsa nog enkele onbelangrijke complexen. De veel voordeeliger pepercultuur werkt hier de intensieve ontwikkeling van den rijstbouw niet in de hand, zoodat een groot deel der daarvoor geschikt te maken terreinen braak lagen en ten slotte in concessie zijn uitgegeven. De opbrengst harer pepertuinen maakt de schaarsche bevolking koopkrachtig genoeg om door aankoop in haar rijstbehoefte te voorzien.

In het binnenland is de toestand der rijstcultuur weer gunstiger. De betrekkelijk geringe bevolking der Tangsé-vallei, rondom het Laoet Tawar (Takengön), Blang Kĕdjĕrèn (Gajō Loeös) en Lököp (Serbödjadi) en die der Alas-vallei heeft tal van goed geïrrigeerde sawah's, waardoor ze volkomen in de rijstbehoefte der bewoners van het bergland voorziet, terwijl de Alaslanden daarenboven vrij belangrijke hoeveelheden kunnen uitvoeren naar de Karo-hoogvlakte (Sumatra's Oostkust). Sedert het ontstaan der rustiger toestanden gaat de bevolking dier streken steeds meer over tot uitbreiding van haar areaal en verbetering der irrigatie, zooals bijvoorbeeld bij Trètèq (Takengön), waar in de laatste jaren door de bevolking ± 800 bouws sawah bevloeibaar gemaakt zijn. De productie is hier in de laatste jaren merkbaar gestegen; daardoor kunnen de in verschillende bevolkingscentra gelegerde troepen thans hun rijstvoorraad geregeld door aankoop in de streek zelve aanvullen en kon de kostbare en bezwaarlijke opvoer daarvan bijna geheel gestaakt worden.

Voor den export mag men echter niet rekenen op dezen gunstigen toestand van den rijstbouw in de bergstreken. Daarvoor zijn er te veel factoren, welke zich tegen eene werkelijke massa-productie zouden verzetten. In de eerste plaats reeds het zeer moeilijke en langdurige transport, dat, voorloopig tenminste, voor een groot deel alleen met koelies kan geschieden, terwijl voorts door de hooge ligging het beschot der sawah's te gering en de tijd, noodig voor het rijpen, te lang is om het te wettigen, dat er—boven de voor de bevolkingsbehoefte noodige sawah's—thans eene belangrijke uitbreiding aan het bevloeibare areaal gegeven wordt.

Mochten later, door een onverwachte opkomst van groote cultures in dit berggebied, hoogere eischen gesteld worden aan de rijstproductie der bevolking, teneinde in de omgeving van zulk een cultuurstreek zelve in de behoeften der koelies te kunnen voorzien, dan zal misschien, ondanks de bovengenoemde

bezwaren, eene uitbreiding van het areaal voordeelig blijken te zijn voor de bevolking. Waar echter dergelijke eischen zich nog in geheel niet kenbaar maken, en de Europeesche ondernemingsgeest pas aarzelend haar aandacht begint te schenken aan de cultuur-mogelijkheden op de uitgestrekte hoogvlakten, is hier eene productie van méér rijst dan voor de behoefte der bevolking, in de eerste tijden althans overbodig te noemen.

De Westkust-vlakten kennen geheel andere toestanden door hare lage ligging aan zee. De groote vlakten achter de kustmoerassen waarborgen voldoende terreinen voor eene uitbreiding, met gemakkelijke verbindingen naar de havenplaatsjes. De dun-gezaaide bevolking laat echter het grootste deel dier vruchtbare terreinen braak liggen, daar zij ruimschoots in hare geringe behoeften kan voorzien door ladang- en tuinbouw, pepercultuur en het winnen van boschproducten. Deze wijze van levensonderhoud, welke de bevolking niet brengt tot blijvende vestiging, is oorzaak, dat het volk niet gauw zal overgaan tot eene zoo belangrijke uitbreiding zijner sawah's, dat deze eene mede te tellen factor zouden kunnen worden voor de productie van het gewest. Hoogstens mag verwacht worden, dat de bevolking er geleidelijk in zal slagen geheel in hare eigen rijstbehoefte te voorzien, waarvoor nu nog rijst uit het buitenland en in den laatsten tijd ook van de Noordkust ingevoerd wordt. Waar de Westkust echter steeds meer de Europeesche ondernemingsgeest begint aan te trekken, welke tot nu toe weliswaar gericht bleef op klappercultuur en houtaankap (Singkel en Simeuloë), doch in den laatsten tijd ook de mogelijkheid tot het vestigen van rubberondernemingen schijnt te overwegen, wordt de wenschelijkheid van de opvoering der rijstproductie van meer direct belang. Het ontstaan eener eenigszins belangrijke Europeesche cultuur, in een streek met zóó slechte land- en waterverbindingen als de Westkust, is inderdaad in niet geringe mate afhankelijk van de zekerheid om, ook voor eene talrijke koelie-bevolking, de rijst in het land zelve te kunnen opkoopen. Reeds tracht het bestuur meerdere belangstelling voor den rijstbouw op te wekken; productie-toename zal in de eerste tijden echter meer verwacht mogen worden van de verbetering der bestaande en aanleg van nieuwe irrigatiewerkjes en van de verbetering der plantmethoden dan van eene belangrijke uitbreiding van het beplantbare areaal. Hiervoor zal pas langzamerhand eene voldoende gezeten bevolking te vinden zijn.

Over het algemeen beschouwd is de toestand van den rijstbouw in dit gewest dus nog volstrekt niet gunstig te noemen. Dit blijkt reeds overtuigend uit de cijfers betreffende den invoer van rijst uit het buitenland gedurende de laatste 12 jaren, die zeer hoog zijn en waartegenover nog geen uitvoercijfers van werkelijk belang gesteld kunnen worden.

Rijstinvoer uit het buitenland gedurende:

1904	K.G.	11.617.000	*f*	930.000
1905	—	8.873.000	„	709.000
1906	—	13.038.000	„	1.042.000
1907	—	13.442.000	„	1.074.000
1908	—	6.361.000	„	509.000
1909	—	7.753.000	„	775.000
1910	—	12.266.000	„	1.297.000
1911	—	5.388.000	„	593.000
1912	—	11.183.000	„	1.278.000
1913	—	10.698.000	„	1.176.000
1914	—	8.473.000	„	756.000
1915	—	6.257.000	„	617.000

Ieder jaar gaat er dus, door deze slechte toestanden, gemiddeld nog bijna 1 millioen aan geld naar het buitenland, welk bedrag — lettende op de geschiktheid der groote kustvlakten voor den rijstbouw — aan de bevolking ten goede zou kunnen komen.

Wel is er vooruitgang waar te nemen. Uit de bovenstaande invoercijfers blijkt reeds, dat de gemiddelde jaarlijksche import uit het buitenland gedurende het laatste zestal jaren (± 9 millioen K.G.) 1 millioen K.G. minder bedroeg dàn die gedurende het eerste zestal (± 10 millioen K.G.). Daarbij moet niet uit het oog verloren worden, dat juist gedurende dit laatste zestal jaren zich ter Oostkust, met de Europeesche cultures, eene belangrijke koeliebevolking gevestigd heeft, waarvoor thans ± drie millioen K. G. rijst per jaar ingevoerd wordt, zoodat het jaarlijksch tekort voor de bevolkingsbehoeften thans in werkelijkheid evenveel minder bedraagt. Daarenboven is de bevolking zelve in het afgeloopen tiental jaren ook in aantal toegenomen, voor welke toename men ± 2 %

(14.000 zielen) mag stellen, waardoor het betrekkelijke rijsttekort der bevolking ook vermindert. Duidelijk spreekt deze vooruitgang zich uit in de cijfers betreffende den totalen in- en uitvoer (dus met inbegrip van de aanvoeren uit verschillende binnen het tolgebied gelegen streken), welke sinds 1913 verzameld worden.

	Totale invoer	Totale uitvoer [1])
1913	12.370.000 K.G.	35.000 K.G.
1914	10.586.000 —	70.000 —
1915	7.390.000 —	300.000 —

De plotselinge en naar verhouding belangrijke stijging van den uitvoer is echter niet onmiddellijk toe te schrijven aan productie-verméérdering van dit gewest. Voor het grootste deel is die uitvoer in het leven geroepen door den Europeeschen oorlog. Over het algemeen bestond reeds vroeger een vrij belangrijke over-productie in sommige rijstbouw-centra, vooral in de goed bevloeide en vruchtbare vlakten van Pedir en Samalanga, waarvan zelfs beweerd wordt, dat de landbouwer er in een normaal jaar rekenen mag op een oogst van méér dan 60 pikol (droge) rijst per bouw! Ondanks de, niet nauwkeurig bekende doch in ieder geval hooge, productiecijfers, bestond er vóór den oorlog nog geen noemenswaardigen uitvoer van hier naar de rijstarmere streken, daar de Pedirees, liever dan zijn productie-overschot te verkoopen, dit gedurende jaren opschuurt om ten slotte eens een heel jaar lang zijne sawah's braak te kunnen laten liggen. Zoodoende vond men hier in de schuren steeds groote hoeveelheden rijst van drie of vier jaren hèr, zwart van ouderdom en aangetast door ongedierte, maar — volgens den Pedirees — nog uitstekend geschikt voor de consumptie. Wegens de groote zorg voor een voedingstekort, gedurende de eerste maanden van den Europeeschen oorlog, ging het bestuur er in dien tijd toe over tegen deze verkeerde gewoonte krachtig pressie uit te oefenen. Zoodoende kwamen er groote hoeveelheden rijst in Pedir beschikbaar, waardoor niet alleen de vrees voor een buitengewoon rijsttekort in

[1]) Alles herleid tot gepelde rijst.

het overige deel van het gewest ongegrond bleek doch de rijstinvoer zelfs beneden dien van 1913 bleef, terwijl daarenboven nog eene kleine hoeveelheid voor den uitvoer (naar de Oostkust v. Sumatra) beschikbaar kwam. In 1915 herhaalde dit verschijnsel zich in nog sterker mate, zoodat de invoer weder aanmerkelijk af- en de uitvoer toch toenam.

Tegenover de ± 5 à 6 millioen K.G., welke naar schatting thans gemiddeld het werkelijke jaarlijksche rijsttekort voor de inheemsche bevolking zelve uitmaken, stond in 1915 reeds een exportcijfer van 300.000 K.G. Vergeleken met den toestand van een tiental jaren geleden toen de import, bij een lager bevolkingscijfer, ongeveer 5 millioen K.G. meer bedroeg en van uitvoer nog geen sprake was, valt dus inderdaad een vooruitgang van dit voornaamste bestaansmiddel der bevolking te constateeren. In hoeverre deze vooruitgang *schijnbaar* is, als gevolg van de abnormale omstandigheden, zal eerst kunnen blijken als weer de gewone toestanden na den vrede zijn ingetreden. In ieder geval zal de verwachting niet te hoog gestemd blijken wanneer men onderstelt, dat het rijsttekort van het geheele gewest — met uitzondering van dat in het cultuurgebied van Langsa en Tamiang, — binnen afzienbaren tijd kan ophouden te bestaan.

Daarmede zal echter niet voldoende bereikt zijn. Steeds sterker wordt in het uitgebreide cultuurland ter Oostkust van Sumatra (waartoe dat van Langsa en Tamiang economisch ook geheel behoort) de drang om deze streek voor hare zeer groote rijstbehoefte [1]), van den invoer uit het buitenland onafhankelijk te maken door den intergewestelijken rijsthandel uit te breiden. Alleen door het welslagen dezer pogingen zal in alle omstandigheden zekerheid van voldoende voedselvoorraden kunnen ontstaan. Als één land er door de natuur toe aangewezen is om zich deze gelegenheid ten nutte te maken en zich, door zich op te werken als belangrijke rijstproducent voor de Oostkust, groote economische voordeelen te verwerven, is het stellig Atjeh. Het groote belang, dat dit vraagstuk dus voor het geheele gewest bezit, geeft aanleiding hier eenigszins dieper in te gaan op de mogelijkheid om dit doel te bereiken, en daarbij het gebied der onderstellingen voor een oogenblik te betreden.

---

[1]) De gemiddelde jaarlijksche rijstinvoer bedroeg voor het Cultuurgebied gedurende 1913-1915 105 millioen Kg.

Overzic e meer dan 5 jaren.

		GEMEN				
	STATIONS	J	Oct.	Nov.	Dec.	Totaal
Westkust	Roendèng	2	21.5	19.8	15.8	195.5
	Singkel	2	19.8	20.2	17.5	194.2
	Tapaᶑ Toean	2	18.4	18.0	15.3	175.3
	Meulabōh	2	17.7	17.9	16.3	179.6
	Poelō Raja	1	18.8	16.1	14.6	178.5
	Tjalang	2	19.0	16.6	14.1	187.5
	Lhōᶑ Nga	1	16.9	15.1	12.4	160.0
Noordkust	Koeta Radja	1	13.2	14.0	14.2	124.2
	Lhōᶑ Seumawè	1	12.2	13.1	15.3	102.3
Oostkust	Idi	2	14.4	15.8	18.9	127.8
	Langsa	[illegible]	17.7	17.3	17.7	148.5
	Koeala Simpang	[illegible]	17.0	16.0	16.4	137.6
	Koeta Tjane (binnenland)	[illegible]	22.4	21.5	18.9	195.5

Overzicht betreffende den gemiddelden regenval in Atjeh en Onderhoorigheden, berekend uit de waarnemingen gedurende meer dan 5 jaren.

GEMIDDELDE MAANDELIJKSCHE EN JAARLIJKSCHE REGENVAL

	STATIONS	Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec	Totaal
Westkust	Roendèng	275	322	322	339	312	211	164	247	219	399	395	345	3550
Westkust	Singkel	305	279	347	452	364	312	303	368	424	582	539	407	4682
Westkust	Tapaʿ Toean	312	255	308	344	267	226	195	217	236	360	335	268	3323
Westkust	Meulabōh	277	241	334	403	315	261	291	260	369	450	396	347	3944
Westkust	Poelō Raja	137	102	161	240	360	395	480	411	469	496	373	252	3876
Westkust	Tjalang	272	243	219	273	456	338	340	299	441	425	336	228	3870
Westkust	Lhōʿ Nga	141	136	147	129	276	225	243	246	352	290	260	199	2644
Noordkust	Koeta Radja	139	90	86	103	155	95	111	119	167	185	192	224	1666
Noordkust	Lhōʿ Seumawè	168	61	59	86	113	88	71	96	102	161	194	318	1517
Oostkust	Idi	228	76	49	67	101	115	99	145	135	191	301	489	1996
Oostkust	Langsa	188	116	55	121	221	185	150	177	248	274	262	384	2381
Oostkust	Koeala Simpang	181	86	75	121	156	132	116	208	225	252	271	324	2147
	Koeta Tjane (binnenland)	174	98	197	247	208	136	102	165	173	287	263	257	2307

GEMIDDELD AANTAL REGENDAGEN

	STATIONS	Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Totaal
Westkust	Roendèng	14.9	15.3	18.5	17.8	14.8	14.4	12.9	14.4	15.4	21.5	19.8	15.8	195.5
Westkust	Singkel	15.2	12.4	15.3	18.1	15.3	13.3	14.8	16.0	16.3	19.8	20.2	17.5	194.2
Westkust	Tapaʿ Toean	15.5	13.4	14.2	16.9	14.2	11.0	11.6	13.2	13.3	18.4	18.0	15.3	175.3
Westkust	Meulabōh	15.7	12.4	13.7	16.8	14.8	12.5	14.1	12.4	15.3	17.7	17.9	16.3	179.6
Westkust	Poelō Raja	9.6	8.1	10.9	14.5	14.5	16.3	19.4	17.4	18.3	18.8	16.1	14.6	178.5
Westkust	Tjalang	14.9	13.3	13.9	15.1	15.8	15.6	14.8	15.4	19.0	19.0	16.6	14.1	187.5
Westkust	Lhōʿ Nga	9.4	9.6	11.8	12.3	14.8	13.8	13.1	14.1	16.7	16.9	15.1	12.4	160.0
Noordkust	Koeta Radja	10.0	6.6	7.0	8.2	11.6	8.7	9.0	9.7	12.0	13.2	14.0	14.2	124.2
Noordkust	Lhōʿ Seumawè	8.7	4.9	4.8	5.7	8.3	7.2	5.5	7.3	9.3	12.2	13.1	15.3	102.3
Oostkust	Idi	12.0	5.5	4.3	7.0	9.2	8.0	9.3	11.5	11.9	14.4	15.8	18.9	127.8
Oostkust	Langsa	10.8	8.0	6.0	8.1	13.1	11.4	9.3	12.8	16.3	17.7	17.3	17.7	148.5
Oostkust	Koeala Simpang	10.4	5.6	6.1	7.6	10.7	10.1	9.6	13.3	14.8	17.0	16.0	16.4	137.6
	Koeta Tjane (binnenland)	13.2	11.7	17.1	17.7	16.4	14.4	12.0	13.6	16.6	22.4	21.5	18.9	195.5

Hetgeen hierboven gezegd werd omtrent den rijstbouw in de bergstreken en op de Westkust van Atjeh, doet zien, dat voor een belangrijken rijst-uitvoer niet gerekend mag worden op de over-productie dezer streken, waarvan hoogstens verwacht kan worden dat zij in de toekomst in de eigen behoefte zullen kunnen voorzien. Is eenmaal het chronische rijsttekort van de bevolking van Atjeh overwonnen, dan mag dus, voor uitbreiding der handels-productie, alleen gerekend worden op de vruchtbare Noordkustvlakten en, voor een kleiner deel, op het Noordelijk stuk der Oostkust. Wij zullen dus voor deze streek den toestand nader beschouwen, met het oog op de vraag of hier tenminste een belangrijke productie-vermeerdering mogelijk is.

Zooals reeds werd opgemerkt, is de hoedanigheid van den bodem hier zeer gunstig voor den rijstbouw; bij voldoenden water-toevoer is een beschot van gemiddeld 20 pikol rijst per H.A. voor de vruchtbare kustvlakte als normaal aan te nemen. Van huis uit is de Atjeher een goed rijstbouwer, die in vele streken geen moeite ontzag voor den aanleg van uitgestrekte waterleidingen (loeëngs). Daarenboven vond hij zelfstandig zijne eigen methoden, waardoor de cultuur zich het meest aanpaste aan de bijzondere klimatologische omstandigheden dezer streken. [1]) Een groot bezwaar voor eene geregelde overvloedige productie is de, juist in deze streken op den voorgrond tredende, geringe regenval en vooral de weinige bestendigheid daarvan, waardoor dikwijls midden in den regentijd weken van volkomen droogte optreden, welke maar al te vaak misoogsten in de hand werken.

Belangwekkend is, met het oog hierop, het nevenstaande overzicht betreffende den gemiddelden maandelijkschen en jaarlijkschen regenval in verschillende streken van het gewest (Bijlage VI).

Scherp komt in deze cijfers de ongunstige toestand uit, waarin de, juist

[1]) Naast de elders algemeen gevolgde indirecte methode van het uitzaaien der rijst op afzonderlijke kweekbedden, past de Atjeher op velden, waar vrees voor water-gebrek bestaat, de methode toe van het uitzaaien onmiddellijk op het veld (uitzaaien op het veld = taboe; uitplanten van het kweekbed = poela). De direct uitgezaaide korrel schijnt beter bestand tegen droogte, terwijl deze korter durende methode ook het gevaar voor watergebrek beperkt.

De Atjehsche Landbouw-Vereeniging en de Landbouwvoorlichtingsdienst doen, beide onder leiding van den landbouw-adviseur Heyl, veel voor den bloei van tal van takken van landbouw, vooral van den rijstbouw. Zoo werden door genoemden dienst regelingen gevonden voor de goede planttijden enz., en worden de proeftuinen nabij Koeta Radja, Idi en Langsa aan verschillende proeven ter verbetering der rijstteelt en rijstsoorten dienstbaar gemaakt.

voor de rijstcultuur meest belangrijke, streken in dit opzicht verkeeren. Om dus de Noordkust inderdaad aan hare natuurlijke bestemming van groote rijst-producent te kunnen doen beantwoorden, moet het steeds dreigende gevaar van watergebrek voorkomen worden door kunstmatige watervoorziening op groote schaal. Inderdaad is in de laatste jaren in dit opzicht reeds veel tot stand gebracht. De rustige toestanden en de daarmede gepaard gaande terugkeer der mannelijke bevolking naar hare bouwvelden gaf den bestuursambtenaren gelegenheid met meer kracht dan tot dusverre de verbetering of aanleg van verschillende der meest noodzakelijke kleine bevloeiingswerkjes, meestal met behulp der landschapskassen, aan te vatten, waartoe de bevolking gewillig medewerkt. Daarenboven werd de noodzaak ingezien tot het nemen van ingrijpender maatregelen door den aanleg van verschillende belangrijker bevloeiïngswerken, die niet zonder technischen bijstand tot stand konden worden gebracht. Een ernstig begin werd hiermee reeds gemaakt in het jaar 1911 door het aan den Ing. v. Tubergen opgedragen irrigatie-onderzoek, dat zich over de meeste gewesten van het eiland Sumatra uitstrekte en waarover uitgebreide verslagen werden samengesteld [1]). Het irrigatierapport betreffende Atjeh diende als punt van uitgang voor een systematisch plan, waarbij verschillende belangrijke werken in studie werden genomen en sedert gedeeltelijk reeds voltooid werden.

Een kort overzicht van de voornaamste daarvan is met het oog op het zeer groote gewicht, dat de verbetering van den rijstbouw hier ook voor het belangrijke Cultuurgebied der Oostkust bezit, niet van belang ontbloot.

De irrigatiewerken in Atjeh behooren tot den Algemeenen Dienst en worden onder leiding van een ingenieur der B. O. W. uitgevoerd, deels in vrijen arbeid, deels in betaalden of onbetaalden heerendienst.

Reeds zijn verschillende kleinere irrigatie-werken tot stand gekomen, nl. in de afd. Gr. Atjeh in de Kr. Darōj nabij Indrapoeri (bevloeibaar oppervlak ± 180 H. A., kosten f 24.000), in de Kr. Lam Kareuëng bij Seulimeum (oppervl. ± 475 H. A., kosten f 32.000) en ten slotte uit de Loeëng Beurabō nabij Padang Tidji (oppervl. ± 100 H. A., kosten f 10.000)

---

[1]) Bij de samenstelling van dit werk is vaak gebruik gemaakt van deze verschillende, aan belangrijke gegevens zeer rijke, gewestelijke irrigatie-rapporten. Het was ondoenlijk in ieder afzonderlijk geval daarvan melding te maken.

Voorts zijn er nog verschillende grootere werken in uitvoering; o. a. in de Kr. Teupin Raja voor het Oostelijk deel der Pedir-vlakte, waardoor ± 880 H. A. bevloeid zullen worden (kosten f 50.000) en in de Kr. Djoelō Tjoet, waardoor in de onderafd. Idi ± 345 H. A. bevloeibaar zullen worden gemaakt (kosten f 33.000). In dezelfde onderafdeeling zal weldra een tweede bevloeiing aangevat worden, uit de kr. Idi Rajeu, waardoor voorloopig 500 H. A., later ± 900 H. A., aan het bevloeibaar areaal zullen worden toegevoegd (geraamde kosten f 42.000). Voorts zijn in voorbereiding werken in de kr. Boelōh, onderafd. Lhōˀ Seumawè, de kr. Djoelō Rajeu (onderafd. Idi) en de S. Raja (onderafd. Langsa), welke tezamen aan ruim 2000 H. A. een geregelden watertoevoer zullen verzekeren.

Zijn al deze werken gereed gekomen, dan zullen er ± 5000 H. A. aan het bevloeibaar areaal van het gewest toegevoegd zijn geworden; vèr-strekkende gevolgen voor de toekomst van Atjeh als rijst-productiegebied zal zulk eene uitbreiding niet hebben. Te meer belangstelling verdienen daarom twee zeer groote werken, welke afzonderlijk beschreven dienen te worden. Het zijn de verbetering van den water-afvoer der beneden-Peusangan-rivier, welke bijna voltooid is (kosten f 230.000), en de bevloeiing van de vlakte van Lhōˀ Soekōn, waarvoor pas met de metingen is aangevangen.

De Peusangan-rivier splitst zich nabij Panté Lhòng in twee takken, de kr. Pandjoeë en de Kr. Blang Mé, welke tezamen een groote moerassige delta insluiten. De groote massa's zand, welke deze rivier medevoert bij de doorbreking der zandsteenheuvels langs haar middenloop, legden zich niet alleen in uitgestrekte lagen neer buiten de oevers, benedenstrooms van den heuvelvoet, doch vormden ook nabij het splitsingspunt zware zandplaten, welke de rivier herhaaldelijk tot stroomverleggingen, gepaard gaande met hevige overstroomingen, noodzaakten. Ongehinderd ging de rivier jarenlang met dit verwoestende werk door, zoodat de eertijds vruchtbare en goed-ontgonnen vlakte ten O. van den rechter-delta-arm, de Kr. Blang Mé, herschapen werd in eene onafzienbare, moerassige wildernis, ongeschikt voor woonplaats of bouwland. Honderden afgestorven klapperboomen steken er nog allerwege hun zwarte, kale stompen op als laatste getuigen eener vroegere welvaart. Ook de delta zelf, welke doorsneden wordt door een dwarsverbinding tusschen de Kr. Blang Mé en de linker-delta-tak, de Kr. Pandjoeë, had veel van de herhaalde overstroomingen te lijden, zoodat er over hare gansche uitgestrektheid,

± 40 K. M^2, bijna nergens voor sawah's geschikte terreinen gespaard bleven. Alleen op den linkeroever der Kr. Pandjoeë strekt zich nog eene vruchtbare, wijde sawah-vlakte uit, welke Westwaarts ònonderbroken tot ver voorbij Bireuën reikt. Met de watervoorziening is het echter ook in deze vlakte van Bireuën treurig gesteld; de sawah's zijn geheel van den wisselvalligen regenval afhankelijk, daar de op enkele plaatsen door afdamming van moerassen verkregen waterreservoirs slechts op zeer gebrekkige wijze in het herhaaldelijk voorkomende watergebrek kunnen voorzien. Hoe overvloedig de oogst van het zeer vruchtbare land ook bij normalen regenval kan zijn, toch staat steeds het schrikbeeld van misoogst door watergebrek voor de deur. Van welvaart, zooals in de goed-bevloeide Pedir-vlakte, is hier dan ook voor het meerendeel der bevolking weinig sprake.

Zoo was tot voor korten tijd de zorgelijke toestand in het beneden-Peusangan-gebied. Was de Westelijke Peusanganvlakte tot dusverre vrijgeloopen van verwoestingen, zooals de rivier in de Oostelijke vlakte had aangericht, in de laatste jaren vertoonde het water steeds meer neiging om weder eene andere richting te kiezen en in plaats van de door groote zandplaten verstopte Kr. Blang Mé, weer de Kr. Pandjoeë als voornaamsten afvoerweg te volgen. Hierdoor zou het gevaar voor overstrooming en verwoesting der Bireuën-vlakte, ten W. der Kr. Pandjoeë, zeer dreigend worden, wat ten slotte den stoot gaf tot afdoende maatregelen om den grilligen stroom paal en perk te stellen (G. B. 1913, No. 30).

De werken omvatten in de eerste plaats de geheele indijking der Kr. Blang Mé, vanaf het splitsingspunt der Kr. Peusangan, waar de dijk op den rechteroever aansluiting vindt aan het heuvelterrein, tot de monding. Hierdoor is de vlakte ten O. der Blang Mé, afdoende beveiligd tegen overstroomingen, terwijl men, door aanleg van een doorlaat in den dijk langs den rechteroever, tevens gezorgd heeft voor gelegenheid om water uit de rivier af te tappen voor den sawah-aanleg. Tevens moest de linkerdelta-tak, de Kr. Pandjoeë, geheel afgedamd worden, om overstroomingen der Westelijke oevervlakte geheel te voorkomen, terwijl de delta beveiligd werd tegen rivierwater, doordat de dijk langs den linker-Blang Mé-oever tevens de dwarsgeul afsloot, waardoor de twee riviertakken met elkaar in open verbinding stonden. Ten slotte kon tegelijk de bevloeiing der vlakte van Bireuën bevorderd worden door den aanleg van een sluiswerk bovenstrooms van den afsluitingsdam, waardoor de afgesloten Kr. Pandjoeë water kan aftappen uit de rivier.

Thans is dit veel-omvattende werk bijna geheel voltooid; de Kr. Blang Mé is reeds door zware dijken aan weerszijden gebreideld, terwijl de zware Pandjoeë-dam het Peusangan-water dwingt zich daartusschen zelf een diepere bedding te vormen. De bevloeiingswerken voor de Westelijke oevervlakte zijn nog niet gereed; het zal nog enkele jaren duren voordat de uitgestrekte vlakte geheel van voldoende water verzekerd kan zijn. In de Oostelijke oevervlakte heeft de voltooiing van het werk echter reeds eene verrassende uitwerking gehad. Waar zich voor een jaar nog niets dan een met doode klapperstammen bezaaid moeras uitstrekte, vindt men thans reeds allerwege teekenen van bedrijvige ontginning. Groote stukken grond zijn reeds vanzelf drooggevallen door het buitensluiten van het rivierwater, terwijl op vele plaatsen door de pas gevestigde bevolking afvoerkanalen voor het overgebleven water gegraven zijn. Vooral nadat bleek, dat de vruchtbaarheid van den bodem door de overstroomingen niet geleden had, werden de jonge aanplantingen snel uitgebreid, zoodat men nu reeds allerwege, tusschen de doode klapperstammen uit eene vroegere periode, nieuwe klappertuinen aantreft. Men mag met grond verwachten, dat binnen enkele jaren de sporen der vroegere verwoestingen in de Oostelijke oevervlakte en de delta verdwenen zullen zijn om plaats te maken voor de terugkeerende welvaart; een gebied van minstens 100 K. M^2 is door dit werk weder voor den landbouw heroverd.

De uitgestrektheid van het sawah-terrein, dat, na voltooiing van het geheele werk, uit de Peusangan-rivier zal kunnen worden bevloeid, is nog niet met zekerheid vast te stellen; volgens ruwe taxatie zou deze ongeveer 15.000 H.A. bedragen.

Niet minder belangrijk belooft het werk in de vlakte van Lhōʼ Soekōn te worden, dat echter nog pas in het eerste stadium van voorbereiding verkeert.

Ten W. van het uitgestrekte moerasgebied langs de beneden Djamboe Ajé vindt men hier de wijde vlakte der Keureutòë- en Pasé-rivieren welke doorsneden wordt door de eerste en zich ten W. der laatste rivier nog tot in het Lhōʼ Seumawè-sche uitstrekt. De geheele vlakte der Kr. Pasé en op den Westelijken Keureutòë-oever is intensief ontgonnen; ten O. der Keureutòë vangt echter weldra een groot moeras aan, dat in verbinding staat met dat langs de Djamboe Ajé. Van geregelden sawah-bouw is hier geen sprake; op de hoogere terreinstrooken (matanggronden) welke, van den heuvelvoet uitgaande, het moeras

doorsnijden, vindt men enkele kleine ontginningen, vooral van peper. In den laatsten tijd gaat de bevolking er meer en meer toe over, kleine stukken langs den rand van het moeras in te dijken en droog te leggen, waardoor zij reeds talrijke bouwvelden voor rijst, klappers en pinang verkreeg.

In de eerste plaats omvat het thans in voorbereiding zijnde plan de bevloeiing van de geheele vlakte ten W. der Keureutòë-rivier, waarbij, zoo mogelijk, het water langs een aquaduct over de Pasé-rivier zal worden gebracht ter bevloeiing van de vlakte langs haar Westelijken oever. Het door dit werk bevloeibaar te maken sawah-terrein wordt geschat op ± 13.000 H. A. Doch tevens zal het onderzoek zich waarschijnlijk uitstrekken over de drooglegging van het moeras langs den Oostelijken oever der Kr. Keureutòë, waarvan de mogelijkheid en wenschelijkheid sterk bepleit worden. Blijkt de uitvoering dezer nu nog slechts voorloopige plannen mogelijk, dan zal daardoor op den Oostelijken Keureutòëoever een minstens even groote oppervlakte aan bouwland, als in de Westelijke vlakte, voor de bevolking gewonnen worden.

Met de vorenstaande gegevens voor oogen mag men de stellige verwachting koesteren, dat het bestaande rijsttekort der bevolking binnen weinige jaren reeds geheel verdwenen zal zijn. Zelfs zal, wanneer alle thans nog in voorbereiding zijnde plannen voltooid zijn, ook gerekend mogen worden op eene regelmatige overproductie. In hoeverre deze overproductie wat zal beteekenen tegenover het reusachtige tekort in het zuidelijker groote Cultuurgebied, kunnen eenige ramingscijfers leeren.

Voor de handelsproductie kan alleen rekening gehouden worden met de kustvlakten tusschen Groot-Atjeh en Idi, zooals wij reeds zagen; hoogstens mag men aannemen, dat de overige deelen van het gewest er in slagen zullen zich binnen niet te langen tijd geheel onafhankelijk te maken voor hunne eigen rijstbehoefte. De voltooiing der besproken werken zal (naar schatting) het betrekkelijke sawah-areaal brengen op ongeveer 75.000 H. A. (o. a. Groot-Atjeh 15.000 H. A., Pedir 25.000 H. A., Bireuën en Lhō' Soekōn ieder ± 15.000 H. A.), waarvan, wanneer een oogstgemiddelde van 20 pikol rijst per H. A. aangenomen wordt, de opbrengst ± 1.500.000 pikol per jaar zal bedragen. De bevolking dezer kustvlakten telt in totaal 440.000 zielen, waarvoor ± 1 millioen pikol rijst

voor eigen behoefte noodig zijn. [1]) Er zouden dan dus ongeveer 500.000 pikol of 30 millioen K.G. rijst voor den uitvoer beschikbaar komen.

Bij deze beschouwing moet echter ook rekening gehouden worden met de vraag, of de beschikbare arbeidskrachten voor de geregelde bewerking dier ± 75.000 H. A. sawah's beschikbaar zijn. Rekent men dat voor de bewerking van 1 H. A. sawah noodig is één gezin (met twee stuks ploegvee), dan zal in overeenstemming hiermede de landbouwende bevolking dezer streken ± 300.000 zielen (75.000 gezinnen) moeten tellen in het bezit van ± 150.000 stuks hoornvee. Het tegenwoordige bevolkingscijfer (440.000 zielen, waarvan minstens 2/3 tot den landbouwenden stand behooren) is dus vrijwel voldoende te noemen voor de bewerking van het in beschouwing gewonnen sawah- areaal; terwijl de op pag. 185 gegeven cijfers van het bezit aan hoornvee in de verschillende onderafdeelingen doen blijken, dat in dit gebied 151.000 runderen en buffels voorkomen.

Hoewel veel in deze beschouwing nog zuivere toekomst-muziek geacht moet worden, waarvan de verwezenlijking groote krachtsinspanning en kosten zal eischen, komt het ons toch voor, dat er in ieder geval geen reden bestaat tot een pessimistischen kijk betreffende de productie-uitbreiding van Atjeh's rijstvelden. Of inderdaad het gestelde desideratum: eene intensieve deelname in de rijstvoorziening van het Cultuurgebied, voor Atjeh mogelijk zal zijn, blijft een open vraag. Toch mag het antwoord daarop niet zoo sceptisch en volkomen-ontkennend luiden, als gewoonlijk het geval is. In ieder geval zal uit het hierbij gegeven overzicht en de daarbij gevoegde illustreerende cijfers blijken, dat de snelle voltooiing der irrigatie-plannen op zeer ruime schaal, geacht mag worden het hoogste belang voor het gewest te vertegenwoordigen, en voor meer dan dit gewest alleen. Alleen daardoor zal het mogelijk blijken, Atjeh te scharen onder de belangrijke rijstproductiestreken, die mede kunnen werken aan de oplossing van het—voor de toekomst van een der kostbaarste gedeelten onzer koloniën, de Oostkust van Sumatra, steeds dreigender afmetingen aannemende—vraagstuk der gewaarborgde rijstvoorziening.

---

[1]) Het gemiddelde rijstverbruik der bevolking per hoofd en per jaar is hierbij gesteld op 2 pikol. De practijk wijst dit cijfer als voldoende aan voor eene inheemsche bevolking, die immers, naast hare rijst, nog verschillende andere voedingsmiddelen verbouwt.

Naast, in enkele streken zelfs vóór den rijstbouw, moet de cultuur van klappers, peper en pinang genoemd worden als een belangrijk middel van bestaan voor de bevolking.

DE KLAPPER-CULTUUR.

De klapper-cultuur breidt zich in de kustvlakten van alle afdeelingen ieder jaar meer uit, nu de politieke rust het planten van meerjarige gewassen voor den gampong-bevolking aanlokkelijk maakt. Dit is pas sedert de laatste jaren het geval, zoodat de meeste aanplantingen nog te jong zijn en eerst over eenige jaren product zullen geven, (in Pedir staan bijv. ± 500.000 nog niet vruchtdragende boomen). Het volgende overzicht geeft bij benadering de door de bevolking met klappers beplante oppervlakten weer in ieder der afdeelingen op ult. 1913: [1])

Groot-Atjeh.	8600	bouws
Noordkust	2400	„
Oostkust.	1600	„
Westkust	9200	„

Hiervan neemt vooral de aanplant in Groot-Atjeh, de vlakte van Pedir en de Westkust geregeld toe, evenals die op de kleinere eilandjes, waarvan de Banjak-eil., P. Breuë en P. Wè reeds uitgestrekte klapper-tuinen vertoonen.

Naast dit beplante areaal van ± 22.000 bouws vindt men in het gewest nog 37 klapper-ondernemingen met eene totale uitgestrektheid van bijna 21.000 bouws, (beplant areaal onbekend) terwijl ook op 9 rubberondernemingen, samen ruim 11.000 bouws groot, klappers als nevenaanplanting uitgezet zijn.

De aanplant door de bevolking wordt op ruime schaal aangemoedigd door de credietbanken. In de eerste plaats door de Groot-Atjehsche afdeelingsbank, die gedurende de eerste acht jaar van haar bestaan (1908-1916) de volgende bedragen voor aanleg en uitbreiding van klappertuinen uitleende:

---

[1]) Deze- en verdere- areaal- taxaties zijn afkomstig van den in het gewest werkzamen landbouw-adviseur.

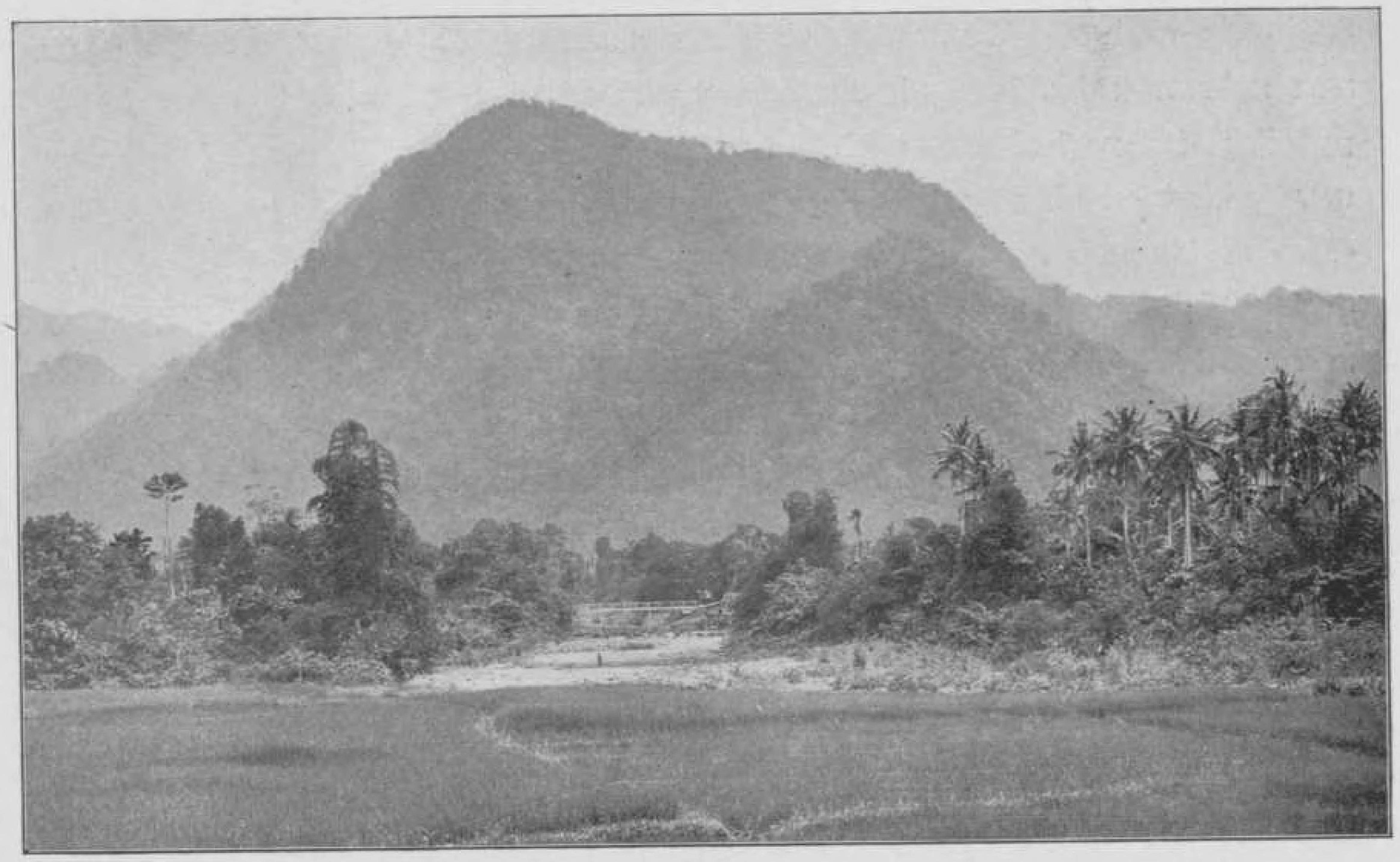

FIG. 1. LANDSCHAP NABIJ LHŌNG, WESTKUST.

FIG. 2. WEG BIJ LHŌ SOEKŌN.

Boekjaar	Aantal leeners	Bedrag	
1908—1909	56	9000	Totaal voor de klapper-cultuur uitgeleend bedrag *f* 184.000
1909—1910	155	16000	
1910—1911	199	19000	
1911—1912	439	45000	
1912—1913	473	47000	
1913—1914	224	15000	
1914—1915	279	22000	
1915—1916	133	11000	

Ook de credietbank te Lhōˀ Seumawè volgde dit voorbeeld door in de 2 jaren van haar bestaan (1914 en 1915) resp. *f* 76.000 en *f* 62.000 voor de klappercultuur uit te leenen, terwijl de pas sedert 1915 bestaande bank te Langsa daarvoor reeds *f* 23.000 verstrekte.

Behalve door maatregelen ter uitbreiding van het areaal, tracht men ook tot vermeerdering (en verbetering) der productie te geraken door een streng toezicht op de goede behandeling van aanplant en product (schoonhouden der tuinen, tegengaan van onrijp plukken, enz.). Ter handhaving der hierop betrekking hebbende „Klapperkeur" worden thans in verschillende landschappen mantri's voor de klappercultuur benoemd, die de bevolking op dit gebied contrôleeren en tevens voorlichten kunnen.

De totale uitvoer van copra bedroeg in het jaar 1913 3.909.000 K.G. (*f* 950.000) waarvan 3.817.000 K.G. (*f* 916.000) rechtstreeks naar het buitenland gingen, terwijl die rechtstreeksche uitvoer in 1904 nog slechts 1.181.000 K.G. (*f* 177.000) en in 1909 3.177.000 K.G. (*f* 468.000) bedroeg. [1])

[1]) Hier- en ook bij de verdere overzichten- zijn voor het vormen van een beeld der productie de cijfers gekozen van het laatste normale jaar, 1913. In de oorlog-jaren 1914 en 1915 oefenden zoovele omstandigheden, totaal buiten de productie staande, een belangrijken invloed op in- en uitvoer uit, dat cijfers betreffende die jaren vaak eene onjuiste voorstelling van Atjeh als productie- en afzetgebied zouden geven. Daarom zullen die jaarcijfers steeds in een noot medegedeeld worden.

In 1914 en 1915 werd uitgevoerd: aan copra.:

Jaar	Buitenland		Totaal	
	K.G.	F.	K.G.	F.
1914	4.580.000	1.145.000	4.698.000	1.174.000
1915	3.947.000	947.000	4.383.000	1.072.000

Bijna het geheel product gaat naar Penang (in 1913 ± 3.663.000 K.G., in 1904 ± 1.100.000 K.G.) Als voornaamste uitvoerhavens voor copra fungeerden:

Lhō' Seumawè	1.588.000	K.G.
Sigli	827.000	„
Sinabang	499.000	„
Oelèë Lheuë	406.000	„
Singkel	234.000	„
Idi	155.000	„
	3.709.000	K.G.

De bereiding van klapperolie neemt slechts eene onbelangrijke plaats in naast die van copra. De bevolking voorziet nog niet eens in de eigen behoefte; invoer ervan heeft plaats, voornamelijk via Penang. In 1913 [1]) bedroeg de hoeveelheid van elders ingevoerde klapperolie nog 208.000 L. (waarde *f* 79.000) terwijl ze in 1904 bedroeg 293.000 L. ter waarde van *f* 88.000.

DE PEPER-CULTUUR. [2])

De klassieke Atjehsche cultuur, welke naast den rijstbouw hier nog steeds de voornaamste plaats inneemt, is de pepercultuur. Reeds in de Middeleeuwen, vóór onze komst, was peper een der belangrijkste handels-artikelen, waarvan de cultuur in de 14de eeuw door Hindoes schijnt te zijn ingevoerd. Onze eerste aanrakingen met het Atjehsche rijk werden uitgelokt door dit product. De eerste poging daartoe, in 1599, faalde wel (moord op Cornelis de Houtman), doch reeds het volgend jaar kon een contract voor de levering van peper worden gesloten, in 1601 gevolgd door den bouw van eene factorij. Zeer voorspoedig zijn die aanrakingen echter nimmer geweest.

[1]) In 1914 en 1915 bedroeg de invoer van olie:

Jaar	uit het buitenland.		Totaal	
	L	F	L	F
1914	146.000	63.000	170.000	73.000
1915	128.000	49.000	148.000	56.000

[2]) Zie: Afl. V. der Mededeel. v/h Encijcl. Bureau: De Pepercultuur in de Buitenbezittingen, p. 62—96.

Nog steeds is de cultuur vrijwel geheel in inlandsche handen; alleen op Poeloe Wè vindt men eene op Europeesche wijze gedreven onderneming van ruim 500 bouws groot, welke zich gedeeltelijk op de pepercultuur toelegt. Eene groote uitgebreidheid heeft de cultuur in de afdeelingen Noordkust en Oostkust [1], waar de bevolkings-aanplantingen naar schatting (ult. 1913) resp. eene oppervlakte van ± 2100 en 4500 bouws in beslag nemen; in de afdeelingen Groot-Atjeh en Westkust hadden deze eene oppervlakte van ± 600 en 800 bouws. De tot 1914 meestal dalende en zeer onstandvastige peperprijzen veroorzaakten een gestadigen achteruitgang dezer cultuur, vooral ter Oostkust, waar de pas ontwakende rubbercultuur reeds verscheidene pepertuinen in beslag heeft genomen. Ook de verbetering der politieke toestanden werkte tot dit verval mede. De meestal op ladangs aan den oerwoudrand aangelegde pepertuinen trokken vele uitgewekenen, die — nu de politieke rust hersteld is — langzamerhand terugkeeren naar hunne oude woonplaatsen om weder den rijstbouw ter hand te nemen. De stijging der peperprijzen door het uitbreken van den Europeeschen oorlog ontstaan, heeft evenwel plotseling een einde gemaakt aan het langzame verval, doordat de bevolking allerwege werd geprikkeld tot eene zeer snelle uitbreiding van haar aanplant door nieuwe ontginningen of heropening van reeds verlaten tuinen. O. a. blijkt die opleving uit de stijging der crediet-aanvragen voor de pepercultuur. Zoo gaf de Credietbank te Langsa in het 1e jaar van haar bestaan (1915) reeds ± f 26.000 voorschot daarvoor, welke vrijwel geheel, reeds binnen den bepaalden tijd, dadelijk na den oogst werden terugbetaald. In Lhō' Seumawè bedroegen deze voorschotten in 1914 en 1915 resp. f 11.000 en f 13.000, in Groot-Atjeh, waar nooit meer dan f 3000 à f 6000 per jaar voor de pepercultuur geleend werd, gedurende het boekjaar 1915—1916 zelfs f 20.000.

De volgende cijfers geven een beeld van den peper-uitvoer (rechtstreeks naar het buitenland) in 1904, 1909 en 1913—1915, waaruit de gestadige achteruitgang gedurende de jaren vóór den oorlog blijkt.

	Hoeveelheid	Waarde
1904	4.127.000 K.G.	f 1.659.000
1909	3.538.000 „	„ 1.416.000
1913	3.770.000 „	„ 1.734.000
1914	3.303.000 „	„ 1.420.000
1915	4.046.000 „	„ 1.902.000

[1]) Sedert het uitbreken van den Eur. oorlog nog sterk uitgebreid.

De voornaamste uitvoerhavens zijn die der Noord- en Oostkust, gewoonlijk dan ook als de „peperhavens" aangeduid. In 1913 werd uit de verschillende havens naar het buitenland vervoerd:

Langsa	1.466.000 K.G.
Sigli	834.000 „
Idi	662.000 „
Oelèë Lheuë	273.000 „
Lhō? Seumawè	240.000 „
Tjalang	125.000 „
	3.600.000 K.G.

Vrijwel de geheele oogst gaat naar Penang (in 1913: 3.746.000 K.G.) terwijl slechts eene zeer klein deel der productie, in:

1913:	—	10.000 K.G.
1914:	—	16.000 „
1915:	—	2.000 „

naar andere deelen van onzen Archipel verscheept werd [1]).

Het peperproduct was in dit gewest vanouds reeds onderworpen aan verschillende adat-heffingen (haçil, wasé of adat), waarvan de voornaamste zijn die ten bate van de landschapshoofden (wasé oelèëbalang), van de verstrekkers van voorschot (pangkaj) voor de ontginning der tuinen (wasé pangkaj), en van de hoofden der pepertuinen (wasé peutoeha) [2]).

In het rechtstreeks bestuurd gebied (Groot-Atjeh) is het gouvernement geheel in de rechten der hoofden getreden; het heft daar, in plaats van de wasé oelèëbalang, een uitvoerrecht van 4 °/₀, waarvan de opbrengst bedroeg:

1904:	*f* 6800
1913:	*f* 3059
1914:	*f* 1579

In het indirect-bestuurde gebied is de wasé oelèëbalang door onze bemoeienis met de landschapsinkomsten, in plaats van eene bate voor het land-

¹) Bijna uitsluitend wordt uit Atjeh zwarte peper ge-exporteerd; voor het bereiden van witte peper voelt de Atjeher weinig, wegens de geringe voordeelen aan de moeilijke bereiding verbonden.

²) Buitendien werden dikwijls nog geheven: wasé tanah (voor den grondeigenaar, meestal den Oelèëbalang), wasé loeëng (voor den graver van de water-afvoerleiding), wasé koeala, wasé djalan enz.

schapshoofd, er eene voor het landschap geworden. In de meeste landschappen zijn de rechten der hoofden op de wasé oelèëbalang van peper (en pinang) prijsgegeven in ruil voor eene vaste toelage, waarvan de grootte is bepaald volgens de vroegere inkomsten uit die wasé's verkregen. In enkele landschappen hebben de hoofden echter nog geen afstand gedaan van hun recht op de opbrengst der wasé (i/d. onderafd. Bireuën, Lhōʿ Seumawè, en Tapaʿ Toean). Zij ontvangen het hun toekomende deel echter uit de landschapskas, zoodat zij in ieder geval geen rechtstreeksche bemoeienis meer hebben met de inning dezer gelden.

Deze is thans opgedragen aan de ambtenaren der In- en Uitvoerrechten, welke daartoe in de uitvoerhavens een recht van *f* 1.— per pikol vorderen en dit, naar gelang van de herkomst van het uitgevoerde product, in de verschillende kassen storten. Hierdoor krijgt men tevens een vrij nauwkeurig overzicht van de uitbreiding, welke de cultuur in de verschillende onderafdeelingen bereikt heeft.

Het volgende staatje geeft een overzicht betreffende de opbrengst der wasé oelèëbalang over 1914 en 1915 voor de verschillende (landschaps- of) onderafdeelingskassen.

Kassen	1914	1915
Sigli	*f* 1238	*f* 5059
Meureudoe	„ 4118	„ 6768
Bireuën	„ 6556	„ 10104
Lhōʿ Seumawè.	„ 405	„ 904
Lhōʿ Soekōn	„ 209	„ 212
Idi	„ 9059	„ 8538
Peureula	„ 17001	„ 14722
(Overig) Langsa.	„ 6827	„ 8798
Tamiang	„ 467	„ 2441
Tjalang	„ 1611	„ 2910
Meulabōh.	„ 915	„ 13861
Tapaʿ Toean.	„ 366	„ 371
Troemōn	„ 49	„ 29
Totalen	*f* 48.821	*f* 74.717

Hoewel in naam een vrije volkscultuur, was de verbouw van peper dat inderdaad in het geheel niet, daar hare groote voordeelen door de eigenaardige adat-regelingen niet of slechts in geringe mate den eigenlijken planter ten goede kwamen,-in hoofdzaak echter den groot-ondernemer, den geldschieter voor de ontginning, en zijnen trawanten toevielen.

Nog steeds bestaan deze regelingen bijna overal, doch ons intensiever bestuurstoezicht, waardoor de hoofden zich niet meer zoo licht allerlei willekeurige rechten en monopolies konden verschaffen, en voorts de werking der credietbanken te Oelèë Lheuë, Lhō' Seumawè en Langsa zijn oorzaak, dat de mindere man zich steeds meer vrij kan maken, zoodat hij hier en daar de cultuur reeds geheel voor eigen rekening begint uit te oefenen.

In het kort (de desbetreffende Mededeeling No. V. van het Encijclopaedisch Bureau geeft een gedetailleerde beschrijving) volge hieronder eerst een beschouwing der oude toestanden.

Waar de gewone landbouwers over het algemeen niet kapitaalkrachtig genoeg zijn, om de vrij groote uitgaven voor de eerste ontginning van een pepertuin zelf te bestrijden en daarenboven nog, tot den tijd dat deze productief wordt, in hun levensonderhoud te voorzien, was het regel, dat zij financieel gesteund werden door kapitaalkrachtiger personen, die hen, in ruil voor groote toekomstige voordeelen, door voorschotten tot de ontginning in staat stelden. In de meeste landschappen was dit vroeger hoogst voordeelige recht om als pangkaj-gever op te treden een monopolie van de landschapshoofden. Deze stonden het echter vaak voor een zeker deel van hun gebied af aan hunne gunstelingen, die zich dan in het onontgonnen gebied vestigden, planters daarheen lokten en ten slotte meestal ook de territoriale macht over die streek in handen kregen. Vele landschappen en zelfstandige nederzettingen ter Noord- en Oostkust zijn — wij zagen het reeds bij de bestuurs-beschrijving — op deze wijze ontstaan uit de oude peperkolonies.

Pas door ons optreden, dat het machtsmisbruik der vroegere monopoliehouders aanmerkelijk deed afnemen, kregen ook anderen dan deze aanzienlijken gelegenheid ondernemingen op te zetten door het verleenen van voorschot.

Toch handhaven de landschapshoofden nog steeds, hoewel niet langer ònbestreden, hun recht van voorrang hierbij.

Meestal komt echter zulk een op de oude leest geschoeide pepertuin tot

stand, doordat het geld den arbeider zoekt, d. w. z. lieden, die geld over hebben (vroeger uitsluitend de monopolie-bezitters) en dit in de pepercultuur willen beleggen, zoeken een aantal planters bij elkaar, die met dat geld nieuwe ontginningen zullen gaan openen. Als regel draagt de geldschieter, de pangkaj-gever, alle bemoeienissen in deze op aan een vertrouweling, die het geschikte terrein uitkiest, de planters aanwerft en in alle transacties tusschen den geldschieter-ondernemer en de planters als tusschenpersoon fungeert. Hij wordt het hoofd, peutoeha seuneubō of p. djaga, van den te openen tuin, en treedt als zoodanig niet alleen op als een soort mandoer van den pangkaj-gever, doch tevens als vertegenwoordiger der planters, der aneuʔ seuneubō.

De pangkaj-gever begint met het verstrekken van een voorschot voor het openkappen der uitgekozen woeste gronden, het eerste levensonderhoud en het aanschaffen van plantmateriaal en verdere benoodigheden. Slaagt eene aanplanting, dan draagt ze het tweede jaar reeds vruchten, doch pas in het vierde jaar is de oogst zoo ruim, dat de planter ervan bestaan kan. De oogst dier eerste jaren is dan ook meestal geheel vrij, terwijl daarenboven de pangkaj-gever nog herhaaldelijk met voorschotten in natura en geld in het ontbrekende voor het levensonderhoud moet voorzien.

In naam is de oogst van zijn tuin het eigendom van den aneuʔ seuneubō; de peutoeha seuneubō verzamelt het product uit alle, onder zijn beheer staande, tuinen en verkoopt dat voor gemeenschappelijke rekening, om daarna met ieder zijner aneuʔs af te rekenen. Veel komt er van de opbrengst meestal niet bij den planter terecht. De peutoeha seuneubō begint, als belooning voor zijne moeiten, met het heffen van een vast recht (wasé peutoeha) voor ieder pikol geoogste peper, dat hij met zijne onderhoofden (peutoeha tjoet of peutoeha oebit) deelt. Dan gaat eraf de wasé oelèëbalang en verschillende kleine heffingen door allerlei machthebbenden uitgevonden om mede te profiteeren van het werk der planters. Aan deze laatste soort heffingen, (wasé loeëng, wasé koeala, wasé djalan, enz.) is door ons bijna geheel een einde gemaakt. Het grootste deel der opbrengst gaat echter naar den geldschieter. Deze ontvangt van ieder pikol peper uit de door hem geholpen tuinen de wasé pangkaj, een vast recht waarvan de grootte vastgesteld wordt bij het verleenen der ontginningsvoorschotten. Voorts heeft de pangkaj-gever volgens de adat recht van voorkeur bij den opkoop der

productie, in sommige streken tegen de geldende marktprijs, doch, minstens tot het tijdstip dat alle voorschotten vereffend zijn, meestal tegen een bedrag van f 2 à f 3 daar beneden. Ten slotte moet—vanàf het vierde jaar na aanplanting, wanneer, gerekend kan worden, dat de tuin tot volle productie is gekomen — ieder jaar een deel der oorspronkelijke voorschotten afbetaald worden. Als regel geldt, dat deze binnen zeven jaar geheel aangezuiverd moeten zijn; in sommige streken wordt echter veel vluggere afdoening geëischt. Ook na de geheele betaling der voorschotten blijft de pangkajgever in het volle genot van zijne voorschotten, alleen vervalt dan in vele (niet in alle) landschappen zijn recht om beneden de markt op te koopen. Het is begrijpelijk, dat er na aftrek van al die rechtmatige en onrechtmatige heffingen meestal niet meer genoeg voor den planter overblijft om tot den volgenden oogst in zijn levensonderhoud te voorzien, zoodat hij daarvoor weder nieuwe schulden bij pangkaj-gever en peutoeha-seuneubō moet aangaan, die het volgend jaar ten volle van den oogst worden afgetrokken. Hoewel dus in naam eene vrije peperplanter, is zoo'n aneuʕ seuneubō dat in werkelijkheid niet. De gebruikelijke werk-overeenkomsten (vroeger nog drukkender door het pangkaj-monopolie der hoofden, waardoor hem belet werd bij anderen goedkooper geld te zoeken) maken van den aneuʕ seuneubō schier overal een werktuig van den geldschieter, die op deze wijze voor betrekkelijk weinig geld waardevolle ontginningen krijgt, welke tegen genot van levensonderhoud en soms een klein bedrag aan geld, voor hem bewerkt worden door de zoogenaamde „vrije” planters.

Verschillende oorzaken werken mede aan eene geleidelijke verandering dezer verhoudingen.

In de eerste plaats was de mindere mogelijkheid tot machtsmisbruik door de hoofden oorzaak, dat de hierboven omschreven rechten der landschapshoofden-geldschieters niet langer strikt geëerbiedigd werden door de planters, doch dat deze zochten naar andere afnemers voor hun product, waardoor het recht van opkoop beneden de marktwaarde ontdoken kon worden. Daarbij werkten de voortdurend dalende peperprijzen ertoe mede om den pangkaj-gever den lust tot opkoopen te ontnemen. De prijzen werden immers zoo laag, dat er van opkoop beneden de markt geen sprake kon zijn, daar er toch al niets meer overbleef, wanneer de verschillende heffingen voldaan waren en in het noodigste voor verder

levensonderhoud der planters was voorzien. Een gevolg van den daardoor ontstanen vrijen verkoop, was echter dat de geldschieter niet meer, zooals vroeger, zelf voor het binnenkomen der wasé pangkaj en der ontginningsvoorschotten kon zorg dragen, zoodat kwade trouw steeds meer aan de orde kwam. Zoo erg zelfs, dat er een algemeen wantrouwen ontstond voor het geven van peper-voorschotten en de cultuur hard achteruitging.

Zoo was de toestand in 1906. In dat jaar trachtte het bestuur verbetering aan te brengen door voor de wasé pangkaj en wasé peutoeha vaste bedragen, n. l. ieder *f* 0.35 p. p. vast te stellen en de inning daarvan—met die der wasé oelèëbalang (toen $10^0/_0$ der waarde bij den uitvoer)—op te dragen aan de douane-ambtenaren.

Al spoedig bleek, dat ook deze regeling in de practijk niet voldeed. De lage peperprijzen waren oorzaak dat van alle vroegere voordeelen der geldschieters alleen de wasé pangkaj overbleef, terwijl het lage bedrag daarvan eene te geringe vergoeding voor het groote risico werd geacht. Aan deze bezwaren werd in 1910 tegemoet gekomen door de wasé pangkaj en peutoeha ieder op *f* 0,50.— p. p, en der wasé oelèëbalang op *f* 1.— p. p., te stellen, terwijl bij de inning eveneens de bijstand der Boom-ambtenaren werd verleend. Doordat echter de wasé oelèëbalang thans in de landschapskassen vloeit, hebben de hoofden niet meer, zooals vroeger, in die belangrijke inkomst een flinken prikkel om de cultuur te bevorderen. Vroeger ging dat zelfs vaak onder pressie hunnerzijds, nu is in de meeste gevallen hunne belangstelling niet groot, indien zij geen pangkaj-gevers zijn.

Nog steeds werd, ook na 1910, door de geldschieters geklaagd, dat hun risico door de groote onbetrouwbaarheid der voorschotnemers (onbetrouwbaarheid in geldzaken, ook onderling, schijnt inderdaad een karaktertrek der Atjehers te zijn) nog steeds veel te groot was, zoodat zij huiverig bleven hun geld in deze cultuur te steken. Waar er aan den anderen kant door het bestuur steeds meer naar gestreefd wordt, de oude afhankelijkheid der planters op te heffen en eene inderdaad vrije volkscultuur in het leven te roepen, achtte de Gouverneur van het gewest in 1915 het tijdstip gekomen, om alle bijzondere bestuursbemoeienis met de voorschot-regeling los te laten en deze eenvoudig te beschouwen als iedere andere onderlinge transactie. Thans is dus het wettelijk maximum van wasé pangkaj en peutoeha afgeschaft en bestaat alleen de bepaling, dat overeenkomsten,

die een wasé pangkaj van meer dan *f* 0.50 vaststellen, geregistreerd moeten worden, terwijl anders een wasé van *f* 0.50 p. p. als normaal zal worden aangenomen bij eventueele geschillen [1]). Tegelijk is echter ook de bemoeienis der Boom-ambtenaren met de inning dier wasé's opgehouden, zoodat thans alleen nog maar bij uitvoer de voor de landschapskas bestemde wasé oelèëbalang verschuldigd is. Een onmiddellijk gevolg hiervan was weer de klacht over de daardoor geschapen onzekerheid der opbrengst van de wasé pangkaj, zoodat enkele landschapsbesturen (o. a. Langsa) er weer toe zijn overgegaan, landschapsbeambten aan te stellen, die in de uitvoerhaven de wasé pangkaj innen.

Een tweede oorzaak van den achteruitgang der pepercultuur waren de verschillende kwade practijken, door den vrijen opkoop in de hand gewerkt, waardoor de planter, in plaats van zooals vroeger van zijn pangkaj-gever, afhankelijk werd van nog veel minder scrupuleuse Chineesche en Atjehsche opkoopers. Gelijk men bij vrijwel alle groote inlandsche cultures kan waarnemen, gaat ook hier de peper-planter, wegens een of andere oogenblikkelijke behoefte aan geld, er zonder verder nadenken toe over de zwaarste verplichtingen op zich te nemen, waardoor hij meestal in den kortst mogelijken tijd niets meer dan een verkapten pandeling van den opkooper-geldschieter wordt. Eene bijzondere beruchtheid op dit gebied heeft o.a. het z.g. „boengòng lada" systeem, waarbij de verwachte oogst reeds verkocht wordt, wanneer de planten nog in bloei staan. De planter of peutoeha seuneubō neemt daarbij schriftelijk op zich eene zekere hoeveelheid product af te leveren, en ontvangt onmiddellijk den natuurlijk zeer laag gestelden verkoopsprijs. Hij is dus geneigd de te verwachten opbrengst zeer ruim te taxeeren, zonder er rekening mede te houden, dat hij tevens de verplichting op zich neemt om voor het eventueel te min geleverde het volle verschil tusschen den verkoopsprijs en de hoogste marktwaarde van dat jaar terug te betalen aan den opkooper. Soms — doch lang niet altijd — heeft de verkooper bij aflevering nog recht op de helft van het voordeelig verschil tusschen den ontvangen en den op het oogenblik van aflevering geldenden marktprijs. Reeds heeft het bestuur in 1908 getracht de groote nadeelen van deze practijken te voorkomen door den meestal niet-kapitaal-

[1]) Sedert het nemen van dien maatregel, werden onder den invloed van de hooge peperprijzen der afgeloopen jaren, reeds meerdere pangkaj-contracten van *f* 2.50 en hooger geregistreerd.

krachtigen planter vrij te maken van den opkooper-geldschieter. Daartoe werd in dat jaar een bedrag van f 60.000 aan pepervoorschotten tegen 4% rente en gemakkelijke terugbetalingsvoorwaarden uitgeleend. Gebrek aan toezicht, baatzucht der met de uitleening belaste hoofden etc., deden deze proef niet alleen geheel mislukken, doch zelfs een nadeel voor een gezonde cultuur worden, daar verreweg het grootste deel der voorschotten niet voor de pepercultuur benut werden en de planters nog meer verplichtingen op zich laadden. De weinige kracht, waarmede later door ons het nakomen dier verplichtingen geëischt werd, deed ten slotte de meening ontstaan dat het de gewoonte van het gouvernement was geld uit te leenen „à fond perdu" — wat, volgens het oordeel der beambten van de tegenwoordig bestaande crediet-instellingen, een der oorzaken is van het groote aantal wanbetalers bij die afdeelingsbanken. Toch hebben ook deze — vooral de afdeelingsbank van Groot-Atjeh — weder veel leergeld moeten betalen door hunne in den beginne te ruime en weinig gecontroleerde credietverleening.

Reeds werd in het bovenstaand overzicht vermeld, wat de thans bestaande afdeelingsbanken te Koeta Radja, te Lhō' Seumawè en te Langsa) verricht hebben voor de bevordering der pepercultuur. Hoewel de invloed van de oude gewoonten en de nadeelige macht der opkoopers-geldschieters nog volstrekt niet gebroken zijn, kan de gevestigde planter zich dank zij het gemakkelijke crediet, reeds meer van dien druk bevrijden. Alleen op de Westkust heerschen de oude practijken nog in hunne volle verderfelijkheid, omdat hier de bevolking nog geheel afhankelijk is van den geldschieter. De systematische inwerking van een vlug werkend, goed gecontroleerd en goedkoop credietwezen in het geheele gewest zal er ten slotte in kunnen slagen, den peperplanter geheel onafhankelijk te maken van den geldschieter. Voor de uitbreiding der pepercultuur leent zich de credietverstrekking in den tegenwoordigen vorm evenwel niet. In de eerste plaats kan een onbemiddeld planter, niet in het bezit van onderpanden, geen geld leenen bij de Bank. Ook de spoedige terugbetaling, welke gevorderd wordt lang vóór de aanplant produceert, sluit de credietbanken als factoren voor de uitbreiding der meerjarige volkscultures (peper, klappers) vrijwel geheel uit. De oude, onderlinge credietverleening met hare voor den planter zoo drukkende bepalingen, zal dus hierdoor niet verdrongen worden; wel zal echter de eenmaal gevestigde planter zich door

de Banken langzamerhand weer vrij kunnen maken van den, eerst gedwongen op zich genomen, druk.

Het is thans nog vrij algemeen de gewoonte, de peper niet zooals andere bevolkingsproducten op de keudè (markt) te verkoopen, waar de concurrentie tusschen de opkoopers den planter de hoogste prijs voor zijn peper zou verzekeren. De peper-opkoop geschiedt nog vrijwel algemeen in de tuinen zelf, waardoor de vrije concurrentie belet en schadelijke voorschot-practijken in de hand gewerkt worden. Door het bestuur wordt in de laatste jaren eveneens krachtig gestreefd naar de opheffing dezer slechte gewoonte.

Eerst als dergelijke maatregelen hand in hand gaan met het dringend noodige goedkoope crediet, zal de planter de volle waarde der vruchten van zijn arbeid ontvangen, zonder daarvan langer het leeuwen-aandeel aan anderen te moeten afstaan. Alleen dan zal deze cultuur, ook wanneer na den oorlog de prijzen weer op het vroegere lage peil dalen, als vrije volkscultuur kunnen blijven bestaan en den planter, zelfs bij kleine winst, een behoorlijk levensonderhoud verschaffen.

DE PINANG-CULTUUR.

Het derde belangrijke product van den inlandschen tuinbouw is de pinangnoot, waarvan jaarlijks zeer belangrijke hoeveelheden, vooral van de Noordkust naar Penang, worden uitgevoerd. Van eene feitelijke geregelde cultuur is geen sprake; overal, doch in de eerste plaats in de geheele afdeeling Noordkust, treft men deze palmen aan op de erven en langs de gampong-paden. De belangrijkheid dezer export blijke uit de volgende cijfers [1]), betreffende den uitvoer naar het buitenland (uitsluitend Penang).

	Hoeveelheid	waarde
1904	10.390.000 K.G.	*f* 1.559.000
1913	11.565.000 „	„ 1.735.000

De uitvoer naar andere gewesten bedraagt per jaar ± 50.000 K.G., voor-

1)	Uitvoer n/h buitenland	Totale uitvoer
1914	13.479.000 K.G.— *f* 3.235.000	13.535.000 K.G.— *f* 3.247.000
1915	13.191.000 K.G.— *f* 1.319.000	13.221.000 K.G.— *f* 1.325.000

FIG. 1. TABAKS-AANPLANT VOOR SELECTIE-PROEVEN IN DEN PROEFTUIN TE KOTA RADJA.

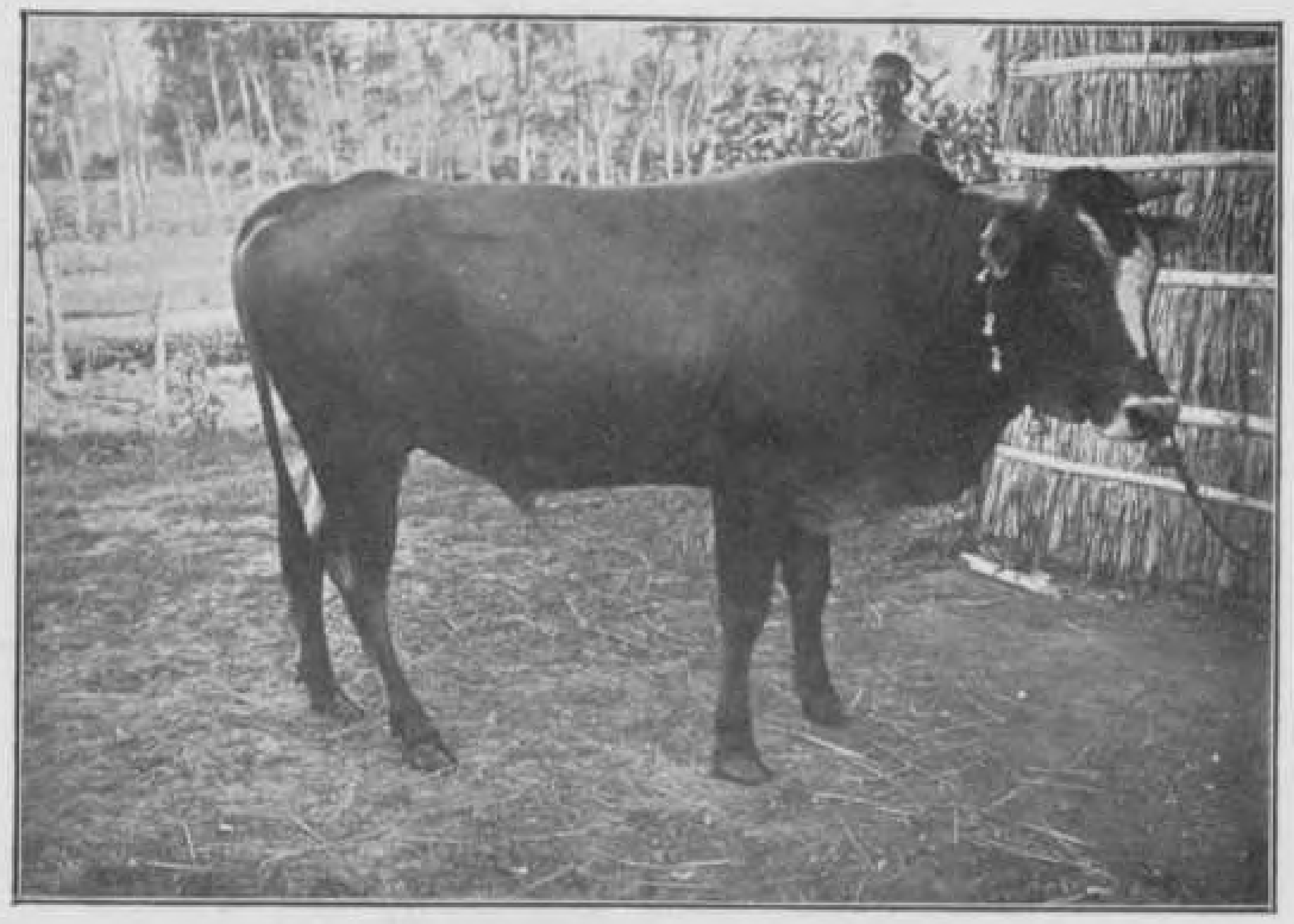

FIG. 2. FOKSTIER VAN DE ATJEHSCHE LANDBOUWVEREENIGING.

FIG. 3. OLIFANTEN-TRANSPORT-COLONNE NAAR TANGSÉ.

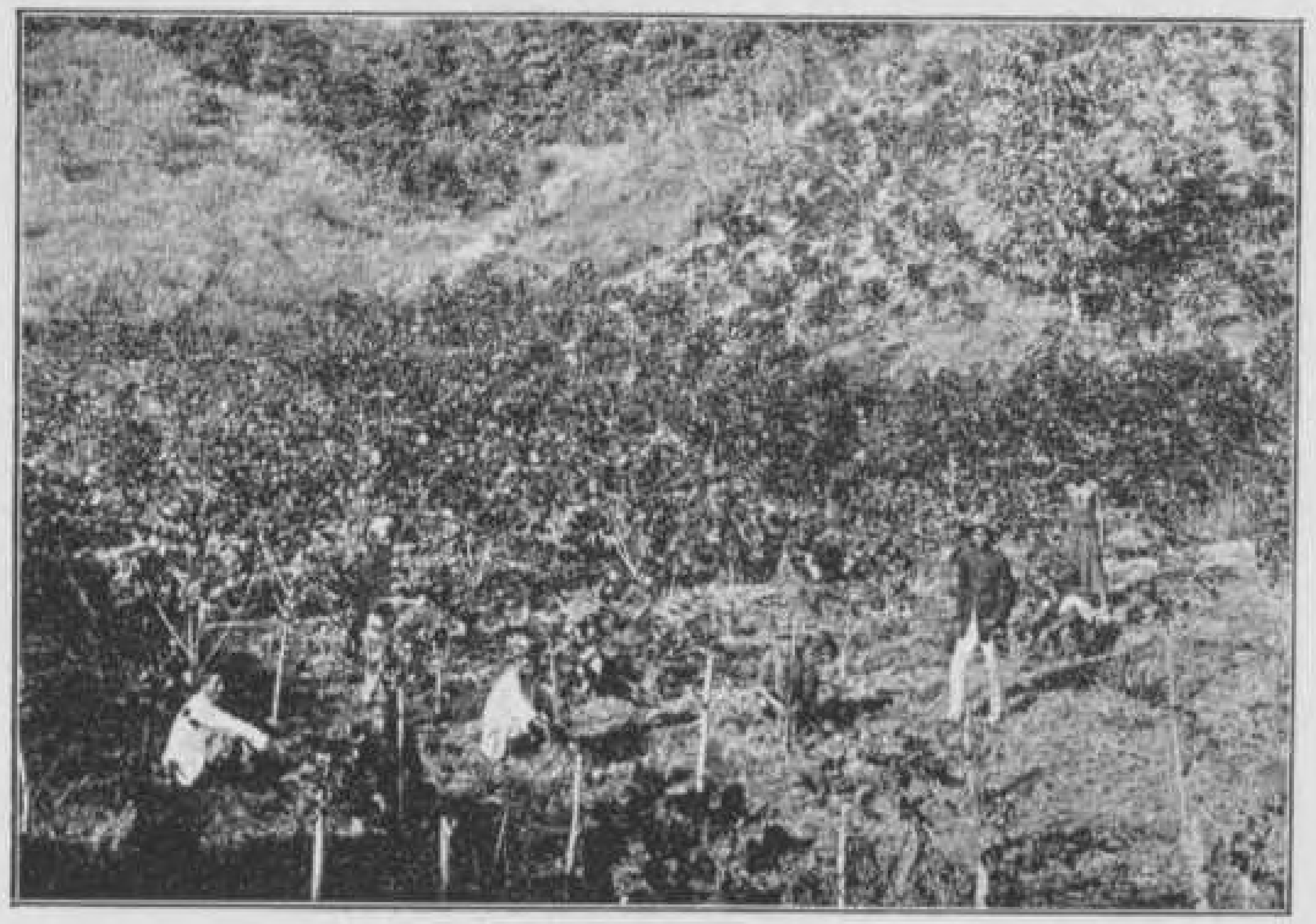

FIG. 4. PEPERTUIN IN HET HEUVELLAND.

Plaat 12.

namelijk naar het gouvernement Oostkust v. Sumatra, voorts ook een weinig naar Padang en Tapanoeli.

Bij benadering kan worden gerekend, dat ongeveer 13000 bouws voor dit product in beslag genomen zijn, t.w.:

Groot-Atjeh	1500	bouws
Noordkust	8500	„
Oostkust	3000	„
Westkust	300	„

De uitvoer heeft dan ook grootendeels van de Noordkusthavens plaats:

Sigli	4.879.000	K.G.
Lhō' Seumawè	4.751.000	„
Idi	1.202.000	„
	10.832.000	K.G.

Evenals de peper is de pinang bij uitvoer onderworpen aan eene heffing, eveneens wasé oeléëbalang geheeten. Voor Groot-Atjeh is ook deze wasé vervangen door een uitvoerrecht van 4%, dat in 1914 f 338 opbracht.

Vroeger was de wasé oelèëbalang, evenals die van peper, het eigendom der landschapshoofden, thans wordt hare opbrengst in de onderafdeelingskassen gestort waarvoor zij eene niet onbelangrijke bate vormt. De landschapshoofden van de onderafdeelingen Lhō' Seumawè en Bireuën hebben echter van dit recht nog geen afstand gedaan en krijgen 40% dezer heffing uit de onderafdeelingskas uitgekeerd.

De opbrengst der wasé oelèëbalang-pinang bedroeg voor de verschillende onderafdeelingskassen:

	1914	1915
Sigli	f 10.556	f 8.688
Meureudoe . . .	„ 5.293	„ 3.713
Bireuën	„ 9.831	„ 9.368
Lhōʿ Seumawè .	„ 5.888	„ 6.491
Lhōʿ Soekōn . .	„ 10.780	„ 11.893
Idi	„ 7.778	„ 7.251
Peureula . . .	„ 515	„ 775
(Overig) Langsa .	„ 362	„ 337
Tamiang. . . .	„ 2.299	„ 3.517
Totaal:	f 53.302	f 52.033

KAPOK EN MUSKAATNOOT.

Twee producten van den inlandschen landbouw, welke mede niet onbelangrijk zijn als bestaansmiddel, zijn kapok en muskaatnoot.

Hiervan breidt de kapok-cultuur zich gestadig uit, vooral ter Westkust, waar, o.a. in de onderafdeeling Tapaʿ-Toean, de bevolking reeds op bescheiden schaal overgaat tot geregelden tuin-aanleg in plaats van de ongeregelde erf-aanplantingen, zooals wij die bij de pinang leerden kennen. In 1904 voerde het gewest slechts ruim 24.000 K.G. kapok ter waarde van ruim *f* 7000.— rechtstreeks naar het buitenland (Penang) uit; in 1913 140.000 K.G., voornamelijk naar Nederland en Penang, ter waarde van *f* 91.000.

De uitvoer naar andere gewesten (Tapanoeli) bedroeg in 1913 slechts 2000 K.G. [1])

Van dezen totalen uitvoer van 142.000 K.G. kwamen 125.000 K.G. uit Tapaʿ Toean, en 15.000 uit Lhōʿ Seumawè, wat wel wijst op den zeer grooten voorsprong der Westkust in deze inlandsche cultuur. Door de Atjehsche Handel-Maatschappij werd te Tapaʿ Toean eene kleine kapok-zuiveringsinstallatie opgericht,

[1]) KAPOK.

	naar buiten N. I.	Totale uitvoer
1914	85.000 K.G.— *f* 47.000	103.000 K.G.— *f* 56.000
1915	127.000 K.G.— *f* 70.000	163.000 K.G.— *f* 87.000

welke in 1913 naar Groot-Brittannië 24.000 K.G. kapokpitten ter waarde van *f* 1200 uitvoerde.

Dergelijke gunstige cijfers zijn ook aan te wijzen voor de muskaatnotenteelt. In 1904 werden, uitsluitend naar Penang, 25.000 K.G. muskaatnoten uitgevoerd, ter waarde van *f* 25.000, terwijl in 1913 96.000 K.G., eveneens vrijwel geheel naar Penang, werden uitgevoerd. De marktprijs was in dat jaar, echter veel lager, zoodat de waarde van het uitgevoerde product ongeveer *f* 38.000 bedroeg.

De uitvoer van foelie hield met deze stijgende nootproductie gelijken tred. Bedroeg de export in 1904 slechts 3000 K.G. (*f* 5.000), in 1913 was deze reeds gestegen tot 17.500 K.G., waarde *f* 31.000 [2]).

Voornamelijk komt deze vermeerderde productie voort uit de onderafdeeling Tapaʿ Toean waar de muskaatnotenteelt als bevolkingscultuur vrij populair is geworden, hoewel eene groote uitbreiding ook hier niet meer valt te verwachten, nu de bevolking zich meer en meer op meerwaardige cultures, als klappers, rubber, enz. gaat toeleggen. In de afdeeling Noord- en Oostkust, waar vroeger juist het grootste deel van het product vandaan kwam, is de cultuur door schimmelziekten en door de sterke uitbreiding der rubbercultuur meer en meer op den achtergrond gedrongen, zoodat de bevolking in sommige streken (Langsa, Idi) reeds overging tot gedeeltelijke uitroeiing van haren aanplant. De uitvoer dezer streken bleef vrijwel stationair. De tegenwoordige voorsprong van Tapaʿ Toean bij deze bevolkingscultuur blijkt uit de volgende exportcijfers over 1913:

	Uitvoer v. muskaatnoot;	van foelie
Tapaʿ Toean	66.000 K.G.	12.000 K.G.
Idi	20.000 „	4.000 „
Tamiang	9.000 „	1.000 „

Dat deze cultuur niet, zooals in het Oosten van den archipel, in de laatste jaren een sterken achteruitgang vertoont, komt voornamelijk door het

[2]) MUSKAATNOOT.

	naar buiten N. I.
1914	81.000 K.G.— *f* 25.000
1915	98.000 K.G.— „ 28.000

FOELIE.

	naar buiten N. I.
1914	15.000 K.G.— *f* 30.000
1915	15.000 K.G.— „ 22.000

feit, dat ze hier niet anders voorkomt dan als ongeregelden aanplant op erven en in tuinen, en dus weinig inspanning vordert.

Ondanks de sterke prijsdaling der laatste jaren bleef de opbrengst daardoor toch nog eene aardige bijverdienste voor de bevolking.

TABAK.

Over het algemeen plant de bevolking haar tabak uit in kleine, afzonderlijke tuintjes, welke hoogstens voldoende opleveren voor eigen verbruik. Alleen in de Gajōlanden en in Pedir is eene bevolkingscultuur van eenig belang ontstaan, waarvan het product grootendeels zijn weg vindt op de pasars, doch ook voor een kleiner deel naar Sumatra's Westkust, Tapanoeli, Penang en naar Sabang. De geheele uitvoer bedroeg de laatste jaren gemiddeld ongeveer 7.000 K.G., waarvan eenige duizenden K.G. naar Penang.

Vooral de door den landbouwvoorlichtingsdienst door plantproeven in Groot-Atjeh en de Pedirvlakte gewekte belangstelling voor deze bevolkingscultuur, heeft wel invloed gehad, terwijl ook het aan de landbouwscholen en volksschooltjes gegeven landbouw-onderwijs de belangstelling deed toenemen. Een voorbeeld van vooruitgang vindt men vooral in Pedir, waar in 1915 na den rijstoogst allerwege tabak werd uitgeplant, met eene getaxeerde opbrengst van ruim f 200.000. Zelfs ontstond er door de goede oogstresultaten bij de bevolking eene neiging om in plaats van rijst weer tabak te gaan planten, wat door het bestuur echter terecht is tegengehouden. Ook in Tamiang begint de cultuur zich uit te breiden, voornamelijk door Chineezen, die zich gevestigd hebben in de door den aanleg van de Atjeh-tram pas sedert kort opengelegde wildernis nabij de grens.

Hoewel deze cultuur als bevolkingscultuur dus blijkbaar goede vooruitzichten heeft, zal de hoop, die men gedurende eenige jaren op dit gewest gevestigd had voor de uitbreiding der groote Europeesche tabakscultuur, stellig niet meer verwezenlijkt worden.

Wel vindt men, vooral in Tamiang en Langsa, in het uitgestrekte heuvelland langs den middenloop der rivieren voldoende woeste gronden voor de vestiging eener intensieve tabakscultuur, doch aan de zeer bijzondere eischen, welke de tegenwoordig in trek zijnde kwaliteiten Deli-tabak aan den bodem stellen, voldoen deze gronden niet. Er zou alleen een veel minder prijswaardige

tabak geproduceerd kunnen worden, zoodat de groote winsten van Deli hier niet verwacht mochten worden. Zelfs bestond gerechtigden twijfel aan de levensvatbaarheid van zulk eene, door het groot aantal benoodigde koelies zeer kostbare, onderneming.

De aanvankelijk dikwijls ter sprake komende plannen, welke in een enkel geval reeds begin van uitvoering gekregen hadden, zijn na grondiger onderzoek thans geheel losgelaten en hebben plaats gemaakt voor eene steeds toenemende belangstelling in de rubbercultuur, welke hier eene betere toekomst schijnt te hebben.

RAMBOENG (FICUS) EN HEVEA.

De cultuur van hevea door de bevolking is in dit gewest nog slechts in het allereerste stadium van ontwikkeling. Alleen in de afdeeling Oostkust kan men inderdaad spreken van eenige belangstelling voor dit nieuwe bedrijf bij de bevolking, daartoe opgewekt door het voorbeeld der groote ondernemingen. Vooral de hoofden beginnen zich ervoor te interesseeren en laten vrij uitgestrekte aanplantingen aanleggen, welke echter nog niet in tap zijn. Ook in Meulabōh en Tapaꞏ, Toean vindt men een begin van bevolkingsaanplant.

Een gunstige factor voor de ontwikkeling der bevolkings-hevea-cultuur vormt het feit, dat vele Atjehsche dwangarbeiders te werk gesteld worden in de gouvernements-rubbertuinen op Noesa Kambangan, zoodat zij de daar opgedane practische kennis van het bedrijf, in hun land teruggekeerd, ten eigen bate kunnen toepassen.

Ramboeng (ficus elastica) is een reeds veel langer bij den Atjeher bekend product; vooral op de Westkust, waar men o. a. in het landschap Troemōn en langs de Simpang Kiri uitgebreide oude ficus-aanplantingen vindt, welke gedeeltelijk nog door de bevolking getapt worden. Ook in Meulabōh, (de Wojla-streek) en Tapaꞏ Toean treft men ramboeng-aanplantingen aan, meestal slechts van enkele boomen bij elkaar en zeer verspreid. Chineesche handelaren in de havenplaatsjes ter Westkust koopen het ruwe product op, koken het voor eene oppervlakkige zuivering uit en vervoeren het naar Penang.

Over het algemeen heeft er in vroeger jaren in de specificatie der verschillende cautchouc- en getahsoorten een zoo groote verwarring bestaan bij den Dienst der In-

en Uitvoerrechten, dat het moeilijk is thans uit de bestaande cijfers eene steekhoudende conclusie te trekken voor een speciale soort [1]).

Wel schijnt het cijfer voor den uitvoer van gom-elastiek uit Atjeh, bijv. van 1904, vergeleken met de uitvoer van ficus-caoutchouc in de laatste jaren het inderdaad geconstateerde feit te bevestigen, dat de Atjeher steeds minder voelde voor deze bevolkings-cultuur en zelfs de winning van het product uit de bestaande aanplantingen verwaarloosde. De bevolking kreeg ± *f* 1.— per K.G., hiervan konden ternauwernood de kosten en de pantjang alas (heffing op de boschproducten) goed gemaakt worden, alleen voor het voldoen der belasting werd nog wat getapt. Door de verhoogde vraag tijdens den oorlog is echter eene plotselinge vlaag van belangstelling ontstaan, welke zich afteekent in de verhoogde cijfers der twee laatste jaren (1914 en 1915)

		uitvoer (buitenland)		
1904	gomelastiek:	14.000 K.G.	—	*f* 29.000
1908	„	8.000 „	—	„ 16.000
1913	caoutch. fic.	2.000 „	—	„ 7.000
1914	„ „	7.000 „	—	„ 20.000
1915	„ „	31.000 „	—	„ 43.000

Het is echter te verwachten, dat deze opleving der productie slechts zeer tijdelijk zal zijn, en dat de bevolking de cultuur hoe langer hoe meer zal verwaarloozen voor die van klappers en misschien van hevea, zoodat — ondanks de gunstiger oorlogscijfers — het verdwijnen er van waarschijnlijk blijft.

NILAMBLADEREN.

Deze vormen eveneens een niet onbelangrijk uitvoerproduct, dat echter uitsluitend door de bevolking van Tapaʼ Toean verbouwd wordt. Jaren geleden is deze plant, de Pogustemon Patchoulij, daar door een bestuursambtenaar ingevoerd; zij heeft sedert een vaste markt gevonden te Penang, gedeeltelijk voor de fabrieken van aetherische oliën (patchouli), maar vooral voor den gewonen marktverkoop aldaar aan de bevolking, die het in gedroogden toestand als reukwerk gebruikt. Het is eene gemakkelijke cultuur,

[1]) Eigenaardig is het dat de pantjang alas of adat glé, eene heffing van 20% der waarde van uitgevoerde boschproducten, welke ten bate der landschapskassen geheven wordt, ook moet worden opgebracht van de door de bevolking uitgevoerde ficus-caoutchouc. Hoewel de verhouding tusschen de in het wild voorkomende en de aangeplante ficus elastica niet vaststaat, is het toch zeker dat het grootste deel van den uitvoer afkomstig is van bevolkingsaanplant en dus geen boschproduct is.

welke vooral als tusschenplanting op erven en tuinen plaats vindt. Vier maal 's jaars worden de jonge bladeren en twijgjes geoogst en gedroogd; de uitvoer vertegenwoordigde in 1913 een waarde van f 103.000 (1904 nihil). Daar het een fancyartikel op de inlandsche markt is, dat in de laatste jaren bij de toenemende weelde-eischen der inlandsche bevolking steeds meer verdrongen wordt door kunstmatige parfums, koestert de landbouw-voorlichtingsdienst in Atjeh voor deze bevolkingscultuur geen blijvende verwachtingen.

GAMBIR EN TWEEDE GEWASSEN.

De gambir-cultuur is van eenige beteekenis op de hoogvlakte van Serbödjadi; ook in het achterland van Langsa vindt men wel eenige verspreide tuintjes, doch als bevolkingscultuur komt ze hier niet in aanmerking. Ook in enkele andere streken van het gewest vindt men onbelangrijke aanplantingen. De schrale zandsteenformatie, waaruit een groot deel der hoogvlakte van Serbödjadi bestaat, schijnt voor deze zeer weinig van den bodem eischende cultuur, welke op ladangs gedreven wordt, nog voldoende vruchtbaar te zijn. Het product is van slechte qualiteit, doch vindt toch afzet in het geheele Gajō-land, en zelfs naar de keudè's der kuststreken.

De teelt van tweede gewassen was tot voor korten tijd slechts zeer weinig in trek bij den Atjeher. Alleen vond men op de erven een weinig tuinbouw, hoogstens voldoende voor de eigen behoefte, terwijl de dijkjes der sawah's hier en daar benut werden voor den aanplant van enkele katjangsoorten. Alleen de teelt van suikerriet was en is vrij algemeen; men gebruikt er de hoogere gedeelten der sawahterreinen voor, welker watervoorziening, vooral met het oog op den onregelmatigen regenval, bezwaarlijk is. Het riet is heel weinig saprijk: een gevolg van de weinige zorg aan den aanplant besteed. Toch levert het product, als versnapering verkocht of verwerkt in de primitieve, meestal door buffels bewogen suikerpersen, die gedurende den oogst nabij de groote aanplantingen worden opgesteld, eene vrij belangrijke bijdrage tot de inkomsten van den kleinen man.

Voor de overige tweede gewassen, welke eenige eischen stellen wat verzorging en aanplant betreft, had de Atjeher slechts heel weinig belangstelling. Gedeeltelijk was hiervan het chronische watergebrek der velden de oorzaak, ter-

wijl de adat, welke in geheel Atjeh de afgeoogste sawah tot gemeene weide verklaarde, ook een beletsel voor den aanplant dier gewassen was. Het verbeterde bevloeiingswezen, strengere bepalingen op het losloopen van vee en eene levendige propaganda van bestuurszijde voor de teelt van tweede gewassen hebben in de laatste jaren reeds veel ten goede veranderd in dezen toestand. Het beste bewijs levert hiervoor de uitstekend geslaagde tabakscultuur in de Pedirvlakte, terwijl voorts de teelt van katjangsoorten als tweede gewas op de sawah vooral in de XXVI Moekims (Gr. Atjeh) jaarlijks reeds groote uitgestrektheden sawahterrein in beslag neemt. In Langsa heeft de teelt van uien en kedelé zich sedert kort goed ontwikkeld, dank zij de groote vraag daarnaar voor de koeliebevolking der ondernemingen. Tot voor enkele jaren had de jaarlijksche invoer dier voedingsgewassen eene waarde van gemiddeld ± f 90.000; sedert 1915 is deze invoer reeds aanmerkelijk verminderd. Bij de voortdurende uitbreiding, welke de inheemsche bevolking aan deze nieuwe cultuur geeft, zal de invoer waarschijnlijk weldra niet meer noodig zijn.

Deze gunstige resultaten zijn vooral te danken aan het practische werk van den landbouw-voorlichtingsdienst, die sedert de laatste jaren geheel de leiding der cultuur van 2e gewassen op zich heeft genomen. De proeftuinen te Koeta Radja, Idi en Langsa verstrekken aan de bevolking niet alleen tegen zeer lagen prijs het noodige plantmateriaal, doch geven haar tevens gelegenheid zich van de cultuur op de hoogte te stellen, waarvan een druk gebruik gemaakt wordt. Verder werken verscheidene proefaanplantingen voor nieuwe of veredelde voedings- en handelsgewassen (mais- en katjangsoorten, rijst, etc.), mestproeven en selectieproeven mede tot dezen vooruitgang, terwijl ten slotte aan de Atjehsche Landbouwvereeniging, en aan het landbouwonderwijs op de volksschooltjes, de landbouwcursussen en de landbouwschool mede een grooten invloed ten aanzien van de teelt van tweede gewassen moet worden toegeschreven.

DE VEETEELT.

Feitelijk kan men in dit gewest niet van veeteelt spreken: de belangstelling van den Atjeher voor zijn vee bepaalt zich in hoofdzaak tot den handel er in; overigens worden de beesten vrijwel geheel aan hun lot overgelaten. Sedert de laatste paar jaren is hierin eenige verandering gekomen door de verplichte

oprichting van veekralen, waardoor het toezicht op en de verzorging van het vee meer in de hand gewerkt worden. Toch hebben ook nu nog de beesten door gebrek aan verzorging veel van ziekten te lijden, waardoor gevaarlijke epidemiën steeds kans op snelle verbreiding hebben. Zoo heeft o. a. de veepest in de jaren ± 1880 en in 1904 den veestapel van het gewest zware verliezen toegebracht.

Het meeste vee treft men aan in de sawahvlakten van Groot-Atjeh en der Noordkust, waar het voor den sawah-arbeid noodig is; voornamelijk bestaat de stapel hier uit runderen, in mindere mate uit karbouwen. Paarden en klein vee komen in die vlakten slechts zeer weinig voor. In de moerassawahs ter Westkust komt het rund niet tot zijn recht en wordt de sawah-arbeid grootendeels verricht met karbouwen. De goed-ontgonnen hoogvlakten en hoogdalen van Laoet Tawar, Gajō-Loeös en de Alaslanden hebben een vrij uitgebreiden karbouwenstapel, noodig voor de hier in zwang zijnde wijze van sawah-bewerking, welke daarin bestaat dat eenige malen eene kudde karbouwen door het te bewerken stuk heen en weer wordt gejaagd. In de Laoet-Tawar-streek, welke rijk is aan paarden, ziet men hiervoor ook wel lange rijen paarden gebezigd.

Het belangrijke volkskapitaal, door den veestapel vertegenwoordigd, is volgens de laatste tellingen (1915) in dit gewest als volgt verdeeld:

Onderafdeeling	Runderen	Karbouwen	Totaal hoornvee	Aantal[1]) zielen	Veebezit per hoofd bev.
Oelèë Lheüe. . .	9725	1390	11.115	21.000	± 1/2
Lhōʔ Nga . . .	4010	6366	10.376	31.000	„ 1/3
Seulimeum . . .	21336	3870	25.206	47.000	„ 1/2
Sabang	301	11	312	2.000	„ 1/6
Sigli	48000	6500	54.500	125.000	„ 2/5
Lhōʔ Seumawè .	8380	1145	9.525	54.000	„ 1/6
Meureudoe . . .	4788	1176	5.964	26.000	„ 1/5
Bireuën	13327	2448	15.775	74.000	„ 1/5
Lhōʔ Soekōn . .	9457	547	10.004	50.000	„ 1/5
Takengön . . .	—	2548	2.548	15.000	„ 1/6[2])
Idi.	8445	470	8.915	52.000	„ 1/6
Langsa	2243	1082	3.325	25.000	„ 1/8
Tamiang	350	421	771	11.000	„ 1/14
Serbödjadi . . .	5	536	541	10.000	„ 1/20
Gajō Loeös . . .	600	7841	8.441	15.000	„ 1/2
Tjalang	631	1643	2.274	19.000	„ 1/9
Meulabōh. . . .	170	8970	9.140	45.000	„ 1/5
Tapaʔ Toean . .	40	6790	6.830	29.000	„ 1/4
Singkel	90	1470	1.560	15.000	„ 1/10
Simeuloë. . . .	—	9880	9.880	15.000	„ 2/3
Alaslanden . . .	500	1600	2.100	11.000	„ 1/5
Totaal . .	131.598	66.804	200.034	692.000	± 2/7

De paardenstapel is van weinig beteekenis. Alleen rondom het Laoet Tawar, bij Takengön, treft men talrijke troepen verwaarloosde, minderwaardige paardjes aan, die door de bevolking opgevangen worden, als ze voor transporten

[1]) Het aantal zielen is bij benadering verkregen door het aantal der geregistreerden per onderafdeeling met $3^1/_2$ te vermenigvuldigen.

[2]) Hierbij moet echter rekening gehouden worden het groote bezit aan paarden (1832), waardoor het gemiddeld bezit aan paarden en hoornvee per hoofd bijna 1/3 wordt.

ten of den sawah-arbeid noodig zijn, en overigens halfverwilderd rondzwerven. Hun aantal bedraagt in deze onderafdeeling 1832, in het geheele gewest ongeveer 2700. Het hoornvee-bezit neemt dus voor den Atjeher de voornaamste plaats in en geeft aanleiding tot een levendigen handel.

In tegenstelling met de productenhandel, is de veehandel met het buitenland onbelangrijk; in 1904 werd er voor een waarde van *f* 1400.— uitgevoerd, in 1913 van *f* 8000.—, in 1914 van ± *f* 2000.— De grootste afnemer is het Cultuurgebied ter Oostkust van Sumatra, dat voor zijne groote behoefte voor een belangrijk deel op Atjeh is aangewezen. Slechts een deel van den uitvoer gaat over zee, en is dan voornamelijk afkomstig van Groot-Atjeh. In de laatste drie jaren bedroeg de controleerbare export [1]) vanuit Oelèë Lheuë naar de Oostkust v. Sumatra:

1913:	1225 runderen	137 karbouwen	(gez. waarde *f* 108.000)
1914:	1742 „	243 „	
1915:	1582 „	184 „	

Hierbij kwam nog ieder jaar eenigen uitvoer van klein vee en paarden, waardoor de uitvoer uit Oelèë Lheuë alleen, in 1913 reeds eene totale waarde van *f* 116.000 bereikte.

Het grootste deel van den uitvoer is echter afkomstig uit de kustvlakten van Noord- en Oost-Atjeh en geschiedt vandaar geheel over land, langs den grooten weg van Sigli tot Koeala Simpang, en vandaar langs verschillende kleine boschpaadjes of via P. Kompai in de Aroebaai naar Pangkalan Brandan en verder. Zulk een tocht duurt meestal een paar maanden en geeft ook onderweg, in het gewest zelve, aanleiding tot een levendigen handel. Hoewel voor het vervoer van vee uit de plaats van afkomst altijd een veepas noodig is, ontsnapte door dien herhaalden verkoop onderweg de eigenlijke handel met het Cultuurgebied toch geheel aan de waarneming. Sedert 1 Jan. 1916 wordt echter te Langsa, waar dus de geheele tocht door Atjeh zelf vrijwel ten einde is, het vervoer naar de Oostkust geregistreerd, wat tot verrassende cijfers leidde. Reeds in de eerste vier maanden van het jaar bleek, dat langs Langsa naar het Cultuurgebied vervoerd werden 1073 runderen en 41 karbouwen. Toch

[1]) Opgaven van den Gouvernements Veearts te Koeta Radja.

onderscheidde dit gecontroleerde vee-transport zich niet door bijzondere toename van de voorafgaande maanden, zoodat deze cijfers aanleiding geven tot eene schatting van den jaarlijkschen uitvoer van ± 2 ton. Daarbij is dan nog geen rekening gehouden met een vrij groot aantal karbouwen, grootendeels afkomstig van de Gajō Loeös en het achterland van de Westkust (Tapaʕ Toean, Soesōh) dat langs moeilijke boschpaadjes naar Koeta Tjane en vandaar langs den Alasweg naar het Cultuurgebied gaat.

Ook binnen het gewest zelf wordt een zeer levendigen handel in vee gedreven, welke door het Bestuur bevorderd wordt door het instellen van wekelijksche veemarkten, waarvan er thans een achttal verspreid zijn over Groot-Atjeh (Post Blang, Lam Njong, Sibreuë), de afd. Noordkust (Sigli en Bireuën) en de afd. Oostkust (Simpang Olim, Idi en Langsa). De belangrijkheid van dezen gewestelijken veehandel kan nog niet in cijfers uitgedrukt worden; alleen de opbrengst der slachtbelasting, welke in 1914 in Groot-Atjeh f 22.000, en in de landschappen der Onderhoorigheden f 19.000 (1915: f 26.000) bedroeg, hetgeen wijst op eene consumptie resp. van ± 7.300 en 6.300 stuks vee, kan eenigszins een denkbeeld geven van den omvang. Meestal gebruikt de Atjeher immers niet zijn eigen vee voor de consumptie, doch koopt daarvoor minderwaardig vee op de pasar op. Vooral Simeuloë (Sinabang) levert uit zijn grooten, niet voor den landbouw gebezigden karbouwenstapel groote hoeveelheden slachtvee aan de Westkust en Groot-Atjeh. Deze karbouwen zijn klein van stuk en schijnen bovendien op vreemden bodem niet te kunnen leven. Voor zwaren landbouwarbeid deugen de dieren niet, zoodat zij slechts als slachtvee gebruikt kunnen worden.

De groote uitbreiding, welke de handel in levend vee met het Cultuurgebied door de verbeterde verbindingen en de rustiger toestanden verkregen heeft, is op de prijzen van het vee binnen het gewest niet zonder invloed geweest. Vóór dien tijd had het vee hier eene veel geringere handelswaarde, ook door de verwaarloozing van den sawahbouw, zoodat er veel meer vee voor de consumptie werd gebruikt. Berucht waren te dien opzichte de groote godsdienstige feestmaaltijden (chandoeris), die hier op gezette tijden door velen gezamenlijk gehouden werden en waarvoor, vooral in den poeasa-tijd, ware slachtingen onder het vee werden aangericht. Nu wordt deze groote verkwisting van het belangrijke volksbezit krachtig tegengegaan door gedwongen beperking

van het slachten bij zulke gelegenheden en door er bij de bevolking voortdurend op aan te dringen, hiervoor goedkoop ingevoerd slachtvee (van Simeuloë) of minderwaardige dieren te gebruiken. Daardoor wordt aan den eenen kant de jaarlijksche stijging van den invoer uit Simeuloeë verklaard, aan de andere zijde ook het verminderde uitvoercijfer van runder- en buffelhuiden. Van dit laatste verschijnsel geven de volgende cijfers betreffende den uitvoer van runder- en buffelhuiden naar het buitenland een overzicht.

1904	98.000 K.G.	f 59.000
1908	58.000 „	„ 35.000
1913	58.000 „	„ 66.000
1914	46.000 „	„ 30.000
1915	42.000 „	„ 22.000

De uitvoer van huiden naar andere deelen van den Archipel bedroeg in de laatste twee jaren ± 20.000 K.G. à f 12.000 per jaar.

Van belang is ook de leer-industrie, welke te Koeta Radja is ontstaan en daar eene vrij groote vlucht genomen heeft, zoodat er van hare producten belangrijke hoeveelheden naar verschillende streken van den Archipel worden uitgevoerd. Tot 1913 verwerkte de Europeesche leerlooierij, aldaar gevestigd, jaarlijks ± 1200 huiden, welke hoeveelheid echter in de oorlogsjaren is toegenomen. Aan leer en lederwerken (de schoenindustrie van Koeta Radja en Sabang staat goed bekend en geeft velen Chineezen een bestaan) werden uitgevoerd (uitsluitend binnen den Archipel)

1914	53.000 K.G.	*f* 97.000
1915	74.000 „	„ 121.000

Resumeerende zien we dus, dat de veestapel aanleiding geeft tot eenigen handel met het buitenland en tot een levendigen handel met de overige gewesten van den Archipel, waardoor in de laatste jaren jaarlijks ruim $^1/_2$ millioen gulden binnen het gewest komt. Het is dus begrijpelijk, dat aan eene zoo belangrijke volksinkomst groote aandacht wordt geschonken, welke zich in de eerste plaats uit door maatregelen ter bevordering van den zorg voor het veebezit. De pogingen, waarmede men dit eerst trachtte te bereiken, n.l. door het invoeren van superieur uitheemsche fokstieren, hadden weinig succes en zijn

na eenige teleurstellende herhalingen, het laatst door de Atjehsche Landbouwvereeniging, thans geheel gestaakt. Meer wordt bereikt door beschermingsmaatregelen ten opzichte van het aanwezige vee, welke beoogen slechts minderwaardige dieren voor den uitvoer of slacht toe te laten, zoodat geleidelijk een soort selectie der voor de voortteling gebruikte beesten plaats heeft. Ook voor de castratie van inferieure stieren wordt propaganda gemaakt. Op het oogenblik is het aantal stieren nog abnormaal hoog; de verhouding tot het aantal koeien bedraagt ongeveer 1 : 5. Men heeft getracht te geraken tot de oprichting van gemeenschappelijke kudden van 40 à 50 koeien met één superieuren inheemschen of gekruisten dekstier. Deze pogingen waren praematuur en zijn daarom mislukt; de slechts zeer langzaam verminderende tegenkanting bij de daarbij noodzakelijke castratie der overige stieren moet eerst geheel overwonnen worden.

Thans zijn 3 Gouvernements-veemantri's en 11 landschaps-mantri's, onder leiding van den Gouvts. veearts, in het gewest werkzaam voor het toezicht op de slacht- en uitvoer-beperking en voor de geleidelijke doorvoering der castratie, welke in de laatste drie jaar bij ongeveer duizend dieren kon worden toegepast.

Over het algemeen wordt veel verwacht van eene toekomstige uitbreiding van den veeteelt, vooral wegens den verzekerden ruimen afzet naar het Cultuurgebied. Wanneer zij eenmaal goede verbindingen met de Noord- of Oostkust hebben, kunnen vooral de binnenlandsche hoogvlakten met hunne uitgestrekte weideplaatsen met goed gras veel bijdragen tot de verwezenlijking dier verwachtingen. De belangstelling der bevolking kon hiervoor tot nu toe nog niet gewekt worden; wel heeft het Europeesche initiatief reeds stappen in die richting gedaan, o. a. door het aanvragen eener veeteeltconcessie van ± 1200 H. A. grasland op de Blang Rakal, de door den Gajō-weg doorsneden hoogvlakte aan den voet van den vulkaan B. ni Tèlong. Mochten deze en dergelijke plannen voor verwezenlijking vatbaar blijken te zijn, dan zouden de eenzame, weinig ontgonnen binnenlanden van het gewest eene goede toekomst tegemoet kunnen gaan.

BOSCHPRODUCTEN.

Het dichte woudkleed, dat het geheele binnenland van het gewest overdekt, heeft een vrij belangrijken handel in boschproducten doen ontstaan, welks opbrengst — nu de rustiger toestanden het inzamelen beter toelaten — in

steeds meerdere mate tot de inkomsten van de bewoners der niet-landbouwende streken bijdraagt.

De belangrijkheid der hierdoor verkregen inkomsten spiegelt zich af in het ondervolgende staatje betreffende den uitvoer der voornaamste producten [1].

Boschproducten	1904		1908		1913		Totaal uitvoer 1913 (n. binnen- en buitenl.)	
	Hoeveelheid	waarde	Hoeveelheid	waarde	Hoeveelheid	waarde	Hoeveelheid	waarde
	K.G.	f.	K.G.	f.	K.G.	f.	K.G.	f.
Damar	47.000	19.000	418.000	167.000	287.000	80.000	311.000	88.000
Getah-soorten	38.000	65.000	25.000	39.000	44.000	97.000	56.000	101.000
Hout	—	—	—	3.000	—	18.000	—	218.000
Kamfer	—	—	246	10.000	660	37.000	660	37.000
Koelit bakau en tengar (looibast)	—	—	57.000	9.000	2.713.000	407.000	2.817.000	422.000
Rotan	219.000	33.000	529.000	79.000	1.022.000	123.000	1.059.000	126 000
Was (planten- en dieren-)	800	1.000	1.000	1.000	6.000	6.000	6.000	6.000
		118.000		308.000		768.000		998.000

Boschproducten	1914				1915			
	n/h buitenland		totaal uitv.		n/h buitenland		totaal uitv.	
	K.G.	f.	K.G.	f.	K.G.	f.	K.G.	f.
Damar	211.000	80.000	235.000	90.000	235.000	71.000	257.000	78.000
Getah	22.000	37.000	22.000	37.000	10.000	12.000	10.000	12.000
Hout	—	6.000	—	167.000	—	32.000	—	141.000
Kamfer	—	20.000	—	20.000	—	39.000	—	39.000
Koelit bakau	5.099.000	76.000	—	76.000	5.053.000	76.000	—	76.000
Rotan	493.000	59.000	511.000	61.000	452.000	54.000	545.000	65.000
Was	—	—	—	—	1.000	2.000	8.000	9.000
Totalen		278.000		451.000		286.000		420.000

[1]) Vooral voor den handel in boschproducten is de Europeesche oorlog van nadeeligen invloed geweest. Dit blijkt uit het onderste staatje betreffende den uitvoer gedurende de oorlogsjaren.

De voornaamste streken voor de inzameling van boschproducten zijn gelegen ter Oost- en Westkust; hiervan geeft het volgende staatje, betreffende den uitvoer in 1913 uit de belangrijkste havens dier afdeelingen een voldoend beeld. Looibast en hout, die grootendeels uit de moeraswouden der Oostkust afkomstig zijn, worden daarom in dit staatje niet meer vermeld.

Getahsoorten		damar		rotan	
Tapa' Toean:	27.500 K.G.	Langsa:	173.000 K.G.	Singkel:	338.000 K.G.
Meulabōh:	17.500 „	Tapa' Toean:	104.000 „	Meulabōh:	225.000 „
Singkel:	11.000 „	Singkel:	30.000 „	Sinabang:	207.000 „
				Lhō' Seumawè:	130.000 „

Behalve de bovengenoemde artikelen is ook benzoë (kĕmĕnjan), de geurige hars verkregen door insnijdingen in den bast van den Styrax Benzoïn, een niet onbelangrijk uitvoerproduct, vooral van Tapa' Toean. In tegenstelling met Tapanoeli, waar de groote productie bijna geheel afkomstig is uit bevolkingsaanplantingen, is de benzoë hier nog vrijwel geheel boschproduct, en treft men slechts enkele onbeduidende benzoëtuintjes aan. De uitvoer (1913: 90.000 K.G. ad f 58.000, 1914: 110.000 K.G. ad f 95.000, 1915: 169.000 K.G. ad f 112.000) gaat bijna geheel naar Sibolga en naar Baros, dat eertijds reeds de speciale kamfer- en benzoë-uitvoerplaats van Indië was.

Ook ivoor wordt jaarlijks in kleine hoeveelheden uitgevoerd; in 1913 ruim 300 K.G. ter waarde van f 3.000. Hoewel de olifant nog in groote kudden in het Atjehsche binnenland voorkomt, maakt de bevolking geen jacht op hem terwille van het ivoor. Alleen ter bescherming van den aanplant graaft men wel eens valkuilen; de levend daarin gevangen dieren worden tegenwoordig verkocht aan den militairen trein te Kota Radja, waar ze met veel succes worden afgericht als draagdieren; zoo geschieden o. a. de militaire transporten naar Tangsé op deze wijze.

Een speciaal uitvoerproduct van Singkel, dat deels ingezameld wordt op Atjehschen bodem, deels echter ook uit het achterland van Baroes (res. Tapanoeli) afkomstig is, is de kamfer (kapoer Baroes) [1]), welke, hoewel de boomen ook wel elders voorkomen, uitsluitend hier gewonnen wordt. Alleen de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo levert ook eene geringe hoeveelheid kamfer van andere en veel mindere kwaliteit op. Het product komt in kristalvorm voor in de holten en spleten van oude kamferboomen (Dryobalamops aromatica Gaertn.), welke men in grooten getale aantreft in de wouden van het stroomgebied der Simpang Kiri. De uitvoer gaat vrijwel uitsluitend naar Penang, om vandaar naar China verhandeld te worden, waar deze soort kamfer zeer gezocht is als geneesmiddel en voor het balsemen van lijken. Meestal wordt de hulp van een z. g. deskundige, „Pawang", ingeroepen, die beweert reeds aan het uiterlijk van den boom te kunnen zien, of deze voldoende kamfer bevat. De stam wordt dan 10-20 c.M. diep ingekerfd en de spaanders onderzocht; is het onderzoek volgens den pawang gunstig, dan wordt de boom geveld, het hout in kleine stukken gekapt, en de korreltjes kamfer die in de spleten van het hout verborgen zitten, verzameld. Ten slotte kookt men nog de houtsplinters en het afschraapsel uit; de op deze wijze gewonnen kamfer is echter van zeer geringe kwaliteit. Natuurlijk heeft de omkap-methode veel nadeelen; de deskundigheid der pawangs is aan sterken twijfel onderhevig, zoodat er talrijke boomen omgekapt worden, die blijken geene of onvoldoende kamferkristallen te bevatten, waardoor veel nutteloos en zwaar werk verricht wordt en de boomsoort aan uitroeiing bloot staat. Meestal bevatten van de 100 gekapte boomen hoogstens 3 of 4 voldoende kamfer, maar dan ook soms een hoeveelheid van 50 katti's in een boom, hoewel eene opbrengst van 5 kati reeds als zeer loonend beschouwd wordt. Ook worden tal van boomen doodgesneden door het te diepe inkerven bij het onderzoek. Een in 1907 uitgevaardigde gewestelijke verordening tot het tegengaan van de vernieling of beschadiging van kamferboomen in de onderafdeeling Singkel moest in 1909 weder worden ingetrokken, daar de handhaving van het kapverbod in het uitgestrekte oerwoud practisch onmogelijk bleek. Een nader deskundig onderzoek der Singkelsche wouden in het stroomgebied der Simpang kanan en der midden- en beneden- Simpang kiri, welke

[1]) Zie voor bijzonderheden betreffende de beteekenis van deze overoude handelsplaats en de winning der kamfer het gedetailleerde artikel van L. v. Vuuren: De Handel van Baroes (T. K. N. A. G. 1908, p. 1389) waarin ook de voornaamste vindplaatsen worden genoemd.

naast vele andere waardevolle houtsoorten, ook zeer veel kamferboomen, hier en daar zelfs kamferbosschen, bevatten (vooral in de streek ten O. der L. Selaboehan), heeft weder vastgesteld, dat er door de roekelooze wijze van winning inderdaad ernstig gevaar voor geheele uitroeiing dezer koloniale merkwaardigheid bestaat. Het voorstel is thans gedaan, om de meest waardevolle kamferboschterreinen dezer streken door een totaal exploitatie-verbod te beschermen, met vrijlating van enkele gedeelten, waar de kamferwinning voorloopig kan voortgezet worden.

Naar gelang van de zuiverheid, de grootte en den vorm der kristallen bestaan er groote verschillen in de marktwaarde. De beste kwaliteit, de betjik, doet van f 50 tot f 65 per kati, terwijl de minder zuivere soorten (bekadahan, ngarngar, tjoedan, omboet-omboet, mehoenan, enz.) van f 46—f 16 opbrengen. Het zeer verontreinigde afschraapsel, de garigis, brengt nog ± f 6 op! Meestal mengt men de verschillende soorten dooreen, zoodat men een artikel krijgt, dat gemiddeld voor f 35 ± f 40 per kati te Penang verkocht kan worden. De kamferzoekers verkoopen het product ongezuiverd aan Singkelsche opkoopers voor ± f 20 per kati. Voordat de kamfer dan verder gaat, wordt ze eerst onderworpen aan eene grondige schoonmaak. Daartoe wordt ze een nacht in water geplaatst, zoodat de aanklevende houtdeeltjes afgeschept kunnen worden; daarna worden de kristallen gewasschen, opgeglansd met tamarinde-sap, gedroogd en gesorteerd [1]).

De soms uit jongere boomen gewonnen olie (ombil djadi, djoeal, teboe of tengah), welke als Inlandsch medicijn zeer in trek is, brengt ongeveer *f* 1.50 per L. op.

De vroeger wel overwogen kansen voor eene regelmatige cultuur dezer boomen zijn zeer gering, voornamelijk doordat het verkrijgen van kamfer van onbekende omstandigheden afhangt, en de zeer hooge marktwaarde grootendeels veroorzaakt wordt door de zeldzaamheid van het product, dat de z. g. echte (formosa) kamfer wel in kwaliteit overtreft, doch bij de voortschrijdende modernisatie van China toch zijn fancyprijs zal moeten verliezen.

De houtaankap geeft in dit woudrijke gewest reeds vrij goede uitkomsten, hoewel van eene intensieve exploitatie, op het vasteland tenminste, nog volstrekt geen sprake is. Wel zijn er reeds talrijke houtaankap-concessies uitge-

---

[1]) Over de kamferwinning in Singkel handelt ook een artikel in het T. K. A. G. Nov. 1916, van den Heer Kreemer, die door het Atjeh-Instituut met de samenstelling eener Atjeh-monografie belast is. Dit artikel kon echter voor deze gewestelijke Nota niet meer geraadpleegd worden.

geven (ult. 1914 42 concessies met 141.000 H. A.) en deels in exploitatie genomen, doch het overgroote deel van den houtvoorraad wordt nog niet geëxploiteerd.

De laatste jaren hebben echter een toenemende belangstelling, vooral van Europeesche zijde, zien ontstaan, welke bevorderd wordt door de vooruitzichten na den Europeeschen oorlog.

Een beeld van de beteekenis van het houtaankap-bedrijf in zijn geheel wordt gevormd door onderstaande opgave van het Boschwezen betreffende den totalen uitvoer van hout (alle soorten) uit de voornaamste afscheepplaatsen, gedurende 1914 en 1915.

	1914		1915	
	M^3	f.	M^3	f.
Singkel:	4459	127.000	4114	125.000
Sinabang:	119	14.000	895	100.000
Meulabōh:	215	4.000	337	8.000
Tamiang:	4100	123.000	?	74.000

Onder deze cijfers is, behalve de uitvoer naar de buiten het gewest gelegen afzetgebieden (voornamelijk binnen den Archipel) ook het vervoer over zee begrepen naar de afzetgebieden binnen het gewest zelve.

De exploitatie der uitgestrekte wouden in het achterland van Singkel heeft geruimen tijd stil gelegen, hoewel de concessies reeds uitgegeven waren; in de laatste jaren is zij echter met kracht aangevat. Van een Europeesch bedrijf is hier nog geen sprake; de uitvoer bestaat grootendeels uit hout, door de inlandsche bevolking tegen vooraf vastgestelde voorwaarden, deels in vrijen arbeid, deels als koelie, op de concessie-terreinen gekapt. Van de concessieterreinen waren in 1915 afkomstig ruim 1700 M^3; de rest was afkomstig van de bevolkingshoutaankap. Deze wordt vooral aangetroffen in Limoes en de bovenstreken der Simpang kiri, waar o. a. meerdere inlandsche panglongs het bedrijf uitoefenen, tezamen met ± 150 arbeiders. De goede uitkomsten hebben echter plannen doen ontstaan

tot een intensiever exploitatie door een op Europeesche leest geschoeid bedrijf. Het Boschwezen wijdt bijzonderen aandacht aan de verdere ontwikkelings-mogelijkheden eener groot-exploitatie der rijke Singkelsche wouden, o. a. door hier personeel voor eene bosch-opname te plaatsen.

De gunstige omstandigheden hier komen echter onvoldoende tot hun recht door de slechte reeds van Singkel, waar de inlading van het hout op bepaalde tijden (Westmoesson) zelfs onmogelijk is. Ook de moeilijke toegankelijkheid van het binnenland, waardoor men zich tot aankap langs de rivieren moet beperken, vormt nog een groot bezwaar voor een loonende exploitatie.

Simeuloë en enkele der omliggende eilanden (P. Toeangkoe) trokken reeds geruimen tijd de Europeesche ondernemingsgeest tot zich, door den grooten rijkdom van hun woudkleed aan waardevolle houtsoorten (o. a. merbau-hout) en door de uitstekende installatie- en afscheepgelegenheid, welke de baai van Sinabang biedt. Het eiland wordt nu in zijn geheel ingenomen door de concessie-terreinen van twee groote ondernemingen: de Java-Bosch-Exploitatie-Maatschappij, en de Houtaankap-Maatschappij Noord-Simaloer, eene dochter-maatschappij der Nederl.-Indische Houtaankap-Mij. De laatste heeft zich op haar uitgestrekte terreinen in Noord-Simeuloë vrijwel uitsluitend tot exploratie bepaald, en sedert het uitbreken van den grooten krijg het bedrijf hier tijdelijk geheel gestaakt. De Java-Bosch-Exploitatie-Mij. daarentegen heeft hare werkzaamheden hier als een modern grootbedrijf, op zeer ruime leest geschoeid, aangevat. Hoewel het winnen van het waardevolle merbau-hout in de eerste plaats beoogd wordt, zijn de zeer kostbare, grootsche installaties, welke thans reeds 2 à 3 millioen gulden gekost hebben, ook bestemd voor het ter plaatse uitloogen en apprêteeren van minderwaardige houtsoorten, die zoodoende voldoende handelswaarde als timmerhout verkrijgen. Gemiddeld zijn er 700 à 800 koelies werkzaam. De geheele installatie is berekend voor het verwerken van 30.000 M^3 timmerhout jaarlijks; op het oogenblik bedraagt de jaar-productie nog geen 1000 M^3, wat gedeeltelijk geweten moet worden aan de groote moeilijkheden ondervonden met de verkrijging van inlandsche en buitenlandsche werkkrachten (speciaal de Amerikaansche houthakkers), maar bovenal aan de onverwachte terreinmoeilijkheden bij den uitsleep en bij het aanleggen van de spoorbaan voor het verdere transport. Na eenige jaren van zeer bezwaarlijken arbeid, kunnen deze moeilijkheden nu echter grootendeels als overwonnen beschouwd worden.

Ook in de afdeeling Oostkust is de houtaankap vrij belangrijk. Door de jonge cultuurondernemingen van Langsa en Tamiang zijn (en worden nog steeds) voor de uitbreiding hunner ontginningen groote uitgestrektheden van dikwijls waardevol bosch geveld, waarvan het hout slechts voor een klein deel voor eigen gebruik en een geringen plaatselijken handel verwerkt wordt; voor het grootste deel evenwel, ongeacht de groote handelswaarde van het uitstekende hout spoedshalve maar verbrand wordt. Ook in het heuvelterrein achter de cultuurstrook liggen nog uitgestrekte bosschen, waarin voor een deel reeds het voorkomen van zeer veel goede houtsoorten geconstateerd is geworden. Voor regelmatige boschexploitatie in dit gebied is bij het particuliere initiatief nog geen belangstelling; het Boschwezen heeft echter de zaak ter hand genomen door het instellen van een détail-onderzoek naar de handelswaarde der hier voorkomende houtsoorten, met het oog op eene eventueele exploitatie. Door het heffen van eene retributie van het door cultuur-ondernemingen te vellen waardevolle hout verwacht de Dienst van het Boschwezen het woudkleed tevens meer winstgevend te kunnen maken voor de landschapskassen en voorts het roekeloos platbranden der exploitabele woudgedeelten tegen te gaan.

In het Tamiangsche wordt de houtaankap op vrij groote schaal uitgeoefend door Chineezen, die tot panglongs vereenigd, het kleinbedrijf vooral uitoefenen in het pas kort door de Atjeh-tram ontsloten oerwoudgebied langs de grens met Langkat (Oostkust v. Sumatra). Voor betere boschbescherming en ook uit fiscaal oogpunt streeft het bestuur er thans naar dit zeer moeilijk te controleeren panglongbedrijf door samensmelting van meerdere panglongs om te zetten in grootere houtaankapondernemingen op regelmatig uit te geven concessie-terreinen. Reeds is hiermede een begin gemaakt door eenige panglongs, die tezamen twee concessieterreinen tot eene totale oppervlakte van ongeveer 5000 H. A. hebben aangevraagd.

Een geheel afzonderlijke plaats neemt in dit gewest de exploitatie in der moeraswouden, welke de kustvlakte langs de Oostkust, en in mindere mate ook langs de Noordkust, met breede strooken omzoomen.

Atjeh is een der weinige streken van onzen archipel, waar de exploitatie dezer strandbosschen reeds sedert langen tijd intensief uitgeoefend wordt. De voornaamste producten ervan zijn hout, looi-schors en houtskool, terwijl de uitgestrekte nipah-aanplantingen een levendigen ataphandel, (o. a.

in 1915 naar het cultuurgebied ter Oostkust 244.000 stuks uit Langsa en Tamiang) in het leven hebben geroepen. Meestal geschiedt de aanplant in ongeregeld kleinbedrijf; alleen in het Tamiangsche is een atap-concessie.

De meest voorkomende boomsoorten in die moeraswouden zijn de bakau (mangrove) en de tengar (ceriops candoleana); beide belangrijk met het oog op den uitvoer hunner bast naar Penang en Singapore, voor de cutch-(tannine-) fabrieken. Deze uitvoer bedroeg in 1913 2.817 K.G. ad f 422.000 (1915: 5.053.000 K.G.). De tengar is het meest waardevol; de schors bevat veel meer looistoffen, terwijl ook het hout duurzamer is dan van bakau. De laatste houtsoort komt echter veel meer voor en plant zich sneller voort. Beide soorten worden, behalve voor de schors, ook gekapt voor den handel in hout, speciaal in tiangs (daksparren) voor de tabakschuren van Deli; voorts ook voor brandhout en de bereiding van houtskool. Vooral de leverantie van brandhout aan de Atjehtram is voor de bevolking van veel belang; het verbruik bedroeg in 1915 31.000 M^3.

De vervaardiging van houtskool in het moeraswoudgebied langs de kust verschaft aan de bevolking eveneens niet-onbelangrijke bij-verdiensten; een gedeelte der productie gaat met prauwen naar de Straits-Settlements, waar het aan de tinsmelterijen goed verkocht kan worden. Hoewel hierdoor inderdaad een goede bevolkings-inkomst verkregen zou kunnen worden, heeft de bevolking tot dusverre slechts weinig neiging getoond om tot groote uitbreiding van dit bedrijf voor den export over te gaan. Toch vindt men, vooral bij Oelèë Lheuë en op verschillende plaatsen langs de Noordkust reeds uitgestrekte, regelmatige bakau-aanplantingen der bevolking. Voor het grootste deel zijn deze bestemd om na een jaar of acht gekapt te worden voor den handel in daksparren enz., en in brandhout. De groote aanslibbing langs de kust maakt een geregeld voortschrijden der bakau-aanplantingen hier mogelijk. Jaarlijks verplaatst de bakau-strook zich daardoor meer zeewaarts, terwijl de meest landinwaarts liggende strook ieder jaar leeggekapt wordt en intusschen door eene geleidelijke ophooging, waartoe de opmerkelijke hooge kegelvormige grondopwerpingen van een hier veel voorkomende groote kreeftensoort belangrijk medewerken, geschikt is geworden voor regelmatige beplanting met klappers of rijst.

Eigenaardig zijn de exploitatie-toestanden te noemen in de uitgestrekte bakau-bosschen langs de kust van Langsa en Tamiang. Vindt men in de Noor-

delijker gelegen kuststrook uitsluitend bevolkings-exploitatie (vooral Simpang Olim), hier zijn deze bosschen grootendeels uitgegeven als zeehoutaankap-concessies aan een tweetal maatschappijen, welke hiervoor een vast recht betalen van tezamen ruim f 11.000 p. j. Een dezer maatschappijen heeft de exploitatie zelf ter hand genomen met behulp van bevolkingskoelies; de andere maatschappij echter verpacht het recht van aankap in hare concessieterreinen weder aan de bevolking tegen een pachtsom van f 50 per maand voor den aankap van tiangs, f 600 per maand voor schors, f 40 per maand voor houtskool, en f 15 per maand voor brandhout, zoodat ze, in ruil voor het door haar betaalde vaste recht van ± f 5.000, jaarlijks van de bevolking ± f 8.500 terug ontvangt, en overigens slechts optreedt als opkooper van het door de bevolking gewonnen product (tiangs en schors). Ten slotte betaalt de Atjeh-tram haar nog f 0.10 uit voor iederen door de bevolking geleverden M^3 brandhout, op het concessieterrein gewonnen. Deze wijze van bedrijf strookt niet geheel met de tegenwoordige opvattingen omtrent concessie-exploitatie; terwijl verder de roekelooze aankap door de bevolking, die bij de instandhouding der haar niet toebehoorende moeraswouden immers geen belang heeft, daarentegen voor haar maandelijksche pachtsom zooveel mogelijk producten wil winnen, ernstig gevaar oplevert voor het voortbestaan dier bosschen. Het ligt daarom in de bedoeling van den Dienst v/h Boschwezen hier een geregeld boschbeheer en deskundig toezicht te verkrijgen, wat alleen mogelijk zal blijken, als de meestbedreigde concessie-terreinen door de concessionarissen worden teruggegeven, en deze overigens overgaan tot eene regelmatige eigen exploitatie onder behoorlijke leiding.

Uit het voorafgaande overzicht betreffende de exploitatie der Atjehsche woudrijkdommen blijkt, dat de directe inkomsten, door Gouvernement en landschappen uit dat waardevol bezit getrokken, thans alleen gevormd worden door den geringen jaarlijkschen cijns door de ondernemingen van boschexploitatie op te brengen en verder door de pantjang alas, de in en ten bate van de landschappen verschuldigde heffing bij den uitvoer van boschproducten, welke in het direct bestuurd gebied vervangen is door een uitvoerrecht.

De opbrengst der pantjang alas voor de verschillende onderafdeelings (landschaps)-kassen bedroeg in:

ONDERAFDEELINGSKAS VAN:	1914	1915
Sigli	f 1165	f 912
Meureudoe	„ —	„ —
Bireuën	„ 282	„ 173
Lhō̤ Seumawè	„ 195	„ 73
Lhō̤ Soekōn	„ 1960	„ 1007
Takengön	„ 128	„ 58
Idi	„ 1339	„ 1079
Peureula.	„ 949	„ 3353
(Overig) Langsa	„ 5411	„ 8636
Tamiang.	„ 5542	„ 7563
Serbödjadi	„ 604	„ 19
Gajō Loeös.	„ 78	„ 23
Tjalang	„ 627	„ 613
Meulabōh	„ 3265	„ 1659
Tapa̤ Toean	„ 3723	„ 6705
Troemōn	„ 810	„ 1002
Simeuloë	„ 514	„ 638
Alaslanden	„ 32	„ 3
Totalen . . .	f 26.624	f 33.516

Het in de rechtstreeks bestuurde gedeelten geheven uitvoerrecht bracht in 1913 f 22.000 en in 1914 f 13.000 in totaal op, waarvan het grootste deel voor den uitvoer van peper en boschproducten.

De cyns voor houtaankap bedroeg in diezelfde jaren:

	1914	1915
Idi	f —	f 912
Peureula	„ —	„ 1800
(Overig) Langsa	„ 81	„ 4735
Tamiang	„ 5195	„ 2683
Simeuloë	„ —	„ 12800
Totalen	5276	22.930

Zooals de toestanden op het gebied van bosch-exploitatie binnen dit gewest thans zijn, moet erkend worden, dat de uit de bosschen verkregen inkomsten pas een te klein deel zijn van die, welke er uit zouden kunnen worden getrokken. Meer ondernemingsgeest en betere bedrijfsregeling ter eene zijde, goed fiscaal en deskundig toezicht ter andere zijde zouden bij voldoende samenwerking er in kunnen slagen dit kostbaar bezit werkelijk groote voordeelen te doen afwerpen voor land en volk.

VISSCHERIJ.

Hoewel Atjeh aan drie zijden door de golven eener vischrijke zee bespoeld wordt, heeft het visschersbedrijf zich hier niet zoodanig ontwikkeld, dat zijne uitkomsten meer bereiken dan de gedeeltelijke voorziening in de behoeften van dit gewest. Wel bestaat er eenige uitvoer, doch de cijfers daarvan zijn onbelangrijk te noemen tegenover die van den invoer. Daardoor gaat jaarlijks nog een niet onbelangrijk bedrag aan geld naar het buitenland voor den aankoop van het ontbrekende. Verreweg het grootste deel van den vischhandel gaat over Penang; o. a. worden vandaar groote hoeveelheden keumamaih ingevoerd, een soort stokvisch, van de Maladiven afkomstig en hier bijzonder in trek.

Het volgende staatje geeft een overzicht van den invoer uit het buitenland; uit andere deelen van den Archipel heeft geen invoer van eenige beteekenis plaats.

1904	910.000 K.G.	f 183.000
1908	603.000 „	„ 120.000
1913	971.000 „	„ 194.000
1914	831.000 „	„ 166.000
1915	1056.000 „	„ 222.000

Hiertegenover staat een uitvoer naar het buitenland ter waarde van slechts eenige duizenden guldens. Belangrijker is de uitvoer naar andere gewesten, waarvan de cijfers der twee laatste jaren een indruk geven:

1914	129.000 K.G.	f 39.000
1915	133.000 „	„ 45.000

Een deel hiervan is afkomstig van het ongeregelde kleinbedrijf der kustkampongs langs de Westkust en gaat vooral naar Tapanoeli en de res. Sumatra's Westkust. Een belangrijker deel van den uitvoer gaat naar het Cultuurgebied der Oostkust van Sumatra. Deze laatste hoeveelheid wordt voornl. geleverd door de groote nederzetting van Chineesche visschers, Telaga Toedjoeh, op een eilandje in de Langsabaai. Dit is de eenige plaats in het gewest waar inderdaad van eene groote visch-industrie gesproken kan worden. Van den totalen uitvoer van ± 140.000 K.G. in 1914, was ongeveer de helft afkomstig uit deze kampong. Ook vindt het bedrijf dezer nederzetting een zeer belangrijk afzetgebied in het nabijgelegen Cultuurland van Langsa en Tamiang, met zijne talrijke koeliebevolking, terwijl een deel der productie eveneens zijn weg vindt op de keudè's van het gewest. O. a. wordt hier alle trassie vervaardigd, welke in Atjeh benoodigd is.

Men mag aannemen, dat de productie van de visscherij als volksbedrijf ongeveer tegen de behoefte van de inheemsche bevolking zelve opweegt. De invoer van gedroogde visch is weliswaar in totaal niet onbelangrijk, doch per hoofd van de bevolking (± 700.000 zielen) genomen, wijst het gemiddelde cijfer der laatste drie jaren (± 960.000 K.G.) slechts op een tekort van nog geen $1\frac{1}{2}$ K. G. per hoofd en per jaar, eene hoeveelheid, welke bij het zeer groote dagelijksche vischverbruik geheel in het niet verzinkt. Hierbij moet men nog rekening houden met het feit, dat een deel van den invoer en der eigen productie gebruikt wordt voor de vreemde elementen, nl. de koeliebevolking en de militairen (± 12 à 15.000 zielen), waarvan de behoefte het cijfer van den invoer reeds geheel dekt. In ieder geval blijkt dus, dat

die bevolkingsvisscherij (en vischteelt), hoewel niet controleerbaar, eene zeer belangrijk bestaansmiddel voor het volk moet vormen.

Uit den aard der zaak is dit in de eerste plaats het geval voor de bewoners der kust, waarvan vooral die der Westkust zich aan de visscherij wijden. Toch is ook hier van een regelmatig visschersbedrijf als hoofdmiddel van bestaan op enkele uitzonderingen na (aan de vischrijke baaien bezuiden Lhōʕ Nga) geen sprake; de vischvangst wordt algemeen, doch weinig intensief en slechts in de gunstige jaargetijden, als nevenbedrijf uitgeoefend. Deze wijze van uitoefening van het bedrijf heeft hier bijna geheel het ontstaan eener werkelijke hoogzee-visscherij belet.

In sommige plaatsen der Westkust vindt men wel een aantal voor de volle zee geschikte groote visschersschuiten, de z.g. perahoe-poekat, doch grootendeels wordt het bedrijf uitgeoefend in kleine prauwtjes onmiddellijk langs de kust of met treknetten langs het strand. De productie dient meestal hoofdzakelijk ter voorziening in de behoefte ter plaatse en van het onmiddellijke achterland; een kleiner deel wordt, na eene oppervlakkige inzouting en droging (conserveering door rooken heeft slechts weinig plaats) geschikt geacht om dieper het binnenland in verhandeld te worden. Op deze wijze wordt gedeeltelijk voorzien in de vischbehoefte van de bergstreken; dat door het onvoldoende gebruik van conserveeringszout een groot deel der visch daar in bedorven toestand aankomt, schijnt voor de bevolking dier streken geen bezwaar te zijn.

Waar de omstandigheden daartoe gunstig zijn, hebben zich enkele een weinig belangrijker visscherij-centra weten te ontwikkelen. Voornamelijk is dit geschied in de nabijheid van grootere plaatsen, (Meulabōh, Tapaʕ Toean, Singkel) waar eene geregelde behoefte aan versche visch bestaat. Doch vooral Koeta Radja en de vlakte van Groot-Atjeh vormen een uitstekend afzetgebied voor het bedrijf langs de Noordwestkust (onderafd. Lhōʕ Nga), waardoor aan de vischrijke baaien, waaraan dit deel der kust rijk is, talrijke groote en welvarende visscherskampongs zijn ontstaan, zooals Lhòng, Leupoeëng, Seudoe, enz. Hier vormt de visscherij voor velen inderdaad een hoofdmiddel van bestaan. Opmerkelijk is in deze visschersplaatsen de regeling van het bedrijf. De verschillende baaien in dit deel der Westkust zijn verdeeld in strooken van ± 100 M. breedte, welke evenwijdig aan het strand loopen. Op elk dezer strooken wordt door verschillende personen

gedurende een bepaalden dag van de week een vischmonopolie uitgeoefend, terwijl anderen dat monopolie weer op andere dagen, behalve op Vrijdag[1]), kunnen bezitten. Zulk een monopoliehouder voor de dichtst bij het strand zijnde strook, welke de vischrijkste is, wordt aangeduid als pawang poekat gantòë, voor de volgende strooken (loempoe's), waarvan de vischrijkdom afneemt naarmate ze meer uit de kust liggen, als p. loempoe satoe, doewa, enz. Het recht op zulk een monopoliedag maakt den eigenaar tot een der welvarenden van de kampong; hoewel de monopolie-houders aan de hoofden, de awa's (helpers bij de vangst) en de moegè's (vaste vischverkoopers) een belangrijk aandeel der vangst moeten afstaan, wordt bijv. voor een pawang poekat gantòë het uit zijn dag-monopolie verkregen vrije inkomen toch nog geschat op f 600.— f 1.000.— per jaar. De oorsprong dezer rechten is tot dusverre onbekend; ook Prof. Dr. Sn. Hurgronje maakt er geen melding van.

Op de Noord- en Oostkust heeft door de gesteldheid der kust de zeevisscherij niet dien omvang gekregen, welke het bedrijf op de Westkust tot een der voorname bestaansmiddelen der bevolking maakt. De strandkampongs oefenen wel eenige zeevisscherij uit, doch hoofdzakelijk in kleine prauwtjes voor de eigen, dagelijksche behoefte; groote visschersprauwen komen hier weinig voor.

In plaats daarvan wordt echter veel meer aandacht gewijd aan de vischteelt, waarvoor men algemeen in de sawah's putten (mòn eungkōt) uitgraaft, welke men door het aanbrengen van takken, enz. tot een aanlokkelijk verblijf voor de visch inricht. Behalve deze gewone methode, treft men vooral in Groot-Atjeh en de Pedirvlakte in de moerassige strook achter de bako-bako talrijke zoutwatervischvijvers (neuheuns) aan, welke voor de voorziening in de plaatselijke behoefte van veel beteekenis zijn. Ook worden op geschikte plaatsen langs de rivieroevers of door afdamming van een rivierbocht dikwijls zoetwatervijvers (lhòm) aangelegd.

Ook op de Westkust treft men hier en daar een weinig vischteelt aan, vooral in de sawahstreken van het binnenland, welke moeilijk van de kust hun versche visch kunnen krijgen. In de wildernis van het heuvelgebied worden vaak door afdamming van een klein riviertje kunstmatige meertjes (geunang)

[1]) Vrijdags te poekatten is „pantang", zie de Atjehers Dl. I. p. 303.

gevormd, die gedurende eenige jaren als vischvijver dienst doen. Na verloop van dien tijd is de oorspronkelijke zware plantengroei van de overstroomde heuvelkom geheel vergaan; de dam wordt dan doorgeslagen, de vijver leeggevischt en drooggelegd, om daarna tot sawahterrein omgewerkt te worden, waarvan de vruchtbaarheid door de vorige bewerking zeer bevorderd is.

Voor de bergstreken moet in een groot deel der vischbehoefte door import van elders voorzien worden. Hoofdzakelijk geschiedt dit van de Westkust; de Alaslanden krijgen echter, vooral na de opening van den Alasweg, hun aanvoer van de Oostkust van Sumatra. De eigen visscherij (of vischteelt) in de weinig vischrijke bergstroompjes, is niet van veel belang. Eene uitzondering hierop vormt de onderafdeeling Takengön, waarvoor het Laoet Tawar voldoende visch oplevert, niet alleen voor de eigen behoefte doch ook voor een niet onbelangrijken handel met de overige hoogvlakten. Vooral de hier op bepaalde tijden van het jaar voorkomende dichte scholen van zeer kleine vischjes, de depèq, geven aanleiding tot een zeer druk, doch slechts korten tijd durend, vischbedrijf [1]. De bewoners der kampongs van het Meergebied, ook van die, welke niet onmiddellijk aan het meer gelegen zijn, hebben voor deze vischperiode het recht op een bepaalde strook van den meeroever, waar ze over het water heen de kleine depèq-wachthuisjes (penjangkoelons) bouwen, om dag en nacht de nadering der scholen te kunnen waarnemen. Het gedurende het overige deel van het jaar weinig bevaren meer is dan het tooneel van drukke bedrijvigheid; er komen vaak handen te kort om den rijken buit te verwerken, welke in gedroogden toestand tot diep in het achterland een goeden afzet vindt.

Naast de vischvangst behoort de kustvaart genoemd te worden als een, zij het dan ook weinig beteekenend, bestaansmiddel voor de bevolking der kuststreken. Alleen ter Westkust is ze nog van eenig belang; reeds werd bij het Hoofdstuk: Verkeerswezen een en ander over dit onbelangrijke volksbedrijf medegedeeld, waarmede volstaan kan worden.

INLANDSCHE NIJVERHEID.

De Inlandsche nijverheid is over het algemeen slechts weinig ontwikkeld. Meestal bepaalt ze zich tot het vervaardigen van primitieve voor-

[1]) Zie: Het Gajo-land p. 145.

werpen voor eigen gebruik of voor verkoop in de omgeving; ambachtslieden van beroep treft men slechts weinig aan.

Prauwbouw en de daarmede verbonden bedrijven, o.a. de vervaardiging van touw uit klappervezels, worden uitgeoefend in de onderafd. Oelëë Lheuë, en ook in de verschillende visscherskampongs ter Westkust. Vooral op het eiland Simeuloë kon deze tak van nijverheid zich door de uitgestrekte wouden eenigszins ontwikkelen. De groote daar vervaardigde prauwen van kajoe-semantok zijn, ook buiten het gewest, zeer gezocht voor de zeevisscherij en de vrachtvaart langs de kust. Haar weinige zin voor regelmatigen arbeid verhindert de bevolking echter voldoende partij te trekken van hare bekwaamheid als scheepsbouwers; van groote op stapel staande prauwen is het oudste gedeelte vaak reeds half vergaan, voordat de bouwer tot afwerking besluit. Tot een bloeienden tak van volks-industrie zal de scheepsbouw zich hier, ondanks de vele gunstige factoren, waarschijnlijk niet ontwikkelen.

Van veel meer belang is de zout-industrie, welke na een langen tijd van verval door den langdurigen Atjeh-krijg, thans — nu de toestanden weer rustig zijn — meer en meer tot bloei schijnt te geraken. Er wordt nog wel wat zout in het gewest ingevoerd (uitsluitend uit Penang en Singapore) doch eene sterke verhooging van het invoerrecht (1904 *f* 0,02, 1913 *f* 0,10 per K.G.) heeft hierop reeds veel invloed uitgeoefend en de concurrentie voor den inlandschen zoutmaker gemakkelijker gemaakt.

De vermindering van den zout-invoer teekent zich af in het volgende overzicht betreffende den invoer van zout uit het buitenland in de jaren:

1904	448.000	K. G.	23.000
1909	222.000	„	11.000
1913	142.000	„	7.000
1914	169.900	„	8.000
1915	95.000	„	5.000

Voornamelijk heeft deze invoer nog plaats te Tapaᵹ Toean en Singkel met bestemming voor de bergstreken, daar het inheemsche zout blijkbaar niet zoo goed bestand is tegen het transport als het grofkorreliger buitenlandsche zout. Eene eigenaardigheid, welke de vermelding wel waard is, is de zoutbereiding, welke in geringe mate plaats

heeft te Landé in het boven Djamboe-Ajé-gebied (Djĕmèrstreek). Men vindt hier op korten afstand van elkaar twee putten, waarin een troebel, zouthoudend water opborrelt. Dit water wordt in groote ijzeren potten uitgekookt— bij de eene put uitsluitend door mannen (lantjang rawan = mannenzoutkeet), bij de andere alleen door vrouwen (lantjang pōa = vrouwenkeet), — waardoor een zeer slechte kwaliteit van zout verkregen wordt. [1]) Er bestaat nog steeds een weinig handel in dit zout, die echter sedert de verbeterde verbindingen met het laagland hoogst onbeduidend is geworden. Alleen bij tijdelijke stremming van den opvoer (in den regentijd) vindt het nog eenigen afzet buiten de onmiddellijke omgeving.

Van werkelijk groot belang is daarentegen het zoutbedrijf der kustbewoners, dat — daar het gouvernements-zoutmonopolie dit gewest geheel vrijlaat — thans in de verschillende kuststreken van het gewest een zoodanigen omvang heeft verkregen, dat daardoor bijna geheel in de behoefte aan zout voorzien kan worden.

Wij zagen hierboven reeds hoe onbelangrijk de zoutinvoer hier nog slechts is; de resultaten van het zoutbedrijf zelve kunnen bij benadering ook vastgesteld worden. De cijfers, welke bij het overzicht betreffende het zoutmonopolie in de buitenbezittingen (Dl. I, p. 144 e. v.) gegeven zijn, stellen ons in de gelegenheid voor een groot deel der buitenbezittingen het gemiddelde verbruik van zout per jaar en per hoofd der bevolking vast te stellen. Dit bedraagt ± 4 K. G., zoodat gerekend mag worden, dat de inheemsche zoutwinning van Atjeh ongeveer $2^1/_2$ millioen K.G. zout moet kunnen opleveren, dat bij verkoop op de keudè's ongeveer f 0.05 à f 0.10 per kati opbrengt.

De zoutmakerij wordt op verschillende manieren beoefend, n. l. als zoutziederij en als zoutpannerij. De eerste methode van bewerking treft men vooral aan langs de Westkust, waar de smalle, opgehoogde strook strand met de daar onmiddellijk achter liggende moerasbosschen er uitmuntend gelegenheid toe bieden. Ook de aanwezigheid van tjemara-boomen op die zandstrook is gunstig voor deze industrie, daar het droge hout zich uitstekend leent als brandstof

---

[1]) Vgl.: Het Gajoland p. 211-213 en 365, waar tevens eene analyse van dit zout gegeven wordt.

onder de groote ijzeren zout-kookpannen. [1]) Talrijke zoutziederijen vindt men langs de kust ten N. van Meulabōh en op enkele plaatsen in Tapaʕ Toean, Tjalang en Singkel; voor de vrij druk uitgeoefende visch-industrie is deze zoutwinning in de onmiddellijke nabijheid van groot belang. Belangrijke zoutziederijen vindt men voorts langs de kust der onderafdeeling Lhōʕ Nga. Vooral in de buurt van dit plaatsje zelf werkten verschillende gunstige omstandigheden (het ruime afzetgebied in Koeta Radja en de vlakte van Groot-Atjeh, de nabijheid van groote visschers-kampongs en de aanwezighied van talrijke tjemara-boschjes langs dit deel van het strand) de ontwikkeling van dit bedrijf in de hand. Hier is de zoutziederij geheel in handen der vrouwen, voor wie zij eene gemakkelijke en voordeelige bijverdienste oplevert.

Langs het verdere deel der kust vindt men, ook wegens de schaarschte of te hoogen prijs van het brandhout (het brandhout uit de strandbosschen vindt immers goeden afzet bij de Atjehtram, enz.), veel meer zoutpannen, die in het moerassige terrein langs de bako-bako vaak groote oppervlakten beslaan. Het werk in de zoutpannen wordt geheel door mannen uitgeoefend; vooral langs de kust van Groot-Atjeh (nabij Oelèë Lheuë en in de XXVI Moekims) en de afdeeling Noordkust Pedirvlakte en Bireuën (Djeuniëb) geeft het bedrijf vele handen werk. In de Onderhoorigheden wordt van het zoutbedrijf pantjang alas geheven à. f 1. – per keet; de opbrengst wijst o. a. uit, dat alleen in Pedir ± 200 zoutpannerijen bestaan.

In de afdeeling Oostkust is het zoutbedrijf minder tot ontwikkeling gekomen, zoodat hier nog eenige invoer plaats heeft. Om de uitoefening van het bedrijf te bevorderen, werden in het landschap Peureula gedurende de jaren 1912 en 1913 eenige kleine rentelooze voorschotten verstrekt uit de landschapskas,

[1]) Deze medaille heeft echter ook eene keerzijde. Tegen de vele tjemara's op het strand der Westkust groeit op verschillende plaatsen (Meulabōh, Tapaʕ Toean) de cubebe op, een in het wild voorkomende klimplant, welker vruchten als de bekende „staartpeper" een vrij gezocht handelsartikel vormen. (Eigenlijk is deze benaming „staartpeper" geheel onjuist, daar de cubebe volstrekt geen pepersoort is).

De landschapshoofden dezer streken hebben vanouds een recht van eigendom uitgeoefend op alle in hun landschap voorkomende cubebe en op de tjemara's waartegen deze opgroeien; de inzameling harer vruchten is hun monopolie. Jaarlijks heeft er eenige uitvoer van staartpeper plaats van de Westkust tot eene waarde van ± ƒ 3.000. Doordat de zoutzieders bij het kappen van tjemara's voor brandhout er niet aan denken, de steunboomen der cubebe-planten te sparen, bedreigen zij hier ernstig het voortbestaan dezer klimplant.

waardoor de bevolking zich een weinig hierop is gaan toeleggen. Van noemenswaardig belang is het bedrijf hier echter nog niet geworden, de aandacht van het landschapsbestuur blijft er echter voortdurend op gevestigd.

Het bovenstaande beknopte overzicht doet in ieder geval uitkomen, dat de zoutwinning in dit gewest een werkelijk belangrijk bestaansmiddel voor de inlandsche bevolking vormt, hoewel de beteekenis als bron van inkomsten moeilijk onder cijfers gebracht kan worden. Voor de welvaart van een groot deel der kustbewoners is het daarom te wenschen, dat deze volksindustrie krachtig gesteumd en tot uitbreiding geprikkeld wordt. O. a. voor het scheppen eener voor dit gewest zoo noodzakelijke en zeer goed mogelijke groote visch-industrie is de beschikking over eene voldoende hoeveelheid goedkoop en goed zout een voorname eisch.

Van een economisch standpunt bezien, valt er betreffende andere industriën der bevolking, weinig op te merken. Eene bepaalde klasse van ambachtslieden bestaat, op enkele uitzonderingen na (zooals grofsmeden en goudsmeden), bijna nergens. Voor de gewone werkzaamheden is de dorpeling zijn eigen „toekang”, hoogstens wordt daarbij wel eens de bijstand zijner kamponggenooten ingeroepen. Moeilijke werkzaamheden (huizenbouw, e. d.) vorderen wel de leiding van een „deskundige”, wiens deskundigheid echter vaak meer op geestelijk gebied (het uitzoeken der goede dagen, de kennis van bezwerings-formules, e. t. q.) dan op ambachtsgebied gezocht moet worden; in ieder geval neemt ook bij dergelijke gelegenheden de dorpeling zelf een hoofdaandeel van het werk op zich, zoodat er voor beroepsambachtslieden ook dan weinig plaats is. Dit is de oorzaak van de zeer geringe ontwikkeling, welke het ambacht hier over het algemeen bereikt heeft; bijna nooit verheft het zich boven het zeer lage peil van „kampong-industrie”, welke zeer ongeregeld als bijbaantje wordt beoefend en waarvan de producten hoogstens in de naaste omgeving aanleiding tot eenigen handel kunnen geven.

Enkele takken van industrie zullen hieronder eene korte nadere beschouwing kunnen vinden.

Een der oudste is de steenhouwerij, welke vroeger inderdaad bloeiend moet zijn geweest, getuige de vele fraai uitgebeitelde grafsteenen, welke nu nog op vele plaatsen de aandacht trekken. De zachte zandsteen, welke op vele plaatsen

der Noordkust gemakkelijk gewonnen kon worden, leverde een licht te bewerken, doch weinig duurzaam materiaal voor de inheemsche steenhouwerij op; origineel gevonden en goed uitgevoerde versieringen, nu nog op de sterk verweerde overblijfselen van vele grafzerken waarneembaar, getuigen dat er eens voor deze industrie eene werkelijke bloeitijd moet bestaan hebben. De mooiste grafzerken schijnen echter ook toen reeds evenals nu uit het buitenland ingevoerd te zijn geworden; de zeer hoogstaande wijze van uitvoering en het veel duurzamer materiaal wijzen daarop. Dit schijnt o.a. het geval te zijn geweest met de zerken van verschillende, langzamerhand weer opgespoorde, vorstelijke grafsteden, die door hunne breedvoerige, uitstekend behouden gebleven inscripties vaak groote historische waarde blijken te hebben. De Archaeologische Dienst wijdt aan de opsporing en ontcijfering dier inscripties thans zeer veel aandacht en heeft zoodoende in menig opzicht nieuw licht op de vroegere geschiedenis van Atjeh geworpen.

Hoe dit ook zij, of de fraaiste specima van steenhouwers-bekwaamheid, uit vroegere tijden tot ons gekomen, al dan niet aan de bekwaamheid van den Atjehschen ambachtsman toegeschreven mogen worden, zeker is het, dat de invloed dier bloei-periode thans in geen enkel opzicht meer nawerkt op dezen tak van nijverheid. Men bepaalt zich geheel tot de vervaardiging van steenen grafzerken en soms van neuten voor groote huizen; de vervaardiging der eerste staat thans zeer laag. De afwerking is ruw en gebrekkig; versiering wordt slechts zelden aangebracht en pleit in dat geval noch door opvatting noch door uitvoering voor den in andere opzichten toch zoo goed ontwikkelden kunstzin van dit volk.

Naast de steenhouwerij staat de pottenbakkerij, welke in verscheidene streken uitgeoefend wordt. Juist door die algemeene mogelijkheid tot vervaardiging van aardewerk konden hier geen speciale centra van pottenbakkerij ontstaan, waar het ambacht in den grooten omzet een prikkel tot verdere ontwikkeling zou hebben gevonden. De ceramische producten der bevolking staan dan ook overal op een even laag peil; de specie is minderwaardig, het bakken geschiedt slecht en de vormen, zoowel als de zeer zeldzame versieringen, zijn leelijk en grof.

Plaatselijke handel in deze zeer laagstaande producten heeft allerwege op de keudè's plaats; voor den aanvoer zorgen de verschillende kleine potten-

bakkerskampongs, meestal op den rand van het heuvelgebied gelegen; tot een eenigszins belangrijken handel tusschen verschillende deelen van het gewest is het nergens gekomen.

Steenbakkerij en kalkbranderij zijn twee industriën, waaraan bij den Atjeher voor zijne eigen werken geen of weinig behoefte bestaat. De uitvoering van verschillende openbare werken van gouvernements- of landschapswege heeft in Groot-Atjeh en Sigli wel aanleiding gegeven tot het ontstaan van enkele kalkbranderijen, terwijl overigens ook voor de vervaardiging van sirihkalk het gewest voldoende oplevert; belangrijk is deze bevolkings-industrie allerminst. Als een belangwekkende uiting van de, op industrieel gebied overigens zeer zeldzame, ondernemingsgeest der bevolking verdient de groote steenbakkerij te Teupiën Raja (Sigli) alle aandacht; zij werd voor eenigen tijd opgericht onder leiding van den zoon van het landschapshoofd en heeft zich snel tot zoo groote hoogte weten te ontwikkelen, zoowel wat productie als kwaliteit betreft, dat zij in staat is groote leveranties aan Gouvernement en landschappen aan te nemen en goed uit te voeren.

Is dus, volgens bovenstaande beschouwing, over het algemeen de ambachtsvaardigheid voor de gewone volksnijverheid in dit gewest gering te noemen, beter staan die takken van volks-industrie ervoor, welke over het algemeen als „kunstnijverheid" plegen te worden aangeduid, hoewel de kunstfactor in dergelijke, bijna immer als huisnijverheid beoefende, bedrijven meestal onbewust bij de bevolking tot uiting komt.

Zeer gunstig onderscheidde zich bijv. in dit opzicht de wapensmederij, welke aan den langdurigen krijg en de daaraan voorafgaande jaren van voortdurenden onderlingen strijd bijzondere ontwikkeling en bloei te danken had, waarvan nog talrijke fraaie wapens uit dien tijd blijk geven. Door het scheppen van den toestand van rust en orde (gepaard gaande met het verbod tot het dragen van wapenen, het verdwijnen der benden, enz.) is deze bekwaamheid echter zeer in verval geraakt. De vroegere wapensmeden zijn voor het grootste deel verdwenen of leggen zich thans toe op de meer vreedzame vervaardiging van landbouwwerktuigen en andere voorwerpen van dagelijksch gebruik; eigenaardig is het, dat ook hunne vroegere vaardigheid in het bewerken van het metaal bij deze verandering sterk geleden heeft, zoodat de producten van hun arbeid thans op

hetzelfde lage peil van uitvoering staan, dat voor de meeste inlandsche industriën als normaal moet worden beschouwd. Alleen de smederijen in Ḅaʿĕt—vroeger de bekende kampong der wapensmeden—handhaven eenigszins hun ouden roep en zijn daardoor o. a. in staat vrij belangrijke bestellingen voor het Gouvernement (zooals de parangs voor de in het gewest vertoevende dwangarbeiders, enz.) goed uit te voeren.

Van de overige takken van huis-industrie, waarbij de kunstnijverheid in bijzondere mate nog tot uiting komt, moeten wij in de eerste plaats noemen de koper- en goudsmeedkunst en de weefkunst met de daaraan verwante takken van textiel-arbeid. Ook hier kan men echter niet spreken van eene nijverheidsuiting van bijzondere economische belangrijkheid; als middel van bestaan zijn deze werkzaamheden slechts voor een klein deel der bevolking van eenige beteekenis, de weefkunst is zelfs bijna geheel als huisvlijt—dus hoofdzakelijk ter voorziening in eigen behoefte—te beschouwen. De kunstzin der bevolking komt echter bij deze bedrijven het meest tot uiting, en daarom verdienen zij steeds de bijzondere aandacht van hen, die belangstellen in dit volk.

Wij moeten echter beginnen met de opmerking, dat de bloeiperiode van al die takken van kunstnijverheid reeds lang voorbij is. Deze moet gezocht worden in den tijd voor onze komst in het land; de langdurige oorlog heeft de koopkracht verminderd, het op onze successen volgende binnendringen van den handel bracht de goedkoope, maar weinig fraaie Europeesche nijverheidsproducten voor de inlandsche markt meer binnen het bereik van de groote massa van het volk—en het gevolg was, dat voor het dagelijksch gebruik het inheemsche, fraaier en duurzamer maar ook veel duurder, product verdrongen werd.

De koperbewerking stond vroeger op véél hooger peil dan tegenwoordig. Het kopergieten, dat eertijds fraaie stukken voortbracht (o. a. de bekende Atjehsche tempellampen) is reeds geheel uitgestorven; het koperdrijven wordt nog wel vrij veel uitgeoefend, doch is, wat de techniek ervan betreft, ook reeds sterk achteruitgegaan. Vroeger vormde dit kopergiet-en-drijfwerk een voornaam handelsartikel, vooral naar Penang. Nu nog bestaat er eenigen uitvoer;[1] in 1913 bedroeg de waarde hiervan in totaal ± f 7.000, waarvan ± f 2.000 naar Penang.

[1]) Door den Eur. oorlog geheel opgehouden.

Het grootste deel van het fabrikaat is echter voor den verkoop binnen het gewest bestemd en levert nog eene vrij belangrijke volksinkomst op. Deze kan eenigszins blijken uit den invoer uit het buitenland van koper, dat voornamelijk voor de vervaardiging der gewone gedreven gebruiksartikelen (kwispedoors, sirihdoozen, schalen enz.) bestemd was en vóór den Eur. oorlog jaarlijks gemiddeld een waarde had van ± *f* 8.000 à *f* 10.000. Steeds meer komt echter ook uitheemsch koperwerk in gebruik, dat deels uit Voor-Indië afkomstig is, deels uit Grisee en Bandjarmasin, vanwaar het via Singapore hier ingevoerd wordt. De invoer van koperwerk, welke in 1904 nog slechts eene waarde van *f* 12.000 had, was in 1908 reeds tot *f* 22.000 gestegen, en in de laatste jaar tot:

1913:	*f* 44.000
1914:	„ 45.000
1915:	„ 28.000

De goudsmeedkunst heeft hare grootste voortreffelijkheid bereikt bij de vervaardiging van lijfsieraden en van sier- of staatsiewapens. Evenals dit echter bij de gewone wapensmederij het geval is, heeft ook de vervaardiging van sierwapens in sterke mate den invloed der verminderde behoefte aan wapens ondervonden; de thans nog door een enkelen goudsmid vervaardigde voorwerpen staan verre ten achter bij de bewonderenswaardige Atjehsche kunst-wapens, welke als oorlogsbuit verhuisd zijn naar de verschillende musea in Nederland en Batavia (het museum te Batavia bevat o.a. eene zeer fraaie collectie) of nog in het bezit zijn gebleven van enkele der voorname landsgrooten en een schitterend bewijs opleveren van het vroegere kunnen.

Ook de vervaardiging van lijfsieraden (peukajan) staat niet meer op het hoogtepunt, dat deze kunst voor den Atjeh-krijg moet hebben gehad, blijkende uit de zeer fraaie voorwerpen van ouderen datum. De algemeene verarming der bevolking tijdens den strijd maakte deze minder koopkrachtig; had eertijds ieder welgesteld Atjeher een volledig stel peukajan, nu moet men van verschillende personen de bezittingen bijeenbrengen, om zulk een volledig stel te kunnen bezichtigen. De eischen van den „Heiligen Oorlog" ontlastten de bevolking van een groot deel harer kostbare bezittingen; zoo heeft o.a. het bekende bendehoofd Teungkoe di Tirō groote hoeveelheden lijfsieraden opgeëischt en voor zijn krijgskas

versmolten. Van oudsher waren o. a. Lhòng (Groot-Atjeh) en Garòt (Pedir) bekende centra der goudsmeedkunst. Nog vindt men er wel vele bekwame goudsmeden, doch meer en meer doet zich de concurrentie der Chineesche goudsmeden te Koeta Radja gevoelen, waardoor helaas de specifiek-Atjehsche goudsmeedkunst begint te verdwijnen.

Het benoodigde metaal werd vroeger verkregen uit de goudwasscherijen in het achterland der Westkust, waardoor toen meer dan tegenwoordig zuiver goud (meuïh oerè) voor de vervaardiging der sieraden gebruikt werd. Daar tegenwoordig de bevolkings-goudwasscherij geen noemenswaardige productie oplevert, gebruikt men thans meer en meer bladgoud, dat uit Penang wordt ingevoerd. De waarde van dezen invoer bedroeg in:

1911	f 76.000
1912	„ 78.000
1913	„ 61.000
1914	„ 132.000
1915	„ 69.000

De prijs van dit bladgoud is ± f 95 per boengkaj (50 gram); vóór het gebruik wordt het vermengd met de helft van het gewicht aan zilver. Ook, doch in veel mindere mate, versmelt men gouden munten, waarvoor speciaal de gouden sovereign om het gehalte, dat gemakkelijke bewerking mogelijk maakt, zeer gezocht is en dan ook boven de waarde betaald wordt. Het noodige zilver verkrijgt men steeds door versmelting van zilveren standaardmunt, terwijl eene, eveneens zeer gebruikelijke, alliage, het soeasa of spinsbek, verkregen wordt door goud, zilver en koper in eene verhouding van 4 : 3 : 9 samen te smelten.

De Atjehsche goudsmid versiert zijne werkstukken voornamelijk door drijfwerk voor de grootere exemplaren, door uitbeitelen (tjoelé) voor de kleinere; ook wel door oplegwerk (atō) van grof maaksel, doch met zeer fraai geornamenteerde figuren. De streng Islamitische leer sluit hierbij de wedergave van alle levende wezens uit; de ornamentiek draagt een bijna uitsluitend phyllomorphisch karakter (planten-ornamentiek), vermengd met eene kunstvaardige toepassing van geometrische figuren, waarin velen (ook om de aanduiding ervan met planten-

namen) eveneens eene, tot het onherkenbare toe gestyleerde, planten-ornamentiek zien. [1]) Typisch-Atjeh'sch is echter de toepassing van godsdienstige teekens als sier-motief, welke ook in de weefkunst tot groote ontwikkeling is gekomen. Het meest gebruikelijke hiervan is de styleering, op verschillende wijzen, van den naam Allah (kalimah-motief) en de z.g. „Tapaۥ Soeleiman", het stempel van Salomo.

Technisch wordt de Atjehsche goudsmeedkunst van die in andere deelen van den Archipel onderscheiden door het gebruik maken van twee procédé's, het emailleeren (bòh-tjawardi) en het rood-maken van het goud (seupōh). Vindt men deze laatste bewerking nog wel in enkele andere deelen van den archipel terug (o. a. Celebes), het émailleeren is een uitsluitend in Atjeh voorkomende techniek, daar waarschijnlijk door Chineezen of Voor-Indiërs gebracht.

Voor het opbrengen van het tjawardi (émail) wordt eerst het ornament uitgebeiteld in het te versieren voorwerp, en daarna de figuurtjes voorzichtig opgevuld met een laag van het tot een papje gemaakte tjawardi. Wanneer dit gedroogd is, wordt het voorwerpje in een oventje (khôb) geplaatst tot het tjawardi gebakken is, daarna gladgevijld, en nog eens opgebakken. Hiermede is het procédé, dat groote technische vaardigheid vereischt, afgeloopen. De grondstof voor het émailleeren komt via Penang uit Voor-Indië en wordt op de pasars verkocht volgens dezelfde maat als voor edel metaal geldt. Men heeft 1 boengkai = 50 gram = 16 manjam, waarvan ieder weer 12 baji of 24 saga weegt (als gewichts-eenheid maakt men hier gebruik van de kleine pitjes der baji- en saga-vruchten). Een manjam tjawardi kost ± *f* 2.50. De technische bekwaamheid van de Atjehsche émail-werkers zou aan dezen tak van goudsmeedkunst een goeden bloei beloven en zich zelfs, o. a. volgens den Ass. Res. Jasper, den bekenden deskundige op het gebied van inlandsche kunstnijverheid, een afzetge-

---

[1]) Een der meest gebruikelijke ornament-figuren in de Indische kunstnijverheid is het toempalmotief, de langgerekte, met of zonder blad-ornament opgevulde driehoek. De overal daarbij gebruikelijke vorm-omschrijving, poedjaq reboeng (de jonge, spits uit den bodem opkomende bamboe-spruit) laat ruimte voor de gedachte, dat dit zeer oude driehoek-motief inderdaad ontstaan is uit eene gestyleerde weergave van een, den Inlander uit zijne omgeving volkomen bekend, voortbrengsel der natuur. Het vraagstuk van het ontstaan der ornamentiek-vormen is nog een der onopgeloste in de ethnologie. Zie Loebèr: Bamboe in Ned.-Indië (Bull. Kol. Museum te Haarlem, No. 43) en de Beiträge zur Erforschung der primitiven Ornamentik (Afrikanische Ornamentik), Heydrich, Intern. Archiv f. Ethnografie Band XXII suppl. Ook Haddon: Evolution in Art. (London 1895).

bied op de Europeesche markt kunnen verschaffen, wanneer het uiterlijk dier kunstig versierde voorwerpen niet sterk leed door de nalatige afwerking en de slechte kwaliteit der Voor-Indische tjawardi. Bij Europeesch goudémailwerk, dat voor sieraden in de mode komt, wordt de laatste fijne retouche, om het voorwerp een onberispelijk uiterlijk te geven, verkregen door het polysten met een agaat. Dit ontbreekt bij het Atjehsch émailwerk; het afvijlen met een ijzeren vijltje is daar maar eene zeer gebrekkige vervanging van. Het Voor-Indische émail komt alleen voor in de kleuren blauw, wit en groen, zoodat de keuze zeer beperkt is. Proeven om ook rood émail op gouden sieraden te bezigen, zijn mislukt. Op instigatie van den Assistent Resident Jasper werden pogingen gedaan, den Atjeh'schen émailwerker vertrouwd te maken met het uit Europa ingevoerde, kunstmatige émail, dat veel goedkooper is, rijker en fraaier kleurenkeuze heeft, en daarenboven gemakkelijker te bewerken is. De bekende conservatieve opvattingen van den inlander maken echter de vervanging van het oude tjawardi moeilijk.

Het seupōh van gouden voorwerpen vereischt niet zooveel technische vaardigheid, doch alleen eene langdurige bewerking, door het op te koken in een mengsel van salpeter, aluin en zout en daarna van citroensap, zout en een weinig zwavel.

Een afzonderlijke bewerking is nog het eveneens uit Voor-Indië ingevoerde incrusteeren van edelgesteenten in goud, waarvoor vroeger vooral wapenheften in aanmerking kwamen, terwijl men tegenwoordig o. a. zeer fraai daarmede versierde tampō koepiah (het gouden bloemvormig kruintje op den Atjeh'schen muts, den koepiah meukeutòb) aantreft.

Naast dit sieraad zijn de meest voorkomende producten der Atjehsche goudsmeedkunst de bekende, puntige Atjehsche knoopjes (bòh dōʿma), meestal van goud vervaardigd; dan de aan een boengkoih ranoeb (doek, waarin sirihbenoodigheden worden geborgen) behoorende versierselen, als nagemaakte sleutels, enz. Verder talismans, arm- en beenringen, bloemvormige haarversieringen, enz.

Over het algemeen is de kunstvaardigheid van den Atjeh'schen goudsmid in de laatste jaren wel verminderd, doch nog niet geheel verdwenen, zooals dit bij andere ambachten reeds het geval is. Nog steeds verheugen de producten van hun hand zich in een gunstigen roep, zoodat de bevolking slechts weinig

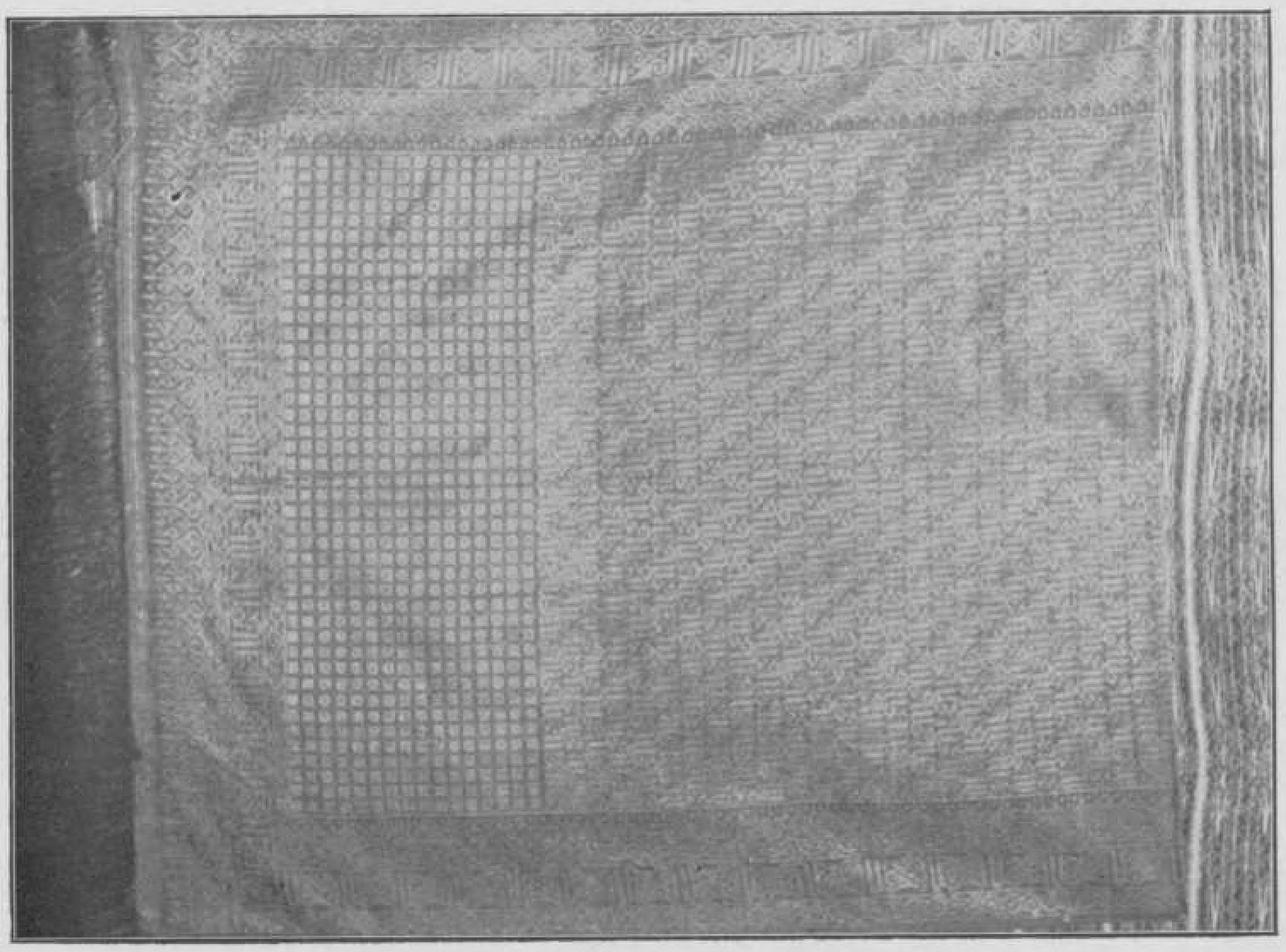

FIG. 1. ATJEHSCH GOUDDRAAD-WEEFSEL (TAPA' SOLEIMAN-MOTIEF).

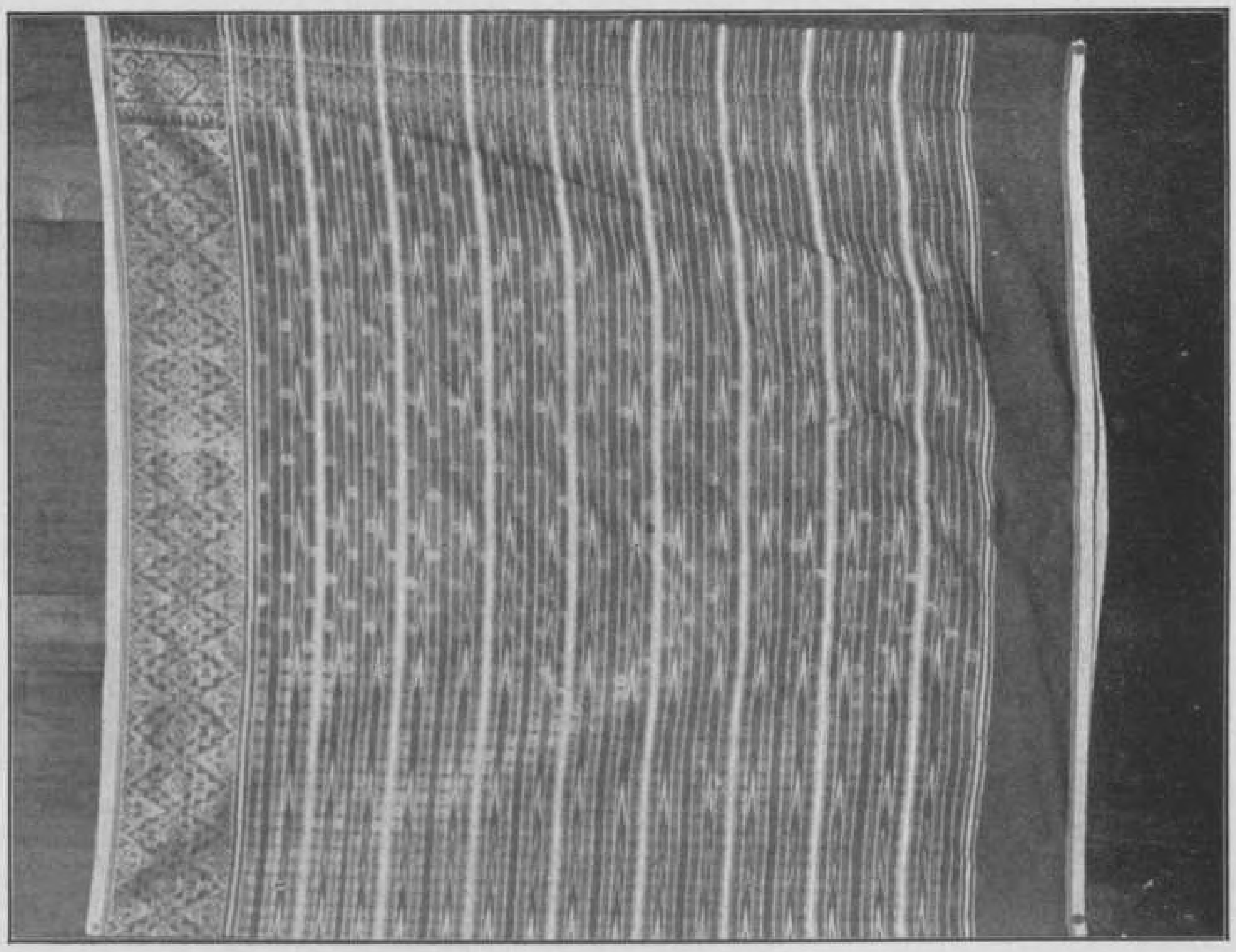

FIG. 2. ATJEHSCH IKAT (PADANG ROESA'-MOTIEF).

uitheemsche sieraden draagt, terwijl daarentegen jaarlijks een kleine doch regelmatige uitvoer dezer producten, ter waarde van f 6.000 à f 10.000 naar andere deelen van den Archipel en naar Penang plaats heeft.

Voor verdere bijzonderheden betreffende dezen, uit een oogpunt van volkskunst beschouwden, belangrijken tak van kunstnijverheid, verwijzen wij overigens naar de zeer uitgebreide nota betreffende de Atjeh'sche goud- en zilversmeedkunst door T. J. Veltman (Tijdschr. Ind. Taal- Land- en Volkenkunde, XLVII 1904).

Bleef de uitoefening der goudsmeedkunst altijd beperkt tot slechts een betrekkelijk klein getal adepten, die met technische vaardigheid uitdrukking konden geven aan het algemeene kunstgevoel van het volk, de weefkunst is daarentegen doorgedrongen tot alle standen der maatschappij, zonder dat hare uitoefening zich tot een afzonderlijk ambacht vervormde. In het algemeen is de weefkunst in den ganschen Archipel de volkskunst bij uitnemendheid geworden. Meestal uitgeoefend voor eigen gebruik, heeft zij zich vrij kunnen ontwikkelen en gaf aan den vrouwelijken kunstzin gelegenheid zich ten volle te ontplooien. Ook hier wordt over het algemeen in hoofdzaak voor het huisgezin gewerkt, hoewel de verkoop van weefsels ook vaak, doch ongeregeld, geschiedt. Op de meeste keudè's wordt naast de ingevoerde kleedingstukken, meestal ook eene kleine hoeveelheid inheemsche weefsels ten verkoop aangeboden.

Hier en daar treft men bijzonder bekwame weefsters aan, wier werk zeer gezocht is, zoodat zij geregeld op bestelling werken; voor hen alleen kan dus eenigszins van een „bedrijf" gesproken worden.

Het typisch-Atjeh'sche weef-procédé is dat van het zijde-ikat, dat behalve omdat het werkelijk hoogstaat als kunst-uiting, ook daarom opmerkelijk is, dat alle daarbij behoorende materialen in het land zelve gewonnen worden.

Daarentegen is het katoenweven vrijwel geheel verdwenen [1]. De ruwe grondstof voor de zijde-weverij wordt verkregen van zijderupsen, waarvan de teelt vooral in Pedir, en verder nabij Koeta-Radja, in de beneden Peusanganstreek en op enkele plaatsen in de Gajōlanden (Pegasèng) en ter Westkust (in de Wojla-streek, Meulabōh, en Tjalang) een bepaald, door vrouwen uitgeoefend bedrijf is geworden. Alleen in Pidië zijn deze zijdekweeksters tevens weefsters;

[1]) Het katoenweven met eigen gesponnen garens komt nog voor in de Gajo- en Alaslanden.

elders zijn de bedrijven gescheiden en gaat de gewonnen ruwe zijde (soetra meukaj) naar den pasar. De zeer veel zorg eischende teelt der rupsen houdt de daarmede belaste vrouw voortdurend bezig; hoogstens kan ze de rupsen van een honderdtal bevruchte wijfjesvlinders verzorgen, waarvan ze dan na een tweetal maanden eene hoeveelheid ruwe zijde kan winnen, door Veltman in zijn beschrijving der Atjeh'sche zijde- industrie (Intern. Arch. f. Ethn., XX, 1911) op eene waarde van ± *f* 10.— geschat. Kosten eischt zoo'n kweekerij echter niet; de vlinders bekomt men voor niets of tegen zeer geringe prijs, en verder heeft men alleen te zorgen voor eene voldoende voorraad wilde moerbeistruiken (baʕ geureutōë). Daar de opbrengst der gewonnen zijde dus uitsluitend als bijverdienste der kweekster beschouwd kan worden, is deze bezigheid, ondanks de geringe belooning voor de groote zorgen, bij vele vrouwen nog een geliefd bedrijf, dat vooral vroeger—waarschijnlijk is het bedrijf reeds vele eeuwen geleden hier ingevoerd—zeer bloeiend was. De concurrentie der Europeesche nijverheidsproducten, waardoor de katoenweverij in Atjeh reeds geheel doodgedrukt is, bleek ook voor de zijdeteelt nadeelig; de zijdeweverij gaat langzamerhand over tot het bezigen van ingevoerde zijden en halfzijden garens (1904: *f* 7.700, in 1913 *f* 8.900). [1]

De zijdeweefkunst heeft in Atjeh steeds gebloeid, en door hare langzamerhand tot eene aangeboren eigenschap geworden vaardigheid is de Atjeh'sche vrouw erin geslaagd met hare gebrekkige hulpmiddelen doeken te vervaardigen, die met hunne sobere en stemmige versiering tot het beste zijn te rekenen, wat Nederlandsch-Indië aan kunstnijverheidsproducten oplevert. Vooral munten ze uit door de zeer fraaie kleuren, daarbij in gebruik, welke op eene enkele uitzondering na alle verkregen worden met plantaardige, in Atjeh gewonnen verfstoffen. Toch beginnen zich, vooral voor de minderwaardige weefsels, ook de kunstmatige (aniline) verfstoffen een plaats op de markt te veroveren (1904 nihil, 1913 *f* 3.000). De eenige van oudsher reeds uit het buitenland ingevoerde natuurlijke kleurstof was het éʕmalò, ook wel, ter onderscheiding van de gewone kunstmatige purperverf, aangeduid als malò pégoe. Deze malò pégoe wordt vanuit Singapore ingevoerd; het is een, in Voor-Indië uit de afscheiding der cochenilleluis gewonnen, zeer fraaie purperkleurige verfstof, op de passar voor ± *f* 2.50 per kati verkrijgbaar.

[1] Van 1914 en 1915 zijn geen cijfers bekend.

De specifiek-Atjehsche kleur is echter het lămbăjong, eene donkere purperkleur verkregen volgens verschillende recepten, meestal uit samenstellingen met sogabast (peltophorum ferrugineum). De hiermede gekleurde doeken maken door hunne warme, eigenaardige en toch niet opdringerige kleur een zeer fraaien, aristocratischen indruk. Helaas is deze kleurtechniek reeds vrijwel uitgestorven, tenminste het nieuwe „lămbăjong" staat ver ten achter bij de kleur der oude doeken. Het derde kleur-procédé verdient hier meer om der eigenaardigheidswille vermelding, nl. het verkrijgen van een dofzwarte kleur door een ± acht dagen durend modderbad; vooral voor mannenkleeding wordt er gebruik van gemaakt.

Voor de ornamenteering van zijden weefsels kent men het bekende ikat-procédé[1]) en de doorweving met goud- of zilverdraad. Heel vaak komen deze twee versierings-technieken gecombineerd voor, meestal doordat een meer of minder breede strook van den geïkatten lap in de breedte met zware gouddraad-figuren doorweven wordt, terwijl voorts kleinere figuren regelmatig over het geheele doek zijn aangebracht. Zeer fraai is daarbij de tegenstelling van het gebruikte metaaldraad (kasab) en de eigenaardig-doffe tinten, die de Atjeh'sche zijdeverfsters weten te bereiken. Naast de varieerende poetjaq reboeng-patronen van het goudweefsel, vindt men vooral op bijzonder kunstige wijze toegepast de styleering van godsdienstige letterteekens, waarvan het z.g. kalimah-motief vaak als randversiering den geheelen kain omzoomt, en voorts gestyleerde bloem- of bladmotieven. Het ikat-patroon bij uitnemendheid vormt het op talrijke wijzen gevarieerde pijlpuntenmotief (padang roesa = hertenvlekken). Men verkrijgt het door de, na het verfproces met onregelmatige witte vlekken bedekte, garens van de schering, zoodanig te verschuiven, dat de ongevormde vlekken op iederen draadbundel nu

---

[1]) Het ikatten is het kleurprocédé door ons genoemd naar de bewerking (ikat = binden), welke de te kleuren garens ondergaan alvorens in het kleurbad (kleurbaden) ondergedompeld te kunnen worden. De uit te sparen gedeelten der gespannen draden (meestal de schering-soms de inslagdraden, in een hoogst enkel geval—kg. Tengarong op Bali — beiden), welke of wit moeten blijven of eene andere kleur moeten verkrijgen, worden in bundeltjes omwikkeld met een geen verf doorlatend bindmiddel, meestal palmbladstrooken, hier op Atjeh de witte binnenvezel van den pinangpalm of een biessoort (ngòm) of gedroogd pisangblad. Nadat de garenbundels in de verfkuip zijn geweest worden zij weder opgespannen, en de omwindsels voorzichtig opengesneden. Tenzij er dan weer eene nieuwe kleuring moet plaats hebben, waartoe de daarbij niet te beïnvloeden gedeelten der schering opnieuw ge-ikat worden, moet nu door een uiterst geduldig schuiven en rangschikken het eerste, door het ikatten aangegeven, patroon weder samengesteld worden.

spits uitloopen. Ondanks den buitengewonen eenvoud van dit motief heeft de weefster, door de fijnheid der pijlpunten op de smalle garenbundels, door het vervagende der teekening, bij het kleurproces nooit scherp uitgespaard, en door de fraaie afwisseling met enkele in de schering gewerkte gouddraden buitengewone effecten weten te bereiken.

Het is hier niet de plaats, nog nader op de techniek dezer kunstnijverheid in te gaan; de werken van Jasper, Rouffaer, Loebèr, Nieuwenkamp, Snouck Hurgronje, Veltman e.a. hebben de kennis ervan reeds tot gemeengoed gemaakt.

Eigenaardig is wel, dat hier in het weefbedrijf eenigszins een begrip van systematische arbeidsverdeeling is doorgedrongen, dat anders den inlander zoo vreemd is. Niet alleen vormt de zijdespinnerij meestal een afzonderlijk bedrijf, zoodat men bijv. ter Westkust streken aantreft waar het zijdeweven zeer weinig, de zijdekweek echter druk beoefend wordt en andersom, maar ook bij het weven vindt men eene soort specialiteiten-vorming voor de verschillende bewerkingen. Enkele kampongs, en ook in bijna iedere kampong enkele vrouwen, zijn bekend voor een of ander geheim recept voor het verkrijgen van mooie kleuren, zoodat hun hulp steeds voor dat speciale werk wordt ingeroepen. Zoo zijn o. a. de kampongs Garòt en Loeëng-Bata bekend voor hunne kleurmethoden, zoodat de ruwe zijde uit verafgelegen kampongs daarheen gebracht wordt om de kleurbewerking te ondergaan. Ook het opzetten van het weefwerk is in bijna iedere kampong het werk van enkele deskundigen,-oude vrouwen, die uitsluitend er voor zorgen dat de draden van de geïkatte schering goed gerangschikt worden, waarna de weefster er den inslag doorheen schiet.

Het goud- of zilverdraad, meestal in de idja's (doeken) te vinden, werd vroeger door speciale goudsmeden, draadtrekkers, met zeer eenvoudige werktuigen gemaakt. Nu nog wordt een weinig gouddraad in Atjeh zelf vervaardigd; voornamelijk door den goudsmid bij het vervaardigen van het fijne „krawang" (cantille-werk), waaruit o. a. de Atjehsche knoopjes vervaardigd worden. Het weefgouddraad wordt thans echter reeds algemeen ingevoerd; het eigen bereide is voor deze bewerking te duur. Tegenwoordig is vrij algemeen het uit Europa en Japan afkomstige echte en nagemaakte goud-en zilverdraad in gebruik, dat overal op de keudè's verkrijgbaar is in pakjes van ± 1/8 kati, naar gelang van de

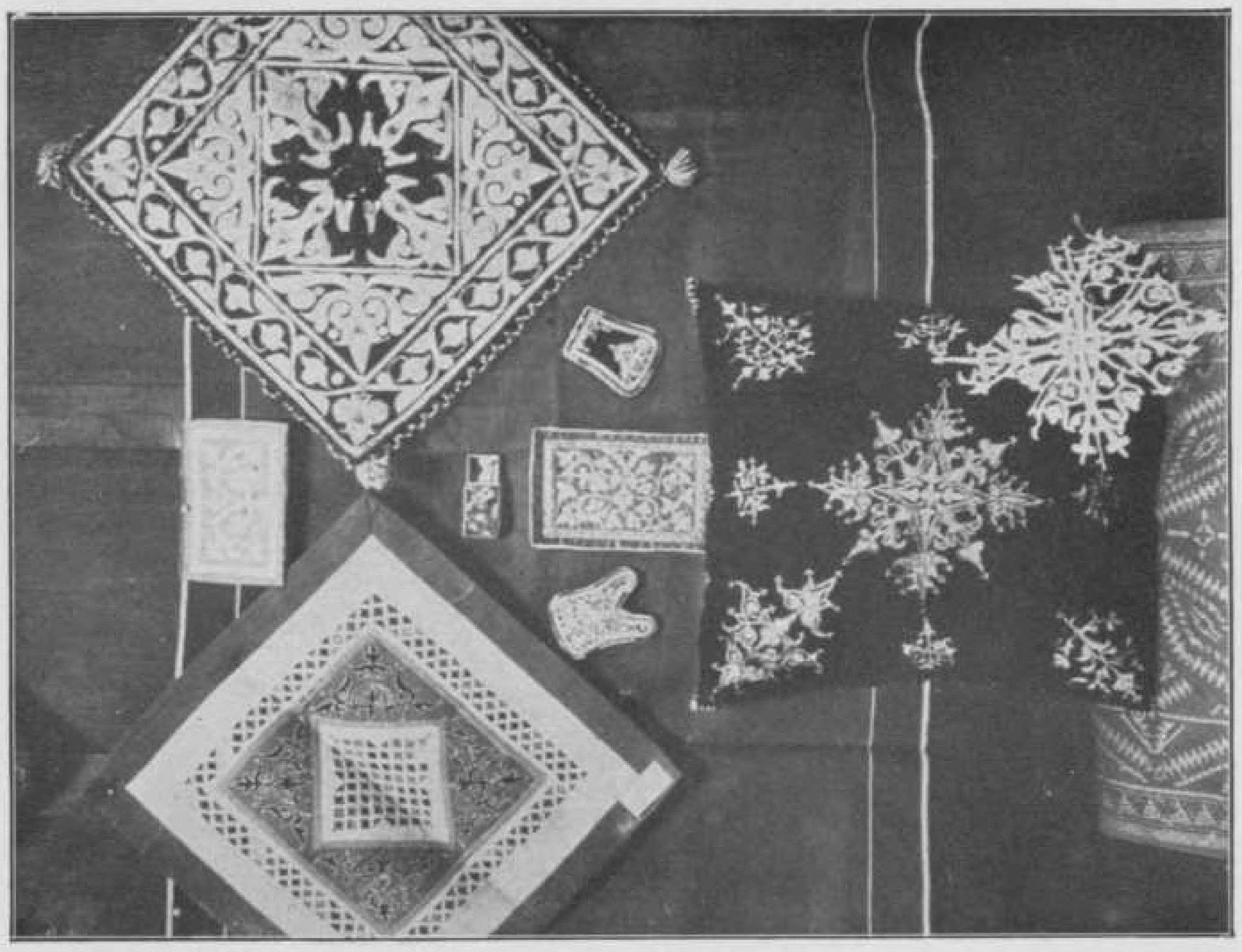

FIG. 1. BORDUUR- EN VLECHTWERK.

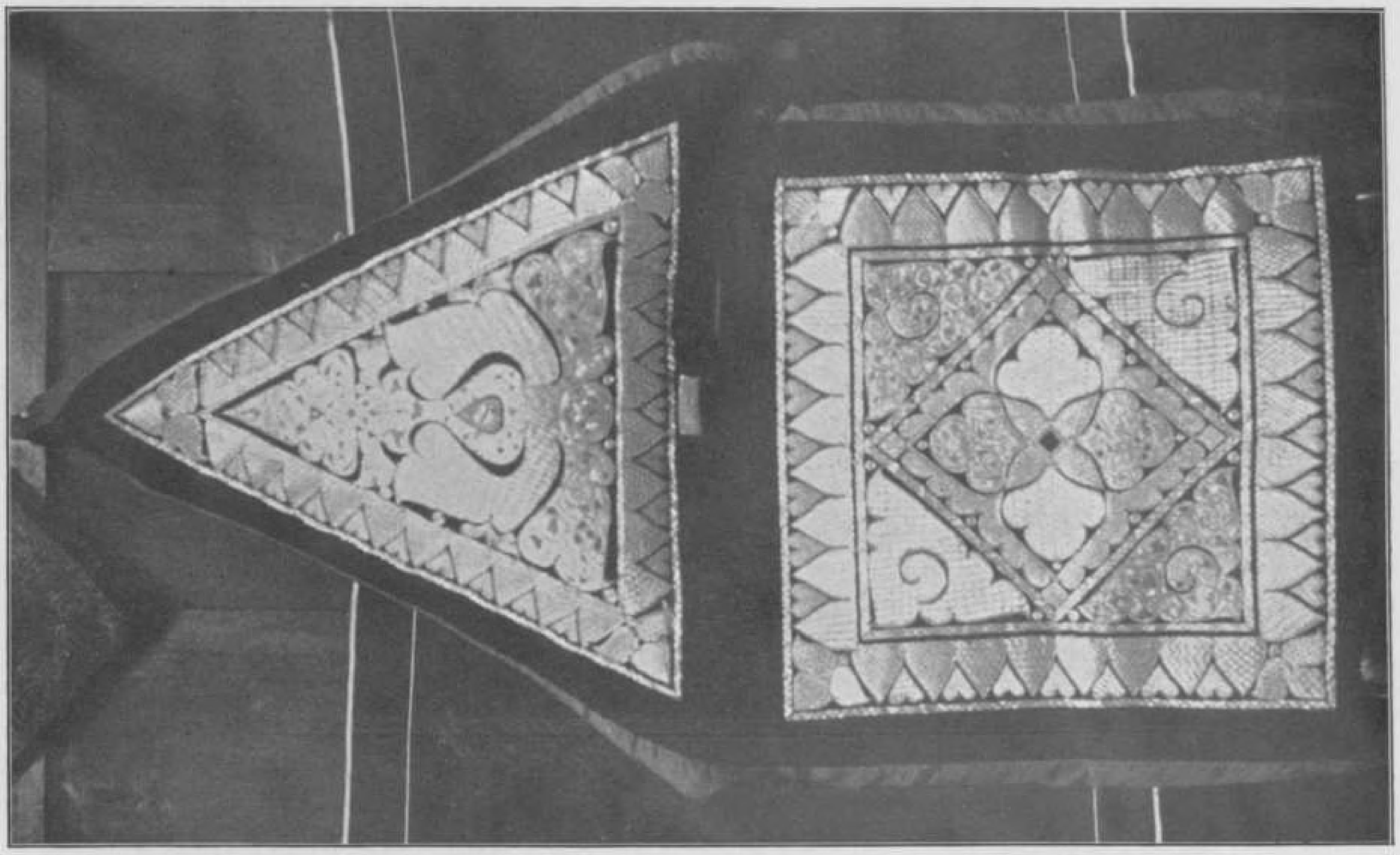

FIG. 2. MET GOUDDRAAD GEBORDUURDE BRUIDSKUSSENS.

kwaliteit van *f* 8 tot *f* 1.50 kostende. De waarde van den invoer ervan bedroeg in de laatste jaren:

1913:	*f* 13.000
1914:	„ 13.000
1915:	„ 12.000

Hoewel dus reeds van oudsher het zijdeweven als een der hoogst staande Atjeh'sche kunstuitingen mag worden aangemerkt, worden zijden kleedingstukken, vooral van Klingaleeschen oorsprong, toch nog jaarlijks tot eene vrij groote waarde ingevoerd, voornamelijk van uit Penang. De totale waarde van den buitenlandschen invoer van zijden en halfzijden kleedingstukken bedroeg in:

1904:	*f* 57.000
1908:	„ 58.000
1913:	„ 199.000
1914:	„ 172.000
1915:	„ 160.000

De sterke toename in het gebruik van buitenlandsche zijden kleedingstukken, welke uit deze cijfers spreekt, wijst onloochenbaar op een achteruitgang der weef-industrie, die bij de toenemende koopkracht der bevolking langzamerhand door velen verwaarloosd wordt. Wanneer men nagaat, dat over een weefsel van *f* 50 à *f* 60 waarde vaak 3 à 4 maanden gewerkt moet worden, terwijl de onkosten dan nog ± *f* 40.— bedragen, kan deze door de economische opheffing veroorzaakte achteruitgang geen verwondering baren, hoezeer hij ook uit ethnografisch en kunstnijverheidsoogpunt te betreuren valt. Meer en meer verdwijnt het zijdeweven als broodwinning; werkelijk fraaie stukken zijn thans meestal afkomstig van enkele voorname vrouwen, die het weven meer als uitspanning beoefenen. De Atjehsche meisjesscholen, door toedoen van Mevrouw Swart opgericht, trachten echter deze oude kunst door weef-onderricht voor een totaal verval te bewaren.

Ook andere textiele sierkunsten bloeiden in Atjeh; vooral eene kunstvaardige toepassing van applicatiewerk en van goudborduurwerk, waarvan dikwijls zeer fraaie specima gevonden worden.

Bruidskussens, gordijnen om het staatsie-bed, e. d. worden door de vrouwen algemeen vervaardigd; economische waarde heeft deze bezigheid echter niet. Misschien maakt het fraaie goudborduren der vrouwen op Simeuloë daarop eene uitzondering; tenminste de Assistent-Resident Jasper ontzegt dezen kunstnijverheidstak niet alle economische toekomst.

Van de textiele nijverheid afstappend, moeten we in het kort nog de aandacht vestigen op een anderen tak van huisvlijt, welke economisch niet van belang onbloot is. Het is de mattenvlechterij, welke zeer druk beoefend wordt, in sommige deelen van het gewest zelfs aanleiding geeft tot een geregelden uitvoer naar het buitenland.

Vooral is dit het geval op de Noord- en Oostkust, van waar vooral grof matwerk (voor rijst- en tabakzakken) naar Penang gaat. [1]) De waarde van dezen uitvoer bedroeg in:

1904:	*f* 10.000
1913:	„ 15.000
1914:	„ 14.000
1915:	„ 18.000

De vervaardiging van fijner matwerk staat tegenwoordig ook op veel lager peil dan voorheen; de fraaie patronen op oude Atjehsche matten aangebracht, bewijzen echter wel, dat de Atjeher ook in dezen tak van huisvlijt vroeger uitmuntte [2]). Het hoogst staat het bedrijf tegenwoordig nog — zoowel wat techniek als wat versiering betreft — in de Gajō-landen, waar het nog druk wordt beoefend door de vrouwen, terwijl het vlechtwerk voor de meest uiteenloopende doeleinden toepassing vindt [3]). In de kuststreken is de techniek zeer achteruitgegaan; de beste vlechterij vindt men in deze streken nog in Pedir,

[1]) Voor de grovere matsoorten (vloermatten, rijstzakken) gebruikt men biessoorten als beunèt, baròm en ngòm, welke algemeen in het wild worden aangetroffen. Voor fijner vlechtwerk bezigt men pandansoorten, die deels in het wild voorkomen, deels ook wel aangeplant worden (o. a., in Meulaboh en de Gajolanden). De meest gebruikelijke hiervan zijn de seukè, eene fijne soort en de grovere bengkoeang. Versieringen brengt men aan middels reepen bies, welke met behulp van fijngehakte moedjèë (een in het wild voorkomende struik) roodgeverfd zijn.

[2]) Eene bewerking, welke weliswaar geen bijzonder fraaie uitkomsten geeft, doch om der eigenaardigheidswille vermelding verdient, is het borduren met garen op vlechtwerk (noetjaq), dat alleen in Atjeh wordt beoefend en waarschijnlijk daar door Voor-Indische invloeden bekend is geraakt.

[3]) Zie: Het Gajoland p. 375.

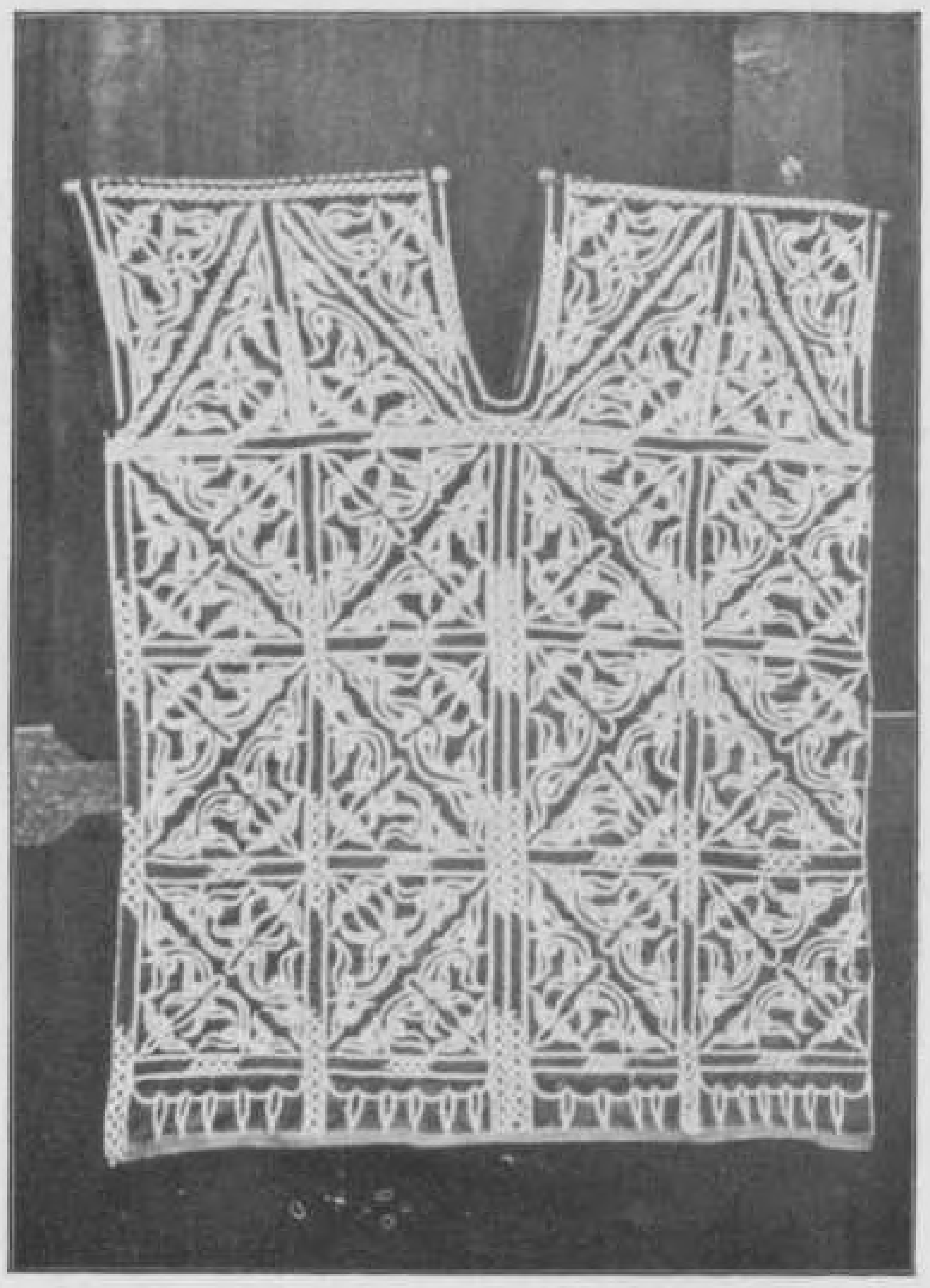

FIG. 1. DOOR MANNEN GEBORDUURD BAADJE (GAJOLANDEN).

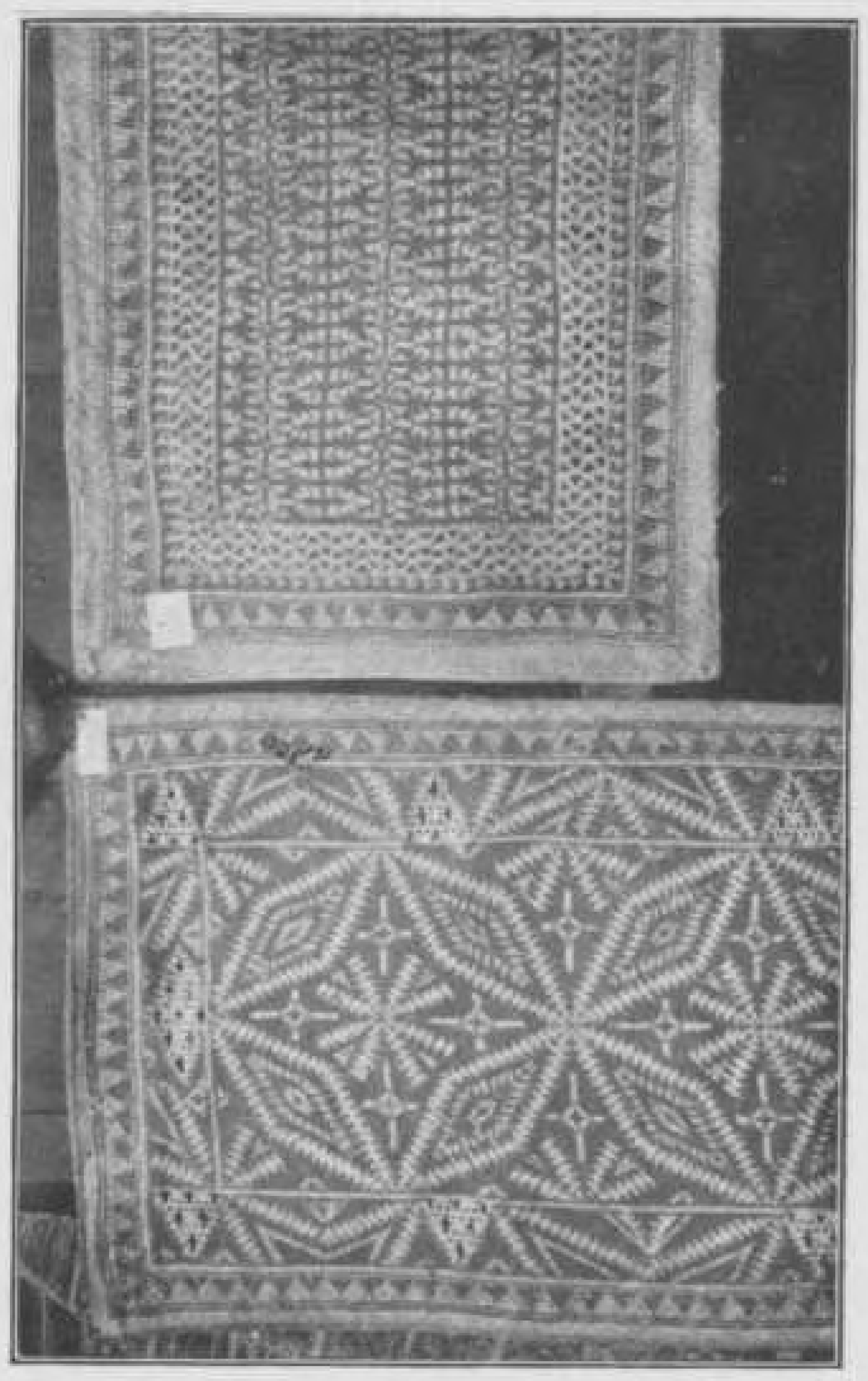

FIG. 2. ATJEHSCHE ZITMATJES.

FIG. 3. ATJEHSCHE GEBORDUURDE VROUWENBROEK.

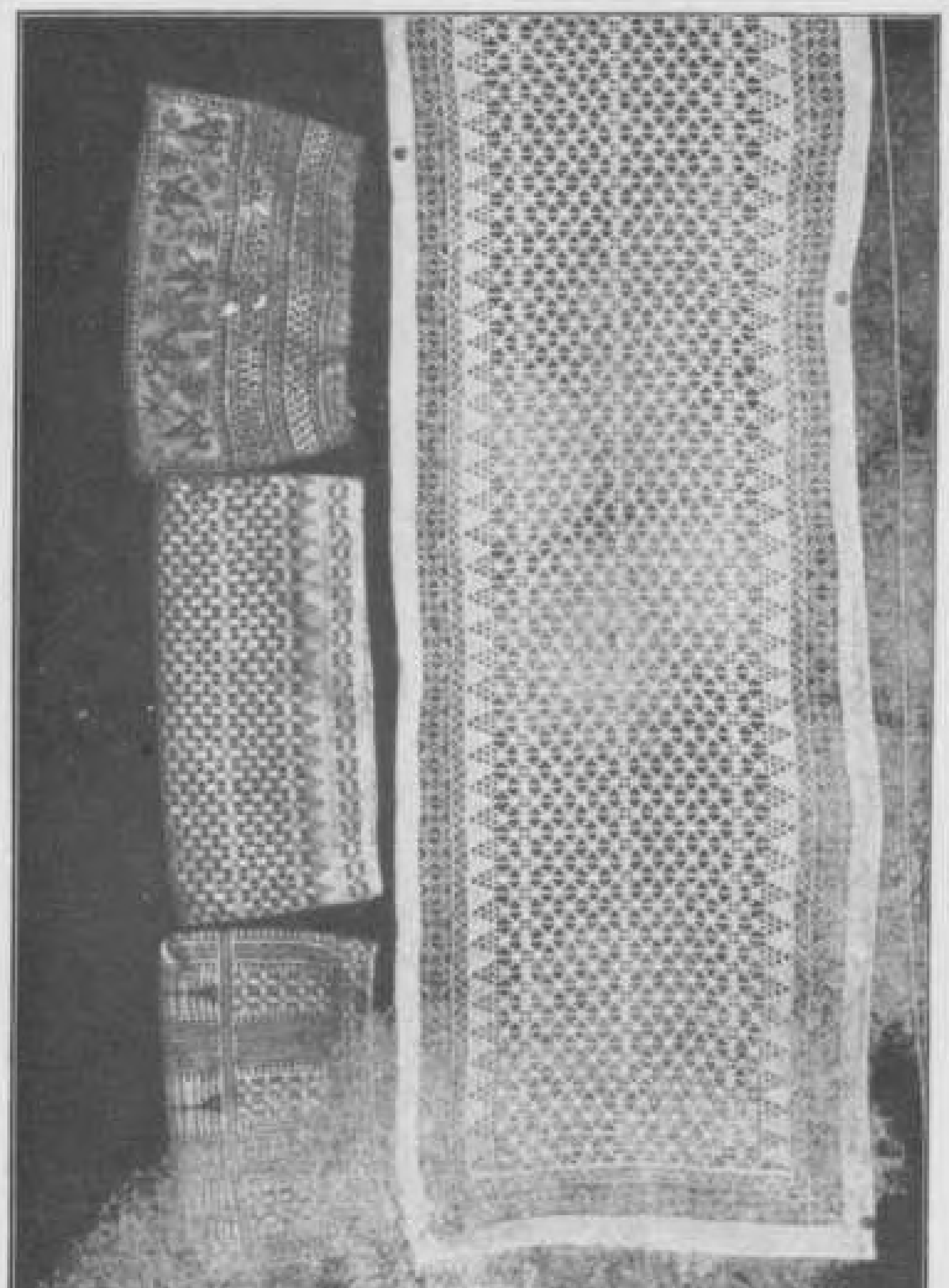

FIG. 4. TRAWANG-VLECHTWERK VAN DE VLECHTSCHOOL TE KOTA TJANE.

Daja en Meulabōh; bijzonder gezocht zijn o. a. de bekende toedōngs (groote zonnehoeden) uit Rante Pandjang (Meulabōh) en de sangè's (deksel voor rijstschalen, enz.) uit Daja, waarvan vooral de eerste door het geheele gewest heen verkocht worden.

Enkele producten der fijnere mattenvlechterij vinden ook afzet in de naburige gewesten; jaarlijks gaat er voor eene waarde van ± *f* 3.000 aan zitmatjes e. d. naar Sumatra's Oostkust, Tapanoeli en de Westkust v. Sumatra.

Twee afzonderlijke staande uitingen van vlechtkunst zijn de vervaardiging der Atjeh'sche mutsen, de koepiah meukeutòb, in Groot-Atjeh, en het open vlechtwerk van de Gajō- en Alaslanden. De koepiah, eene soort van afgeknotte kegelvormige muts, wordt vervaardigd uit reepen verschillend gekleurd lint, om palmbladnerven gevlochten, waardoor een hoogst eigenaardig en fraai effect bereikt wordt. Aan de versiering der koepiah wijden de goudsmeden hunne beste krachten; talrijke oude en nieuwe specima van zeer goed geornamenteerde mutsknoppen en -randen (tampò koepiah en rindò koepiah) in onze ethnografische verzamelingen aanwezig, bewijzen dit.

Het trawang-vlechtwerk der Gajō- en Alaslanden geeft bijzonder fraaie voorbeelden van het ook in andere streken der Archipel wel voorkomende à jour-vlechtprocédé, en munt uit door bijzondere fijnheid. Door den zorg van den vorigen controleur der Alaslanden, Christan, wordt te Koeta Tjané aan de meisjes vlechtonderricht gegeven, wat een gunstigen invloed heeft op de uitoefening dezer inheemsche kunstnijverheid.

Ook in de andere gedeelten van dit gewest wordt de school gebruikt voor de bevordering der huisvlijt. Zoo werden reeds op initiatief van Gouverneur Swart een zestal handwerkscholen opgericht in Gr. Atjeh en Pedir.

De leerlingen ontvangen hier geregeld onderricht in nuttige en fraaie handwerken, kantwerken, weven, enz. Het onderwijs aan deze scholen wordt meestal gegeven door Menangkabausche jonge meisjes, die ter Sumatra's Westkust opleiding voor hulponderwijzeres ontvingen. Ze ontvangen een salaris van *f* 40.— Krachtig wordt er thans gestreefd naar de uitbreiding dezer instellingen, welke bij goede leiding een grooten invloed zouden kunnen hebben op de ontwikkeling der Atjehsche vrouw en daardoor op den toestand van het geheele volk.

DE HANDEL.

In de voorafgaande overzichten betreffende de verschillende bestaansmiddelen der bevolking werden reeds meerdere cijfers gegeven, welke den uitvoer van het gewest belichten. Over het algemeen was uit deze cijfers reeds eene algemeene verbetering van den economischen toestand te concludeeren, wat bevestigd wordt, wanneer wij den vooruitgang van den totalen in- en uitvoer van het gewest sedert de laatste jaren beschouwen. Er zijn omstandigheden, welke beletten, dat deze beschouwing de jaarcijfers sedert 1904 omvat. In de eerste plaats het feit, dat pas sedert 1914 eenige aandacht aan den handel van Atjeh met Java en met de andere gewesten der buitenbezittingen wordt gewijd. Wel is het grootste deel van den Atjehschen in- en uitvoer-handel rechtstreeks op het buitenland gericht, speciaal op Penang, zoodat de langdurige verwaarloozing der binnenlandsche handelscijfers hier niet zoo veel beteekent als bijv. voor de Residentie Lampongsche districten, welke vrijwel alleen met Java handel drijft. Maar toch is de binnenlandsche handel van Atjeh, (en dan vooral met de Oostkust v. Sumatra) niet zóó onbeduidend, dat de uitkomsten ervan voor verschillende handelsartikelen geen verschil in waardeering zouden scheppen. In 1915 bijv. bedroeg de uitvoer van Atjeh naar andere streken van den archipel bijna *f* 900.000 (± 12 °/₀ der waarde van den uitvoer naar het buitenland), terwijl de invoer van Java alleen ruim 1 millioen gulden waarde had (ruim 20 °/₀ van den buitenlandschen invoer). De waarde van den invoer uit andere gewesten (vooral Oostkust, Tapanoeli en Westkust van Sumatra) kan tot dusverre nog niet afzonderlijk gegeven worden; in belangrijkheid doet deze zeker niet voor dien van Java onder. Het gemis van de kennis dezer getallen over de voorafgaande jaren moet wel een onzuiver beeld van Atjeh's handel doen ontstaan. Hierbij moet niet uit het oog verloren worden, dat de cijfers van den binnenlandschen handel in 1914 en 1915 nog niet beschouwd kunnen worden als eene weerspiegeling van de normale handelsverhoudingen, daar juist in die twee jaren de geheele Indische handel ontwricht was door den Europeeschen oorlog, welke het zoeken van andere aanvoer- en afzetgebieden noodzakelijk maakte. Erkend moet dus worden, dat men tot dusverre nog niet in staat is eene nauwkeurige voorstelling te geven van de handelsverhoudingen tusschen Atjeh en overig Insulinde. Voor een overzicht van den handel van Atjeh

met het buitenland, welke in ieder geval het grootste deel van den geheelen Atjehschen handelsomzet vormt, zouden evenals voor ieder ander gewest, gegevens geput kunnen worden uit de reeds vele jaren bestaande statistieken van den Dienst der In- en Uitvoerrechten. Bij de samenstelling van zulk een overzicht betreffende de jaren sedert 1904 stuit men evenwel onmiddellijk op een hinderpaal, welke ook voor dit deel van Atjeh's handel ten eenenmale het vormen van een zuiver beeld belet. Tot Mei 1910 werd in deze statistieken Atjeh's eigenlijke buitenlandsche handelsomzet vermengd met dien van de vrijhaven Sabang, welke administratief wel tot dit gewest behoort, doch op handelsgebied geheel buiten Atjeh staat. Sabang's uitvoer immers wordt bijna geheel gevormd door de producten van het gewest Sumatra's Oostkust; de waarde van de kostbare Deli-tabak alleen vormt van het totaal der uitvoerwaarde reeds het grootste deel. Ook de invoer van Sabang is voor een zeer groot deel voor het zelfde gewest bestemd, terwijl voorts ook de voor het kolenstation Sabang uit het buitenland ingevoerde steenkool, welke ter plaatse weder aan de schepen afgeleverd wordt, van de jaarlijksche invoerwaarde een groot percentage vormt. Een klein deel van den invoer slechts wordt doorgevoerd naar Atjeh. Het is begrijpelijk, dat deze vermenging der Sabangcijfers met die van Atjeh de statistiek van den gewestelijken buitenlandschen handel volkomen waardeloos maakt. Eene splitsing der cijfers is onmogelijk; het eenige wat gedaan kan worden om tenminste eene zeer grove vergelijking van de jaren vóór en nà de uitschakeling van Sabang mogelijk te maken, is de waarde van den steenkool-invoer en tabaks-uitvoer vóór 1911 van de overeenkomstige Atjeh-cijfers af te trekken, waardoor tenminste een belangrijk deel van den Sabang-omzet ge-elimineerd wordt. Toch blijft ook dan nog, vooral wat betreft den invoer, Sabang overheerschend in de gewestelijke cijfers [1]). Bij onderstaand overzicht, dat volledigheidshalve vanaf 1904 is samengesteld, is op bovenstaande wijze gehandeld om tot eene, zij het dan ook, zeer grove vergelijking te kunnen komen; de hierboven gegeven uiteenzetting doet echter voldoende uitkomen, dat aan de cijfers van vóór 1911 weinig of geen waarde

[1]) Sedert Mei 1910 wordt dus de omzet van Sabang niet meer bij de gewestelijke cijfers geteld. Om een begrip te krijgen van den invloed dier Sabang-cijfers op de statistiek diene, dat in 1911 de waarde van den invoer uit het buitenland te Sabang in totaal bedroeg *f* 9.820.000, zonder de ingevoerde steenkool mee te rekenen *f* 8.076.000. In hetzelfde jaar bedroeg de uitvoer van Sabang naar het buitenland *f* 9.013.000, zonder de waarde der Deli-tabak mede te rekenen *f* 502.000.

mag toegekend worden voor het vormen van een beeld betreffende den vooruitgang van Atjeh als productiegebied en van Atjeh's koopkracht. Alleen om eenig begrip te hebben van den buitenlandschen handel van *Atjeh met Sabang samen* gedurende die jaren hebben de cijfers eenige waarde.

OVERZICHT BETREFFENDE DEN HANDEL VAN ATJEH MET:

	het buitenland		Java		andere gewesten
Jaren	invoer	uitvoer	invoer	uitvoer	uitvoer
1904	*f* 7.392.000	*f* 3.673.000	*f* —	*f* —	*f* —
1905	„ 7.016.000	„ 3.295.000	—	—	—
1906 [1]	„ 7.736.000	„ 4.038.000	—	—	—
1907	„ 8.985.000	„ 3.656.000	—	—	—
1908	„ 9.229.000	„ 4.169.000	—	—	—
1909	„ 8.227.000	„ 5.645.000	—	—	—
1910	„ 10.126.000	„ 4.804.000	—	—	—
1911	„ 4.548.000	„ 5.348.000	—	—	—
1912	„ 5.360.000	„ 6.341.000	—	—	—
1913	„ 6.789.000	„ 5.784.000	—	—	—
1914	„ 6.209.000	„ 6.747.000	„ 667.000	„ 185.000	„ 476.000
1915	„ 5.473.000	„ 5.876.000	„ 1.105.000	„ 180.000	„ 682.000

In de jaren nà de afscheiding van Sabang vertoonen de cijfers zoowel van in- en uitvoer eene voortdurende en vrij snelle stijging welke pas door den invloed van den Europeeschen oorlog tot stilstand is gekomen. Voor een deel moet deze stijging worden toegeschreven aan de plotselinge uitbreiding der Europeesche cultuur-ondernemingen in Langsa en Tamiang, wier productie sedert 1913 sterken invloed op het totaal van den Atjeh-uitvoer uitoefent [2]), terwijl de talrijke koopkrachtige koelie-bevolking den invoer niet onbelangrijk heeft doen toenemen. Toch

[1]) Sedert 1906 telt de uit- en invoer van Singkel ook bij den Atjeh-omzet mede; in 1906 bedroeg de waarde hiervan voor dit havenplaatsje: uitvoer *f* 88.000, invoer *f* 75.000.

[2]) De waarde van den uitvoer van hevea-caoutchouc naar het buitenland bedroeg in 1913 *f* 163.000, in 1914 *f* 388.000 in 1915 reeds *f* 1.128.000.

werpen deze cijfers ook een gunstig licht op de handelsverhoudingen van overig Atjeh, waar de regelmatige toestanden dier jaren een toenemenden uitvoer van bevolkingsproducten hebben te weeggebracht, wat weder oorzaak was van eene vermeerderde koopkracht der bevolking, zich afspiegelend in de stijging van den invoer. In de bespreking van de bestaansmiddelen der bevolking zijn reeds talrijke cijfers gegeven betreffende die vermeerdering van den uitvoer; eene herhaling daarvan is hier onnoodig.

Van de toegenomen koopkracht der bevolking sedert 1911 (doch ook van den invloed van den Europeeschen oorlog daarop) krijgt men een vrij zuiver beeld uit de volgende statistiek betreffende den invoer van die artikelen, waarop zich in het algemeen voornamelijk de kooplust eener niet-Europeesche bevolking richt.

OVERZICHT BETREFFENDE DE WAARDE VAN DEN INVOER IN ATJEH.

	UIT HET BUITENLAND					VAN JAVA	
Artikelen	1911	1912	1913	1914	1915	1914	1915
Aardewerk	*f* 45.000	*f* 59.000	*f* 73.000	*f* 63.000	*f* 60.000	—	—
Weefgarens	„ 7.000	„ 18.000	„ 33.000	„ 23.000	„ 20.000	—	—
Andere „	„ 32.000	„ 41.000	„ 53.000	„ 54.000	„ 26.000	—	—
Glaswerk	„ 15.000	„ 22.000	„ 32.000	„ 32.000	„ 26.000	—	—
Kleeding	„ 136.000	„ 141.000	„ 187.000	„ 139.000	„ 86.000	*f* 18.000	*f* 9.000
Kramerij	„ 90.000	„ 102.000	„ 149.000	„ 145.000	„ 93.000	„ 65.000	„ 62.000
Lucifers	„ 10.000	„ 9.000	„ 44.000	„ 49.000	„ 44.000	—	—
Naaimach.	„ 6.000	„ 10.000	„ 33.000	„ 40.000	„ 7.000	—	—
Manufact.	„ 1.159.000	„ 1.251.000	„ 1.853.000	„ 1.739.000	„ 1.431.000	„ 54.000	„ 193.000
Reukwerken	„ 17.000	„ 17.000	„ 33.000	„ 30.000	„ 36.000	—	—
Rijst	„ 593.000	„ 1.279.000	„ 1.176.000	„ 762.000	„ 617.000	—	—
Rijwielen	„ 3.000	„ 5.000	„ 43.000	„ 31.000	„ 19.000	—	—
Suiker	„ 149.000	„ 87.000	„ 67.000	„ 24.000	„ 20.000	„ 68.000	„ 338.000
Veevoeder	„ 29.000	„ 17.000	„ 30.000	„ 33.000	„ 40.000	—	—
Gedr. visch	„ 138.000	„ 187.000	„ 194.000	„ 166.000	„ 222.000	—	—
Zinken dakbedekking	„ 32.000	„ 51.000	„ 34.000	„ 52.000	„ 30.000	—	„ 7.000
Zaden	„ 31.000	„ 29.000	„ 26.000	„ 26.000	„ 14.000	—	—
Zeep	„ 34.000	„ 38.000	„ 77.000	„ 73.000	„ 88.000	„ 10.000	—
Zout	„ 8.000	„ 9.000	„ 7.000	„ 8.000	„ 5.000	—	—
Totaal	*f* 2.534.000	*f* 3.372.000	*f* 4.144.000	*f* 3.488.000	*f* 2.884.000	*f* 215.000	*f* 609.000

Een snelle regelmatige stijging vóór den oorlog, dan eene plotselinge afname van den buitenlandschen invoer en als gevolg daarvan eene (waarschijnlijk even plotselinge) toename van den Java-invoer, vallen hierbij dadelijk op. De cijfers der normale jaren geven een gunstig beeld van de toenemende koopkracht.

Ten slotte volge nà deze statistiek betreffende de „economische-waardemeters" nog een overzicht van enkele andere artikelen, waarvan de omzet belangrijk of voor den economischen toestand kenschetsend geacht moet worden. De rangschikking dezer artikelen is geschied in twee groepen, waarvan de eerste die omvat, welke niet in het gewest zelve vervaardigd kunnen worden, terwijl in de tweede groep die artikelen voorkomen, waarvan de vervaardiging of teelt binnen het gewest, bij voldoende energie der bevolking, mogelijk zou zijn, doch tot dusverre òf geheel nagelaten òf nog onvoldoende uitgeoefend wordt [1]).

Artikelen	1911	1912	1913	1914	1915
Eetwaren	*f* 282.000	*f* 299.000	*f* 503.000	*f* 474.000	*f* 359.000
Alcoh. dranken	„ 76.000	„ 80.000	„ 261.000	„ 209.000	„ 213.000
Ghie	„ 29.000	„ 24.000	„ 28.000	„ 28.000	„ 22.000
Bladgoud	„ 76.000	„ 78.000	„ 61.000	„ 132.000	„ 69.000
Meel	„ 101.000	„ 104.000	„ 131.000	„ 87.000	„ 75.000
Goudwerken	*f* 3.000	*f* 7.000	*f* 13.000	*f* 9.000	*f* 6.000
Timmerhout	„ 71.000	„ 63.000	„ 61.000	„ 59.000	„ 44.000
Kalk	„ 1.000	—	„ 3.000	„ 1.000	„ 2.000
Kedelee	—	—	„ 11.000	„ 19.000	„ 19.000
Lombok	„ 7.000	„ 8.000	„ 8.000	„ 8.000	„ 10.000
Klapperolie	„ 37.000	„ 47.000	„ 47.000	„ 63.000	„ 49.000
Tabak	„ 72.000	„ 78.000	„ 102.000	„ 107.000	„ 185.000

[1]) In deze staat is niet opgenomen de invoer van petroleum, welke in dit gewest voor het grootste deel wordt ingevoerd vanuit Pangkalan Brandan (S. O. K.) Zoodoende is het juiste verbruik van deze belangrijke economische-waardemeter niet nauwkeurig vast te stellen, daar de invoer uit andere deelen van het tolgebied nog niet in de Indische statistieken is opgenomen. Een hulpmiddel ter vaststelling van het gebruik heeft men echter in de opbrengst der accyns op petroleum (en andere vluchtige aardolie-distillaten), welke tot een bedrag van *f* $2^1/_2$ per H. L. hier geheven wordt (met uitzondering van Singkel) ingevolge St. 1899 No. 75, St. 1908 No. 193 en St. 1910 No. 249). De opbrengst dezer accyns bedroeg in

1910	—	*f* 56.000	(ingevoerde aardolie-destill.: 22.400 H. L.)
1911	—	„ 67.000	(„ „ „ 26.800 „)
1912	—	„ 68.000	(„ „ „ 27.200 „)
1913	—	„ 90.000	(„ „ „ 36.000 „)
1914	—	„ 86.000	(„ „ „ 34.400 „)

Jaarlijks gaat er dus, aan de zeven laatstgenoemde artikelen ruim $2^1/_2$ à 3 ton gelds het gewest uit, die der bevolking zelf ten goede zou kunnen komen. De zeer jonge belangstelling voor de teelt van tabak en 2de gewas (kedelee, lombok) zoomede de uit deze cijfers reeds meer sprekende vooruitgang van den houtaankap in het gewest,. geven reden tot de verwachting, dat die door gebrek aan energie mogelijk gemaakte economische aftapping van het gewest weldra verminderen zal.

Betreffende den kleinhandel binnen het gewest zelve valt weinig op te merken, daar alle positieve gegevens daaromtrent ontbreken. Hoofdzakelijk is de regelmatige kleinhandel in handen van Chineezen, Klingaleezen en Arabieren; in mindere mate ook van Menangkabauers ter Westkust of van Maleiers ter Oostkust. De Atjeher zelf is van huis uit geen handelaar, zijn hoofdberoep blijft de landbouw; handel drijft hij meestal alleen, voorzooverre het de vruchten van zijne eigen bouwvelden betreft, die hij niet voor eigen gebruik noodig heeft. Alleen de veehandel neemt eene afzonderlijke, niet onbelangrijke plaats in, zooals wij reeds zagen. Toch kan ook daarbij niet van Atjehsche beroepshandelaren gesproken worden, daar de meesten dezen handel slechts voor korten tijd aanvatten, zij het om voor één keer in eene bijzondere behoefte aan geld te voorzien, of — wat ook veel gebeurt — om op die wijze eens een tijdlang aan hun zwerflust toe te geven. Is er genoeg geld verdiend, dan wordt het oude landbouwbedrijf weder opgevat. In de Gajō-landen en in mindere mate ook in de verspreide nederzettingen ter Westkust vindt men rondtrekkende inheemsche handelaren, een soort van leurders, die geregeld afzakken naar de grootere handelsplaatsen langs de kust, om dan weer met hun kleinen voorraad „den boer op te gaan."

De handel concentreert zich vooral op de verschillende militaire posten, welke op talrijke punten van het gewest opgericht zijn. Vele hiervan waren van oudsher reeds handelscentra van eenige beteekenis (Meulabōh, Tapaʾ Toean, Sigli, Lhōʾ Seumawè) en zijn om die reden door ons bezet geworden; andere zijn pas ontstaan door de vestiging der troepen (Bireuën, Lhōʾ Soekōn). Ook de door de pacificatie mogelijk gemaakte Europeesche landbouw-ondernemingen hebben in het nieuwe cultuur-gebied veel vertier gebracht; Langsa en Koeala Simpang hebben grootendeels daaraan hun tegenwoordigen bloei te danken.

Meestal droeg de vestiging van een militaire post zeer veel bij tot de

regelmatige ontwikkeling van den handel. Altijd werd, bij de geleidelijke penetratie in het land, de strijdende troep op den voet gevolgd door ondernemende Chineezen, die zich in de onmiddellijke nabijheid der nieuwe militaire post vestigden en in de eerste tijden uitsluitend in de behoeften der bezetting voorzagen. Hunne primitieve winkeltjes vormden de kern der latere winkelbuurten, welke men nu bij iedere post van eenige beteekenis vindt. Die eerste handelspioniers leefden dus toen nog voornamelijk vóór en dóór den troep; vaak behaalden zij daardoor belangrijke voordeelen, doch tevens deelden zij in den haat der inheemsche bevolking tegen alles, wat tot de „Kompanie" behoorde, zoodat zij herhaaldelijk blootstonden aan overvallingen en rooverijen.

Nu zijn deze toestanden reeds lang voorbij; de Chineesche handelaren hebben hun vroegere hoofdrol als troepenleveranciers reeds lang losgelaten om zich in plaats daarvan bij de toenemende onderwerping der bevolking van een grooten economischen invloed op haar meester te maken, zoodat zij nu bijna den geheelen tusschenhandel tot zich hebben getrokken. De keudè, vroeger niet meer dan een soort van dépendance van het garnizoen, heeft zich nu een eigen, hoogst gewichtige plaats in de volkshuishouding verworven, waardoor de vroeger uitsluitend militaire beteekenis der postjes thans reeds lang verdrongen is door hunne beteekenis als handels- en markt-centrum. Eigenlijke, met regelmatige tusschenpoozen gehouden markten, zooals die elders in den archipel bestaan, kent Atjeh bijna niet. Die winkelbuurten zijn tevens marktwijken (keudè's) geworden, welke iederen dag talrijke scharen inlanders trekken, die er hun ongeregelden kleinhandel drijven, de Chineesche opkoopers hunner stapelproducten bezoeken en tevens de noodige voorraden in kunnen slaan. Ook de inheemsche handwerkslieden en weinige beroepshandelaars vestigen zich steeds meer op de keudè temidden der Chineezen.

Waar de verschillende omstandigheden, als dichtheid en welvaart der bevolking, belangrijkheid der militaire post, goede toevoerwegen, enz., niet medewerkten tot het ontstaan van dergelijke belangrijke handelswijken, concentreert de inlandsche handel zich op open markten, waar de handel meer uitsluitend pasar-handel is. Vooral langs de tramlijn vindt men, tusschen de verschillende belangrijke handelsplaatsen in, vele van die groote marktpleinen, die fungeeren als distributiepunten voor den centralen handel. Meestal zijn die markten iederen dag, soms om den anderen dag open; het drukste bezoek, dat in de dichtbevolkte streken

van Sigli, Bireuën, Lhōʕ Seumawè en Lhōʕ Soekōn vaak duizenden telt, heeft pas des middags plaats.

Op de Westkust en in het binnenland, met hunne geïsoleerde bevolkings-centra, hebben de gewone handel en het marktwezen geen van beide eene bijzondere uitbreiding kunnen krijgen. De invoerplaatsjes langs de Westkust vormen hier de handels-centra, waar de binnenlandsche handelaars geregeld hunne voorraden komen vernieuwen en de boschproductenzoekers hun product afleveren aan den Chineeschen voorschotgever-opkooper [1]). Alleen bij de verschillende verspreide militaire posten zijn markten van eenige beteekenis ontstaan door de behoeften van den troep; zij hebben zoodoende meestal slechts eenige plaatselijke beteekenis, afhankelijk van de aanwezigheid der militairen.

Als centra voor dit geheele, hierboven in ruwen omtrek geschetste, binnenlandsche handelsverkeer komen de verschillende invoerhavens in aanmerking, welke, door de natuur daartoe aangewezen, reeds voor onze komst die plaats innamen. De verbeterde verkeersmiddelen, vooral langs de Noord- en Oostkust hebben wel eenige verandering gebracht in die verhoudingen, omdat daardoor nog meer centralisatie mogelijk werd gemaakt, zoodat enkel minder goede havenplaatsen op den achtergrond geraakten. Dit is o. a. geschied met Idi, vroeger een der belangrijke havens der Oostkust, thans echter geheel overvleugeld door Langsa en Lhōʕ Seumawè, zoodat dit plaatsje nu nog slechts beteekenis heeft als centrum voor den kleinhandel.

De belangrijkste haven- en handelsplaats van het geheele gewest is tot dusverre Koeta Radja (met Oelèë Lheuë). Deze bijzondere positie is echter niet te danken aan natuurlijke oorzaken; integendeel, in normale omstandigheden zou de plaats hoogstens het handels-centrum voor Groot-Atjeh met een aangrenzend deel van Noord- en Westkust zijn geworden, doch in geen geval het handels-emporium van het geheele gewest. Het zijn voornamelijk de politieke omstandigheden van den veeljarigen Atjeh-krijg, met zijne herhaalde en langdurige blokkade der kusten, het sluiten van havens en vele andere belemmeringen van den handel in de Onderhoorigheden, welke aan Koeta Radja zijn kunstmatigen bloei ver-

[1]) Als gewoonlijk, staat ook hier de Atjehsche boschproducten-zoeker meestal diep in het krijt bij den chineeschen opkooper, zoodat hij ten slotte feitelijk niets meer dan een koelie van dien handelaar is.

schaften, door het te maken tot de eenige stapelplaats van het gewest, voor al voor den invoer, waar zich dus noodwendig de geheele handel moest concentreeren.

Nu de volkomen pacificatie van het gewest haar grooten invloed, ook op handelsgebied, meer en meer doet gelden, hernemen de andere havens van het gewest langzamerhand hunne plaats ten opzichte der omringende landstreken en trekken den in- en uitvoerhandel daarvan meer en meer tot zich. Vooral in de dichtbevolkte streken van de Noordkust en in het jonge Cultuurland ter Oostkust is deze verlegging van het zwaartepunt reeds duidelijk merkbaar en al neemt Koeta Radja, dank zij de nawerking der vroegere verhoudingen, nog steeds de eerste plaats op handelsgebied in, toch streven de drie handelscentra dier streken: Langsa, Lhō' Seumawè en Sigli het reeds merkbaar ter zijde.

In de toekomst mag dan ook van Koeta Radja niet meer verwacht worden, dan dat het in den gewestelijken handel dezelfde rol zal vervullen als die plaatsen, namelijk van handelscentrum voor een bepaald economisch gebied: Groot-Atjeh en het Noordelijk deel der Westkust. Ook de invloed van Sabang werkt tot deze terugstelling mede en zal Koeta Radja's invloed op de Westkust en Noordkust nog meer beperken, dank zij de steeds beter wordende rechtstreeksche verbindingen der verschillende havenplaatsen met die vrijhaven, waardoor de handelaars ter kuste meer en meer Koeta Radja's tusschenkomst kunnen vermijden. Vooral zal Koeta Radja beteekenis blijven bezitten als marktplaats van geheel Groot-Atjeh en deze nog zien toenemen, wanneer de vruchtbare streek door geschikte maatregelen er meer toe komt haar aangewezen plaats als productiegebied voor den handel (rijst en andere éénjarige gewassen, klappers, peper, vee) in te nemen. Als bestuurscentrum heeft Koeta Radja een bijzonder gunstige ligging, wat nog meer het geval zal zijn, wanneer, na de voltooiing der verschillende beraamde verbindingsschakels, alle deelen van het gewest vandaar gemakkelijk per auto bereikbaar zullen zijn.

Eene bijzondere vlucht kon na de pacificatie der Oostkust Langsa nemen, waartoe zijne gunstige ligging, betrekkelijk goede haven (Koeala Langsa) en vooral de snelle ontwikkeling der Europeesche cultures hebben samengewerkt. Reeds is het, na Koeta Radja, de voornaamste handelsplaats van het gewest geworden, welke zich nog voortdurend zeer snel uitbreidt. Er ontplooit zich hier eene jonge, frissche handels-energie, die deze als het ware uit den moerassigen

bodem gestampte stad eene bijzondere plaats in het economische leven van het geheele gewest verzekert. Ook het, tenminste voor afzienbare tijden, geheel loslaten der veel-omvattende Aroebaai-havenplannen zal de energie dezer handelsplaats weder prikkelen, daar ze daardoor van eene waarschijnlijk wel te duchten concurrente bevrijd blijft.

Het tweede centrum van het Atjehsche Cultuurgebied is Koeala Simpang, dat echter als handelsplaats reeds ver achter is gebleven bij haar Noordelijker zuster. Koeala Simpang mist de gunstige verbinding te water, die voor Langsa van zoo groot belang is, terwijl de handel hier, door het bijna geheel ontbreken van groote inlandsche cultures, geen snelle vlucht kon nemen. De aanstaande tramverbinding met Pangkalan Brandan zal het waarschijnlijk ook nog een deel van zijn invloedssfeer ontrukken, evenals het vroeger door den aanleg der Atjeh-tram (1912) daarvan een deel aan Langsa heeft moeten afstaan. Als handelscentrum zal het dan ook waarschijnlijk alle beteekenis verliezen; alleen als marktplaats voor de omgeving en als centrum voor de verschillende groote cultuur-ondernemingen in den omtrek zal het van beteekenis blijven.

Het ten N. van Langsa liggende Idi, eertijds een der belangrijke handelsplaatsen dezer streken, heeft bijna alle beteekenis als zoodanig verloren en zijn invloed moeten afstaan, deels aan Langsa en deels aan het volgende handels-centrum in Noordelijke richting, Lhōʿ Seumawè.

Vroeger was deze laatste plaats het handels-emporium van een groot deel der Noord- en Oostkust; deze eerste plaats heeft ze echter reeds aan Langsa moeten afstaan. Toch zullen Lhōʿ Seumawè en de volgende voorname handelsplaats, Sigli, de twee polen van het dichtstbevolkte deel van geheel Atjeh, steeds een bijzondere beteekenis hebben, vooral voor den inlandschen productenhandel, welke nu reeds voor een groot deel in die twee plaatsen geconcentreerd is. De algemeene uitbreiding dier productie, door den voortdurenden steun van bestuurszijde en het betere landbouw-onderricht stellig te verwachten, zal ook voor deze twee uitvoerhavens van veel belang zijn. Vooral wanneer het inderdaad mogelijk blijkt Atjeh geschikt te maken om als voorname rijstproducent voor het groote Cultuurgebied op te treden, zullen deze twee plaatsen daarvan de gunstige gevolgen ondervinden, daar de noodzakelijke areaal-uitbreiding daartoe bijna geheel binnen hun invloedssfeer gevonden zal moeten worden.

Op de Westkust treft men geen havenplaatsen aan van meer dan plaatselijke beteekenis. De afgeslotenheid der kleine bevolkingscentra op deze kust heeft hier het ontstaan belet van een aaneengeschakeld en koopkrachtig productiegebied, welks handel zich vanzelf in één plaats zou gecentraliseerd hebben. De enkele bruikbare reeden ter Westkust—(die toch nog vele ernstige bezwaren aan het zeetransport in den weg leggen) — zijn hoogstens voor hun onmiddellijk achterland slecht geopende poorten geworden, waardoor een weinig handel naar binnen kon dringen. Vergeleken met de hierboven genoemde handelscentra nemen de Westkusthavens Tjalang, Meulabōh, Tapaʿ Toean en Singkel slechts een zeer bescheiden plaats in ten opzichte van den gewestelijken handel. Als marktplaatsen voor hunne afgesloten gebieden hebben ze echter vrij veel vertier. Ook Sinabang op Simeuloë heeft door de vestiging van de groote houtaankapmaatschappij met haar groot etablissement en talrijk Europeesch en koeliepersoneel een vrij drukken plaatselijken handel.

In het Noordelijk deel der Westkust kon geen handelsplaats van eenige beteekenis ontstaan; hier bekleedt Koeta Radja eenigszins die rol. Misschien, dat de te verwachten uitbreiding der cultuur-(klapper-) ondernemingen in deze streken eenige verandering teweeg brengen kan. Door den tegenwoordigen aanleg van wegen, welke zich alle concentreeren in Tjalang, zal dan dit plaatsje, nu nog slechts als bestuursstandplaats van belang, misschien ook als handelscentrum voor dit productie-gebied iets gaan beteekenen, hoewel de natuur ontegenzeggelijk het thans verlaten Poeloe Radja, tegenover het economisch meest belangrijke deel dezer streek (Daja), daarvoor meer aangewezen heeft.

Ten slotte kan een vergelijkend overzicht betreffende de beteekenis en den vooruitgang van de verschillende havenplaatsen in dit gewest verkregen worden uit de volgende staat betreffende de opbrengsten der in- en uitvoerrechten aldaar vanaf 1910 (opbrengst in duizendtallen).

Havenplaatsen	1910		1911		1912		1913		1914	
	In- en Uitv.R.	Acc.	In- en Uitv.R.	Acc	In- en Uitv.R.	Acc.	In- en Uitv.R.	Acc.	In- en Uitv.R	Acc.
Oelėë Lheuë	166	41	211	34	180	35	161	42	148	38
Sigli	47	16	72	31	83	33	92	37	81	32
Lhō ʕ Seumawė	56	17	90	25	90	28	88	30	87	32
Idi	19	5	26	7	30	8	29	8	21	10
Langsa	27	5	39	10	57	9	81	17	90	24
Tamiang	7	1	5	—	2	—	3	—	—	—
Tjalang	5	1	5	1	5	1	5	1	3	1
Meulabōh	14	2	20	3	16	3	14	2	11	3
Tapa ʕToean	16	2	20	2	25	2	22	3	16	3
Singkel	14	2	13	1	14	1	15	1	11	1
Sinabang	2	1	5	1	6	1	10	1	11	2

Duidelijk blijkt uit deze cijferreeks de snelle vooruitgang der Noord- en Oostkusthavens, bovenal van Langsa, gepaard aan de geleidelijke verdringing van Koeta Radja.

Voor het bergland in zijne volle uitgestrektheid mag nog niet van een eigenlijken handel gesproken worden. Toch heeft er een geregeld verkeer van en naar boven plaats; de Gajō'sche Landbouwer komt met zijne schaarsche producten (boschproducten, tabak, vee en gambir) naar de kustvlakten, koopt in de grootere marktplaatsen wat hijzelf noodig heeft en voorts gewilde handelsartikelen als zout, katoentjes, snuisterijen, enz., die hij in zijne onmiddellijke omgeving zeer gemakkelijk van de hand kan doen. De verbetering van het wegennet heeft dit ruilverkeer grootere afmetingen doen aannemen; langs den Gajō-weg ontmoet men geregeld talrijke goederentransporten. De klassieke Gajō-koelies, die vroeger met hunne zware vrachten hoog op den rug gestapeld geregeld dit traject aflegden, beginnen thans echter plaats te maken voor een druk verkeer met grobaks, dat per maand reeds op ± 800 geschat mag worden. Zelfs het handelsverker uit de dieper inliggende streken als Linggö en de Gajō-Loeös maakt meer en meer gebruik van deze gemakkelijker verbinding in plaats van de vroeger gebruikte moeilijke paden rechtstreeks naar de Oostkust.

Toch kan nog niet gezegd worden, dat het berggebied reeds voor den handel openstaat; de van Noord en Zuid binnendringende wegen (Gajoweg en Alasweg) hebben nog slechts de buitenzijde ervan bereikbaar gemaakt. Eene verdere ontsluiting zal pas door den aanleg van verschillende kostbare verbindingsschakels mogelijk zijn. Zooals de toestanden thans zijn, zou de bevolking van eene dergelijke openstelling slechts weinig voordeel trekken; pas de benutting der hoogvlakten voor Europeesche bergcultures zal daaraan eene werkelijke behoefte doen ontstaan. Eene goede exploratie van de uitgestrekte braakliggende terreinen in het bergland en ter Westkust zal de tot stand koming van die Europeesche cultuurondernemingen kunnen voorbereiden en bevorderen; is hunne levensvatbaarheid eenmaal bewezen, dan zal een intensief handelsleven, dat nu nog bijna uitsluitend ter Noord- en Oostkust bestaan kan, dank zij de productiviteit dier streken ook in deze nu zoo eenzame landen mogelijk worden.

HET VOLKSCREDIETWEZEN.

Reeds werd bij de bespreking van de verschillende bestaansmiddelen der inheemsche bevolking de aandacht gevestigd op de steeds belangrijker rol, welke het volkscredietwezen te dien opzichte in dit gewest vervult. Het is in verband daarmede gewenscht aan dezen factor tot bevordering der volkswelvaart eene afzonderlijke beschouwing te wijden, waarin een overzicht gegeven wordt van den omvang en de resultaten, welke het Credietwezen sedert de invoering hier bereikt heeft.

Medio 1916 was het Volkscredietwezen in dit gewest vertegenwoordigd door 3 afdeelingsbanken, n.l. de in 1908 in werking getreden Groot-Atjehsche afdeelingsbank te Koeta Radja, de sedert Augustus 1913 in de afdeeling Noordkust werkzame Credietbank „Lhō' Seumawè" en de sedert begin 1915 bestaande credietbank „Langsa", welke hare werkzaamheden uitstrekt over de afdeeling Oostkust. De Gajō'sche onderafdeelingen der twee laatstgenoemde banken behooren niet tot hun werkingssfeer [1]; wij zien dus, dat de geheele afdeeling Westkust en de Gajō- en Alaslanden nog verstoken zijn van den steun van dergelijke hulpbanken.

---

[1] Op het einde van 1916 werd te Takengōn een filiaal van de Bank te Lhō' Seumawè geopend.

Tot voor korten tijd stonden deze drie instellingen alleen voor de taak der credietverstrekking; zoowel in groote credieten als in kleine voorschotten van enkele guldens moest door haar voorzien worden. Sedert begin 1916 is echter de oprichting van kleine credietinstellingen, gampongbankjes, ernstig aangevat, voorloopig echter slechts in de afdeeling Groot-Atjeh [1]). Wel zijn vroeger reeds meerdere pogingen aangewend om tot de oprichting van dergelijke padi- of geld-crediet-instellingen in de gampongs te geraken, doch de uitgesproken onwil en tegenwerking der bevolking, gepaard aan de financiëele onbetrouwbaarheid der Atjehers, deden deze tot dusverre steeds volkomen fiasco lijden. Slechts één padi-crediet-instellinkje, te Lam Isi, heeft zich staande kunnen houden en bezit thans een kapitaal van f 500.— en ± 150 pikol gaba. Overigens werd bij de oprichting der gampongbankjes in 1916 niets meer op het gebied van gampongcrediet-instellingen gevonden. Sedert begin 1916 zijn er thans een 28 tal van die bankjes in Groot-Atjeh opgericht. Veel kan er natuurlijk nog niet over hunne uitkomsten gezegd worden, daar ze nog geen van alle, bij de samenstelling van dit overzicht, een boekjaar achter den rug hebben. Men heeft getracht bij de oprichting zooveel mogelijk de fouten te vermijden, welke uit de practijk der afdeelings-banken en der vroegere gampongbankjes als de meest ernstige bekend zijn geraakt. Vooral heeft men dit trachten te bereiken door de bevolking zelve in zoo wijd mogelijken kring belang te doen hebben bij het bestaan van de bank. Daarom is van het principe uitgegaan, dat het benoodigde kapitaal van ieder bankje in de eerste plaats en zooveel mogelijk bijeengebracht moet worden door de bevolking zelve, die daardoor, ook als leener, niet meer staat tegenover eene haar onverschillige instelling, doch thans zelve belang heeft bij een goede nakoming der verplichtingen door de leeners en bij een goed beheer der financiën. De bankjes hebben nu, voor zooverre hun werkingssfeer reikt, de verstrekking van kleine credieten (tot f 100) op zich genomen en kunnen daardoor het omvangrijke werk van de afdeelingsbank zeer verlichten, waarvan bijv. in het boekjaar 1915-1916 43% van het totaal aantal leeningen bedragen beneden f 100 omvatte. Het uitleenen van dergelijke bedragen zonder zakelijken waarborg kan door de gampongbankjes met meer zekerheid geschieden, daar het bestuur, dat samengesteld is uit de meest

[1]) Ultimo 1916 bestonden ook in de onderafd. Bireuën 2 gampongbankjes.

invloedrijke lieden der gampong, in staat is de credietwaardigheid van den aanvrager en de noodzakelijkheid der leening nauwkeurig na te gaan en rechtstreeks invloed uit te oefenen op de goede afbetaling. Het is dus mogelijk, dat deze kleine bankjes eene bijzondere en belangrijke plaats in zullen nemen in de inlandsche samenleving, zooals dat bijv. in de res. Sumatra's Westkust reeds het geval is. Daartoe is het echter in de allereerste plaats noodzakelijk, dat de Atjeher langzamerhand begrip krijgt van financieele verantwoordelijkheid — een eigenschap, welke hij nu over het algemeen nog volkomen mist. De groote gemakkelijkheid, waarmede de Atjeher vaak hem toevertrouwde financieele belangen verwaarloost en eenmaal op zich genomen verplichtingen ontwijkt, is oorzaak dat menige tot oordeelen bevoegde in zijne verwachtingen omtrent het welslagen dezer nieuwe poging nu nog vrij sceptisch gestemd is. In ieder geval zal een zeer nauwlettend toezicht op de gestie der besturen van de verschillende bankjes en op het verstrekken der leeningen voorloopig niet gemist kunnen worden. Allicht dat dan bij bedachtzame ontwikkeling ook in opvoedenden zin een gunstige invloed van deze crediet-instellingen kan uitgaan.

Voorloopig mag de nieuwe instelling wel op succes bogen in dien zin, dat men er thans inderdaad in geslaagd schijnt te zijn, eenige belangstelling bij de bevolking te wekken, welke voor vroegere pogingen geheel ontbrak.

In 28 gampongs van Groot-Atjeh, welke tezamen 2217 belastingbetalers tellen, zijn reeds door de onderlinge samenwerking der bevolking gampongbankjes opgericht. Het benoodigde kapitaal werd verkregen deels middels aandeelen van f 5.—, deels door deposito's en spaargelden, waardoor de bankjes tevens het gewone bankbedrijf uitoefenen en aan de bevolking gelegenheid verschaffen, haar geld te beleggen inplaats van het in huis zelf te moeten bewaren. Dat een en ander reeds wortel heeft gevat blijkt daaruit, dat de 28 bankjes tezamen 1804 aandeelhouders hebben, met een geplaatst kapitaal van f 9630, terwijl daarenboven f 1452 in deposito is gegeven. Van de gelegenheid tot sparen is daarentegen nog bijna niet gebruik gemaakt. De bankjes worden bij besluit van den Gouverneur van het Gewest erkend, waardoor zij rechtspersoonlijkheid als adat-instelling verkrijgen en als zoodanig kunnen optreden voor de inlandsche rechtbanken (moesapat).

Hoewel dus van het welslagen dezer instellingen voorloopig slechts

zeer weinig valt te zeggen, verdient de poging in ieder geval voortdurende belangstelling. Mag het inderdaad gelukken den Atjeher te brengen tot eerlijken steun der bankjes, dan kan hunne uitbreiding van groote beteekenis worden voor den economischen vooruitgang van het land.

Van de drie afdeelingsbanken bestaat die van Groot-Atjeh het langst; ze heeft, door haar uitgebreiden werkkring en de teleurstellende ondervindingen, welke daarbij in ruime mate haar deel zijn geworden, in vele opzichten het spits afgebeten voor hare jongere zusters.

Bij de oprichting der Groot-Atjehsche Afdeelingsbank, medio 1908, werd in de eerste plaats gerekend op de vorming van een bedrijfskapitaal uit deposito's en spaargelden, terwijl voor aanvulling een 4 $^0/_0$ voorschot van *f* 15.000 van het Gouvernement werd verkregen, dat weldra verhoogd moest worden met *f* 25.000.

Voorts werd door het Gouvernement bijstand verleend voor de eerste inrichting, terwijl verder eene jaarlijksche subsidie van *f* 3.000.— werd toegestaan voor tegemoetkoming in de administratiekosten. Deze laatste subsidie is na het 8ste boekjaar ingetrokken. Ten slotte werd ieder jaar door het Gouvernement de rente van het verleende voorschot aan de Bank geschonken. Sedert 1913 is evenwel deze rechtstreeksche financieele verhouding van de Bank tot het Gouvernement geeindigd, doordat haar, in plaats van het Gouvernementsvoorschot, eene Rekening-courant werd geopend bij de Centrale Kas te Weltevreden, waarop, volgens het verslag van het achtste boekjaar (medio 1916) een bedrag van *f* 32.580 was opgenomen.

Het vormen van een aandeelenkapitaal was bij de oprichting niet geheel uit het oog verloren; de pogingen daartoe hebben echter niet het minste succes gehad. Nu, na 8 jaren bestaan der Bank, bedraagt haar grondkapitaal slechts f 245.— Ook de gelegenheid tot belegging van spaargelden à 3 $^0/_0$ is bijna niet benut door hem, voor wien zij geopend was: den kleinen man, zoowel onder de inlanders als de Europeanen. Thans bedraagt het bedrag aan bespaarde gelden f 15643, [1]) grootendeels van Europeanen. Slechts 7 inlanders hebben er gebruik

([1]) Dit vrij gunstige cijfer geeft echter een valschen indruk. Inderdaad is de plotselinge stijging in het achtste boekjaar (± 10 mille) voornamelijk in het leven geroepen, doordat eenige beleggers de spaargelegenheid voor belegging in giro-rekening misbruikten.

van gemaakt tot een bedrag van f 173.— Veel meer succes, doch ook weer bijna uitsluitend onder Europeanen, heeft de Bank gehad met het verkrijgen van gelden in deposito, zoodat het bedrijf der Bank thans grootendeels op deze gelden drijft.

Na deze korte uiteenzetting kan een beeld van de geleidelijke ontwikkeling van het bedrijf der Bank sedert 1908 gevormd worden uit onderstaande cijferreeksen, welke een overzicht van de voornaamste factoren dier ontwikkeling geven.

Boek-jaar	Part deposito	Spaar-gelden	Gedurende het boekjaar			Ult. boekjaar	Winst [1])
			uitgeleend		terugbetaald	uitstaande	
			aantal	bedrag	bedrag	bedrag	
1908/09	10.550	983	177	40.071	14.663	25.407	1.009
1909/10	17.600	637	499	78.919	51.769	52.557	4.281
1910/11	23.900	1.511	722	90.397	71.677	71.278	5.307
1911/12	71.200	1.607	1409	192.172	117.281	146.932	6.309
1912/13	131.500	1.277	1863	256.920	193.616	210.447	9.822
1913/14	247.600	1.451	2315	309.915	238.506	281.931	11.000
1914/15	263.400	5.166	2625	362.262	302.048	337.847	12.972
1915/16	261.600	15.643	1624	302.228	313.969	326.106	7.733

[1]) Waar critici van het Volkscredietwezen zeer vaak vallen over den rente-standaard der Banken, in verband met de door deze behaalde winsten, is het voor het verkrijgen van een blik op den werkelijken toestand, niet ondienstig dit winstcijfer nader te beschouwen.

Uit de winst- en verliesrekeningen der afgeloopen boekjaren blijkt, dat aan de creditzijde ieder jaar verschillende baten zijn opgenomen, welke niet als regelmatige bedrijfsbaten beschouwd kunnen worden. Dit zijn in de eerste plaats de wegens achterstand opgelegde boeten, voorts de subsidie van het Gouvernement en ten slotte (tot 1913) de geregeld door het Gouvernement geschonken rente over het Gouvts-voorschot. Het totaal dezer baten be-invloedt het winstcijfer aanmerkelijk; indien zij er niet waren, zou de winst zelfs meestal in een verlies veranderen, zooals onderstaand overzicht bewijst:

Boekjaar	BATEN				Nominale Winst	UIT HET BEDRIJF	
	Boeten	Subsidie	Geschonken rente	Totaal		Winst	Verlies
1908-1909	32	1650	—	1.682	1009	—	671
1909-1910	314	2900	1385	4.599	4281	—	318
1910-1911	870	3000	1622	5.492	5307	—	185
1911-1912	1718	3000	1689	6.407	6309	—	98
1912-1913	3190	3000	1533	7.723	9823	2100	—
1913-1914	5586	3000	—	8.586	11000	2414	—
1914-1915	6234	3150	—	9.384	12972	3588	—
1915-1916	7108	3000	—	10.108	7733	—	2375

Deze cijfers toonen voldoende aan, dat van feitelijke bedrijfswinst bijna geen sprake is,— dat dus de gevraagde rente (12 %) eerder te laag dan te hoog is te noemen.

Doeleinden		boekjaar 1915—1916		TOTAAL	
	g	aantal	bedrag	aantal	bedrag
Klappercultuur	0	133	10870	1958	184.299
Pepercultuur	4	197	19558	351	41.328
Landbouw	6	27	1903	182	20.869
Aankoop bouwgr. enz. . .	1	44	4765	181	22.663
Aankoop prikkeldraad (voor omrastering bij aanpl. 2de gewas)	8	108	4924	637	28.379
Aankoop vee	6	76	5901	300	24.655
Aankoop grobak- en trekvee .	4	36	3620	407	37.303
Handel in copra	0	2	150	70	9.335
„ „ peper	0	28	8037	144	60.307
„ „ vee	0	43	4550	254	41.182
Handel	4	267	76854	1680	459.658
Kleinhandel	1	179	8490	1032	52.344
Aankoop artikelen ter voortzetting v./h. bedrijf . .	1	60	35047	493	118.246
Visscherij	4	32	2850	263	19.143
Herstel of aanbouw huis, enz.	6	169	21478	1163	159.463
Inlossing van verpande bouwgronden	8	188	13485	1123	106.557
Schulddelging, inlossing van verpande goederen enz.	9	242	28376	687	90.156

Overzicht betreffende de voornaamste doeleinden der leeningen en de daarvoor verstrekte bedragen.

Doeleinden	boekjaar 1908—1909		boekjaar 1909—1910		boekjaar 1910—1911		boekjaar 1911—1912		boekjaar 1912—1913		boekjaar 1913—1914		boekjaar 1914—1915		boekjaar 1915—1916		TOTAAL	
	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag	aantal	bedrag
Klappercultuur	56	9300	155	16130	199	18915	439	44756	473	47084	224	15284	279	21960	133	10870	1958	184.299
Pepercultuur	—	—	9	2535	17	3180	16	1865	26	4740	31	3096	55	6354	197	19558	351	41.328
Landbouw	2	300	71	1295	7	2650	12	10220	5	345	37	1320	21	1836	27	1903	182	20.869
Aankoop bouwgr. enz. . .	3	1100	—	18	18	1480	—	—	—	—	53	6897	63	8421	44	4765	181	22.663
Aankoop prikkeldraad (voor omrastering bij aanpl. 2de gewas)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	285	12447	244	11008	108	4924	637	28.379
Aankoop vee	2	450	1	500	14	1350	50	3475	59	4561	34	2171	64	6246	76	5901	300	24.655
Aankoop grobak- en trekvee .	6	190	4	195	23	1690	41	3410	89	7255	94	9169	114	11774	36	3620	407	37.303
Handel in copra	3	470	2	250	13	1895	11	1420	6	635	20	1835	13	2780	2	150	70	9.335
„ „ peper	4	2600	7	5500	3	1520	4	1960	5	3650	42	15280	51	21760	28	8037	144	60.307
„ „ vee	—	—	12	1850	13	2075	25	4040	20	3570	79	12897	62	12200	43	4550	254	41.182
Handel	19	6675	37	15425	33	7780	239	53645	363	92235	301	88470	421	118574	267	76854	1680	459.658
Kleinhandel	14	905	44	2720	97	6435	86	4112	202	9480	186	9261	224	10941	179	8490	1032	52.344
Aankoop artikelen ter voortzetting v./h. bedrijf . .	5	540	20	3380	61	13755	90	12316	52	7235	108	21572	97	24401	60	35047	493	118.246
Visscherij	8	970	17	1305	12	790	44	3010	45	2895	52	2839	53	4484	32	2850	263	19.143
Herstel of aanbouw huis, enz.	20	7170	62	8450	84	9495	173	23860	238	39220	210	25784	207	24006	169	21478	1163	159.463
Inlossing van verpande bouwgronden	3	3200	17	2605	57	5405	124	13808	205	21580	251	21476	278	24998	188	13485	1123	106.557
Schulddelging, inlossing van verpande goederen enz. .	16	3345	27	5290	37	5417	43	5525	61	7135	132	18109	129	16959	242	28376	687	90.156

Gedurende de acht jaren van haar bestaan heeft de Bank dus bijna anderhalf millioen gulden tegen matige rente onder de bevolking van Groot-Atjeh uitgeleend. Hoezeer van deze hulp misbruik is gemaakt, toch mag men aannemen, dat ze goeden invloed heeft uitgeoefend op den economischen toestand der bevolking. Reeds werden bij de beschouwing betreffende de bestaansmiddelen enkele détail-cijfers van de ten behoeve der verschillende bevolkingscultures uitgeleende gelden genoemd; ook over tal van andere takken van de bestaansmiddelen der bevolking strekte de credietverleening zich uit. Om dien invloed van het credietwezen te kunnen nagaan, wordt bij de Banken geregeld een statistiek aangehouden betreffende de doeleinden, waarvoor geld geleend werd. Aan deze jaarstatistieken ontleenen wij het volgende overzicht over alle boekjaren, waarin de voornaamste doeleinden der leeningen in hoofdgroepen (landbouw, veeteelt, bedrijven, handel, schulddelging) bijeengebracht zijn (bijlage VII). Hoe interessant deze cijfers evenwel ook schijnen, toch kunnen ze slechts onder voorbehoud aangenomen worden. De ondervinding der Bank heeft reeds geleerd, dat verscheidene aanvragen onder opgave van fictieve doeleinden geschieden, wat ondanks de contrôle, welke zooveel mogelijk uitgeoefend wordt, ook door de meestal volkomen passieve houding of de baatzucht der hoofden in dergelijke gevallen, toch onmogelijk is te onderdrukken.

Zeer sterk schijnt de invloed van het volkscredietwezen zich hier reeds te hebben doen gelden tegen den kampongwoeker, waarop het totaal geleende bedrag van ± f 207.000 voor schulddelging of inlossing van verpande roerende en onroerende goederen wel wijst. Voor den handel in het algemeen blijkt het ook een gewichtigen steun te zijn; voor de meest uiteenloopende handelsdoeleinden werd immers reeds ± f 622.000 verstrekt. Daarop volgt in belangrijkheid de steun verleend aan den inlandschen landbouw in zijn vollen omvang, waarvoor ± *f* 298.000 werd uitgeleend, terwijl voor de uitoefening van verschillende bedrijven *f* 137.000 werd verstrekt. Voor den aankoop van vee bleek de bevolking minder hulp noodig te hebben; in totaal werd daarvoor ± *f* 62.000 geleend. Eigenaardig teekent zich overigens in deze cijferreeksen de eb en vloed in de mate van belangstelling voor hare verschillende bestaansmiddelen af, welke door verschillende omstandigheden onder de bevolking gewekt wordt. Zeer duidelijk illustreeren bijv. de cijfers der leeningen voor de pepercultuur en peperhandel den invloed van

den Europeeschen oorlog. Hoezeer de volstrekte betrouwbaarheid dezer détailcijfers dan ook ten rechte in twijfel mag worden getrokken, de betrekkelijke waarde, welke in geen geval aan deze opgaven ontzegd kan worden, bewijst voldoende, dat het Volkscredietwezen hier in ieder geval reeds een vaste en belangrijke plaats in het economisch bestaan der bevolking heeft veroverd. Veel wijder en diepgaander kan zijn invloed echter nog worden, wanneer men er in slaagt de verschillende kwade practijken, waartoe deze wijze van credietverstrekking het minderwaardige deel der bevolking heeft verlokt, uit te roeien en den Atjeher, vooral in paedagogischen zin, eenig financieel verantwoordelijkheidsgevoel bij te brengen.

De inlander is in het algemeen—en de Atjeher in het bijzonder—geneigd maar al te snel gebruik te maken van iedere hem geboden gelegenheid om geld te leenen, ook voor allerlei wissewasjes of voor behoeften, die pas door die gemakkelijke geldverstrekking zich bij hem kenbaar maken. Het is begrijpelijk, dat in dergelijke gevallen het verleende crediet niet ten goede komt aan de volkswelvaart, doch juist, wegens de verspilling van het geld aan niet noodzakelijke dingen, nieuwe verplichtingen doet ontstaan, die medewerken aan den achteruitgang van den economischen toestand. Een eerste eisch bij het werk van dergelijke, met de vooropgezette bedoeling van verheffing der bevolking opgerichte, crediet-instellingen is dan ook eene degelijke, strenge contrôle op de noodzakelijkheid der leeningen en de juiste besteding van het verstrekte geld. Weliswaar wordt, bij eene dusdanige selectie der leenings-aanvragen, niet zoo'n directen aanval gedaan op het bedrijf der kampongwoekeraars, die immers juist gaarne hun duur geld[1]) voor dergelijke onproductieve doeleinden beschikbaar stellen, omdat ze weten daardoor hun slachtoffers het meest in hun macht te krijgen. De algemeene welvaartstoestand wordt echter door de gezonde en weloverwogen hulp aan de bestaansmiddelen der bevolking geleidelijk verhoogd, waardoor het woekerbedrijf toch vanzelf moet verdwijnen.

Ook ziet men wel gebeuren, dat baatzucht van de zijde der hoofden of van degenen, die de aanvraag voor brachten, den stoot gaven tot leeningen,

---

[1]) Vóór de oprichting der credietbanken bedroeg het gewone kampong-crediet 40 à 60%, welk rente-cijfer daarna snel daalde.

voor fictieve doeleinden, dikwijls op valsche onderpanden door niet-credietwaardige personen. Juist dergelijke leeners komen er maar al te gemakkelijk toe zich van de aangegane verplichtingen niets aan te trekken. Het geleende geld is, vaak slechts voor een klein deel door den leener zelf en dan meestal nog— tijpisch inlandsch— met een sleep van parasiteerende familieleden, opgemaakt aan onnutte en niet-productieve zaken. Het gewone inkomen is er dus niet door vermeerderd, terwijl de nieuwe verplichtingen te drukkend zijn voor de oude inkomsten—en dus natuurlijk niet nagekomen worden.

Het dient erkend te worden, dat ook de Groot-Atjehsche Afdeelings-bank niet aan dit euvel heeft weten te ontsnappen. Ook hier werd, door de gemakkelijke credietverstrekking, en de bezwaarlijke contrôle op de credietwaardigheid van den leener, de juistheid der opgegeven onderpanden, de noodzakelijkheid der leening en het besteden van het geld, de verleende hulp in steeds grootere mate misbruikt. Het reeds gegeven gunstige cijferbeeld omtrent den invloed van de Bank op de welvaarts-factoren der bevolking vertoont daardoor ook betreurenswaardige schaduwzijden. Het cijfer der achterstallige leeningen nam ieder jaar onrustbarend toe, zoodat de Bank, wilde zij ten slotte niet zelf ten onder gaan, genoodzaakt was tot het nemen van verschillende strenge correctieve maatregelen, welke zeer drukkend waren voor de goede elementen onder de bevolking.

Werd vroeger nogal eens de hand gelicht met den eisch tot nauwkeurige nakoming der aangegane verplichtingen, thans wordt het boete-reglement scherp toegepast en ook eerder overgegaan tot gerechtelijke vervolging der nalatige schuldenaars voor de moesapat, ter uitlokking van vonnissen voor executorialen verkoop. Het kan niet ontkend worden, dat deze executoriale verkoopingen der onderpanden (waarbij vaak frauduleuze en toch door de hoofden beaamde bezits-opgaven aan het licht komen) bij de bevolking een gevoel van verbittering tegen de Bank opwekken, welke haar populariteit wel schaadt. In September 1914 werd als regel ingesteld, dat de Moekims, waar de achterstand 30% of meer van het aantal uitstaande leeningen bedroeg, zouden worden gesloten voor verdere credieten. Deze maatregel bleek echter in de practijk te zeer in strijd te zijn met het karakter van de Bank en werd dus in het achtste boekjaar ingetrokken.

Meer blijvenden invloed ten goede kunnen echter de preventieve maatregelen

der Bank hebben, welke alle het uitoefenen van eene strengere contrôle en selectie der leeningen, en daardoor eene beperking van het crediet tot de werkelijk steun noodig hebbende aanvragers bedoelen. In de eerste plaats wordt nu een strenger onderzoek ingesteld naar de opgegeven onderpanden en naar de werkelijk credietbehoefte en draagkracht der aanvragers. Hiertoe werd het aantal contrôleerende beambten uitgebreid, waardoor er ook meer op gelet kan worden of de kampongman soms door hoofden of andere dorps-autoriteitjes tot zijne aanvragen geprest is geworden. Ten slotte werd in zooverre gebroken met het principe der Bank, om eene zuivere particuliere en geen bestuurs-instelling te zijn, dat sedert de laatste jaren steeds meer gebruik wordt gemaakt van de tusschenkomst der bestuursambtenaren om betreffende de aanvragen te adviseeren of invloed uit te oefenen op onwillige betalers, alvorens tot dwangmaatregelen wordt overgegaan.

Waar het kwaad reeds diep geworteld is, zal het echter nog geruimen tijd duren, voor het geheel als overwonnen mag beschouwd worden. Onderstaand statistiekje betreffende de achterstanden en hunne verhoudingen tot de uitstaande leeningen, toont aan hoe het voortgewoekerd heeft gedurende de acht levensjaren der Bank. Daarnaast geven de cijfers betreffende de opgelegde boeten en de ingestelde gerechtelijke vervolgingen een beeld van de daardoor uitgelokte dwangmaatregelen.

Boekjaar	Uitstaande leeningen op ult. boekj.		Achterstallige leeningen ook in % van de uitstaande				Boeten *f.*	Ingediende moesapatzaken
	Aantal	Bedrag	Aantal	%	Bedrag	%		
1908/09	—	25.407	22	—	326	1,3	32	—
1909/10	—	52.557	83	—	1.456	2,8	314	17
1910/11	—	71.278	257	—	3.167	4,4	870	45
1911/12	—	146.932	260	—	3.616	2,5	1718	132
1912/13	1559	210.447	657	42,1	10.603	5,0	3190	392
1913/14	2253	281.931	768	34,1	15.152	5,4	5586	349
1914/15	2547	337.847	795	31,2	25.026	7,4	6234	468
1915/16	2542	326.106	1044	41,1	51.794	15,9	7108	582

Feitelijk is deze balans der achterstanden nog sterk geflatteerd; een veel ongunstiger beeld der verhoudingen geeft de vergelijking van den achterstand niet met het totale bedrag der uitstaande gelden, doch alleen met de bedragen, welke op ultimo boekjaar vervallen waren. Voor het achtste boekjaar blijkt dan, dat het aantal leeners, dat reeds had moeten betalen 1887 bedroeg, waarvan dus 55,3% achterstallig waren. Het vervallen bedrag (dat betaald had moeten zijn) bedroeg f 72.625, zoodat het bedrag van den achterstand in werkelijkheid dus 71% daarvan bedroeg.

Een gunstige invloed van de veranderde politiek der Bank teekent zich dus in deze onrustbarende cijfers nog niet af.

Gedeeltelijk moet dit echter geweten worden aan den Europeeschen oorlog, welke vooral op de prijzen van vele bevolkingsproducten drukkend werkte en daardoor regelmatige afbetalingen ook voor menigen bona fide-leener moeilijk maakte. Verwacht mag echter worden, dat de preventieve maatregelen van de Bank geleidelijk hunne werking zullen doen gevoelen, waardoor de harde correctieve maatregelen konden opgeheven worden. Nu verkeert de Bank nog in een overgangstijdperk, waarin ze, om haar bedrijf op vaster en gezonder basis te kunnen stellen, nog menigmaal gedwongen zal zijn hard tegen den zorgeloozen aard van de bevolking op te treden. Pas wanneer de bevolking met de Bank op behoorlijke wijze samenwerkt, kan de laatste meer en meer recht doen wedervaren aan haar eigenlijke taak, opdat zij zoodoende ten slotte inderdaad dien gunstigen invloed op de bevolkings-welvaart kan uitoefenen, welke nu voor een deel nog slechts in schijn uit hare bedrijfscijfers spreekt.

Na deze uitgebreide bespreking van het bedrijf der Groot-Atjehsche Afdeelingsbank behoeft dat der twee andere slechts in het kort beschouwd te worden.

De Afdeelingsbank ter Noordkust, de credietbank „Lhōʿ Seumawè" bestaat sedert medio 1913. Ze werd opgericht middels een crediet van de Centrale Kas (onder Regeeringsgarantie) van *f* 200.000; ultimo 1915 waren hiervan opgenomen ruim *f* 117.000. De particuliere deposito's, welke voor de Groot-Atjehsche Bank zoo belangrijk zijn, komen hier langzamer binnen; ult. 1915 bedroegen zij ruim *f* 58.000. De werkzaamheden der bank zijn, dank zij de ruimere mate van beschikbare kasgelden, dadelijk op grooter schaal begonnen; het overzicht der leeningen leert ons, dat er waren:

	LEENINGEN				winst [1])
	aantal	bedrag	terugbetaald	uitstaande	
2de halfj. 1913	232	f 40.000	f 7.000	f 33.000	f —
boekjaar 1914	1028	„ 217.000	„ 127.000	„ 123.000	„ 6930
„ 1915	1152	„ 276.000	„ 204.000	„ 195.000	„ 15887

Haar invloed op de economische levensvoorwaarden der bevolking konden zich in den korten tijd van werkzaamheid nog niet voldoende afteekenen.

Toch kan onderstaand staatje betreffende de credietverleening in 1915 eenigszins een begrip van de credietbehoefte der verschillende bestaansmiddelen geven.

klappercultuur	f 62.000	(in 1914 f 76.000)
pepercultuur	„ 12.000	(„ „ „ 12.000)
peperhandel	„ 1.000	
coprahandel	„ 2.000	
groothandel	„ 134.000	
kleinhandel	„ 8.000	
visscherij	„ 7.000	
aankoop art. voor uitoef. bedrijf	„ 14.000	
aankoop trekvee	„ 8.000	
herstel of bouw huis	„ 10.000	
inlossing verpande gronden	„ 14.000	
„ „ huizen	„ 2.500	

De gevraagde rente bedroeg steeds 18%.

Ook deze bank heeft reeds te lijden gehad van het gewone gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel van den steeds geldbehoevenden Atjeher. Evenals in Groot-Atjeh steeg ook hier de achterstand onevenredig snel. Ze bedroeg in:

[1]) De Credietbank Lho' Seumawè ontvangt van het gouvernement eene subsidie van f 5280.— per jaar, waarmede bij de beoordeeling der bedrijfsuitkomsten rekening dient te worden gehouden.

Boekjaar	Achterstallige Leeningen (nom. en in °/₀ van de uitstaande)			
	aantal	°/₀	bedrag	°/₀
1914	73	7 °/₀	*f* 1252	1 °/₀
1915	442	37 °/₀	„ 25758	13 °/₀

Het bestuur der Bank wijt deze slechte toestanden aan verschillende oorzaken; in het laatste jaarverslag (ult. 1915) noemt het o.a.:

a. knoeierijen, welke gewoonlijk eerst aan het licht komen, nadat de leener zijn leening uitbetaald heeft gekregen;

b. het leenen van te groote bedragen (het gemiddelde geleende bedrag bedroeg hier ± f 250);

c. aan den economischen toestand in het ressort Lhōʿ Seumawè, waar de leeners wel goederen, doch geen contanten bezitten en de noodige energie missen om de laatste te gaan verdienen;

d. ten slotte aan de omstandigheid dat eertijds door het Gouvernement verscheidene duizenden guldens renteloos aan de bevolking zijn geleend, terwijl aan de geleidelijke invordering daarvan gedurende jaren bijna niets is gedaan, zoodat bij de bevolking thans de gedachte voorzit, dat geld, aan haar — op welke wijze dan ook — verstrekt, niet of hoogstens op voor de bevolking gelegen tijden langzamerhand kan worden aangezuiverd. Van de zelfbestuurders der landschappen, die hier nog in vele gevallen als geldschieters optreden en dus de concurrentie der bank ongaarne zien werd niet de minste medewerking ter bereiking van betere toestanden ondervonden. Ten slotte is de bank dan ook overgegaan tot drastische maatregelen, nog harder dan die der Groot-Atjehsche Afdeelingsbank, o. a. door het sluiten van die landschappen, waar meer dan 20°/₀ der leeners achterstallig waren. Hierdoor wordt helaas het bedrijf der particuliere geldschieters weder in de hand gewerkt, waartegen in den beginne juist met zulk een succes geageerd was, dat deze ook hun rentevoet van 60°/₀ op 18°/₀ hadden moeten stellen.

De credietbank te Langsa heeft hare werkzaamheden pas sedert een jaar aangevangen. Deze heeft zich hij hare oprichting onafhankelijk gehouden van de Centrale Kas, daar deposito's van de landschapskas (van Peureula) en van

particulieren voldoende geld voor het bedrijf opleveren (ult. 1915 f 129.000). Vooral de hulp van de Bataafsche Petroleum Mij. te Pangkalan Brandan is voor deze bank van gewicht, doordat het aandeel in de cijns voor de petroleum-concessies, dat aan bovengenoemde landschapskas toekomt, door de Maatschappij in voorschot gestort wordt om dan door de kas weder in deposito te worden gegeven aan de bank. Daarenboven krijgt de bank eene subsidie van f 3.000 's jaars uit de landschapskassen.

In het jaar 1915 werd hier aan 306 personen in totaal f 145.000 geleend, waarvan einde van het jaar nog f 125.000 uitstond. De rentevoet bedroeg voor leeningen van of beneden de f 100.— 18%, daarboven 12%. Waar de gewone rente hier ± 4 of 5 maal zoo hoog was, is de invloed op de bevolkingswelvaart dit eerste jaar reeds belangrijk te noemen, te meer waar de bank — wijs geworden door de ondervindingen harer twee oudere zusters ter Noordkust en in Groot-Atjeh — de door deze begane fouten bij de credietverleening grootendeels wist te vermijden. Opmerkelijk is het dat vele peperplanters dadelijk gebruik maakten van de bank, om gedurende het jaar onderhoudsgelden voor zich en hun personeel te krijgen buiten de geldschieters-peperopkoopers om, en deze voorschotten onmiddellijk na den oogst geheel kwamen aanzuiveren. De invloed van de bank blijkt daaruit, dat van de in 1915 uitgeleende gelden werden besteed voor:

schulddelging, vrijmaking van verpande bezittingen, enz.	f	25.000
handelsdoeleinden	„	24.000
klappercultuur	„	23.000
pepercultuur	„	26.000
rubbercultuur	„	2.500
huizenbouw.	„	9.000
bouw van winkels (keudè's)	„	16.000

Hiermede is het overzicht betreffende het Volkscredietwezen in Atjeh en Onderhoorigheden be-eindigd. Ondanks de groote, langzamerhand aan het licht gekomen bedrijfsfouten der banken en de karakterfouten der bevolking, welke de goede werking ervan ten zeerste belemmeren, kan niet ontkend worden, dat er over het algemeen toch een gunstigen invloed van uitgaat op den economischen toestand der bevol-

king. De klasse van „kleine bezitters", in de inlandsche maatschappij zoo sterk vertegenwoordigd, wordt door deze hulpverstrekking langzamerhand ontrukt aan de practijken van den inlandschen geldschieter, die eertijds zulk eene groote macht over haar bezat. Afdoende kan deze hulp nog niet zijn, daar de banken, om hun eigen bestaan niet sterk in gevaar te brengen, zich moeten beperken tot leeningen op onderpanden, welke het crediet ruimschoots dekken. Hare hulp reikt dus alleen tot de bezittende klasse der bevolking, terwijl de niet-bezittenden, die geld noodig hebben om zich omhoog te werken, noodzakelijk toch nog naar den woekeraar worden gedreven, zooals o. a. sterk blijkt bij de pepercultuur. Het is echter mogelijk, dat deze te betreuren, doch met het oog op het volkskarakter noodzakelijke, beperking van het bankbedrijf eenigszins verzacht wordt indien de gampongbankjes, met hunne credietverleening op persoonlijke borgstelling, kunnen slagen. Een andere reden, waardoor het volkscredietwezen nog niet ten volle op de bevolkingswelvaart kan inwerken, is te vinden in de betrekkelijk korte termijn van afbetaling (tot 20 maanden). Bij het aanvangen van bevolkingscultures welke slechts productief worden na verloop van ettelijke jaren, als klappers, peper, rubber enz., zou de ontginner dus reeds voor dien tijd zijne ontginningsvoorschotten hebben moeten afbetalen, zoodat van feitelijke hulp geen sprake is. Dit is de oorzaak, dat het adat-systeem van ontginningsvoorschotten onder overeenkomst van deelbouw, pangkaj-rechten, enz., nog ongehinderd naast het Volkscredietwezen kan blijven bestaan.

Nog veel sterker is natuurlijk de macht van den inlandschen woekeraar in die gedeelten van het gewest, waar de invloed der Banken zich nog in het geheel niet doet gelden, vooral op de Westkust. Hier is de heerschappij van den kampong-woekeraar en van den Chineeschen producten-opkooper (geldschieter) nog geheel onbeperkt, zoodat slechts een gering deel van de opbrengst harer producten terecht komt in den zak der bevolking. Een spoedige invoering van het Volkscredietwezen in deze streken zou daarom den vooruitgang van deze achterlijke en weinig welvarende bevolking niet anders dan ten goede kunnen komen.

EUROPEESCHE CULTURES EN INDUSTRIE

Hoewel reeds in 1903 enkele kleine perceelen in de onmiddellijke nabijheid van Koeta Radja in erfpacht werden afgestaan, waarbij zich gedurende

de volgende jaren, steeds in dezelfde streek, meer van dergelijke kleine ondernemingen voegden, kan in het algemeen toch gezegd worden, dat de intrede der eigenlijke Europeesche cultures pas uit de jaren na 1909 dagteekent.

Vóór het jaar 1910 werden in Groot-Atjeh een dertigtal erfpachtsperceelen ter gezamenlijke oppervlakte van 1200 H.A. uitgegeven. Grootendeels zijn deze ontgonnen tot klappertuinen of voor tuinbouw in gebruik genomen. Na 1909 zag men in het geheele gewest vrij plotseling groote belangstelling voor verschillende cultures ontstaan; niet alleen in Groot-Atjeh breidde het in erfpacht gegeven terrein zich uit, doch vooral in de tot dusverre voor uitgifte van gronden niet in aanmerking komende Onderhoorigheden werden in enkele jaren groote uitgestrektheden woeste gronden in concessie aangevraagd. Van de uitgestrektheid der tot 1916 in erfpacht of concessie uitgegeven gronden geeft onderstaande opgave een denkbeeld.

afd.	Groot-Atjeh	56 erfpacht-perceelen	7.000 H.A.
Onderafd.	Tamiang	20 landbouw-concessies	47.000 —
„	Langsa	28 „	56.000 —
„	Idi	1 „	2.000 —
„	Meulabōh	8 „	24.000 —
„	Tapa'Toean	11 „	29.000 —
„	Tjalang	19 „	47.000 —
„	Simeuloë	6 „	3.000 —
„	Singkel (eil. Toeankoe)	3 erfpacht-perceelen	8.000 —
	Totaal	152 perceelen	224.000 H.A.

De omstandigheden werkten na 1909 dan ook wel mede tot die gunstige verandering. De sedert 1908 zoo snel tot stand gekomen ommekeer in de tot dien tijd geheerscht hebbende onrustige toeestnden viel samen met het tijdstip, dat de vraag naar gronden voor de nieuwe heveacultuur groote afmetingen aannam. Ook de klappercultuur heeft, vooral in de latere jaren, veel aanvragen uitgelokt, terwijl na 1912 de cultuur van olie-palmen zich hier snel inburgerde. Over het algemeen kan men zeggen, dat op de Oostkust de rubber, oliepalm en koffie, op de Westkust en in Groot-Atjeh de klapper overheerschend is.

In Groot-Atjeh bleef echter ondanks de gunstige omstandigheden de uitgifte van gronden voor Eur. cultuur beperkt. Het grootste gedeelte der hier uitgegeven perceelen bestaat uit kleine onbeduidende terreinen, meerendeels gebezigd voor den aanleg van klappertuinen, die echter niet als Eur. ondernemingen te beschouwen zijn. Slechts enkele verheffen zich boven dit peil en worden op regelmatige, zakelijke wijze beheerd en verder in cultuur gebracht. De voornaamste daarvan zijn de ondernemingen Boekit Seboen nabij Koeta Radja met een uitgebreiden, nog jongen klapperaanplant en Tjòt Baoe op P. Wè, waar, naast peper als hoofdproduct (42.000 peperranken), ruim 75 H. A. met klappers zijn beplant, terwijl er voorts ± 15.000 koffieheesters zijn uitgeplant.

Op de Westkust en de daartoe behoorende eilanden heeft tot dusverre alleen de klappercultuur ingang gevonden. Zelfs deze cultuur is nog pas in een begin-stadium. In de onderafdeeling Tjalang, en op de eilanden Pandjang (bij Sinabang), Toeankoe, de Banjaq-eil. en Si Laoet (Kokos-eil.) zijn reeds vrij uitgebreide aanplantingen aanwezig, die echter voor het meerendeel nog niet produceeren. Toch belooft het land hier aan deze cultuur eene goede toekomst; groote moeilijkheden ondervindt men echter door de slechte verbindingen en door het groote gebrek aan goede arbeids-krachten. De bewoners van Simeuloë en de andere eilanden zijn hiervoor in 't geheel niet te gebruiken. Ook de Atjeher is over 't algemeen slechts bij uitzondering te vinden voor regelmatigen koelie-arbeid, terwijl de houders der op de Westkust uitgegeven concessies te weinig kapitaalkrachtig zijn voor exploitatie in het groot met aangevoerde contract-koelies. De belangstelling van het kapitaal, waardoor de cultuur met kracht aangevat kan worden, is voor de verdere ontwikkeling van deze vruchtbare, doch nog achterlijke streken dringend noodig; er zijn aanwijzingen, dat men thans in deze richting, met voorloopig niet ongunstig gevolg, stappen doet.

De aanvragen voor gronden ten behoeve der Europeesche cultures richten zich voornamelijk naar de afdeeling Oostkust van Atjeh. In het bijzonder heeft hiertoe de gouvernements-rubber-aanplanting (later gouvernements-rubberonderneming) te Langsa bijgedragen, welke aangevangen werd in 1907, voordat er van particuliere zijde eene poging tot ontginning gewaagd was. Door haar werden de gunstige omstandigheden voor het welslagen van Eur. ondernemingen in het licht gesteld. Reeds werd in deel I van dit werk hierover een en ander

opgemerkt; hoe groot die invloed is geweest, blijkt wel uit de hierboven gegeven cijfers betreffende de voor Europeesche cultures verleende concessies in Langsa, Tamiang en Idi.

Van de 49 landbouw-concessies met ± 105.000 H. A. oppervlakte is evenwel nog pas een deel in exploitatie. Verschillende concessies liggen nog braak in afwachting dat de concessionarissen het noodige kapitaal voor de ontginning weten te vinden. In dit opzicht heeft de Europeesche oorlog een remmenden invloed gehad; toch verwacht men in het Cultuurgebied over het algemeen na den oorlog eene toenemende beschikbaarstelling van kapitaal voor de oprichting van cultuur-ondernemingen. Een groot deel der concessie is reeds door verschillende maatschappijen in beheer genomen; in de onderafdeeling Tamiang zijn er 12 vertegenwoordigd, welke het beheer hebben over 17 ondernemingen (18 concessies), terwijl in Langsa, behalve het Gouvernement met zijn rubber-onderneming, 8 maatschappijen zijn gevestigd met de contrôle over evenveel ondernemingen (14 concessies). Het totale kapitaal dier bij de cultures geïnteresseerde lichamen bedraagt in Tamiang f 17.250.000 in Langsa f 13.750.000.

De ontginning en verdere exploitatie der ondernemingen had in de eerste jaren met veel tegenspoed te kampen. Het geheele tegenwoordige cultuurland was in dien tijd feitelijk slechts één uitgestrekte, onbegaanbare wildernis, voor een deel bedekt met moerassen. Verkeerswegen bestonden er, buiten den grooten kustweg, niet meer; alleen een enkel voetpad van productenzoekers slingerde zich door het oerwoud. Ook de Atjeh-tram had het zuidelijk deel dezer streek nog niet bereikt [1]. De opvoer van materialen en voedingsmiddelen was bezwaarlijk, dikwijls bijna onmogelijk; op de midden in het bosch opgerichte primitieve „estates" moest men steeds zorgen voorraden voor eenige maanden aanwezig te hebben. Contractkoelies waren toen op Java bijna niet te krijgen wegens de daar heerschende vrees voor Atjeh, terwijl onder de weinigen, die door de ondernemers tegen hooge premiën verkregen waren, een abnormale sterfte heerschte, veroorzaakt door de primitieve verzorging en huisvesting, het ongezonde, moerassige terrein en het zware werk. Dat de cultuur hier ten slotte toch tot bloei is gekomen,

[1] Tusschen 1910—1912 werd het baanvak Langsa-Koeala Simpang aangelegd, terwijl pas in 1913 de doortrekking van Koeala Simpang naar Besitang werd aangevangen.

is geheel te danken aan de buitengewone energie en ondernemingsgeest der planters en den krachtigen steun, steeds van bestuurszijde verleend. Meer dan woorden, spreken hier weer de cijfers, welke hieronder de uitbreiding doen zien, die jaarlijks ondanks die groote moeilijkheden, aan het beplant areaal kon gegeven worden; uitbreidingen, welke met gebrekkige hulpmiddelen stap voor stap op de wildernis moesten veroverd worden.

BEPLANT AREAAL DER ONDERNEMINGEN IN LANGSA EN TAMIANG:

ult.	1909:	900 H. A.
„	1910:	2000 „
„	1911:	2900 „
„	1912	4300 „
„	1913	5100 „
„	1914	6200 „

Voor ultimo 1915 kunnen de volgende, meer gedetailleerde cijfers verstrekt worden omtrent den stand der Europeesche cultures op de 24 reeds in exploitatie zijnde ondernemingen van de onderafdeelingen Langsa en Tamiang.

Onderafdeeling	Aantal ondern.	Oppervl. H. A.	Beplant areaal	Hevea's	Robusta	Olie-of klapperpalm
Tamiang	15	39.000	6300 H.A.	1.460.000	2.500.000	200.000
Langsa	9	35.000	2700 „	680.000	400.000	20.000
Totaal:	24	74.000	9000 „	2.140.000	2.900.000	220.000

Van het aantal heveaboomen zijn er ongeveer 1.300.000 vóór 1914 aangeplant, die dus dit jaar (1917) in productie zullen zijn. Sedert het eerste productie-jaar, 1912, is de productie reeds snel gestegen; de exportcijfers geven hiervan een beeld.

UITVOER NAAR HET BUITENLAND VAN HEVEA-CAOUTCHOUC:

1912	4.000	K.G.	f	22.000
1913	47.000	„	„	163.000
1914	146.000	„	„	388.000
1915	382.000	„	„	1.128.000

De feitelijke uitvoer van de laatste jaren is grooter, daar er ieder jaar enkele duizenden K.G. naar Java zijn gegaan, o. a. in 1915 van de Gouvernements onderneming alleen ± 10.000 K.G. Daarentegen is de jaar-productie niet geheel evenredig met dezen uitvoer, daar een deel ervan pas in het volgende jaar verkocht en verscheept wordt.

Met de bovenstaande hoeveelheden is Atjeh pas in het allereerste begin zijner productie gekomen, daar de gansche aanplant immers nog niet tot vollen wasdom is gekomen, een groot deel zelfs nog niet getapt wordt.

Na 1925, wanneer de thans bestaande aanplantingen alle tot volle productie zullen zijn gekomen, mag volgens de thans gebruikelijke raming gerekend worden op eene jaarlijksche opbrengst van minstens 3 millioen K.G.

Op de meeste rubber-ondernemingen vindt men groote aanplantingen robusta-koffie, welke er in de moeilijke beginjaren grootendeels als catch-crop, voor een kleiner gedeelte evenwel ook in afzonderlijke cultuur, is uitgeplant. De aanplant is in 1915 goed in productie gekomen; wel werden in de jaren 1913 en 1914 reeds eenige duizenden kilogrammen geoogst, doch pas in 1915 was de productie werkelijk belangrijk te noemen. De uitvoer naar het buitenland bedroeg dat jaar 16.000 K.G. en naar de Oostkust van Sumatra 36.000 K.G., tot eene gezamenlijke waarde van ± f 30.000. De eerstvolgende jaren mag nog eene belangrijke stijging van dit uitvoercijfer verwacht worden, hoewel de catch-crop, naarmate de hevea tot wasdom komt, steeds meer uitgeroeid zal worden, terwijl daar tegenover slechts eene kleine areaal-uitbreiding zal staan.

Betreffende de nog zeer jonge klappercultuur ter Oostkust valt slechts weinig op te merken. Behalve de aanplantingen op verscheidene rubber-ondernemingen, welke daar aangelegd zijn op de gronden, die voor de rubber minder geschikt waren, vindt men er thans ook een achttal ondernemingen, die zich uitsluitend of in hoofdzaak op deze cultuur toeleggen. De ondernemingsaanplantingen zijn echter nog geen van alle in productie; pas tusschen 1918 en 1920 zal dit het geval worden. Wel produceeren enkele ondernemingen reeds wat copra, doch deze is dan afkomstig van de door hen aangekochte bevolkings-aanplantingen. De totale jonge aanplant bedroeg ult. 1915 naar schatting ± 70.000 boomen.

Werd en aan de vorige cultures reeds meer of minder uitgebreide be-

CULTUUR-ONDERNEMING MOPOLI (TAMIANG); OLIEPALMEN MET ROBUSTA.

Plaat 16.

sprekingen gewijd in dl. I (hoofdstuk Landbouw), dit was niet het geval met die van den oliepalm (Elaeis Guineënsis), welke pas sinds enkele jaren in onze koloniën bekend is geworden. Wel was reeds vroeger — aanvankelijk door tusschenkomst van de Botanische tuinen te Buitenzorg en Saigon — deze in West-Afrika inheemsche palm ook in onze koloniën ingevoerd, doch uitsluitend met het doel hem als sierplant te verspreiden. Toen het echter bleek, dat de palm hier uitstekend acclimatiseerde en overvloedig vruchten droeg, trok ook zijne geschiktheid als cultuurgewas weldra de aandacht.

Onder deskundige leiding werd de cultuur toen in het groot aangevat door verschillende, meest Belgische, maatschappijen, die daartoe vooral in Tamiang en in het Cultuurgebied ter Oostkust v. Sumatra, uitgestrekte terreinen in exploitatie hebben genomen. Toen de daar verkregen uitkomsten voorloopig bevredigend bleken, begonnen ook andere maatschappijen aandacht aan deze cultuur te schenken. Ook op het Maleische schiereiland zijn tal van cultuurproeven met dezen palm genomen. Over de toekomst der cultuur wordt ook daar bijzonder gunstig geoordeeld, mede in verband met de steeds grooter wordende behoefte aan plantaardige vetten en oliën voor de fabricatie van zeep, glycerine en vooral van de zoogenaamde plantenboter.

In Tamiang is de cultuur sedert 1911 aangevat op een zevental ondernemingen. Pas in het derde of vierde jaar begint de oliepalm in productie te komen; loonend is deze echter pas in het vijfde of zesde jaar, terwijl in het 10de de volle productie bereikt is [1]. Begin 1916 kon de aanplant van oliepalmen in de onderafdeeling Tamiang geschat worden op ± 150.000, dagteekende vanaf 1911. Hunne productie is dus nog in het allereerste stadium; de groote toename kan tusschen 1918 en

[1]) Van de vrucht is zoowel het vruchtvleesch als de pit productief. Uit het eerste wordt op de ondernemingen zelf de palmolie geperst, terwijl de na deze behandeling overblijvende kern naar Europa gaat om daar in de groote fabrieken van Engeland en Duitschland tot palmpittenolie verwerkt te worden. Dit product heeft het voorkomen van een wit of lichtgeel gekleurd vet, overeenkomende met kokosvet; het wordt evenals dit laatste, gebezigd bij de kunstboter-, zeep- en kaarsen-fabricatie, terwijl de palmolie vooral dient voor de vervaardiging van smeerolie en glycerine, minder voor zeep en kaarsen.

De gemiddelde marktwaarde van palmolie schommelde in de laatste jaren tusschen ± f 295 en f 380 per 1000 K.G., van palmpitten tusschen ± f 160 en f 275 per 1000 K.G. Mr. Swart geeft in de Ind. Gids 1915 als productie-raming per H. A. oliepalmen (150 boomen) ± 1200 K.G. olie en 800 K.G. pit, zoodat van het tegenwoordige areaal, wanneer dit tot volle productie zal zijn gekomen (1925) ± 1200 ton olie en 800 ton palmpit verwacht mag worden. Als kosten-raming voor eene in volle productie zijnde onderneming van 1000 H. A. noemt dezelfde schrijver, op grond van de ervaringscijfers uit andere cultuurstreken, een bedrag van ± f 275 à f 300 per H. A., waaruit blijkt dat voor zulk eene onderneming eene ruime winstmarge mogelijk geacht mag worden.

1922 verwacht worden. Overigens kan voor meerdere bijzonderheden omtrent deze cultuur, hare eischen en hare toekomst, verwezen worden naar het zeer gedétailleerde artikel van Mr. Swart in de Indische Gids, 1915, II p. 1553 e. v.

Een belangrijk vraagstuk voor het welslagen der Europeesche cultures is nog steeds de geregelde voorziening in de noodige arbeidskrachten. Op de inheemsche bevolking kan men daarvoor niet rekenen; voor het nauwgezette en vrij zware werk in de tuinen en fabrieken (onderhoud, tappen, enz.), maakt haar ongebonden aard haar ongeschikt. Alleen het ruwere en niet aan regelmaat gebonden werk, in het algemeen dus de ontginning van het braakliggende land tot het plantklaar maken toe, kan aan den Atjeher toevertrouwd worden en dan nog slechts onder voortdurende contrôle, omdat hij anders het aangenomen werk slechts half verricht en niet op tijd klaar is. Meestal wordt de ontginning van een stuk oerbosch geheel overgelaten aan een troepje Atjehers gezamenlijk, onder een eigen leider, die het vellen van het bosch per complex tegen een vaste som aannemen en daarenboven het recht hebben voor één jaar ladangs op de nieuwe terreinen aan te leggen. Het grootste deel van het gevelde hout wordt verbrand; slechts op enkele ondernemingen wordt het waardevolle hout door kleine Chineesche kongsi's, die daar hun vast beroep van maken, uitgesleept, verzaagd en vervoerd voor ondernemings-gebruik en eenigen handel.

Men vindt thans op de meeste ondernemingen een vaste kern van vrije Atjehsche arbeiders, die zich metterwoon in de buurt der onderneming hebben neergezet en hunne ladangs met de nieuwe ontginningen jaarlijks verplaatsen. Voor den geregelden tuin-arbeid moet echter steeds gebruik worden gemaakt van contract-koelies, welke bijna alle van Java afkomstig zijn. Alleen de klapperondernemingen ter Westkust werken met Niassers en met vrije, Atjehsche werklieden; contract-koelies vindt men hier slechts op een enkele onderneming. Dit is hier mogelijk door de minder regelmatige wijze van exploitatie, waardoor den Atjeher dus weinig dwang wordt opgelegd, terwijl de slechtere economische toestand hem hier eerder dan ter Oostkust dwingt soms loon-arbeid te verrichten. Doch eveneens werkt daartoe het feit mee, dat de meeste beheerders hier reeds vele jaren in het gewest doorbrachten, de taal spreken en het volk kennen, zoodat zij daarop persoonlijken invloed uitoefenen. Bij de planters ter Oostkust, die alle pas gedurende eenige jaren in deze streken vertoeven en bijna nooit met

in Atjeh [1]).

		On…	…je …ders, …z.	1916 Contract-arbeiders	1916 Vrije arbeiders, enz.
Tamiang	1	T		515	—
	2	R		247	—
	3	O		265	—
	4	T		214	—
	5	S		1304	—
	6	K			
	7	Ba		233	—
	8	Sd		86	—
	9	M		483	—
	10	T		361	—
	11	B		413	—
	12	Se		270	—
	13	M		212	—
	14	G		—	—
	15	Si		165	
	16	R		15	13
Totaal aantal ko…			9	4783	13
Langsa	1	Go		445	—
	2	La		821	—
	3	Ga		624	—
	4	Ke	4	179	—
	5	Ba	3	489	—
	6	Bi		58	—
	7	Pa		24	—
	8	Pe	9	60	—
	9	„	7	—	540
Totaal aantal koe…			3	2700	540
Sabang	1	Sa		niet bezocht	
	2	Sc	0	„	„
Totaal aantal koe…			0	—	—
Simaloer	1	Ja		763	—
	2	No		—	—
Tjalang: Lhō'		K		74	—
Aantal koelies in…			8	8320	553

[1]) Opgave van de…

Staat van het aantal Koelies, sedert 1910 werkzaam op de verschillende Cultuur- en industrieële ondernemingen in Atjeh [1]).

ONDERAFDEELING EN ONDERNEMING	1910	1911	1912		1913		1914		1915		1916	
	Contract-arbeiders	Contract-arbeiders	Contract-arbeiders	Vrije arbeiders, St. 1911 No. 540, 2°	Contract-arbeiders	Vrije arbeiders, enz.	Contract-arbeiders	Vrije arbeiders, enz.	Contract-arbeiders	Vrije arbeiders, enz.	Contract-arbeiders	Vrije arbeiders, enz.
Tamiang 1 Tamiang	146	420	360	—	449	9	416	9	432	—	515	—
2 Rantau	59	230	236	—	250	2	190	1	186	—	247	—
3 Oepak	75	182	307	—	279	—	197	6	232	1	265	—
4 Tandj. Semantok	8	190	182	—	227	17	249	14	225	—	214	—
5 Soengei Lipoet	162	492	867 }	—	1284	8	1334	—	1229	—	1304	—
6 Koeala Simpang	97	502	500 }									
7 Batang Ara	—	49	251	—	254	—	221	15	216	4	233	—
8 Soengei Ijoe	—	—	166	—	217	—	107	14	89	14	86	—
9 Mopoli	—	—	321	—	729	24	354	12	338	—	483	—
10 Tandj. Genteng	—	—	35	—	476	—	492	4	434	—	361	—
11 Boekit Rata	—	—	—	—	261	115	147	—	232	—	413	—
12 Semadam	—	—	—	—	289	—	172	13	181	—	270	—
13 Medang Ara	—	—	—	—	797	7	419	—	300	—	212	—
14 Gedong Biara	—	—	—	—	—	35	46	13	—	—	—	—
15 Simpang Kiri	—	—	—	—	—	—	184	8	183	—	165	
16 Rimba Sawang	—	—	—	—	—	—	15	9	15	—	15	13
Totaal aantal koelies Tamiang	547	2065	3225	—	5512	217	4543	118	4292	19	4783	13
Langsa 1 Gouvts. Ondern.	76	71	422	—	637	4	587	6	463	—	445	—
2 Langsa	39	113	401	—	728	1	824	4	872	—	821	—
3 Gadja Meuntah	21	281	291	—	320	7	473	10	497	—	624	—
4 Keumoening	—	—	75	—	79	2	109	—	119	4	179	—
5 Bajeuën	—	—	143	—	248	3	440	2	506	13	489	—
6 Birim Rajeu	—	—	—	—	—	—	48	31	43	—	58	—
7 Paja Ramboeng	—	—	—	—	—	—	30	10	33	—	24	—
8 Petr. Mij. Z. Perlak	148	82	26	77	54	40	48	24	48	19	60	—
9 „ „ Rantau Pandjang	—	—	—	—	—	—	—	562	—	477	—	540
Totaal aantal koelies Langsa	284	547	1358	77	2066	57	2559	649	2581	513	2700	540
Sabang 1 Sabang-Maatschappij	390	501	582	—	619	11	492	—	443	—	niet bezocht	
2 Scheeps-Agentuur	41	182	285	147	292	239	309	306	283	320	„ „	
Totaal aantal koelies Sabang	431	683	867	147	911	240	801	306	726	320	—	—
Simaloer 1 Java-Bosch	—	—	336	—	519	7	727	27	747	—	763	—
2 Noord-Simaloer	—	—	—	—	—	—	—	143	stopgezet		—	—
Tjalang: Lhō Kroët	—	—	—	—	—	—	—	—	84	—	74	—
Aantal koelies in het Gewest	1262	3295	5795	304	9026	605	8647	1271	8445	898	8320	553

[1]) Opgave van de Arbeids-inspectie.

het eigenlijke volk in aanraking komen, is van dezen laatsten gunstigen factor natuurlijk niet of zeer weinig sprake.

De meeste ondernemingen zijn aangesloten bij de A. V. R. O. S. (Algemeene Vereeniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra) en maken, voor de geregelde aanvulling van hun koelies, gebruik van de bemiddeling dezer vereeniging. Het aantal contract-koelies, hier aanwezig, nam met de uitbreiding der aanplantingen zeer snel toe; alleen in het begin van den oorlog viel eene vermindering te constateeren. De oorzaak hiervan was, dat toen de naaste toekomst voor de rubbermarkt somber werd ingezien en de financieele regelingen voor vele buitenlandsche ondernemingen geheel ontwricht waren. Vooral op de met Belgisch kapitaal opgerichte oliepalmplantages in Tamiang, werd de toestand zeer moeilijk. [1]) Gelukkig zijn deze donkere wolken voor het jonge Cultuurland thans bijna geheel voorbij gedreven, zoodat in den laatsten tijd de exploitatie en uitbreiding der ontginningen weer met kracht konden worden aangevat.

Omtrent de sterkte der contract-koeliebevolking op de verschillende Cultuur- en industrieële ondernemingen en in de onderafdeelingen van dit gewest, geeft Bijlage VIII een overzicht.

De ondernemingen worden geheel, ook wat betreft de koelie-verzorging, etc. gedreven op de wijze, welke in het groote Cultuurgebied ter Oostkust van Sumatra regel is; zij staan ook onder toezicht van de Arbeidsinspectie aldaar. Wij kunnen dan ook volstaan voor dit onderwerp verder te verwijzen naar de bespreking, welke een plaats zal vinden in de op het laatste gewest betrekking hebbende aflevering van dit werk. Wat daar in het algemeen opgemerkt zal worden, geldt ook voor de toestanden in dit gewest.

In het kort dient voorts alleen nog de aandacht gevestigd te worden op de maatregelen, welke hier voor de gezondheid der werklieden door de on-

[1]) In de eerste oorlogsmaanden werd een groot aantal koelies naar hun stamland teruggezonden; n. l. in 1914 totaal 996 arbeiders tegen 93 in 1913 en 161 in 1915. Daarenboven bleven in het gewest nog vele werkeloozen achter, doordat op verschillende ondernemingen het bedrijf tijdelijk geheel stop gezet moet worden. Hun aantal bedroeg in Dec. 1914, na de groote Wegzendingen, nog ± 1300, waaronder 900 Chineezen. Tot steun dier werkeloozen door z. g. reliefworks verleende het gouvernement aan de Tamiangsche landschappen een renteloos voorschot van f 29,389.

Zie voorts, voor dit onderwerp: Mededeelingen van het Encycl. Bureau, afl. VI, dl. 2, bijlage I.

dernemingen genomen worden. Door de samenwerking der verschillende maatschappijen is de oprichting mogelijk gemaakt van twee groote centrale koeliehospitalen te Langsa en te Tamiang, waarvan vooral het laatste op hoog peil staat. In 1916 werden in deze inrichtingen tezamen dagelijks ± 278 zieken verpleegd, met een sterftecijfer van 1,9% (Tamiang 1,6%, Langsa 3,2%). De uitnemende werking van deze ziekenzorg blijkt wel daaruit, dat voor Tamiang het sterftecijfer in 1913 nog 6% bedroeg. Ook de preventieve ziekte-bestrijding geeft goede uitkomsten; zij omvat vooral malaria, amoeben-dysenterie en de zeer verspreide mijnwormziekte. De koelie wordt over het algemeen op de plaats zijner werving aan eene keuring onderworpen, over welker uitvoering in den laatsten tijd vrij veel klachten gehoord worden. Eene strengere selectie heeft echter plaats bij aankomst op de plaats van bestemming, waar alle aankomende koelies tegenwoordig nauwkeurig onderzocht en eenige dagen in observatie worden gehouden voor onderzoek van bloed en faeces en voor het ondergaan van een mijnwormkuur, wat—daar de meeste van Java komende inlanders wormdragers zijn — sedert de invoering van groot gewicht voor den algemeenen gezondheidstoestand bleek te zijn. Eerst daarna worden de nieuwe koelies naar de ondernemingen gezonden, onder aanhouding van de zieken, ook die met lichte aandoeningen. Ongeschikte koelies worden teruggezonden of geïsoleerd, vooral die met besmettelijke ziekten (tuberculose, beginnende lepra, enz). Zoo mogelijk worden de nieuwe koelies in den aanvang eerst aan lichten arbeid gezet en langzamerhand aan het gewone werk gewend.

Door geregelde inspecties op de bij het hospitaal aangesloten ondernemingen oefent de geneesheer toezicht uit, zoowel op de algemeene hijgiënische toestanden als op den phijsieken toestand der koelies zelve, die op regelmatige tijden worden onderzocht. Ook de Arbeids-inspectie oefent door haar toezicht op de koelieverzorging bij de ondernemingen, (o. a. op de koeliewoningen, de drinkwatervoorziening, faecaliën-afvoer, enz.) goeden invloed uit. Steeds meer komen de planters zelf tot het inzicht, dat het aan dergelijke verbeteringen bestede geld dubbele winst afwerpt door den meerwaardigen toestand der koelies en de grootere neiging, die bij deze bestaat om na afloop van hun contract bij te teekenen, zoodat de Arbeids-inspectie thans nog slechts zelden behoeft in te grijpen tot het bereiken van dergelijke noodzakelijke verbeteringen.

Aan het slot van dit overzicht betreffende de Europeesche landbouwondernemingen in Atjeh moet nog een oogenblik stilgestaan worden bij de Gouvernements-onderneming te Langsa, welke den stoot heeft gegeven tot de Europeesche cultures in dit gewest.

De onderneming is thans geheel op commercieele basis ingericht, en werkt als iedere andere particuliere maatschappij. Tot dusverre werd voor hare uitgestrekte terreinen, ter oppervlakte van 5600 H.A., geen cijns betaald aan de landschapskas. Vanaf 1916 wordt echter de gewone cijns geheven, terwijl waarschijnlijk nog terugwerking hiervan over de voorafgaande jaren zal worden gevraagd. Ook in verband hiermede werd voor eenigen tijd voorgesteld van deze gronden aan het landschap een stuk van ± 2000 H. A. terug te geven dat grootendeels moerassig en daarom ongeschikt voor de cultuur bleek te zijn. Van het overige gedeelte waren ult. 1915 reeds 513 bouws (± 356 H.A.) beplant met ruim 125.000 boomen, waarvan 468 bouws met 90.000 boomen in tap waren, terwijl de ontginning van nog 200 bouws aangevangen was (in 1916 beplant). Het plan is, de aanplant voorloopig tot 1000 bouws uit te breiden. Op het nog niet ontgonnen terrein zal voor een deel van het oerwoud concessie tot hout-aankap door de onderneming zelf aangevraagd worden, terwijl het overschietende gedeelte vrij blijft voor houtaankap door derden. Overwogen wordt de mogelijkheid om hier later eene tweede rubber-onderneming op te richten.

Het aantal aanwezige contract-koelies op de onderneming bedroeg eind 1915 253 mannen en 177 vrouwen, welk aantal ook daarna vrijwel stationair is gebleven. Gemiddeld werkten er voorts ± 130 vrije arbeiders deels Atjehsche en Chineesche boschkappers en houtzagers, deels contractkoelies, wier contract geëindigd is.

De productie over het jaar 1915 bedroeg ruim 61.000 K.G., waarvan 81,11 % eerste kwaliteit was. De totale exploitatiekosten bedroegen *f* 81.000, wat dus wijst op een kostprijs per K.G. van ± *f* 1,33, terwijl de gemiddelde opbrengst (per K.G.) van het medio 1916 reeds verkochte deel (ruim 40.000 K.G.) der productie van 1915 *f* 4,16 bedroeg. In ieder geval blijkt uit deze cijfers, dat deze Gouvernements-onderneming niet alleen met het oog op de door haar gewekte algemeene ontwikkeling dezer uitgestrekte landstreek, doch ook uit een financieel oogpunt, een volkomen succes genoemd kan worden.

De Europeesche industrie neemt over het algemeen nog slechts een zeer bescheiden plaats in binnen dit gewest.

Te Koeta Radja treft men kleine industrieele inrichtingen aan, zooals die tegenwoordig in de meeste grootere Indische plaatsen gevonden worden; ook in Langsa en Sigli vindt men er reeds eenige van (ijsfabrieken, e.d.).

Voorts is men voornemens om te Sigli een stoomrijstpellerij op te richten, welk plan reeds vasten vorm heeft aangenomen, en met het oog op den uitvoer naar de Oostkust wel belangstelling verdient. Meer dan elders, is hier het Gouvernement nog werkzaam op het gebied der Eur. nijverheid, een onmiddellijk gevolg van de toestanden gedurende den tijd van den Atjeh-strijd, toen het particulier initiatief zich nog niet goed durfde uiten. Zoo staat o. a. de ijsfabriek te Koeta Radja onder beheer van de Atjeh-tram (Dienst der S. S., Dept. van Gouvernements-Bedrijven). Ook de groote ateliers der Atjeh-tram te Sigli, waar ± 270 Inlanders en Chineezen geregeld werkzaam zijn, verrichten wegens het ontbreken van andere reparatie-inrichtingen, veel werk voor particulieren. Bijzondere belangstelling verdient deze groote inrichting bovendien, omdat vele Atjehers hier vak-onderricht krijgen. De goede resultaten hiermee verkregen, wijzen op eene werkelijke geschiktheid van den Atjeher voor ambachts-opleiding.

Eene belangwekkende uiting van particuliere nijverheid, waartoe echter indertijd van Gouvernementswege de stoot en verdere steun werd gegeven, is voorts nog de groote Europeesche leerlooierij te Koeta Radja, welke reeds besproken werd bij: de Veeteelt.

Industrie op groote schaal ten behoeve van de wereldmarkt wordt binnen dit gewest door een drietal lichamen uitgeoefend.

De eerste is de Java-Bosch-Exploitatie-Mij. te Sinabang (Simeuloë) met hare uitgebreide fabrieks-installatie's en sleepspoor, welke reeds een waarde van 2 à 3 millioen gulden vertegenwoordigen en nog steeds uitbreiding ondergaan. Geregeld zijn hier 700—800 man werkzaam, bijna alle Javaansche en Chineesche contractkoelies [1]). Betreffende de uitkomsten van dit bedrijf werd reeds een en ander gezegd bij: Boschexploitatie.

Voorts moet onder dit hoofd genoemd worden het industrieele bedrijf

[1]) Voor de koelie-cijfers van deze en de volgende industrieele ondernemingen zie men Bijlage VIII.

Plaat 17.

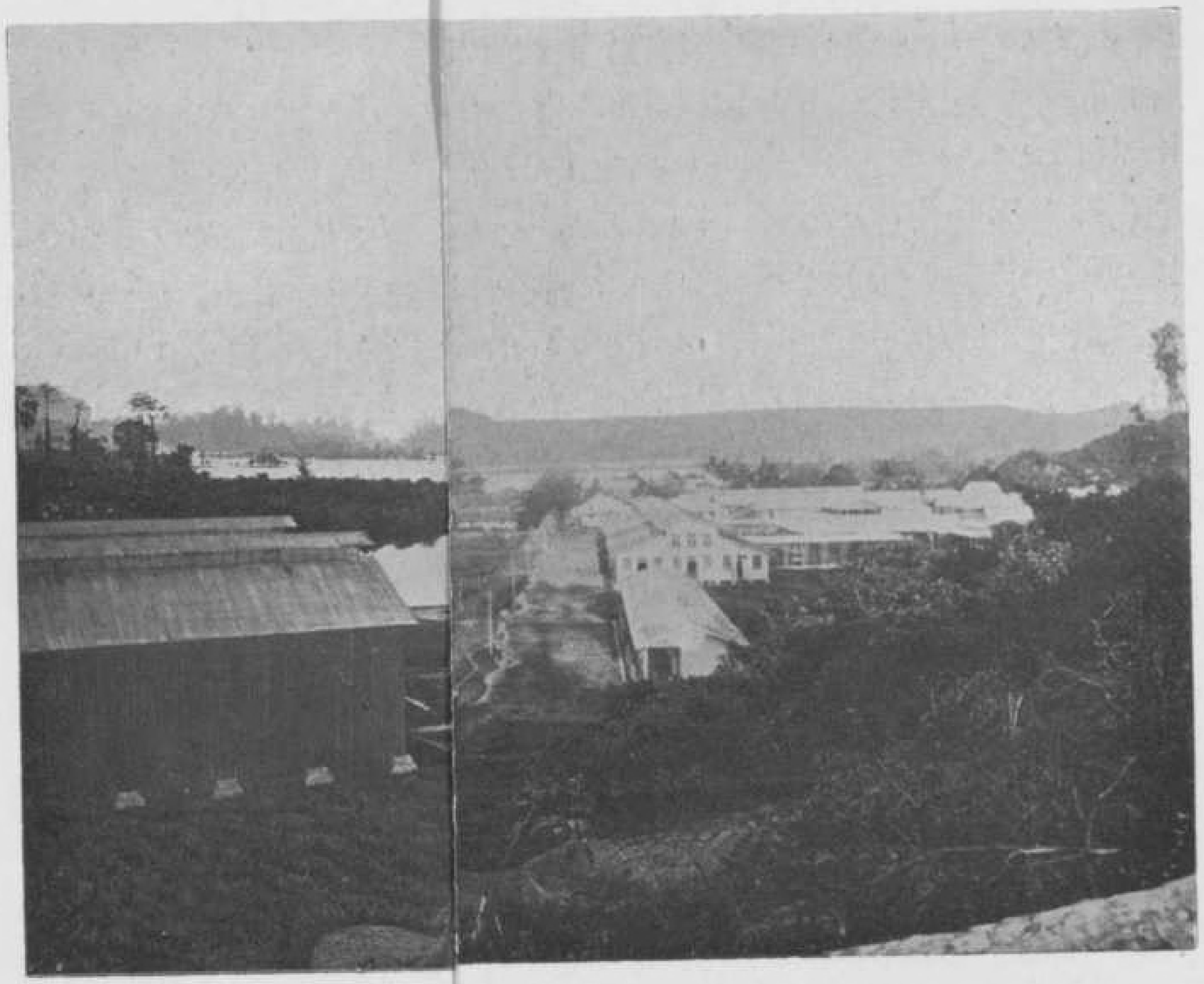

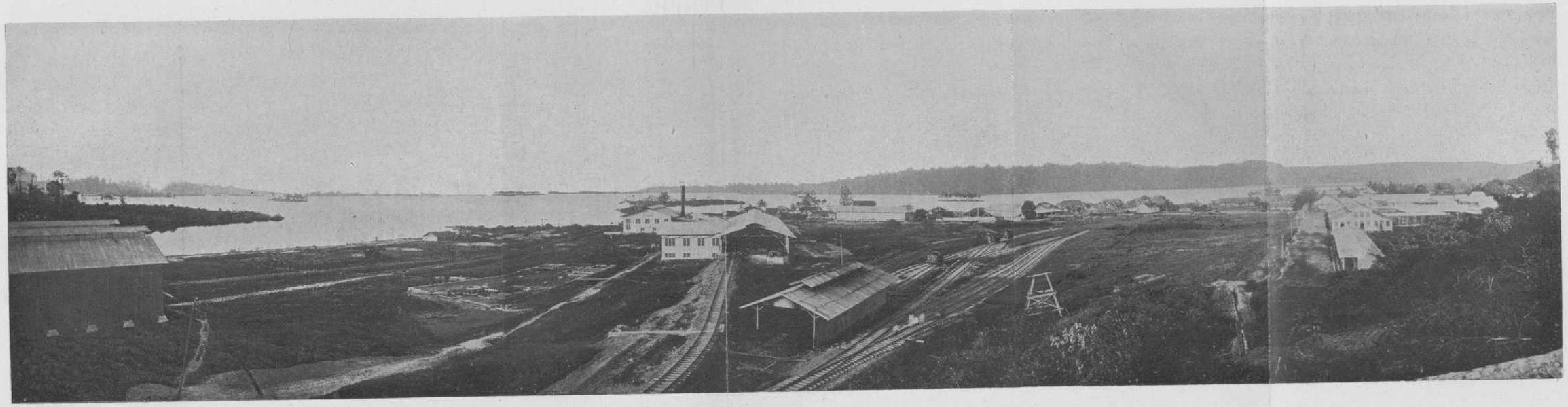

EMPLACEMENT DER JAVA-BOSCHEXPLOITATIE-MIJ. TE SINABANG (SIMEULOË).

der N. V. „Zeehaven en Kolenstation Sabang" [1]), welke de Sabanghaven op Poeloe Wè exploiteert [2]).

Het eiland Poeloe Wè, in welks Noordbaai de Sabang-haven is aangelegd, was in de 17de en 18de eeuw eene strafkolonie voor veroordeelden uit het Sultanaat Atjeh, terwijl het in de 19de eeuw eene zeer geringe vaste bevolking herbergde, die voornamelijk aan de Zuidzijde gevestigd was. Voor Atjeh bleef het van eenige beteekenis, omdat het de zwavel opleverde, welke voor de buskruit-fabricage van dat oorlogzuchtige rijk noodig was.

De in-bezit-neming van het eiland door het Nederlandsch-Indische Gouvernement dagteekent van het jaar 1884. Een kleine kolenloods werd in dat jaar aan de Zuidbaai (Lhō' Balōhan) gebouwd en een hoofd over het eiland aangesteld. De Balōhanbaai bleek echter weldra voor de scheepvaart verschillende bezwaren op te leveren, zoodat eene in 1887 daartoe uitgezonden commissie tot de conclusie kwam, dat de Sabangbaai meer aan te bevelen was. In hetzelfde jaar werd aan de Bataviaasche firma De Lange concessie verleend voor de vestiging van een kolenstation aan de Sabangbaai. De Chef van die firma, de heer van Oosterzee, kan als den geestelijken vader van Sabang beschouwd worden.

Het was echter de toenmalige majoor van Heutsz, die voor het eerst het denkbeeld: Sabang Oceaanhaven, met kracht propageerde in zijne bekende, in 1892 verschenen brochure: „De Onderwerping van Atjeh". Hierin bepleitte de Schr. gebruik te maken van de talrijke natuurlijke voordeelen, welke Sabang bood voor scheepvaart- en handelsdoeleinden, o. m. door het open te stellen als (de eenige Atjehsche) vrijhaven, waarvan hij eene geduchte concurrentie vooral voor Penang verwachtte. De oude handelsrelaties van Atjeh met Penang, waardoor een doorloopend crediet ontstaan was voor de handelaren der kustplaatsen bij hunne vrienden te Penang, zoomede het geringe uithoudingsvermogen van het toen bij Atjeh's handel geïnteresseerde Hollandsche kapitaal, zijn de voornaamste oorzaken dat de verplaatsing van den Atjehschen in- en uitvoerhandel van Penang naar deze vrijhaven Sabang, welke van Heutsz voorspelde, niet of bijna niet tot stand kwam; wel is daarentegen een deel van den handel van het Cultuurgebied ter Oostkust v. Sumatra thans naar Sabang verlegd.

---

[1]) Maatschappelijk Kapitaal f 3.000.000, waarvan geplaatst f 2.500.000.

[2]) Zie: Sabang en Belawan als Oceaanhaven, door B. A. van Sandick; Indische Mercuur, 1913 No. 49.

In 1897 werd Sabang als vrijhaven voor den algemeenen handel opengesteld; een jaar later werd de N.V. Zeehaven en Kolenstation Sabang gesticht, welke het bedrijf van de firma de Lange overnam.

Het begin van Sabang is heel eenvoudig geweest. In 1895 beteekende het, uit een handelsoogpunt, nog weinig; pas in 1896 werden voor rekening der toenmalige concessiehoudster twee eenvoudige kolensteigers aangelegd, terwijl in 1898 een gouvernementsdok van ± 3000 ton capaciteit (bruto; ten rechte 2600 ton) daar werd gestationneerd, hetwelk later in eigendom naar de Sabang-maatschappij overging, onder servituut van kosteloos dokken der Gouvts. vaartuigen.

Een groote stap voor de verdere ontwikkeling der haven werd gedaan in 1903. Werd Sabang gedurende de eerste jaren slechts aangedaan door de Gouvts. schepen en een enkele „wilde" vrachtboot, in dat jaar verplichtte de Stoomv. Mij. Nederland zich voortaan hare route in plaats van over Padang via Sabang te nemen. Ook de Paketvaart nam deze haven in hare contractueele diensten op, zoodat Sabang eindelijk in rechtstreeksch verkeer met Europa en met de Indische handelshavens kwam. In 1897 was Sabang reeds door een telegraafkabel verbonden met Oelèë Lheuë, terwijl het in 1912 daarenboven een rechtstreekschen kabel naar Medan kreeg. In 1911 werd voorts te Sabang een radio-telegrafisch station opgericht, dat tot de krachtigste van heel Oost-Azië behoort.

Het spreekt vanzelf, dat door het zich langzamerhand ontwikkelende groote verkeer steeds hoogere eischen werden gesteld, zoowel aan de eigenlijke havenwerken als aan de uitrusting der haven. Zoo eischte de passagiersdienst (vooral van Atjeh en van de Oostkust v. Sumatra) den bouw van een goed hotel, terwijl het steeds aangroeiende personeel den aanbouw van woningen en koelieverblijven noodzakelijk maakte. Het sterk stijgende goederenvervoer stelde weer andere eischen: een zeebreker, kaaimuren, pakhuizen, handelssteigers, kolenloodsen en kolensteigers moesten gebouwd en steeds uitgebreid worden. Eene kleine, doch zeewaardige passagiersboot werd in de vaart gebracht om te allen tijde de gemeenschap tusschen Sabang en het beginpunt der Atjehtram, Oelèë Lheuë, te verzekeren, terwijl ten behoeve van dezen veerdienst de aanlegsteiger te Oelèë Lheuë moest verlengd worden. Eene dochtermaatschappij der Sabang-Mij. werd gesticht onder den naam Atjeh-transport-maatschappij, welke het prauwen-

veer en de pakhuizen te Oelèë Lheuë overnam en ten opzichte van het Gouvernementsvervoer op de reede eene bevoorrechte positie inneemt.

De Sabang-maatschappij staat in eene bijzondere verhouding tot het Gouvernement, dat voor de aan haar verleende voorrechten een jaarlijksch winstaandeel geniet[1]) (geregeld bij St. 1910 No. 56). Het grootste deel der eerst aan de maatschappij toebehoorende kaaimuren, steigers en corps-morts der zeehaven is in 1909 door het Gouvernement aangekocht tot een bedrag van ± f 1.200.000, zoodat dit thans zelf zorgt voor het onderhoud dier havenwerken [2]). De levering van steenkolen aan de schepen vormt nog steeds het belangrijkste deel van het bedrijf der Maatschappij; zij heeft daartoe zeer groote en kostbare moderne installaties opgericht. Men vindt er o. a. eene zelftrimmende bunker-lichter met band-transporteur, die per uur ± 150 ton kolen kan verwerken; voorts een lichter met groote grijperkraan, welke een capaciteit van ± 100 ton p. u. bezit, en ten slotte 4 transbordeurs van 2000 K.G., en 1 van 2500 K.G. Het verdere havenbedrijf maakt de exploitatie van het 3000-tons droogdok noodzakelijk, hetwelk aan de maatschappij in eigendom is afgestaan door het Gouvernement. Ten slotte vindt men er een ijsfabriek, lichtfabriek, waterleiding (ook voor de leverantie aan schepen) met electrisch pompstation, 4 olie-tanks (een voor Diesel-olie), 3 electrische velocipèdekranen, scheepshellingen voor den bouw van lichters en kleine booten en een groot constructie- en reparatie-atelier, waardoor ook groote gietstukken (o. a. bruggen voor Deli) kunnen afgeleverd worden.

Voor de ± 400 Javaansche contractkoelies is een uitgestrekt kampement met zieken-inrichting gebouwd, terwijl ook woningen bestaan voor de ± 150 Chineesche vrije werklieden (Chin. contract-koelies worden tegenwoordig niet meer gebruikt).

De illusie, welke bij de schepping dezer vrijhaven heeft voorgezeten, n. l. de concurrentie met Penang en Singapore, is ondanks de gunstige ligging en den grootschen

---

[1]) Dit winstaandeel wordt uitgekeerd op den voet van 5% van het dividend, voorzooverre dit 5% der aandeelen bedraagt, 10% van het dividend tusschen 5% en 10% en 20% van het dividend boven 10%.

[2]) Noodzakelijke uitbreidingen worden aangelegd door de Maatschappij voor rekening van het Gouvernement; de Maatschappij betaalt voor het gebruik dier Gouvernements-eigendommen een jaarlijksche pacht van $3^1/_4$ % over de oorspronkelijksche koopsom, vermeerderd met de uitbreidings-(niet de onderhouds-)kosten.

opzet, nimmer verwezenlijkt geworden. Toch heeft Sabang zich in enkele jaren zijn eigen, belangrijke plaats in het handelsverkeer verworven; ook als kolenstation is het van groot belang. Hiermede is in overeenstemming de gunstige financieele positie der Mij., blijkende uit de door haar uitgekeerde dividenden, n. l.:

Jaren	per aandeel van *f* 1000.	per winst-aandeel.
1910	*f* 82.50	*f* 32.50
1911	„ 100.—	„ 50.—
1912	„ 115.—	„ 65.—
1913	„ 125.—	„ 75.—
1914	„ 100.—	„ 50.—
1915	„ 100.—	„ 50.—

Een overzicht van den omvang der twee voornaamste bedrijfstakken der Sabang Maatschappij verkrijgt men uit de volgende cijfers;

Omvang van het kolenbedrijf te Sabang:

Jaar	Afgeleverd:
1900	19.000 tonnen
1902	23.000 „
1906	130.000 „
1910	174.000 „
1911	190.000 „
1912	210.000 „
1913	210.000 „
1914 [1]	176.000 „
1915	135.000 „

Tot 1899 werden alleen Ombilinkolen, soms ook Cardiffkolen opgeslagen. De concurrentie met Colombo, Penang en Singapore noodzaakte weldra ook tot aanvoer van Bengaalsche kolen. Thans is de gebruikelijke menging die

[1]) De invloed van den oorlog komt in deze plotselinge daling sterk uit.

van Bengaalsche en Ombilin-kolen in de verhouding van 2: 1, het z. g. Sabang-mixture, dat wegens zijne goede eigenschappen gunstig bekend is geworden bij de stoomvaart.

Vóór het uitbreken van den oorlog had de maatschappij contracten met ruim 130 stoomvaart-maatschappijen; het kolenstation te Sabang wordt dan ook geprefereerd boven Penang en Singapore. In Penang moeten de schepen op het tij wachten om binnen te komen, terwijl men Singapore niet des nachts binnen mag varen. Te Sabang daarentegen zijn haven en verlichting zoo, dat het binnenloopen altijd mogelijk is, terwijl het bedrijf dag en nacht doorgaat, zoodat de stoomers hier, ook door de uitnemende moderne uitrusting, met het minste tijdverlies kunnen bunkeren.

De beteekenis als handelshaven kan eenigszins worden afgeleid uit de volgende, zeer onvolledige cijfers betreffende de waarde van den in- en uitvoer. Reeds vroeger werd bij het bespreken van Atjeh's handel, gewezen op de te dezen opzichte begane statistische fouten, waardoor een behoorlijk overzicht onmogelijk is.

Jaren	Invoer	Uitvoer
1911	f 9.820.000	f 9.013.000
1912	„ 12.565.000	„ 17.872.000
1913	„ 13.609.000	„ 20.176.000
1914	„ 12.956.000	„ 23.669.000
1915[1])	—	—

Uit den aard der zaak is Sabang een transitohaven, omdat het op een klein eiland zonder eigenlijk achterland ligt. De groote bloei van het gewest Oostkust van Sumatra en de te verwachten ontwikkeling van Atjeh als cultuur- en mijnbouwgebied kunnen er echter toe medewerken voor Sabang een achterland te scheppen en zijne positie als handelshaven in de eerstkomende jaren

[1]) Statistische gegevens betreffende Sabang in 1915 waren niet beschikbaar.

te verbeteren. Van de doorvoering der plannen om Belawan een eigen oceaanhaven te geven, verwacht men voor Sabang weinig nadeel; men beroept zich daartoe op het voorbeeld van Port Swettenham, waarvan de jonge ontwikkeling evenmin schade heeft gedaan aan Penang en Singapore. De zeer groote afstanden moeten hierbij in het oog gehouden worden, terwijl de opkomst van tusschenhavens meestal juist te danken is aan de ontwikkeling van het geheele handelsgebied.

Voor de wereldscheepvaart, in welk opzicht Sabang voornamelijk met de havens van het Maleische Schiereiland tracht te concurreeren, is het hoofdzaak, welke haven het beste gelegen is en het snelst en goedkoopst bedient; de nationaliteit, die voor een handelshaven wel gewicht in de schaal legt, telt voor het scheepvaartverkeer slechts weinig mede. Overigens voorspelt men, wegens de bijzondere verhoudingen, die waarschijnlijk ook op handelsgebied door den tegenwoordigen oorlog zullen ontstaan, aan Sabang eene gunstige positie ten opzichte van de concurreerende buitenlandsche havens.

De derde groote industrie, welke in dit gewest tot ontwikkeling is gekomen, omvat den mijnbouw, en wel speciaal het winnen van aardolie. Hiervoor zijn een vijftal concessieterreinen reeds in exploitatie gebracht, gelegen in de onderafd. Idi en Langsa, en tezamen 8652 H. A. groot. Twee hiervan (Peudawa en Paja-Bilik) worden thans niet meer geëxploiteerd, van de drie andere zijn er twee (Oost-Peudawa en Peureula, deze laatste eene concessie der Perlak-Petroleum-Mij.) in exploitatie bij de Bataafsche Petr. Mij., de derde (Zuid-Peureula) bij de Petroleum-Mij. Zuid-Perlak. Daarenboven kwam in 1914 voor het eerst in productie het vergunningsterrein der „Bataafsche" Kroëng Meureubö, dat 17 K.G. ton ruwe olie opleverde in dat jaar. Alle olie dezer terreinen wordt afgeleverd aan en verwerkt door de raffinaderij der Bataafsche te Pangkalan Brandan (Oostk. v. Sumatra), waarheen de olie door een pijpleiding [1]) van ruim 120 K.M. vanaf de boorterreinen gevoerd wordt.

Betreffende de petroleum-industrie werd in deel I van dit werk reeds eene uitgebreide beschouwing gegeven, waarbij eene graphische voorstelling voor-

[1]) Bestaande uit een 5" olieleiding van 800 ton capaciteit p. e. en een 4" gasleiding met 100 ton max. cap.

komt van de productie van ruwe olie in de verschillende olie-leverende gewesten. Voor zoover Atjeh betreft, moet hierbij ter aanvulling opgemerkt worden, dat de voortdurende daling der productie zich ook na 1913 voortzet. De volgende cijfers omtrent de hoeveelheid gewonnen olie op ieder der drie boorterreinen [1]) toonen dit aan:

Concessieterrein	1913	1914	1915
Peudwa (Oost)	1.609 K.G.-ton	1.359 K.G.-ton	220 K.G.-ton
Peureula	164.100 K.G.-ton	135.700 K.G.-ton	114.045 K.G.-ton
Zuid-Peureula	16.738 K.G.-ton	11.434 K.G.-ton	11.468 K.G.-ton
Totalen	182.447 K.G.-ton	148.493 K.G.-ton	125.733 K.G.-ton

Behalve deze reeds in gang zijnde exploitatie's zijn in het gewest nog verschillende vergunningen tot het verrichten van mijnbouwkundig onderzoek verleend, waarvan er, volgens de laatste opgaven van den Mijnbouwkundigen Dienst, ult. 1914 nog 9 van kracht waren. Op een dezer, het terrein Batoe Bedoelang (Tamiang) werd door de Koloniale Petroleum-Mij. in 1913 een aanvang gemaakt met diepboring, welke evenwel, na eene diepte van 405 M. bereikt te hebben, werd opgegeven. Ook de Maatschappij tot Mijn-, Bosch- en Landbouwexploitatie trof voorbereidingen voor een mijnbouwkundig onderzoek in Simpang Olim (Idi), terwijl elders eenige mijnbouwkundige opsporingen plaats vonden, o. a. in het oelèëbalangschap Meurasa (Oelèë Lheuë), in Soengei Raja en

[1]) Deze, uit de Atjeh-terreinen gewonnen ruwe olie werd door de raffinaderij te Pangkalan Brandan verwerkt tot:

	1913	1914	1915
Benzine	66.253 K.G.-ton	51.570 K.G.-ton	44.144 K.G.-ton
Kerosine	92.895 „	72.707 „	65.079 „
Diesel olie	786 „	829 „	1.263 „
Residu	16.850 „	12.702 „	12.835 „
Asphalt	— „	— „	8 „

Bajeuën. Van definitieve resultaten dezer onderzoekingen is evenwel tot nu toe in geen opzicht iets gebleken. [1])

Behalve ruwe olie, waarvan de aanwezigheid ook buiten de reeds in exploitatie zijnde streken ter Oostkust is gebleken (o. a. in Peusangan), is het gewest ook verschillende andere waardevolle mineralen rijk, welke echter tot nu toe nog geen aanleiding hebben gegeven tot uitingen van Europeesche ondernemingsgeest. De goudrijkdom van Atjeh was eertijds beroemd; zelfs heeft men hier wel eens het legendarische goudland van Salomo willen zoeken. Nog in historische tijden vond men in het gebergte eene belangrijke goud-industrie, waaraan o. a. het vroegere landschap Kawaj XII zijn ontstaan te danken had. In diezelfde streek (boven Wojla-gebied) vindt men nog uitgestrekte mijnwerken van groote diepte, welke waarschijnlijk vroeger door Hindoe's ge-exploiteerd werden, waarover het artikel: Goud-exploitatie in Atjeh (Veltman, T. K. N. A. G. 1906, V.) verschillende bijzonderheden mededeelt.

Tegenwoordig is de bevolking niet in staat tot den aanleg of de exploitatie van dergelijke groote werken; de inlandsche exploitatie der Atjehsche goudrijkdommen, welke thans nog wordt uitgeoefend, bestaat uitsluitend uit het wasschen van stofgoud uit het rivierslib, vooral in Langō, de boven-Meureudoe- en de boven-Reuëngeuëtstreek. Het werk wordt voornamelijk door vrouwen verricht, die er een kleine verdienste door vinden. De productie van stofgoud ontsnapt iedere waarneming, daar het goud uitsluitend bestemd is voor de goudsmeden langs de Westkust.

De goudrijkdom dezer streek gaf aanleiding tot een mijnbouwkundig onderzoek door den mijn-ingenieur Janssen (1904), die een ongunstig oordeel daaromtrent uitsprak. De jongste onderzoekingen hieromtrent door de in Atjeh gevestigde afdeeling van den Dienst van het Mijnwezen leverde voorloopig echter gunstiger resultaten op, dan die vroegere deden verwachten.

---

[1]) Voor de in exploitatie zijnde concessies wordt door de betrokken Mijen opgebracht een vast recht van f 0,25 per H. A. (f 1.300 per jaar) en voorts 4% van de bruto-opbrengst.

Dit gaf:	in 1909	f 249.000
	1910	f 255 000
	1911	f 143.000
	1912	f 262.000

Het bedrag voor latere jaren is nog niet definitief vastgesteld. De landschapskassen ontvangen hiervan 2/5 deel.

Ook in andere deelen van het gewest is het voorkomen van goud reeds sinds lang bij de bevolking bekend en heeft ook daar soms aanleiding gegeven tot een weinig goudwasscherij. [1]) De Westkust staat hierbij over het algemeen op den voorgrond (Wojla, Seunagan, Boengòng Taloë, enz.), doch ook in het Gajō-land (boven- Gajō-Loeös, boven-Djamboe Ajé en de boven-Alas-rivier) en aan de Oost- en Noordzijde daarvan (Peusangan, Serbödjadi) is de aanwezigheid van dit edele metaal reeds geconstateerd. In hoeverre de exploratie aanleiding kan geven tot systematische exploitatie is echter nog een open vraag.

Ook steenkool schijnt in Atjeh in exploitabele hoeveelheid voor te komen. Tot dusverre meende men hier uitsluitend te doen te hebben met bruinkool, welke in uitgestrekte lagen gevonden wordt, doch van te jonge formatie is om exploitabel te kunnen zijn. De jongste onderzoekingen van den Dienst van het Mijnwezen hebben evenwel ook het voorkomen van steenkool van goede kwaliteit aan het licht gebracht, o. a. ter Noordkust, waarvan de exploitatie-mogelijkheid nader onderzocht zal worden.

Uit het bovenstaande blijkt reeds, dat in de laatste jaren door den Dienst van het Mijnwezen groote activiteit ten opzichte van Atjeh aan den dag wordt gelegd door het verrichten van een systematisch geologisch en mineralogisch onderzoek van dit gewest, waarvoor er thans een drietal mijn-ingenieurs (geologen) vast werkzaam zijn. Uit den aard der zaak kan omtrent de tastbare resultaten van zulk een bezwaarlijk en tijdroovend onderzoek nu nog weinig gemeld worden. In ieder geval kan van de ondernemingsgeest, in de laatste jaren door het Gouvernement op mijnbouwkundig gebied betoond, ook voor dit gewest een weldadigen prikkel ter verdere exploitatie zijner rijkdommen verwacht worden.

[1]) Zie Sn. Hurgr. Het Gajōland, p. 361.

DE MIDDELEN.

Reeds werd in Dl. I. van dit werk onder verschillende hoofdstukken (Landschapskassen, Mijnbouw, Financiën) een uitgebreid overzicht gegeven betreffende de Financiën, ook van dit gewest. Deze algemeene beschouwing moet hier nog voor enkele onderdeelen in het kort aangevuld en meer gedétailleerd worden.

De rechtstreeksche financieele verhouding tusschen Atjeh en de Indische schatkist teekent zich het best af in Bijlage IX. Staat A dezer bijlage geeft een vergelijkend overzicht vanaf 1903 betreffende de opbrengst der voornaamste Gouvernementsmiddelen in dit gewest, terwijl in staat B. de ontvangsten en uitgaven, gedurende 1904 en 1913 in en ten behoeve van het gewest verricht door 's Lands kas, ter vergelijking naast elkaar zijn gesteld. Deze cijferreeksen spreken voor zich zelf.

De rechtstreeksche financieële bemoeienis, welke het Gouvernement met dit gewest heeft, is evenwel slechts zeer beperkt. Het grootste deel van Atjeh behoort tot het indirect bestuurd gebied, waarvan de verschillende landschappen hun eigen financieel beheer bezitten. De inkomsten der landschappen vloeien in een onderafdeelingskas [1]), waaruit eveneens hunne uitgaven bestreden worden. Tot de algemeene bestuursuitgaven van Nederlandsch-Indië dragen de zelfbesturen bij door eene jaarlijksche retributie, waarvan het principe in dl. I. bij de bespreking betreffende de Zelfbesturende landschappen reeds is uiteengezet (zie Bijlage X).

De in bijlage IX A voorkomende bedragen worden dus gevormd door de opbrengst in het geheele gewest van die middelen, welke het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te allen tijde voor zich gereserveerd heeft (opium-regie, verpachte middelen, in- en uitvoerrechten en accijnzen), terwijl de opbrengst der overige middelen (directe belastingen) uit het rechtstreeks bestuurd gebied geheel

1) Het landschap Peureula der onderafd. Langsa bezit een eigen (landschaps-) kas wegens de bijzondere positie, welke dit landschap, dank zij de hooge cijnzen der petroleum-concessies, tusschen de overige landschappen inneemt. Ook Troemòn, het eenige zelfbestuur der onderafdeeling Singkel, heeft een eigen landschapskas.

A. Overzicht van de opbrengsten (in duizendtallen van guldens) der Gouvernements-belastingen en Monopolies

	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
1. Opiummiddel	505	756	840	854	628	597	612	630	636	636	738	862
2. Verpachte middelen	112	132	134	111	100	159	185	187	241	272	196	196
3. Invoerrechten	153	164	132	118	133	137	146	336	473	484	495	467
Uitvoerrechten	6	10	9	7	7	4	6	30	32	24	22	13
4. Accijnzen Petr.	12	13	20	16	17	19	25	55	67	68	90	86
„ Luc.	11	14	12	11	14	11	11	35	48	53	52	59
5. Bedrijfs-belasting	11	58	69	71	259	269	298	309	329	360	435	268
6. Personeele belasting	—	—	—	—	17	17	16	16	16	17	20	21
7. Inkomsten belasting	8	10	11	60	60	50	59	90	85	83	99	96
8. Verponding	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25
9. Slachtbelasting	—	—	—	—	5	7	7	8	8	10	9	31
10. Hacil belasting	152	133	146	206	232	157	—	—	—	—	—	—
11. Rijtuig belasting	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
12. Uitv. v. prod. v. P. Weh	1	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1
Totaal	973	1293	1375	1457	1472	1428	1366	1697	1936	2007	2157	2125

B. Overzicht van de Ontvangsten en Uitgaven bij 's Lands Kas in Atjeh en Onderhoorigheden.

Departement van	1904		1913	
	Ontvangsten	Uitgaven	Ontvangsten	Uitgaven
Justitie	5.338	106.657	15.849	125.724
Financiën	1.308.228	107.357	2.237.380	295.514
Binnenlandsch Bestuur	30.891	427.724	19.157	817.030
Onderwijs en Eeredienst	9.860	121.068	25.274	306.633
Landbouw, Handel en Nijverheid	—	—	36.901	208.779
Burgerlijke Openbare Werken	8.983	301.146	11.249	1.021.553
Gouvernements Bedrijven	—	—	308.178	126.090
Oorlog	390.264	7.754.493	804.858	5.160.594
Marine	6.117	1.074.620	18.592	323.239
Totaal	1.759.681	9.893.065	3.477.438	8.385.326
Nadeelig saldo	8.133.384		4.907.888	

aan het Gouvernement komt, doch uit de zelfbesturende landschappen alleen voorzooverre ze opgebracht worden door de Gouvernements-onderhoorigen in die landschappen. Ten slotte wordt in dit gewest nog eene voorname inkomst voor het gouvernement gevormd door de cijnzen der mijnbouw-concessies, waarvan de bedragen bij het onderdeel: Europeesche Industrie, reeds besproken werden. Van deze bedragen wordt echter weer 2/5 deel door het Gouvernement aan de betrokken landschappen afgestaan. Van de door de landbouw-ondernemingen binnen dit gewest verschuldigde pachtsommen vloeien alleen die uit het rechtstreeks bestuurd gebied (erfpachtsperceelen) in 's Lands schatkist; jaarlijks leveren deze een inkomst op van ± f 13.000. In de zelfbesturen daarentegen worden de pachtsommen der landbouw-concessies in hun geheel gestort in de onderafdeelings-kassen; voor enkele waarvan zij, met het aandeel in de cijnzen der mijnbouw-ondernemingen zeer belangrijke inkomsten vormen, zooals Bijlage X. doet zien.

Zooals in de meeste overige deelen van den Archipel, vormt ook in Atjeh de opbrengst van het Opium-middel een der voornaamste bijdragen tot de Rijks-inkomsten, hier zelfs de voornaamste. Met het reserveeren van dit middel wordt evenwel niet alleen bedoeld voor de Schatkist zijne zeer belangrijke opbrengst te behouden, doch ook om te allen tijde een krachtige contrôle op het opium-gebruik te kunnen uitoefenen, wat moeilijk aan de verschillende zelfbesturen zou kunnen worden overgelaten. Met hetzelfde doel werd in geheel Indië geleidelijk gebroken met het oude, verderfelijke pachtsijsteem (in Atjeh afgeschaft St. 1913 No. 219), dat de doorvoering der moderne denkbeelden betreffende de opium-bestrijding in den weg stond. In deel I. van dit werk werd reeds in algemeene trekken over het opium-vraagstuk gesproken; bij deze en de volgende gewestelijke beschrijvingen zal nog eens nader hierop ingegaan worden, om dan voornamelijk de toepassing der verschillende bestrijdingsmaatregelen der Regeering te bespreken. Te beter zal dit mogelijk zijn, daar thans, door de uitgebreide beschouwingen, in het Verslag der Opiumregie van 1915 voor het eerst betreffende dit vraagstuk gepubliceerd, de bedoelingen der Regeering in een helder licht zijn gesteld.

Door het instellen en geleidelijk invoeren in geheel den Archipel van den Dienst der Opium-regie in plaats van het vroegere pachtsijsteem, heeft de Indische Regeering de taak op zich genomen te voorzien in de bestaande

behoefte aan opium. Doch ook dàt alleen; het *aanmoedigen* van het opium-gebruik, zooals dat door de pachters ter wille van hun winst wel moest geschieden, wordt niet alleen door Haar vermeden, doch het principe van latere jaren [1]), o. a. blijkende uit de houding der Ned. Indische Regeering op het Opium-congres te Shanghai in 1909, omvat tevens als doel de geleidelijke vermindering van het opium-gebruik door verschillende bestrijdingsmaatregelen. Naast de wettelijke bepalingen, welke hiertoe in het leven zijn geroepen [2]), heeft de Opium-regie, tot het bereiken van dat doel, een drietal hulpmiddelen. In de eerste plaats de instelling van verboden kringen voor den invoer en het gebruik van opium, waarbij soms door het verleenen van gebruiks-licenties eene uitzondering wordt gemaakt voor de op het oogenblik van invoering der Regie aanwezige schuivers. Voorts wordt het gebruik belemmerd door eene geleidelijke vermindering van het aantal verkoopplaatsen [3]) (en kitten) en eene successievelijke prijsverhooging. Ter vermijding van sluikhandel, moest men bij het afschaffen der opium-pacht in streken als Atjeh, welke dicht bij de Maleische Staten op het schiereiland Malaka gelegen zijn, bijzonder omzichtig te werk gaan, zoodat die maatregel hier pas kon genomen worden, nadat in die Staten eveneens de pacht door eigen beheer vervangen was (1910/1911). Om dezelfde reden moet men thans bij de geleidelijke verhooging der prijzen van het opium in deze streken ook rekening houden met de prijs der regie-opium in die Staten.

Atjeh was, zoowel wegens den politieken toestand als om de bovenvermelde redenen, het laatste gewest, dat voor invoering der regie in aanmerking kon komen. Pas in April 1913 kon dat veilig geschieden; in de enkele jaren, sedert verloopen, kon natuurlijk slechts weinig ter bestrijding van het misbruik worden gedaan, daar uitgegaan moet worden van de regelingen, welke tijdens het pachtsysteem recht van bestaan hadden verkregen.

Het opium-gebruik is in geheel Atjeh, met uitzondering slechts van een

[1]) Vooral na 1908, in welk jaar werd beslist dat de Regie ook dienstbaar moest zijn aan de daadwerkelijke bestrijding van het opiumgebruik.

[2]) Zie: Wettelijke bepalingen voor de Opium-regie; uitgegeven in 1915/1916.

[3]) Dit sluit ook in vermindering van het aantal z.g. titip-licenties, dat zijn vergunningen afgegeven aan bepaalde personen, om ten behoeve van een klein aantal andere personen (bijv. koelies op ver-afgelegen ondernemingen) meer dan het in het algemeen toegestane maximum van 1 thail tegelijk te koopen. De houders dezer licenties mogen bij den wederverkoop niet meer dan de kostprijs van het opium rekenen.

deel der Gajōlanden, zeer sterk doorgedrongen tot in alle kringen der inlandsche maatschappij. Alleen Serbödjadi kon in 1911 (St. 280) tot een verboden kring verklaard worden, terwijl bij de invoering der regie in 1913 ook de onderafdeeling Gajō Loeös een verboden kring werd, evenwel met uitzondering van een licentiestelsel voor de reeds aan het opium gewende schuivers, terwijl in principe het gebruik vrij werd gelaten voor niet tot de inheemsche bevolking behoorende werklieden op (thans nog niet bestaande) ondernemingen. Overigens moest in geheel Atjeh het gebruik van opium vrij gelaten worden. Het aantal verkoopplaatsen en kitten, dat bij de invoering der regie tezamen 57 bedroeg kon, nog niet belangrijk verminderen; ult. 1915 bedroeg het nog 54. Ook de prijs der opium heeft hier den invloed der regie nog niet ondervonden; sedert de invoering der regie was en bleef de prijs per thail *f* 12.50, terwijl hij in vele gewesten van den Archipel reeds opgevoerd kon worden tot *f* 20.— à *f* 25.—

Omtrent den omvang van het gebruik geven ten slotte de volgende cijfers van het debiet der regie-opium een begrip.

	thails opium	opbrengst (bruto)
1913	63.576	*f* 794.635 (ged. 9 maand)
1914	91.200	„ 1.139.945
1915	84.576	„ 1.057.162

In de volgende jaren mag waarschijnlijk eene geleidelijke daling van het debietcijfer verwacht worden, waaruit de goede werking der belemmerende Regie-politiek duidelijker zal kunnen blijken.

Van de door het Gouvernement geheven directe belastingen binnen dit gewest, is volgens Bijlage IX A de bedrijfsbelasting voor Inlanders en Vreemde Oosterlingen vooral steeds belangrijk geweest. Sedert 1914 heeft de heffing dezer belasting echter eene ingrijpende verandering ondergaan, waardoor haar opbrengst voor het Gouvernement — hoewel nog steeds een der voornaamste Middelen vormende — sterk verminderd is.

Tot 1914 toch was deze belasting, ook in de zelfbesturende landschappen der Onderhoorigheden met uitzondering van de Gajō- en Alaslanden (welke

er politiek nog niet rijp voor werden geacht), steeds geheven door en ten bate van het Gouvernement. Deze belasting was geregeld volgens St. 1907 No. 184, j° 1908 No. 148.

In het laatste jaar der algemeene heffing, 1913, bedroeg de opbrengst *f* 436.000, waarvan *f* 62.000.— van Vreemde Oosterlingen, en *f* 374.000.— van de inlandsche bevolking, hetgeen voor de laatste rubriek wijst op een gemiddelde van ± *f* 0.58 per ziel.

In de laatste jaren werd de politieke toestand der, tot dusverre van deze belasting vrij gebleven, Gajō- en Alaslanden zoo gunstig geacht, dat daar in Maart 1914 overgegaan kon worden tot belastingheffing. Hoewel oorspronkelijk werd gedacht aan invoering der Gouvernements-belasting, zooals die tot dat jaar in de overige landschappen van kracht was werd sedert de wenschelijkheid erkend deze Gouvernements-belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten voor alle zelfbesturen in te trekken.

Daardoor konden deze dan in de gelegenheid gesteld worden *van hunne onderhoorigen* ten bate der landschapskassen eene belasting te heffen, geschoeid op den voet der Model-belasting-regeling voor zelfbesturen, (opgenomen in Bijblad 7328), en dus bestaande uit eene heffing van 4 °/₀ van het werkelijke inkomen met een minimum van f 2.— (inkomens beneden f 50.— zijn vrijgesteld). Deze gedachtegang is een logisch gevolg van het staatsbeleid, dat door de schepping van zelfbesturende landschappen tot uiting gekomen is.

Met ingang van 1914 trok het Gouvernement zich dus, ingevolge dezer belasting-conversie, uit de zelfbesturende landschappen terug. Sedert dat jaar heft het Gouvernement dus de Belasting op de Bedrijfs- en andere Inkomsten, zooals die vóór dat jaar algemeen was, nog van alle Vreemde Oosterlingen; de opbrengst hiervan bedroeg in 1914 f 72.000. Daarnaast wordt sedert ten bate van het Gouvernement geheven de, bij St. 1914 No. 130 ingestelde, proportioneele belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten, in de gewesten buiten Java en Madoera geheven van de inlandsche bevolking voorzoover rechtstreeksche onderhoorigen van het Ned. Ind. Gouvernement. Deze belasting, eveneens 4 °/₀ van het werkelijke inkomen bedragende, wordt dus in het rechtstreeks bestuurd gebied (Groot-Atjeh en Singkel) van de geheele bevolking geheven, in de zelfbesturende landschappen alleen van de Gouvts. onderhoorigen (koelie-bevolking, enz.).

Overzicht betreffende de verschillende onderafdeelingskassen

1915

Kassen	Totaal van het budget		VOORNAAMSTE INKOMSTEN						Restitutie post (volgens de betrekkelijke Gouvernements besluiten)		VOORNAAMSTE UITGAVEN											
			Gouvernements schadeloosstellingen en andere bijdragen		Directe belastingen		Cyns van vergunningen en concessies				Uitkeeringen (except cijns) aan zelfbestuurders, Hoofden en bestuurspersoneel		Aandeel Bestuurders en Hoofden in cijns van vergunningen en concessies		Onderwijs en Eeredienst (Geneeskundige dienst)		Landbouw, Nijverheid en Handel		Openbare Landschapswerken		Landschapsbedrijven	
Peureula	f 138.406	99	f 7.020	—	f 31.903	71^5	f 21.199	21^5	f 6.743	—	f 29.234	—	f —	—	f 1.170	—	f 1.170	70	f 41.152	06^5	f —	—
Tamiang	„ 97.439	32^5	„ 22.430	—	„ 21.230	12^5	„ 41.050	48	„ 4.141	—	„ 32.806	38	„ 16.420	19	„ 495	95	„ 2.970	10	„ 18.594	19	„ 335	75
Idi	„ 104.358	59^5	„ 31.440	—	„ 63.299	36^5	„ 1.651	36	„ 9.376	—	„ 38.130	—	„ —	—	„ 2.583	95	„ 1.450	—	„ 9.785	—	„ —	—
Tjalang	„ 36.638	58	„ 9.240	—	„ 18.966	74^5	„ —	—	„ 3.825	—	„ 13.650	—	„ —	—	„ —	—	„ 360	—	„ 542	—	„ —	—
Meulabōh	„ 42.081	39	„ 13.700	—	„ 29.230	89	„ —	—	„ 8.457	—	„ 17.865	—	„ —	—	„ 1.539	15^5	„ 1.258	70	„ 6.132	50	„ 27	60
Tapaʼ Toean	„ 61.865	40^5	„ 23.790	—	„ 38.119	14^5	„ —	—	„ 6.819	—	„ 31.726	47^5	„ —	—	„ 1.862	41	„ 1.140	—	„ 9.041	75	„ 128	95
Troemōn	„ 12.988	12	„ 7.400	—	„ 3.605	66	„ —	—	„ 2.208	—	„ 6.270	—	„ —	—	„ —	—	„ 120	—	„ 2.123	—	„ —	—
Simeuloë	„ 33.453	48^5	„ 1.620	—	„ 13.318	93^5	„ 12.918	22^5	„ 1.778	—	„ 2.700	—	„ 2.624	94	„ 330	—	„ 120	—	„ 3.776	—	„ —	—
Langsa	„ 49.006	25	„ 4.800	—	„ 25.524	69^5	„ 11.358	75^5	„ 5.467	—	„ 14.052	—	„ —	—	„ 100	—	„ 696	72	„ 4.436	66	„ 100	—
Serbödjadi	„ 7.726	76^5	„ 2.700	—	„ 3.161	82^5	„ —	—	„ 2.260	—	„ 3.922	—	„ —	—	„ 158	34	„ 40	—	„ 313	22	„ —	—
Pidie (Sigli)	„ 172.176	34	„ 43.020	—	„ 115.526	49^5	„ —	—	„ 21.691	—	„ 56.580	—	„ —	—	„ 1.694	20^5	„ 8.081	—	„ 25.172	—	„ —	—
Meureudoe	„ 44.491	93^5	„ 7.560	—	„ 30.317	38	„ —	—	„ 4.156	—	„ 13.830	—	„ —	—	„ 256	—	„ 1.595	27	„ 8.966	50	„ —	—
Bireuën	„ 88.515	38	„ 8.220	—	„ 76.028	94	„ —	—	„ 13.874	—	„ 29.791	84	„ —	—	„ 1.437	24	„ 1.560	—	„ 18.149	40	„ —	—
Lhōʼ Seumawè	„ 95.755	21	„ 36.756	—	„ 51.058	54	„ —	—	„ 13.892	—	„ 48.104	98	„ —	—	„ 2.400	—	„ 1.470	—	„ 11.417	50	„ —	—
Lhōʼ Soekōn	„ 87.952	87^5	„ 10.440	—	„ 57.564	96^5	„ —	—	„ 7.136	—	„ 22.680	—	„ —	—	„ 2.350	12	„ 984	89	„ 14.107	14	„ 149	10
Takengön	„ 14.848	66	„ 4.620	—	„ 8.986	73	„ —	—	„ 2.298	—	„ 8.034	—	„ —	—	„ 489	10	„ 374	—	„ 1.820	75	„ 39	—
Gajō Loeös	„ 21.569	28^5	„ 4.620	—	„ 9.787	21	„ —	—	„ 150	—	„ 5.040	—	„ —	—	„ 800	—	„ 180	—	„ 8.192	70	„ —	—
Alaslanden	„ 10.623	27	„ 4.200	—	„ 4.132	—	„ —	—	„ 2.574	—	„ 4.201	20	„ —	—	„ 294	38	„ 848	45	„ 506	70	„ —	—
	f 1.119.897	86	f 243.576	—	f 601.763	36	f 88.178	03^5	f 116.845	—	f 378.617	87^5	f 19.047	13	f 17.960	85	f 24.419	38	f 184.229	07^5	f 780	40

1916 (raming)

Kassen	Totaal van het budget		Gouvernements schadeloosstellingen en andere bijdragen		Directe belastingen		Cyns van vergunningen en concessies		Restitutie post		Uitkeeringen		Aandeel Bestuurders en Hoofden		Onderwijs en Eeredienst		Landbouw, Nijverheid en Handel		Openbare Landschapswerken		Landschapsbedrijven	
Peureula	f 181.405	—	f 7.020	—	f 35.300	—	f 96.238	—	f 2.498	—	f 40.670	—	f —	—	f 4.500	—	f 6.000	—	f 36.420	—	f 650	—
Tamiang	„ 120.763	—	„ 22.430	—	„ 15.100	—	„ 62.297	—	„ 21.984	—	„ 40.574	40	„ 15.552	—	„ 700	—	„ 2.200	—	„ 20.100	—	„ 400	—
Idi	„ 112.471	—	„ 31.440	—	„ 57.600	—	„ 2.596	—	„ 8.323	—	„ 39.000	—	„ —	—	„ 3.780	—	„ 6.540	—	„ 20.320	—	„ —	—
Tjalang	„ 35.180	—	„ 9.240	—	„ 15.300	—	„ 4.616	—	„ 2.234	—	„ 13.830	—	„ —	—	„ 150	—	„ 1.250	—	„ 1.180	—	„ 50	—
Meulabōh	„ 49.150	—	„ 14.240	—	„ 33.470	—	„ —	—	„ 10.145	—	„ 19.210	—	„ —	—	„ 2.150	—	„ 1.300	—	„ 6.010	—	„ 100	—
Tapaʼ Toean	„ 68.432	—	„ 23.790	—	„ 33.150	—	„ 2.332	—	„ 6.342	—	„ 32.880	—	„ 932	80	„ 1.600	—	„ 2.340	—	„ 10.160	—	„ 150	—
Troemōn	„ 11.925	—	„ 7.400	—	„ 3.675	—	„ —	—	„ 697	—	„ 6.270	—	„ —	—	„ 150	—	„ 300	—	„ 2.130	—	„ 30	—
Simeuloë	„ 35.110	—	„ 1.620	—	„ 11.900	—	„ 12.394	—	„ 858	—	„ 3.000	—	„ 2.995	—	„ 800	—	„ 2.000	—	„ 9.140	—	„ 4000	—
Langsa	„ 72.694	—	„ 9.640	—	„ 24.600	—	„ 20.567	—	„ 12.589	—	„ 30.742	—	„ —	—	„ 850	—	„ 4.000	—	„ 22.180	—	„ 500	—
Serbödjadi	„ 8.315	—	„ 2.700	—	„ 4.495	—	„ —	—	„ 1.573	—	„ 3.516	—	„ —	—	„ 110	—	„ 400	—	„ 980	—	„ 220	—
Pidie (Sigli)	„ 184.395	—	„ 43.820	—	„ 117.000	—	„ —	—	„ 14.504	—	„ 53.580	—	„ —	—	„ 2.500	—	„ 7.640	—	„ 41.100	—	„ —	—
Meureudoe	„ 48.510	—	„ 7.560	—	„ 33.000	—	„ —	—	„ 4.948	—	„ 17.040	—	„ —	—	„ 1.000	—	„ 1.700	—	„ 6.540	—	„ —	—
Bireuën	„ 102.843	—	„ 8.220	—	„ 89.200	—	„ 3	—	„ 11.792	—	„ 31.720	—	„ —	—	„ 3.800	—	„ 3.380	—	„ 23.600	—	„ —	—
Lhōʼ Seumawè	„ 102.659	—	„ 36.756	—	„ 55.050	—	„ —	—	„ 10.735	—	„ 50.470	—	„ —	—	„ 4.000	—	„ 3.160	—	„ 10.700	—	„ —	—
Lhōʼ Soekōn	„ 82.100	—	„ 10.740	—	„ 53.650	—	„ —	—	„ 7.002	—	„ 26.700	—	„ —	—	„ 3.800	—	„ 2.400	—	„ 13.680	—	„ 250	—
Takengön	„ 16.120	—	„ 4.920	—	„ 9.350	—	„ —	—	„ 3.029	—	„ 8.284	—	„ —	—	„ 700	—	„ 510	—	„ 1.420	—	„ 60	—
Gajō Loeös	„ 17.510	—	„ 4.620	—	„ 9.800	—	„ —	—	„ 590	—	„ 5.160	—	„ —	—	„ 1.600	—	„ 340	—	„ 4.060	—	„ —	—
Alaslanden	„ 12.263	—	„ 4.200	—	„ 6.260	—	„ —	—	„ 3.919	—	„ 4.200	--	„ —	—	„ 600	—	„ 1.300	—	„ 680	—	„ 20	—
	f 1.261.845	—	f 250.356	—	607.900	—	f 201.043	—	f 123.762	—	f 426.846	40	f 19.479	80	f 32.790	—	f 46.760	—	f 230.400	—	f 6.430	—

Recapitulatie over de Jaren 1910—1916 voor alle kassen tezamen.

JAREN	Totaal van het budget	VOORNAAMSTE INKOMSTEN			Restitutie-post volgens de betrekkelijke Gouvernements besluiten	VOORNAAMSTE UITGAVEN					
		Gouvernements schadeloosstellingen en andere bijdragen	Directe belastingen	Cijns van vergunningen en concessies		Uitkeeringen (except cijns) aan zelfbestuurders, Hoofden en bestuurspersoneel	Aandeel Bestuurders en Hoofden in cijns van vergunningen en concessies	Onderwijs en Eeredienst (Geneeskundige dienst)	Landbouw, Nijverheid en Handel	Openbare Landschapswerken	Landschapsbedrijven
1910	264.910	46.000	—	69.831		84.849	64.511	4.570	—	28.989	—
1911	355.752	60.890	—	187.170		62.228	205.273	4.979	5.738	18.462	—
1912	748.802	241.257	165.755	222.714		396.804	82.673	6.882	3.358	35.855	470
1913	873.492	263.118	155.668	230.400		376.686	55.371	8.045	12.652	62.574	1.075
1914	1.018.750	244.351	445.978	46.318	189.150	368.062	16.886	10.286	12.333	109.593	822
1915	1.036.121	243.496	524.855	84.731	116.845	362.622	30.657	24.680	40.910	129.680	6.800
1916	1.261.845	250.356	607.900	201.043	123.762	426.846	19.480	32.790	46.760	230.400	6.430

In 1914 bracht deze belasting ± f 196.000, in 1915 f 188.000 op, hetgeen (voor een zielental van ± 125.000) wijst op een belastinggemiddelde van ± f 1.55 per ziel. De gemiddelde aanslag per belastingplichtige bedroeg volgens K.V. 1915, in 1914 f 4.73.

In de zelfbesturende landschappen wordt dus, sedert het tot stand komen dezer regeling, eene dergelijke belasting geheven van de landschaps-onderhoorigen ten bate der landschapskassen. Hiervan bedroeg de aanslag voor 1915 f 417.000, hetgeen — gerekend naar de registratie-cijfers op pag. 38— wijst op een belastinggemiddelde van ± f 0.73 per ziel.

Bij deze korte beschouwing der financieele gegevens betreffende dit gewest moet ten slotte nog de aandacht gevestigd worden op de gunstige wijziging, welke er sedert het laatste vijftal jaren gekomen is in de verdeeling der uitgaven van de landschapskassen. Vergelijkt men het percentage van het totale budget dier kassen, dat ieder jaar besteed werd voor het algemeen belang en dat, hetwelk aan de hoofden uitgekeerd werd, met elkaar, dan blijkt, dat in hunne onderlinge verhouding een gunstige verandering valt waar te nemen.

Jaren	Uitkeeringen aan hoofden	Besteed voor het algemeen belang
	in percenten van het totaal budget	
1910	56	13
1911	72	6½
1912	64	6½
1913	50	9.7
1914	37.7	13½
1915	37.9	19.6
1916	35.3	25

Nog is hiermede het einddoel, zooals dat bij de algemeene beschouwing der landschaps-kassen in dl. I. werd besproken, niet bereikt. Waar het bestuur er evenwel reeds voor een groot deel in geslaagd is, den te nauwen samenhang tusschen de inkomsten der landschapskassen en die der hoofden te verbreken,

en (tenminste bij het meerendeel dier titularissen) de onregelmatige inkomsten der laatsten te vervangen door een vast inkomen, is de verdere doorvoering van dit principe nog slechts eene kwestie van tijd. Behalve voor de cijns voor concessies, enz., waarin de landschapshoofden als prikkel voor hunne belangstelling en medewerking een aandeel behouden, zijn voor de overige heffingen ten bate der landschapskassen nog slechts enkele hoofden rechtstreeks geinteresseerd bij de opbrengst daarvan.

In elk geval kan thans tenminste in ieder der landschappen reeds over flinke bedragen beschikt worden voor maatregelen van algemeen belang, zonder dat daarbij de baatzucht der hoofden een spaak in het wiel kan steken. Het grootste deel dier uitgaven geschiedt nog steeds voor de intensieve verbetering van het verkeerswezen, welke verbetering voor een nog zoo in den aanvang zijner ontwikkeling staand land als Atjeh, dan ook als een der meest dringende eischen beschouwd moet worden. Daarnaast komt het volksonderwijs om bijstand vragen, terwijl in de laatste jaren ook de uitgaven voor de bevordering van landbouw en veeteelt (als aanstelling van cultuur- en veemantri 's, landbouwonderricht, proeftuinen en bevloeiingswerken) eene verblijdende verhooging hebben ondergaan.

Hetgeen hiervoor omtrent de steeds toenemende ontwikkeling van land en volk kon gezegd worden, bewijst wel, dat deze aan de bevolking verleende steun reeds goede vruchten begint af te werpen.

Wij zijn hiermede gekomen aan het einde dezer beschrijving betreffende de voornaamste factoren, welke de welvaart en den vooruitgang van Atjeh en Onderhoorigheden beheerschen. Voornamelijk is getracht te doen uitkomen, dat de tijden, waarin het gouvernement in hoofdzaak slechts bestraffend in dit oproerige gewest moest optreden, voorbij zijn; dank zij de krachtige handhaving van onze macht wordt thans „het zwaard tot een ploegijzer omgesmeed". Overal gaat de Regeering, vertegenwoordigd door zijne ambtenaren, nu op krachtige wijze voor in alles, wat den bloei van het gewest kan bevorderen, zoodat met recht verwacht mag worden, dat reeds in de naaste toekomst ook de naweeën van den harden strijd vergeten zijn, en Atjeh steeds meer de plaats zal bereiken, welke het, dank zij de vruchtbaarheid zijner uitgestrekte laag- en hoogvlakten, den rijkdom

van zijne wouden en van den bodem en de goede eigenschappen zijner bevolking, kan innemen tusschen Nederland's koloniën.

Het was onmogelijk in de betrekkelijk beperkte ruimte, voor deze Gewestelijke Beschrijving bestemd, meer dan een *algemeen overzicht* omtrent het gewest te geven. Veel, wat toch niet onbelangrijk is, kon daardoor niet behandeld worden, terwijl de basis, waarop dit werk moest opgezet worden, ook belette om in verschillende opzichten tot de onderdeelen van het gewest afzonderlijk af te dalen. Voor eene uitgebreide en gedétailleerde Monografie betreffende dit gewest in zijne samenstellende deelen, gelijk thans, op het mooie initiatief van het jonge Atjeh-Instituut, samengesteld zal worden, wenscht deze Beschrijving niet anders te zijn dan een voorlooper. Moge hierdoor de noodige algemeene kennis omtrent de vitale belangen van het land in ruimer kring bekend kunnen worden, dan tot nu toe het geval was.

WELTEVREDEN, ult. 1916.

LIJST DER ILLUSTRATIES.

TEGENOVER
Blz.

PLAAT 1: Een typische Gajōsche blang 4
PLAAT 2 8
FIG. 1: Landschap in de Tangsé-vallei.
„ 2: Landschap bij Blang Kĕdjĕrèn (Gajō Loeös) met den B. ni Intèm Intèm.
PLAAT 3 12
FIG. 1: De Westkust vanaf Seudoe naar het N.; op den achter-

De Overzichtskaart van Atjeh, Bijlage XI, afl. II, kon niet op tijd gereed komen; ze zal, na voltooiing, U onmiddellijk toegezonden worden.

PLAAT 6 38
FIG. 1: Atjehsche vrouwen in feestgewaad voor de groote meuseugit te Koeta Radja.
„ 2: Voorname Atjehsche vrouw met volgelinge.
PLAAT 7 44
FIG. 1; Meunasaᶜ te Daja.
„ 2: Atjehsche mannentypes.
PLAAT 8: Gezicht op de Peusangan rivier, Takengōn en het Laoet Tawar. 92

LIJST DER ILLUSTRATIES.

TEGENOVER
Blz.

PLAAT 1: Een typische Gajōsche blang 4

PLAAT 2 8
FIG. 1: Landschap in de Tangsé-vallei.
„ 2: Landschap bij Blang Kĕdjĕrèn (Gajō Loeös) met den B. ni Intèm Intèm.

PLAAT 3 12
FIG. 1: De Westkust vanaf Seudoe naar het N.; op den achtergrond de Glé Raja met O. Masammoeka en P. Breuë.
„ 2: Monumentje nabij Meulabōh, op de plek, waar Toekoe Oemar sneuvelde.
„ 3: Middenloop der Kr. Daja (Westkust)
„ 4: Landschap in de Pedir-vlakte; op den achtergrond de Goudberg en de Weesberg.

PLAAT 4 22
FIG. 1: } Twee punten van den Gajō-weg.
„ 2: }

PLAAT 5 26
FIG. 1: Kolenstation Sabang.
„ 2: Station Bireuën der Atjeh-tram.

PLAAT 6 38
FIG. 1: Atjehsche vrouwen in feestgewaad voor de groote meuseugit te Koeta Radja.
„ 2: Voorname Atjehsche vrouw met volgelinge.

PLAAT 7 44
FIG. 1; Meunasaʻ te Daja.
„ 2: Atjehsche mannentypes.

PLAAT 8: Gezicht op de Peusangan rivier, Takengön en het Laoet Tawar. 92

BLADZ.

PLAAT 9 130
FIG. 1: Volksschool-onderwijzers, welke de landbouw-cursus te Koeta Radja volgen.
FIG. 2: Leerlingen der volksschool te Lököp (Serbödjadi).
PLAAT 10 Panorama van de Lököp-vallei 134
PLAAT 11 146
FIG. 1: Landschap nabij Lhōng.
FIG. 2: Weg bij Lhōʼ Soekōn
PLAAT 12 158
FIG. 1: Tabaks-aanplant voor selectie-proeven in den proeftuin te Koeta Radja.
FIG. 2: Fokstier van de Atjehsche landbouwvereeniging.
FIG. 3: Olifanten-transport-colonne naar Tangsé.
FIG. 4: Pepertuin in het heuvelland.
PLAAT 13 198
FIG. 1: Atjehsch gouddraad-weefsel (tapaʼ Sōleiman-motief)
FIG. 2: Atjehsche ikat (padang roesa-motief).
PLAAT 14 202
FIG. 1: Borduur- en vlechtwerk
FIG. 2: Met gouddraad geborduurde bruidskussens.
PLAAT 15 204
FIG. 1: Vrouwenbaadje (mannenborduurwerk uit de Gajōlanden).
FIG. 2: Atjehsche zitmatjes
FIG. 3: Atjehsche geborduurde vrouwenbroek.
FIG. 4: Trawang-vlechtwerk van de vlechtschool te Koeta Tjane.
PLAAT 16: Cultuur-onderneming Mopoli (Tamiang); oliepalmen met robusta 237
PLAAT 17: Emplacement der Java-Bosch-Exploitatie-Mij. te Sinabang (Simeuloë) 242

LIJST DER BIJLAGEN

			Tegenover Bladz.
Bijlage	I.	De Hoofden van Gewestelijk Bestuur in Atjeh, sinds 1874.	1
Bijlage	II.	Lengte-profiel van den Gajō-weg	21
Bijlage	III.	Statistiek van de scheepvaart der Atjehsche havens . .	28
Bijlage	IV.	Chronologische kaart van Atjeh, betreffende onze machtsuitbreiding sedert 1896.	34
Bijlage	V.	Lijst der geleden verliezen in den Atjeh-oorlog sedert 1897.	35
Bijlage	VI.	Overzicht van den regenval en het aantal regendagen in Atjeh.	139
Bijlage	VII.	Statistiek betreffende de voornaamste doeleinden der leeningen bij de Groot-Atjehsche Credietbank	223
Bijlage	VIII.	Statistiek van het aantal koelies op de cultuur- en industrieele ondernemingen in Atjeh	239
Bijlage	IX.	A. Overzicht der voornaamste Middelen. B. Inkomsten en Uitgaven van 's Lands Kas in Atjeh gedurende 1904 en 1913.	253
Bijlage	X	Financieel overzicht der onderafdeelingskassen	257
Bijlage	XI	Overzichtskaart van Atjeh.	slot

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00494 8315